

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI

XXIII

HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2020

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXIII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2020. 328 lpp.

Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīdzinātņu jomā. Iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Vitaute Dižā Universitāte, Lietuva)

Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Valerij Nikuļin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Krievija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārās redaktores

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Tehniskie redaktori

Sergejs Kuzmins, Vita Štotaka

Maketētāja

Marina Stočka

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 1691-9297

© Daugavpils Universitāte, 2020

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXIII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2020. 328 p.

The collection of articles “History: Sources and People” of History Department of the Faculty of Humanities of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Vytautas Magnus University, Lithuania)
Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Tatjana Kuzņecova (Daugavpils University, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Ilgvars Misāns (University of Latvia, Latvia)
Valerii Nikulin (I. Kant Baltic Federal University, Russia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Technical editors

Sergejs Kuzmins, Vita Štotaka

Lay-out

Marina Stočka

Included in EBSCO database.

SATURS / CONTENTS

Dmitrijs Artjomovs	
Mariāņu kongregācijas Latvijas kopiena: historiogrāfija poļu valodā	9
Татьяна Бартеле	
Российский социальный плакат времен Первой мировой войны	17
Ginta Ieva Bīkše	
Publikācijas par Spānijas pilsoņu karu nelegālajos laikrakstos “Cīņa” un “Brīvā Jaunatne” (1936–1939)	26
Наталья Болтрушевич	
Проблема взаимоотношений советского государства, общества и православной церкви в БССР (1958 – 1965 гг.)	32
Edgars Ceske	
Par kādu plašāk nepazīstamu vēstures avotu: Andreasa Meijera “Jaunā Vidzemes, Kurzemes un Vācijas arceļotāja vēstules” (1777)	41
Евгений Гребень, Алесь Корсак	
Образ врага в воспоминаниях жителей Беларуси о нацистской оккупации	49
Sandra Grigaravičiūtė	
Mission of Zigmas Toliušis-Stasiulevičius in Ukraine in 1921	57
Галина Яковлева	
«Политизация траура»: смерть В. И. Ленина на страницах газет г. Витебска	67
Gintautas Jakštys	
Everyday Life of Lithuanian Navy Sailors of the Naval Training Warship “Prezidentas Smetona”	79
Iveta Krilova	
Marginālā sievietē un padomju režīms: sieviešu stigmatizācija Daugavpils presē un prokuratūras materiālos (1953–1964)	86
Maija Krūmiņa	
Evakuācijas politikas atspoguļojums laikrakstā “Tēvija” (1944–1945)	96
Сигитас Лужис	
<i>Artes inter arma</i> : декорирование римско-католической церкви в селе Пярля во время Второй мировой войны	105

Vladislavs Malahovskis	
Sādžu dzīves reālības latgaliešu emigrācijas autoru atmiņās un dokumentālajā prozā	114
Arvydas Malonaitis	
Objects of Prehistoric Heritage in the Heraldry of European Countries	121
Юлия Михайлова	
«Идейная и практическая подготовка фашизма»: оценка путча 21 января 1927 г. в Валмиере в донесениях советских дипломатов и агентурных материалах	129
Максим Моисеев	
Татары-пленники в Московском государстве XVI века: характеристика источников	138
Olga Morozova	
Catholic Lay Organisations in Latvia (1920s–1930s): Historiographical Research	144
Rosario Napolitano	
The Trade Relations between Latvia and Italy in the Interwar Period (1921–1940)	150
Евгения Назарова	
Из истории пленных Первой мировой войны: судьба Яниса Озолса	157
Ирина Николаева	
Послевоенная женская повседневность и ее репрезентация в устных источниках	165
Guntis Pakalns	
Pasaka par Bulbulputnu Latvijā: vēsture, avoti, cilvēki	177
Tālis Pumpuriņš	
Staņislavs Kambala – viens no Latvijas valsts dibinātājiem. Nezināmi biogrāfijas fakti	183
Zane Rozīte	
Studējošo sieviešu sociālais portrets: Latvijas Mākslas akadēmijas piemērs (1921–1940)	199
Irēna Saleniece	
Jauniešu sociālās adaptācijas iezīmes Austrumlatvijā pēc Otrā pasaules kara	206

Galina Sedova (nun Euphrosyne)	
Stalinist Repressions in the Diocese of Riga in 1945: Biographical Information about the Historical Portrait of Olga Benois	219
Henrihs Soms	
Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1919. gadā	231
Kaspars Strods	
Ieskats “Japončika bandas” tiesas prāvā Rēzeknē 1924. gada jūlijā	242
Гинтаутас Сургайлис	
Позиционная война на Даугавском фронте (с сентября по декабрь 1919 г.)	253
Елена Сумко	
Стратегии выживания сельского населения в первые послевоенные годы (по материалам полевых исследований на Витебщине)	262
Vitālijs Šalda	
Latgalieši un viņu biedrības Pēterburgā (19. gadsimta beigas – 1914. gads)	269
Ilona Teplouhova	
Jātnieka tēls sfragistikas avotos	281
Līga Ulberte	
Annas Lācis un Bernharda Reiha korespondence: meklējumi un atradumi	289
Antonijs Vilcāne, Uldis Kalējs	
Jaunas arheoloģiskās liecības par Alūksnes Tempļa kalna pilskalna apdzīvotību	295
Гинтаутас Забела	
Начало археологии государственного периода в Литве	304
Kārlis Zvirgzdiņš	
Personāla nomaiņa kā sovietizācijas līdzeklis un rezultāts Latvijas PSR Centrālajā valsts arhīvā 1940. un 1941. gadā	317
Ziņas par autoriem / Authors	325

Dmitrijs Artjomovs

Mariāņu kongregācijas Latvijas kopiena: historiogrāfija poļu valodā

Atslēgas vārdi: Mariāņu kongregācija, Latvijas Romas katoļu baznīca, klostera dzīve, historiogrāfija, poļu pētnieki

Priesteru Mariāņu kongregācijas locekļi ir pirmā Romas katoļu vīriešu klostera kopiena neatkarīgajā Latvijā. Vīriešu klostera kopienas pakāpeniski pameta Latvijas teritoriju Krievijas impērijas laikā. Cariskā vara nebija labvēlīga katoļu klostera kopienām, jo daži to locekļi piedalījās sacelšanās pret varu un tām bija liela ietekme uz tautu (sal. Broks 2002, 206–246). Pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas 1918. gadā, kā arī pēc patstāvīgu Romas katoļu Baznīcas struktūru izveidošanas Rīgas bīskaps Antonijs Springovičs (1876–1958) nolēma atjaunot vīriešu klostera dzīves struktūras (Strods 1996, 259). Pirmie Latvijas garīdzniecības priesteri pēc bīskapa ieteikuma devās uz Lietuvu, kur Mariāņu kongregācijas ietvaros izgāja klostera formācijas posmus, kas ir paredzēti visiem, kuri vēlas kļūt par mūkiem.

Par formālu vīriešu klostera dzīves atjaunošanas laiku tiek uzskatīta priesteru Benedikta Skrindas (1868–1947) un Broņislava Valpitra (1899–1976) atgriešanās Latvijā pēc formācijas noslēguma un svētsolījumu došanas, ar kuriem viņi tika iekļauti Mariāņu kongregācijā.

Bīskaps A. Springovičs 1924. gada februārī uzticēja mariāņiem Viļānu draudzi un nodeva viņu rīcībā veco bernardīņu klosteri, kas uz to brīdi bija sliktā stāvoklī (Strods 1996, 171). Klosteris laika gaitā tika atjaunots, pārbūvēts un kļuva par Mariāņu kongregācijas Latvijas kopienas centru.

Mariāņu kongregācijas darbība Latvijā līdz šim padziļināti nav pētīta, latviešu valodā par šo tēmu izdoti tikai daži raksti. Vairāku kongregācijas locekļu atmiņas par mariāņu darbību Latvijā publicētas izdevumā “Katōļu dzeive”. Visvairāk literatūras par šīs kopienas darbību ir poļu valodā, to autori ir kongregācijas locekļi. Var izraisīt neizpratni fakts, ka tiek minēti arī latviešu izcelsmes autori, taču tie rakstīja poļu valodā Mariāņu kongregācijas Polijas provinces vajadzībām; Mariāņu kongregācijas pētnieki šos autorus iekļauj poļu historiogrāfijā.

Zinātniskie darbi

Pirmais pētnieks, kurš pievērsās mariāņu kopienas vēstures gaitām Latvijā, ir Pāvels Hudziks (*Paweł Chudzik*), Ļubļinas Katoļu Universitātē aizstāvēja maģistra disertāciju “Mariāņi Latvijā (1924–1939)” (Chudzik 1993). Savā darbā autors izmantoja daļu no Mariāņu kongregācijas Romas Ģenerālās kūrijas arhīvā esošajiem dokumentiem, kā arī kongregācijas vajadzībām izdotās publikācijas (piem., “Konstitūcijas”, “Mīrušo piemiņas albumu”), arī publikācijas poļu valodā tādos izdevumos kā *Znaki czasu* (“Laika pazīmes”; viens raksts) un *Roczniki katolickie* (“Katoļu raksti”; viens raksts), kuros tiek minēta mariāņu darbība Latvijā. Turklāt autors izmantojis izdevumus poļu valodā, kas netieši skar viņa tematu, sevišķi publikācijas par poļu – latviešu attiecībām starpkaru periodā. Jāpievērš uzmanība tam, ka, lai gan pats autors nezina latviešu valodu, viņš ir izmantojis arī dažas publikācijas latviski: priesteru Viktora Pentjuša (1915–2007) atmiņas par mariāņu priesteriem Juri Kārkli (1893–1972) un Benediktu Skrindu (1869–1947), kas tika publicēti izdevumā “Katoļu kalendārs”, kā arī mariāņu priesteru Staņislava Škutāna (1901–1995) brošūru latgaliešu valodā “Nu marijāņu 300 gadu vēstures”, kas tika izdota 1973. gadā Čikāgā (ASV). Jāsaka, ka autora ricībā bija arī kongregācijas locekļu memoāri, kas netika publicēti, bet atrodas Viļānu klostera arhīvā.

P. Hudziks savā darbā aplūko katoļu Baznīcas stāvokli Latvijā, apraksta Viļānu un Rēzeknes mariāņu kopienu dibināšanu, darbību, materiālo stāvokli. Pielikumā ievietotas gan tabulas ar statistikas datiem, gan ģeogrāfiskās kartes. Darbs tika augstu novērtēts aizstāvēšanas laikā un var kalpot turpmākiem pētījumiem.

Otrs pētnieks, kura mērķis bija atspoguļot mariāņu darbību Latvijā, ir Rinalds Stankēvičs, kurš Ļubļinas Katoļu Universitātē izstrādājis maģistra darbu “Mariāņu kongregācija Latvijā (1939–2000)” (Stankēvičs 2002). Tāpat kā P. Hudziks, autors ir izmantojis Mariāņu kongregācijas Romas Ģenerālās kūrijas arhīva dokumentus, kuru ir krietni mazāk nekā par periodu līdz 1939. gadam.

Pētījumā apzināti materiāli, kas atrodami Viļānu klostera arhīvā (dokumenti nav katalogizēti). Autors daudz izmantojis nepublicētus memoārus, kā arī kongregācijas locekļu atmiņu audio ierakstus, kas atrodas autora īpašumā (17 intervijas). Jāmin fakts, ka R. Stankēvičs disertācijā kā avotu izmanto arī savas atmiņas, jo pats bija liecinieks dažiem notikumiem, kas aprakstīti darbā.

Autors izmantojis Rīgas Metropolijas Romas katoļu Baznīcas kūrijas izdotos materiālus par garīdzniekiem un baznīcām Latvijā, arī rakstus latviešu valodā, kas tika publicēti gadagrāmatā “Katoļu kalendārs” un izdevumā “Katōļu dzeive”. Darbā aplūkots vēstures konteksts, kādā nācās darboties mariāņiem Otrā pasaules kara laikā un pēc tā, kad Latvijas Republika tika iekļauta PSRS. Daudz uzmanības veltīts mariāņu darbībai laika posmā pēc neatkarības atgūšanas. Pielikumā autors ir ievietojis vairāku dokumentu oriģinālus, kas ļauj lasītājam iepazīt, kā izskatās atskaite un oficiālie Romas katoļu Baznīcas dokumenti.

Jānorāda, ka minētie autori ir vienīgie, kas akadēmiskā līmenī pievērsās mariāņu kopienas vēsturei Latvijā. Abi ir veikuši pētījumus arhīvos, tomēr dokumenti, kas atrodami kongregācijas Ģenerālās kūrijas arhīvā un Rīgas Metropolijas arhīvā, satur vairāk informācijas, nekā prezentēti pētījumos. Autoru mērķis, visticamāk, bija sniegt vispārēju ieskatu mariāņu kopienas darbības vēsturē, jo uzrakstīto darbu statuss un apjoms neparedz padziļinātu tematikas pētīšanu. Šo divu darbu analīze liecina, ka autori vairāk balstījās uz publicētajiem avotiem, nevis arhīvos esošajiem materiāliem.

Uzziņu literatūra: Mariāņu kongregācijas oficiālās publikācijas

Mariāņu kongregācijas vajadzībām tiek publicēti vēsturnieku vai citu autoru pētījumu rezultāti, kuri nav pieejami plašam lasītāju lokam, bet ir historiogrāfiskā vērtība. Pie uzziņu literatūras pieskaitāmi “Miruso Mariāņu kongregācijas locekļu albumi”.

Mariāņu kongregācijas klostera tradīcijā, līdzīgi kā citās klostera kopienās, ir pieņemts katru dienu kopienas priekšā lasīt mirušo ordeņa locekļu biogrāfijas, pieminot tos savās lūgšanās. Šī prakse pastāvēja Mariāņu kongregācijā kopš 18. gadsimta (*Album zmarłych*, 2014, 3). Tika izdotas grāmatas *Album Mortuorum Patrum ac Fratrum Marianorum* 1864., 1890. un 1897. gadā; izdevumi publicēti latīņu valodā.

Reformētajā Mariāņu kongregācijas Polijas provincē prakse pieminēt mirušos tika atjaunota 1933. gadā. Pirmajā izdevumā lielākā daļa biogrāfiju bija pārpublicētas no latīņu versijām, papildinot tās ar īsām kongregācijas locekļu, kuri miruši laikposmā no 1911. līdz 1932. gadam, biogrāfijām (*Album zmarłych*, 1933). Laika gaitā biogrāfiskie dati tika verificēti, informācija papildināta, un kārtējie “Albumi” publicēti 1949., 1962., 1990., 1997. un 2001. gadā. Pēdējais “Albums” tika radikāli pārstrādāts, nosaukums vienkāršots, lai vairāk atbilstu saturam un tiktu ievērotas poļu valodas normas: *Album Zmarłych Zgromadzenia Księży Marianów (1700–2013)* (Miruso

Mariāņu kongregācijas tēvu albums) (*Album zmarłych*, 2014, 3). Pēdējā “Albuma” izdevumā tika izmantoti kongregācijas Ģenerālās kūrījas arhīva materiāli, kā arī visu administratīvo vienību kūrīju dati, kas bija pieejami izdevuma sastādītājiem. Informācija tika salīdzināta ar “Albuma” versijām angļu un itāļu valodā (*Albo dei defunti* 2010; *Album of the Deceased* 2013). Garas biogrāfijas tika saīsinātas, mazāk nozīmīgi fakti izlaisti. Jāņem vērā, ka izdevuma sastādītāji nereti balstījušies uz subjektīviem kritērijiem. Aktuālajā “Albuma” versijā tiek norādītas arī mariāņu apbedīšanas vietas, ja tās ir zināmas.

Kopumā “Albumi” satur biogrāfiskus datus par visiem mirušajiem kongregācijas locekļiem. Pēdējā “Albuma” versijas pielikumā atrodama informācija par tiem mariāņiem, kuru dzīves gaitas zināmas tikai daļēji, jo cariskās Krievijas varas iestādes represiju dēļ vairāki mariāņu tēvi bija spiesti doties bēgļu gaitās vai tika deportēti uz Sibīriju (*Album zmarłych*, 2014, 141–144). Latviešu starp viņiem nav, jo, kā minēts, pirmie mariāņi Latvijā sāk darbību jau Latvijas Republikas laikā.

Īsus mariāņu dzīves aprakstus parasti sastāda administratīvo vienību sekretāri ar vēsturnieku palīdzību. Šie apstākļi balstīti gan arhīva dokumentos – dekrētos, kas atspoguļo dzīves gaitas, izglītību, kalpošanu, gan arī mariāņu dzīves liecinieku atmiņās. Pēc katra mariāņu kopienas locekļa nāves tiek sagatavota viņa biogrāfija, kas pēc revīzijas tiek ievietota albumā. Šajos albumos ietvertas arī visu Latvijas mariāņu kopienas locekļu biogrāfijas. Oriģinālās albumu versijas (t. s. *editio typica*) publicētas Polijā poļu valodā, pie tām strādā poļu pētnieki. Kas attiecas uz Latvijas mariāņu biogrāfijām, līdz 1990. gadam to autori arī bija poļu pētnieki, kuri konsultējās ar Latvijas provinces locekļiem.

Jāmin fakts, ka līdz šim brīdim mariāņi Latvijā nav atjaunojuši “Albuma” lasīšanas praksi savās kopienās, nav izdota arī neviena to versija latviešu valodā, tāpēc, ja šī prakse tiks atjaunota, tiks izmantota “Albuma” poļu versija, jo Latvijas vikariāta locekļi pārsvarā pārvalda poļu valodu.

Citas publikācijas

Jāsaka, ka pie pētāmās tematikas historiogrāfijas ir pieskaitāmas arī citas publikācijas poļu valodā. Par mariāņu kopienas Latvijā vēsturi rakstījuši vairāki autori, kuru interešu lokā atrodas Mariāņu kongregācijas vēsture un ar to saistīti temati.

Pirmais rakstu krājums par Latvijas mariāņu gaitu rekonstrukciju ir Tadeuša Gurska (*Tadeusz Górski*, dz. 1933) un Jana Bukoviča (*Jan Bukowicz*, 1924–2012) rediģētā grāmata *Maranie 1673–1973*, kas tika izdota Romā

sakarā ar kongregācijas 300 gadu jubileju. Darba mērķis – Mariāņu kongregācijas prezentācija, sākot no tās pirmsākumiem līdz 1973. gadam. Grāmatā ietvertas gan kongregācijas dibinātāja pr. Staņislava Papčiņska (*Stanisław Papczyński*, 1631–1701) dzīves gaitas, gan viņa darbība Mariāņu kongregācijas dibināšanā, gan arī pašas kongregācijas attīstības posmi, kongregācijas administratīvo vienību – provinču un vikariātu – vēstures apraksti, ko veica poļu un citu tautību pētnieki.

Latvijas provinces dibināšanu un attīstības posmus ir aprakstījis pr. Staņislavs Škutāns (1901–1995) (Škutāns 1975, 197–200) – Mariāņu kongregācijas loceklis, kurš padomju laikā darbojās emigrācijā. Viņa devums piešķir tām poļu pētnieku darbībai, jo tika sagatavots krājumam poļu valodā. Rakstā aprakstīti gan mariāņu darbības pirmsākumi Latvijā, gan kopienas darbība starpkaru posmā, gan arī vācu un padomju režīmu, kad mariāņi bija spiesti darboties pagrīdē, ietekme uz kopienas attīstību.

Otrais krājums, kas var kalpot kā historiogrāfijas avots, ir Jana Bukoviča darbs “Ticības liecinieki. Hitlerisma un komunisma vajātie mariāņi” (Bukowicz 2001). Autors strādāja pie šī krājuma kopš 1997. gada, meklējot materiālus par tiem Mariāņu kongregācijas locekļiem, kuri cieta no abu nežēlīgo režīmu vajāšanām. Autors ir izpētījis valsts un klosteru arhīvus Polijā, Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijā un Ukrainā (Bukowicz 2001, 5–6). Darbs publicēts 2001. gadā un ietver atsevišķu personu, starp kurām ir arī septiņi mariāņi no Latvijas, biogrāfijas. Autors centies gan precīzi norādīt biogrāfijas datus, gan ietvert informāciju no intervijām un memuāriem, kā arī pievienot fotogrāfijas. Katras biogrāfijas beigās norādīti avoti, no kuriem autors guvis informāciju.

Vēl viens poļu autoru krājums, kurā tiek minēti Latvijas mariāņi, ir “Bernardīņu klosteri Polijā tās vēsturiskajās robežās”. Izdevumā publicēts Kajetana Grudziņska (*Kajetan Grudziński*, 1916–1986) raksts “Viļāni” (Grudziński 1985, 430–431). Autors īsumā atspoguļo Viļānu klostera dibināšanas un pastāvēšanas vēsturi bernardīņu mūku laikā, kā arī pievērs uzmanību klostera atjaunošanai, pateicoties mariāņu tēvu un brāļu darbībai.

No publikācijām periodiskajos izdevumos, kas tiešā veidā attiecas uz mariāņu kopienu Latvijā, var minēt tikai vienu – P. Hudzika rakstu “Mariāņi Latvijā”, kas tika publicēts ikmēneša izdevumā *Immaculata* (Chudzik 1995, 28). Tas ir īss mariāņu darbības apraksts kopš ierašanās Latvijā līdz Otrajam pasaules karam, kas balstās autora maģistra darba pētījumos.

Pēdējā publikācija poļu valodā neattiecas tieši uz mariāņu kopienu Latvijā, tomēr tajā tiek minēta mariāņu darbība Viļānu klosterī. Andžeja

Hodkeviča (*Andrzej Chodkiewicz*) raksts “Terra Mariana – katoļu Baznīca Latvijā” (*Chodkiewicz* 1991, 117–150) ir publicēts poļu žurnālā, kas saistīts ar Septītās Dienas Adventistu baznīcu Polijā. Galvenais autora mērķis bija iepazīstināt poļu lasītāju ar Romas katoļu Baznīcas situāciju Latvijā, tāpēc rakstā tiek minēta mariāņu kopienas darbība.

Noslēgums

Mariāņu kongregācijas kopienas darbība Latvijā visplašāk ir atspoguļota tieši poļu historiogrāfijā. No iepriekš minētā var secināt, ka, izņemot divus autorus, kuri sagatavoja savus maģistra darbus, šis temats tiešā veidā nebija citu pētnieku uzmanības lokā – tas raksturots fragmentāri un citu tēmu izpētes kontekstā. Latviešu valodā publicētas dažas brošūras, vairāki raksti gada-grāmatā “Katoļu kalendārs” un žurnālā “Katōļu dzeīve”. Īsumā mariāņu darbība Latvijā aprakstīta arī Jāņa Cakula (dz. 1926) darbā “Latvijas Romas katoļu Baznīcas vēstures materiāli” (*Cakuls* 2001, 696–697).

Noslēgumā jāuzsver, ka pētāmās tēmas historiogrāfija ir ļoti skopa, nav neviena zinātniska darba latviešu valodā par Mariāņu kongregācijas vēsturi. Savukārt rakstā aplūkoti historiogrāfiskie avoti var kalpot temata turpmākai izpētei.

Avotu un literatūras saraksts

Albo dei defunti in uso nella casa di Roma (2010). Roma: Curia Generalizia dei Chierici Mariani.

Album of the Deceased Members of the Congregation of Marian Fathers of the Immaculate Conception of the Most Blessed Virgin Mary 1700–2013 (2013). Stockbridge. [B. i.]

Album zmarłych Ojców i Braci Zgromadzenia Księży Marianów (1933). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.

Album zmarłych Ojców i Braci Zgromadzenia Księży Marianów (1949). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.

Album zmarłych Ojców i Braci Zgromadzenia Księży Marianów (1962). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.

Album zmarłych Ojców i Braci Zgromadzenia Księży Marianów (1990). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.

Album zmarłych Ojców i Braci Zgromadzenia Księży Marianów (1997). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.

Album zmarłych Ojców i Braci Zgromadzenia Księży Marianów 1700–2000 (2001). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.

- Album zmarłych Zgromadzenia Księży Marianów (1700–2013)* (2014). Warszawa: Polska Prowincja Zgromadzenia Księży Marianów.
- Broks, J. (2002) *Katolicisms Latvijā 800 gadus*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja.
- Bukowicz, J. (2001) *Świadkowie wiary. Marianie prześladowani przez hitleryzm i komunizm*. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów.
- Cakuls, J. (2001) *Latvijas Romas katoļu Baznīcas vēstures materiāli*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja.
- Chodkiewicz, A. (1991) Terra Mariana – Kościół Katolicki na Łotwie. *Znaki czasu* Nr. 21: 117–150.
- Chudzik, P. (1995) Marianie na Łotwie. *Immaculata*, Nr. 363/2 (1995): 28.
- Chudzik, P. (1993) *Marianie na Łotwie (1924–1939). Praca magisterska napisana na seminarium z historii Kościoła pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Zygmunta Zielińskiego*. Łubłina: (manuskripts).
- Grudziński, K. (1985) Welona. Grām.: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*. H. Wyczawski red. Kalwaria Zebrzydowska. 430.–431. lpp.
- Stankēvičs, R. (2002) *Zgromadzenie księży Marianów na Łotwie (1939–2000). Praca magisterska pisana na seminarium z historii Kościoła por kierunkiem ks. prof. dra hab. Marka Zabajkiewicza*. Łubłina: (manuskripts).
- Strods, H. (1996) *Latvijas Katoļu Baznīcas vēsture 1075.–1995*. Rīga.
- Škutāns, S. (1975) Prowincja Łotewska św. Teresy. Grām.: *Marianie 1673–1973*. J. Bukowicz, T. Górski red. Roma: Kuria Generalna Zgromadzenia Księży Marianów. 197.–200. lpp.

Dmitrijs Artjomovs

Marian Congregation Community in Latvia: Historiography in Polish

Key words: Marian Congregation, Roman Catholic Church in Latvia, religious life, historiography, Polish researchers

Summary

The Congregation of Marian Fathers began their activity in Latvia in 1924, when bishop Antonijs Springovics and two priests of Latvia – Benedikts Skrinda and Bronislavs Valpītrs, after formation in Lithuania, received in their disposition the Roman Catholic parish and monastery in Vilani. Community of Marian Fathers Monastery developed until 1940, when there was

established an independent administrative unity – province. However, as a result of World War II and inclusion of Latvia into the USSR, the community had ceased their activity and members of the Congregation were obliged to act in the underground.

The aim of the present paper is to accomplish a historiographical insight in the activity of the Congregation of Marian Fathers in Latvia. Taking into consideration the fact that research on this topic in the Latvian language does not exist and Latvian historiographical base of sources is very small, attention was paid to the sources in the Polish language.

Among the works about activities of Marian Father Congregation in Latvia, there are two master papers, which were elaborated and defended in the Catholic University in Lublin. Also, “Albums of Deceased Marians” could be mentioned as reference literature that have all in all seven editions. The following positions are presented from journalistic writing: insight into the history of the province of Latvian Marian Fathers in the collection of articles published due to the 300th anniversary of the Congregation; biographies of faith witnesses, among whom there are also Latvian Marian Fathers; searching in the periodicals, one small item was found along with two articles not directly connected with the activities of Latvian Marian Fathers, however containing some information about them.

Татьяна Бартеле

Российский социальный плакат времен Первой мировой войны

Ключевые слова: социальная реклама, плакат, военные займы, помощь нуждающимся

Плакат как средство рекламы имеет глубокие исторические корни. Расцвет многоцветного рекламного плаката пришелся на вторую половину 19 века. Широкое использование плаката не только для коммерческой, но и для благотворительной рекламы также относится к этому времени. Исследователи сходятся во мнении, что социальная реклама, как ее сегодня понимают, в том числе и плакат, родилась в самом начале 20 века.

Переломным пунктом в истории социальной рекламы стала Первая мировая война. Военные действия государств требовали значительной поддержки со стороны народа, и власти ее стремились обеспечить, в том числе, и с помощью социальной рекламы. Целью социального рекламного плаката стало оказание воздействия на самую широкую целевую аудиторию — гражданское население. Первая мировая война, которую современники называли «Великой», способствовала активному вовлечению плаката в сферу военной пропаганды. В это время плакат являлся едва ли не главным средством массовой коммуникации, ответственным за внедрение в сознание соответствующих идей (Спешилова 2008).

Социальные плакаты изучаются представителями различных наук. Для историка они являются важным источником, который может пополнить представление не только о том или ином событии, но и о целом периоде, дать богатый материал для характеристики эпохи. Реклама вообще, и социальная реклама в частности, содержит уникальную информацию об истории повседневности, о социально-экономических и социокультурных процессах, протекавших на различных исторических этапах. Она отражает особенности и ценности социума (Якутина 2017, 29—30).

С началом войны социальные рекламные плакаты появились сразу во всех воюющих странах. Их обычно подразделяют на три большие группы. К первой группе относятся плакаты, призывавшие гражданское население вступать в армию, ко второй — к сбору денег на финансирова-

ние войны, на помощь раненым и т.п., к третьей — демонстрация «истинного» лица врага. Однако сразу необходимо оговориться, что это очень общее деление.

Автор не претендует на всеобъемлющий анализ всех российских социальных плакатов времен Первой мировой войны, а предполагает остановиться на социальном плакате как историческом источнике и рассмотреть прежде всего вторую группу плакатов, вышедших в Российской империи, используя те образцы рекламы, которые размещены на различных сайтах Интернета.

Социальный плакат времен Первой мировой войны как исторический источник дает представление о государственных и общественных организациях и об отдельных группах людей (художники, артисты, спортсмены, торговцы и т.д.), занимавшихся благотворительностью, призывавших население помогать своей воюющей стране и отдельным категориям пострадавших. Плакаты содержат разнообразную информацию, дающую возможность изучения конкретного события. На многих плакатах есть конкретные даты события, адрес организации, ее телефон. Надо отметить, что и адрес организации может представлять интерес для историка. Так, Комитет для сбора средств на переносные бани в действующей армии находился просто в одной из квартир в центре Москвы. Если плакат призывал к сбору пожертвований, что было очень часто, то на нем расписывали, иногда подробно, на что пойдут собранные средства, приводились и другие данные. Визуальные образы, шрифты и тексты плакатов дают представление о приемах воздействия на целевую аудиторию с учетом ее ментальности. Особенно интересно это при сравнении плакатов разных стран.

В условиях военного времени все печатные материалы подлежали цензуре. На некоторых плакатах есть отметка цензуры о допущении их в печать.

Далеко не все, но многие плакаты были авторскими. Это дает возможность определить круг художников, работавших в этой сфере. Среди них удалось найти двух латышских художников. Это Р. Зариньш (1869—1939) и А. Аписитис (1880—1944).

Широкую известность получил плакат русского художника Л. Пастернака (1862—1945) «На помощь жертвам войны». Художник вспоминал, что через несколько дней после начала войны его попросили нарисовать плакат для сбора пожертвований. Он согласился и сделал плакат, назвав его «Раненый солдат». Л. Пастернак был очень удивлен тем успе-

хом, который выпал на долю его плаката, «когда он был расклеен по всей Москве в день сбора пожертвований. Толпы стояли перед ним, бабы плакали». Плакат за короткое время расклеили по всей стране (Савельева 2004, 104). Есть сведения, что Л. Собинов пел, стоя под ним на Невском проспекте в Петербурге, собирая пожертвования для раненых. За большие деньги продавали открытки с репродукцией плаката, отпечатанные в десятках и сотнях тысяч экземпляров. Плакат появился тогда, когда многие еще были охвачены эйфорией о скором и победоносном завершении войны, однако, как передали художнику, он не понравился Николаю II, который сказал, «что *«его»* солдат держит себя бравым, а не так!..» (Пастернак 1975).

В годы войны были созданы как государственные, так и общественные организации, которые были призваны оказывать помощь в решении различных задач, связанных с ее ведением. Указом от 11 августа 1914 года «Об образовании Верховного совета по призрению семей лиц, призванных на войну, а также семей раненых и павших воинов» был создан высший государственный орган для помощи семьям фронтовиков. Верховный совет возглавила супруга Николая II императрица Александра Федоровна. Условия военного времени требовали массового участия добровольцев в налаживании работы больниц, детских приютов, бесплатных столовых. Уже через полгода после начала войны государство стало выделять субсидии благотворительным организациям, занимавшимся обустройством госпиталей, доставкой еды и одежды на фронт (Ульянова 2015).

Среди этих организаций можно назвать Комитет Великой княжны Татьяны Николаевны (1897—1918) (Татьянин комитет), Комитет по оказанию помощи раненым воинам русским, сербским, и их семьям и семьям убитых воинов, Общество борьбы с детской смертностью, Всероссийский земский союз помощи больным и раненым, Общество для оказания продовольственной помощи беднейшему населению г. Москвы, Всероссийский союз городов помощи больным и раненым воинам, основанные в 1914 году, а также Общество борьбы с детской смертностью, Комитет по оказанию помощи семьям лиц, призванных на войну, Комитет «Книга — солдату», Московский комитет по снабжению табачком воинов передовых позиций. Активно работал Красный Крест. Все вышеназванные, а также многие другие организации и учреждения использовали социальный плакат, побуждавший людей участвовать в организуемых ими мероприятиях и оказывать ту или иную помощь. Плакаты,

выпускавшиеся этими организациями, стали одной из самых распространенных форм обращения к населению. Они размещались в журналах, расклеивались на заборах, репродуцировались на открытках и марках, на папиросных и спичечных коробках, этикетках (Березовая 2014). Война затянулась, требовала больших расходов, и обращения к населению стали неотъемлемой частью повседневности.

Плакаты, посвященные сбору средств на войну, можно разделить на две большие подгруппы. Первая — это призывы покупать облигации военных займов, вторая — это реклама мероприятий для сбора средств находившимся на фронте, а также нуждавшимся группам населения воевавших и завоеванных стран.

Выпуск займов начался уже в октябре 1914 года, но именно четвертый из них в 1915 году и два последующих в 1916 году были рассчитаны на массовую аудиторию и сопровождались как широкой рекламной кампанией в печати, так и изданием плакатов.

На этих плакатах рядом с призывами подписываться на заем использовались государственные символы и изображения национальных героев, святых, былинных героев, а также образы рабочих и солдат. Среди символов надо выделить изображение двуглавого орла в разных вариантах. Это могла быть часть композиции и отдельное изображение. Так, на одной рекламе на фоне двуглавого орла с короной был изображен памятник Минину и Пожарскому, на другой — двуглавый орел побеждает одноглавого германского. В плакатах традиционно использовался образ святого Георгия, который был популярен и в социальном плакате других стран Антанты. Популярным был образ казаков с пиками, якобы наводивших ужас на немцев и австрийцев (*Плакаты военного займа* 1916).

В тексте, сопровождавшем рекламу, как правило, речь шла о долге гражданского населения помочь воюющей стране так же, как это делают солдаты на фронте. Так, на одном из плакатов под изображением святого Георгия был помещен призыв: «Наше доблестное воинство, проливая кровь за родину, свято исполняет свой долг. Исполните и Вы свой — подпишитесь на заем». Рисунок, изображавший солдата у пулемета, сопровождался словами: «Посильное участие в займе — патриотический долг каждого. Все для победы» (*Плакаты военного займа*). Когда вскоре стало ясно, что оружия и снарядов катастрофически не хватает, то под призывом подписываться на заем появились такие лозунги: «Чем больше денег, тем больше оружия и снарядов», «Обилие снарядов — залог победы». Можно упомянуть и такие лозунги: «Проложите путь к победе», «Все дол-

жны помогать нашим славным войскам», «Все для войны! Подписывайтесь на 5,5% военный заем», «Ваше участие в займе даст новые силы нашим доблестным воинам», «Наши города, села и храмы ждут освобождения от вражеского нашествия».

На этих плакатах часто отображался образ простого человека, работавшего в тылу, или солдата. Так на плакате, созданном латышским художником Р. Зариньшем (он подписан «Р. Зарринь»), изображен простой рабочий у станка, вытачивающий снаряды. Он был опубликован как приложение к журналу «Вестник мелкого кредита» в 1915 году (*Плакаты военного займа 1916*).

То, что у станка изображали мужчину рабочего, вполне понятно. Но интересно отметить отражавшую веяние времени деталь — вовлечение женщин в военное производство. На плакатах появляется образ женщины у станка (*Плакаты военного займа 1916*).

Рабочие и работницы у станка были изображены чисто одетыми, без признаков усталости или озабоченности, а образы солдат в окопах — с оружием в руках, в полевой форме и на фоне военных пожарищ. Жертвы, вызванные войной, неоднократно упоминались, но не показывались. При этом следует отметить, что большинство плакатов, призывавших подписываться на займы, было выпущено, когда страна уже очень устала от войны. Плакат давал приукрашенную картину действительности. Создается впечатление, что заказчики плакатов боялись напугать людей реальными ужасами.

Война принесла огромные бедствия. Страна столкнулась с беженцами, огромным количеством раненых, искалеченных, сирот, с ростом числа инфекционных заболеваний. Государство не могло справиться с решением всех этих проблем. Заботу о жертвах войны брало на себя гражданское общество. Социальный плакат показывает, как оно действовало в этих экстремальных условиях, и может послужить источником для исследования деятельности различных общественных организаций и групп лиц, объединенных, например, общей профессией.

Тематика этих плакатов разнообразна, разделить их на группы достаточно трудно, так как каждый из них старался привлечь внимание населения к решению вполне конкретной проблемы. В них присутствовали знакомые образы русской истории. Часто использовали религиозные праздники как повод побудить людей жертвовать беженцам, раненым, сиротам. Плакат, созданный художником Б. Зворыкиным (1872–1942) в 1916 году, назывался «Пасхальный базар». Организатором этого базара

было Московское автомобильное общество (МАО). Для привлечения посетителей на плакате была представлена культурная программа (*Плакаты царской России*). С. Виноградов (1869–1938) на плакате «Москва русским воинам в плену» использовал старорусские мотивы, изобразив на фоне Московского кремля женщину, горестно сложившую руки (*Социальные плакаты*).

Плакаты призывали к милосердию, состраданию, заботе о людях. Интересно отметить, что если на плакатах стран Антанты Великобритании и Франции призывали «экономьте», то на российских прямо или косвенно ключевым словом было «жертвуйте», что говорит о различиях в ментальности народов. Вот некоторые примеры из плакатов А. Апсита: «Жертвуйте раненым», «Жертвуйте семействам павших воинов-артистов», «Жертвуйте солдату на переносные бани в окопы», «На табак солдату. Жертвуйте 20–21 мая» (*Социальные плакаты*). «Жертвуйте на устройство дома для увечных воинов», «Жертвуйте на призрение вдов и семейств убитых воинов», «Жертвуйте на книгу солдату», «Жертвуйте детям воинов-сибиряков», «Детям-беженцам к святому празднику» (если таких слов не было в призыве, то они были в тексте рекламы). Однако необходимо отметить, что на этих плакатах нет войны как таковой, нет крови, взрывов, боли и страданий. Даже если и изображены раненные, как, например, на плакате С. Виноградова «Помогите увечным воинам» (*Социальные плакаты*), то это все-таки умирительная, а не трагедийная картина. При этом следует отметить, что плакат был выпущен в 1916 году, когда война затянулась, число погибших, раненых и инвалидов выросло чрезвычайно, народ устал.

Можно выделить группу плакатов, приуроченных к проведению конкретных благотворительных мероприятий, связанных с определенными днями: «День белой ромашки» (международный день борьбы с туберкулезом), «День табака», «День дубового листка» (помощь беженцам), «Артист — солдату», «День Креста», «День сбора средств в пользу семей убитых и раненых», «Купите Красное яичко» (Сбор средств на помощь бездомным детям и сиротам) (*Социальные плакаты*); «Купите подснежник» (День сирот-воинов) (*Благотворительные плакаты*) и другие. Патронами многих акций были члены императорского дома.

Отдельного рассмотрения заслуживают плакаты, которые были посвящены помощи жителям оккупированных стран и призывали оказать помощь Румынии, Сербии, Черногории, Бельгии и Польше. Уже осенью 1914 года был выпущен плакат о сборе пожертвований «Москва —

героической Бельгии и многострадальной Польше». На нем был использован образ святого Георгия, поражающего врага (*Плакаты России*). В ноябре 1914 года был опубликован плакат известного русского художника польского происхождения В.А. Котарбинского (1848—1921) «Киев-Польша», созданный для Комитета сбора пожертвований в Киеве в пользу разоренной Польши (Нива 1914: 915). Были выпущены и две открытки с тем же изображением, на одной из которых написано «Киев-Польша», а на другой — «Житомир-Польша» (*Старинные открытки*).

В галерее К. Лемерсье (1878—1912) в центре Москвы в 1915 году почти месяц проходила выставка картин и скульптуры в пользу пострадавших от войны бельгийцев. Для привлечения жертвователей была выпущена афиша, на которой, кроме текста, был изображен герб Бельгии (*Плакаты царской России*). Плакаты также призывали российских граждан помочь Сербии, Черногории и Румынии (*Первая мировая война. Плакаты России; Плакаты царской России*).

Небольшой экскурс в историю российского социального плаката периода Первой мировой войны позволяет представить его масштаб как важного исторического источника. Он дает возможность изучить участие гражданского общества в оказании помощи стране и пострадавшим в войне разным группам населения, в том числе и тем, кто не жил рядом, кого люди непосредственно не знали, никогда не видели, да и не могли увидеть, но кто также стал жертвой войны.

Список источников и литературы

Благотворительные плакаты 1914—1917 годов. http://www.puhonto.ru/poster_first_world_war_charity.htm (20.12.2018)

Нива. 1(914)№ 48: 915.

Плакаты военного займа 1916 года. http://www.puhonto.ru/poster-voenniy_zaym-1916.htm (18.12.2018)

Плакаты царской России. <http://www.sovposters.ru/theme/Social%20Advertising/>

Первая мировая война. Плакаты России. Часть II. <http://propagandahistory.ru/201/Pervaya-mirovaya—Plakaty-Rossii—CHast-II/> (25.11.2018)

Социальные плакаты Российской империи. https://softsalo.com/rossimper_social/social_17.html (10.12.2018)

Старинные открытки с работами Вильгельма Котарбинского. <https://art-links.livejournal.com/2548553.html> (10.01.2019)

Березовая Л.Г. (2014) Художественная летопись Первой мировой. *Русская история*, Nr. 2. <http://rus-istoria.ru/component/k2/item/1097-hudozhestvennaya-letopis-pervoy-mirovoy> (05.01.2019)

Пастернак Л.О. (1975) *Записи разных лет*. Москва: Советский художник.

Савельева О. (2004) *Живая история российской рекламы*. Москва: Гелла-принт. 2004. с. 272

Спешилова А.Ю. (2008) *Плакат времен мировой войны: жанровые разновидности, композиция, язык*. Автореферат кандидатской диссертации. Тверь. // <http://www.dissercat.com/content/plakat-vremen-mirovoi-voiny-zhanrovy-e-raznovidnosti-kompozitsiya-yazyk#ixzz3fVK8sVAU> // (10.10.2018)

Ульянова Г. (2015) *Благотворительность в годы Первой мировой войны*. <https://www.rusfond.ru/encyclopedia/5508> (05.11.2018)

Якутина Е.Н. (2017) Реклама как исторический источник. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*. Nr. 4 (16): 29–36. <https://cyberleninka.ru/article/n/reklama-kak-istoricheskiy-istochnik> (02.10.2018)

Tatjana Bartele

Krievu sociālais plakāts Pirmā pasaules kara laikā

Atslēgas vārdi: sociālā reklāma, plakāts, kara aizdevumi, palīdzība trūkcietējiem

Kopsavilkums

Kara laikā valstis centās panākt iedzīvotāju atbalstu militāriem nolūkiem, izmantojot dažādus līdzekļus, tostarp arī sociālo reklāmu. Pirmais pasaules karš veicināja plakāta un citu saziņas līdzekļu aktīvu iesaistīšanu militārajā propagandā, risinot tādas problēmas kā valsts aizdevumu nodrošināšana, palīdzība ievainotajiem, bēgļiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem. Pirmā pasaules kara laikā sociālais plakāts ir interesants avots valsts un sabiedrisko organizāciju ietekmes izpētei.

Rakstā analizēti plakāti, kas aicina iegādāties militārā aizdevuma obligācijas, kā arī ziedot karā cietušajiem – cilvēkiem ar invaliditāti, bērnēm, bēgļiem, Vācijas un tās sabiedroto okupēto valstu iedzīvotājiem.

Tatjana Bartele

Russian Social Poster of the First World War

Key words: social advertising, poster, military loans, help to the needy

Summary

The War demanded to create both state and public organizations, which could help to solve tasks of the War. There were used different resources to support military efforts by the population that included social advertising. The First World War according to attestations of eyewitnesses encouraged wide using of posters and other types of communication to the sphere of military propaganda to solve such problems as supporting of state loans, helping to the injured, refugees, orphaned children. Social poster of the period of the First World War is an important and interesting source to explore how state and public organizations tried to target the population. The article discusses posters which summoned to buy military loans obligations and to donate to the victims of the War: disabled persons, orphaned children, refugees, inhabitants of states which were occupied by Germany and its alliance partners.

Ginta Ieva Bikše

Publikācijas par Spānijas pilsoņu karu nelegālajos laikrakstos “Cīņa” un “Brīvā Jaunatne” (1936–1939)¹

Atslēgas vārdi: Spānijas pilsoņu karš, ziedojumi, brīvprātīgie, komunistiskās organizācijas, nelegālā prese

Spānijas pilsoņu karā gan nacionālistu, gan republikāņu pusē nozīmīgu lomu ieņēma dažādas ideoloģijas. Spānijas Republikas atbalstītāju vidū bija gan liberāļi, republikāņi, gan sociālisti, anarhisti, komunisti. Neievērojot Latvijas oficiālo neitralitātes politiku, Spānijas pilsoņu karā piedalījās vairāk nekā 100 latviešu un Latvijas pilsoņu, no kuriem daļa bija nelegālo komunistisko organizāciju – Latvijas Komunistiskās partijas (turpmāk – LKP) (Bērziņa 2016, 73–74) vai Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības (turpmāk – LKJS) – biedri (*Liesma*, 1972).

Rakstā aplūkots LKP galvenais periodiskais izdevums “Cīņa” un Latvijas Darba jaunatnes savienības (turpmāk – LDJS), kurā bija apvienojušās LKJS un Latvijas Sociālistiskās jaunatnes savienība, galvenais laikraksts “Brīvā Jaunatne”. Pētījuma mērķis ir analizēt nelegālo laikrakstu “Cīņa” un “Brīvā Jaunatne” publikācijas par Spānijas pilsoņu karu, pievēršot uzmanību tā gaitas atainojumam un informācijai par Latvijas komunistisko organizāciju biedru darbību ar Spānijas pilsoņu karu saistītajās norisēs. Raksta hronoloģiskās robežas ietver laika posmu no konflikta izcelšanās 1936. gada 17. jūlijā līdz tā beigām 1939. gada 1. aprīlī².

Visprecīzāk Latvijas komunistisko organizāciju viedokli un darbību atainoja to biedru raksti, Latvijas brīvprātīgo vēstules no frontes, tādēļ šajā pētījumā nav pievērsta uzmanība pārpublicētiem ārvalstu autoru tekstiem. Abos laikrakstos atšķirībā no Latvijas oficiālās preses netika plaši aprakstītas kaujas Spānijā. Daļēji tas skaidrojams ar nelegālo laikrakstu iznākšanas un izplatīšanas problēmām, kā arī ar republikāņu uzvaru trūkumu.

¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Latvijas un Spānijas attiecības 1921.–1940. gadā” (Latvijas Universitāte, 2018), darba zinātniskais vadītājs – profesors Ēriks Jēkabsons.

² “Brīvās Jaunatnes” numuri izdoti līdz 1938. gada jūnijam, kad tika slēgta nelegālā tipogrāfija.

Starptautiskās politikas vērtējums

Jau pirmajā oriģinālrakstā par Spānijas pilsoņu karu autors ar parakstu "Devītais" skaidroja konflikta izcelšanos atbilstoši komunistiskajai ideoloģijai, vainojot "lielburžuāziju" un "reakcionārās šķiras" (*Brīvā Jaunatne*, 1936, Nr. 9). Autors izteica pārmetumus starptautiskajai politikai par tās īstenoto neitralitātes politiku, kas "patiesībā nozīmē Spānijas valdības un tautas blokādi" (*Brīvā Jaunatne*, 1936, Nr. 9). Līdzīgi vērtējumi par neitralitātes politikas neefektivitāti un zināmām priekšrocībām nacionālistu labā pausti arī historio-grāfijā. Aprakstot nacionālistus un to atbalstītājus, kā arī starptautisko politiku, laikrakstos "Cīņa" un "Brīvā Jaunatne" izmantoti tādi apgalvojumi kā "vācu-itāļu laupīšanas karš", "itāļu-vācu iekarotāji", "fašistu bandas", bet Eiropas valstu neitralitātes politika raksturota kā "sistemātiska atkāpšanās fašistisko uzbrucēju priekšā", Neiejaukšanās komitejas izveidotā sauszemes un jūras robežu kontrole – kā "starptautiskā kontroles" komēdija" (*Brīvā Jaunatne*, 1937 Nr. 3/4; *Cīņa*, 1937, Nr. 4; *Cīņa*, 1938. Nr. 4).

LKP politika bija atkarīga no PSRS, kas atspoguļojās arī nelegālajos laikrakstos Spānijas pilsoņu kara kontekstā. Laikraksti augstu novērtēja PSRS kā "miera veicinātāju" un Spānijas Republikas atbalstītāju (*Brīvā Jaunatne*, 1937, Nr. 5; *Cīņa*, 1936, Nr. 14; *Cīņa*, 1937, Nr. 7). PSRS, kas saskaņā ar LKP biedra Friča Deglava (Krauzes) (1898–1957) rakstu sniedza "[...] brālīgu atbalstu varonīgiem Spānijas tautas frontes cīnītājiem" (*Cīņa*, 1936, Nr. 14), tomēr nenodarbojās ar labdarību – Spānijas Republika 1936. gadā Maskavā noguldīja 510 tonnas Spānijas Bankas zelta rezervju aptuveni 518 miljonu dolāru vērtībā, lai varētu maksāt par palīdzību un ieročiem, kuri nereti bija dārgāki par tirgus cenu un nekvalitatīvi. Turklāt, sākot no 1938. gada, PSRS atbalsts mazinājās (Pereira, coord. 2009, 487; Barton 2009, 239). Tomēr Latvijas nelegālajos komunistiskajos laikrakstos PSRS atbalsts netika diskreditēts.

Latvijas politikas un oficiālo preses izdevumu vērtējums

Aplūkojot Latvijas komunistisko organizāciju viedokli par Latvijas valdības īstenoto politiku, jāņem vērā, ka LKP bija viena no lielākajiem Latvijas neatkarības pretiniekiem (Bērziņš, red. 2003, 620). Nelegālie laikraksti izmantoja iespēju paust neapmierinātību ar Latvijas politiku un politiķiem: "Kurš strādnieks, zemnieks-inteliģents, kurš patiess miera, brīvības un demokrātijas draugs Latvijā var gan tagad bez sašutuma noklausīties Ulmaņa un Muntera melus, ka notikumi Spānijā un Ķīnā it kā skarot Latviju ļoti maz?" (*Cīņa*, 1937, Nr. 4) Saskaņā ar Kominternes īstenoto politiku laikraksta "Cīņa"

1936. gada decembra numurā publicēti LKP biedra Jāņa Krūmiņa (Pilāta; 1894–1938) paskaidrojumi, ka LKP neatsakās no mērķa izveidot Padomju Latviju, bet kā taktisku risinājumu, lai iestātos “pret ulmanisko despotismu”, aicina veidot tautas frontes kustību demokrātijas atjaunošanai (*Cīņa*, 1936, Nr. 14), kā piemēru minot arī situāciju Spānijā. Šāds viedoklis laikrakstā “Cīņa” tika pausts arī turpmāk: “Visiem spēkiem un līdzekļiem jāatbalsta Spānijas tautas varonīgā cīņa, pulcējot tanī pat laikā plašas jaunatnes masas tautas frontes kustības izveidošanai Latvijā” (*Cīņa*, 1937, Nr. 6). Neizvairoties no pārspilējumiem, laikrakstā “Cīņa” pausts: “Spānijas laukos lielā mērā izšķiras arī latvju tautas liktenis” (*Cīņa*, 1937, Nr. 4). Līdzīgi pārspilēts, ka vairākums Latvijas tautas bijusi republikāņu pusē, tādējādi nonākot pretrunās, kad vēlāk Latvijas pilsoņu sniegtā palīdzība Spānijas Republikai līdz 1938. gada jūnijam novērtēta kā ļoti neliela (*Cīņa*, 1937, Nr. 8; 1938, Nr. 4).

Nelegālo komunistisko organizāciju laikraksti par Spānijas pilsoņu kara norišu nekorektu atspoguļošanu un nacionālistu atbalstīšanu izteica pārmetumus oficiālajiem preses izdevumiem, īpašu kritiku veltot laikraksta “Jaunākās Ziņas” preses korespondentiem – Otto Zeltiņam (Goldfeldam) (1889–1941) un Georgam Timuškam (1909–?) (*Cīņa*, 1937, Nr. 2/3; *Brīvā Jaunatne*, 1937, Nr. 1). Jāatzīmē, ka ne tik daudz analizēts reportāžu saturs, cik, piemēram, kritizēta O. Zeltiņa personība: ““Jaun. Ziņu” melu vāceli O. Zeltiņu, pareizāk Goldfeldu, jau tāpat Latvijā visi pazīst kā afēristu un zvejnieku saduļķotos ūdeņos” (*Brīvā Jaunatne*, 1936, Nr. 11). Tajā pašā laikā jāatzīst, ka pamatota kritika abos nelegālajos laikrakstos pausta laikrakstam “Rīts”, kurā publicēti kāda Kārļa Krauzes raksti par piedzīvoto Valensijas “čekas pagrabos” un bēgot no Spānijas, tāpat kā vārds, izrādījās izdomāti (*Rīts*, 1936.22.10.; *Rīts*, 1936.25.10.; *Latgales Vēstnesis*, 1936.06.11.).

Oficiālie preses izdevumi Latvijā arī bija pakļauti ideoloģijai, tādēļ nelegālajos laikrakstos iespējams atrast informāciju, kas, salīdzinot ar citiem avotiem, nav klasificējama kā nepatiesa. Piemēram, laikrakstā “Cīņa” publicētā intervija ar agrāko Spānijas sūtni Latvijā Seferīno Palensiju i Alvaresu Tubavu (*Ceferino Palencia y Alvarez Tubau*, 1882–1963) uzskatāma par autentisku, jo Spānijas sūtņa privātās vēstules sniedza līdzīgu informāciju (AHN, Diversos-Araquistain, 35, Nr. 6–11). Intervijā laikrakstā “Cīņa” sūtnis pateicās par atbalstu Spānijas Republikai, raksturoja savu izolētību Latvijā un oficiālās preses nevēlēšanos publicēt viņa viedokli par norisēm Spānijā (*Cīņa*, 1938, Nr. 5). Savukārt nelegālajā komunistiskajā presē minētie apgalvojumi, ka Kārļa Ulmaņa valdība sūtījusi kara materiālus nacionālistiem (*Cīņa*, 1937, Nr. 2/3), būtu pārbaudāma detalizētāk. Uz ieroču tirgošanu

abām pusēm norādījis arī vēsturnieks Edgars Andersons (1920–1989) (Andersons 1983, 587). Turklāt Latvijas Ārlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktora v. p. i. Andrejs Kampe (1905–1942) Fransisko Franko (*Francisco Franco*) pārstāvim Tallinā bija atzinis, ka, pirms pieņemts Neiejaukšanās komitejas aizliegums par ieroču tirgošanu, Spānijai likvidēti veci krājumi, tomēr neesot bijis zināms gala saņēmējs (AGA, Ministerio de Asuntos Exteriores, (10) 000.000, expte. 82, caja 03611.).

Latvijas komunistisko organizāciju sniegtais atbalsts republikāņiem

Līdzīgi kā PSRS, primāri Latvijā republikāņu atbalstam tika uzsākta nelegāla ziedojumu vākšana. Laikraksta "Brīvā Jaunatne" 1936. gada oktobra numurā jaunieši bija aicināti aktīvi iesaistīties ziedošanā (*Brīvā Jaunatne*, 1936, Nr. 10). Gan "Brīvās Jaunatnes", gan "Cīņas" numuros iespējams izsekot ziedojumu pieaugumam. No pilsoņu kara sākuma līdz 1939. gada martam Latvijas pilsoņi bija savākuši ziedojumus republikāņu pusei 8 508,48 latu apmērā (*Cīņa*, 1939, Nr. 3).

Pievēršot uzmanību norisēm Spānijā, viss "Brīvās Jaunatnes" 1937. gada marta/aprīļa numurs veltīts Spānijas pilsoņu karam (*Brīvā Jaunatne*, 1937, Nr. 3/4). Par Spānijas pilsoņu karu kā nozīmīgu jautājumu LKP ikdienā liecināja arī kopsavilkums laikrakstā "Cīņa" par 1937. gada septembri notikušo LKP Rīgas organizācijas konferenci. Kā svarīgs uzdevums izvirzīts: "Organizācijai visiem spēkiem jāvērs plašumā Spānijas republikāņu atbalstīšanas kampaņa, attīstot darbību visos tautas pretfašistiskos slāņos" (*Cīņa*, 1937, Nr. 6).

Pēc Internacionālo brigāžu izveides vairāki Latvijas pilsoņi, tostarp LKP un LKJS biedri, devās uz Spāniju. Izņemot informāciju par virsnieka Volde-māra Ozola (1884–1949) rehabilitāciju (*Brīvā Jaunatne*, 1937, Nr. 9) un Mihaela Švarca (1903–1938) nekrologu (*Cīņa*, 1938, Nr. 6), nelegālie laikraksti izvairījās nosaukt Latvijas brīvprātīgo vārdus. Laikrakstos "Cīņa" un "Brīvā Jaunatne" vairākkārt publicētas Latvijas brīvprātīgo anonīmas vēstules no Spānijas (*Cīņa*, 1937, Nr. 4; *Cīņa*, 1937, Nr. 8; *Brīvā Jaunatne*, 1937, Nr. 7/8 u. c.). Literatūrzinātniece Biruta Kalnača noskaidrojusi, ka "Brīvā Jaunatne" publicējusi topošā rakstnieka Žaņa Grīvas (1910–1982) vēstules "Sirsniņš sveiciens no Spānijas", "Vēstule no Spānijas", "Sveiciet cīņas biedrus Latvijā" (Kalnača 1966, 149). Laikrakstā "Cīņa" publicētas vairākas vēstules, kas parakstītas ar "X", tomēr šādi ļoti iespējams nav apzīmēts viens, bet vairāki autori, jo vēstulēs, kas publicētas kā 1938. gada janvārī, tā septembrī, autors norādījis, ka bijis frontē sešus mēnešus (*Cīņa*, 1938, Nr. 1, Nr. 5). Publicētajās vēstulēs

vairāk aprakstīta frontes dzīve, komunistiskās partijas panākumi, personīgais noskaņojums, taču detalizētāku informāciju par brīvprātīgo dalību Spānijas pilsoņu karā iespējams iegūt citos avotos (piemēram, Ziemeļis, red. 1996; Lācis, sast. 1957).

Nobeigums

Latvijas nelegālo komunistisko organizāciju politika bija cieši saistīta ar Kominternes un PSRS politiku, kas atspoguļojās arī publikācijās par Spānijas pilsoņu karu nelegālajā presē. Laikraksti "Cīņa" un "Brīvā Jaunatne" atzinīgi novērtēja PSRS atbalstu republikāņiem un kritizēja neitralitātes politiku, vienlaikus izmantojot norises Spānijā kā argumentu un piemēru savu mērķu, ideoloģijas īstenošanas nepieciešamības Latvijā pamatošanai. LKP un LDJS nelegālajā presē aktīvi aicināja atbalstīt republikāņus, vācot ziedojumus, informējot par to daudzumu un publicējot brīvprātīgo vēstules no Spānijas.

Avotu un literatūras saraksts

Archivo General de la Administración, Ministerio de Asuntos Exteriores, (10) 000.000, expte. 82, caja 03611.

Archivo Histórico Nacional, Diversos-Araquistain, 35, Nr. 6–11.

Brīvā Jaunatne, 1936.–1938. g. g. komplekti.

Cīņa, 1936.–1939. g. g. komplekti.

Draudzības maršruti. *Liesma*, 1972.01.12.

Krauze, K. Valensijas čekas pagrabos. *Rīts*, 1936.22.10.

Krauze, K. Skriešanās ar nāvi. *Rīts*, 1936.25.10.

Bēglis no Spānijas, zagtais kažoks un cilvēks ar 3 vārdiem. *Latgales Vēstnesis*, 1936.06.11.

Andersons, E. (1983) *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds. 832 lpp.

Barton, S. (2009) *A History of Spain*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 327 p.

Bērziņa, G. I. (2016) Latvijas un Spānijas attiecības (1936–1940): Spānijas pilsoņu kara konteksts. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 2: 66–88.

Bērziņš, V., red. (2003) *20. gadsimta Latvijas vēsture*. 2. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 1022 lpp.

Kalnača, B. (1966) "No pasaran!": (30 gadu latviešu revolucionārā pagrīdes prese par pilsoņu karu Spānijā). *Karogs*, Nr. 7: 146–150.

Lācis, R., sast. (1957) *Viva república!* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 370 lpp.

Payne, S. G. (2004) *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*. New Haven; London: Yale University Press. 400 p.

Pereira, J. C., coord. (2009) *La política exterior de España (1800–2003)*. Barcelona: Ariel. 607 p.

Šilde, Ā. (1992) *Latvijas vēsture, 1914–1940: valsts tapšana un suverēnā valsts*. Rīga: Zinātne. 781 lpp.

Ziemeļis, S., red. (1966) *Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti*. Rīga: Liesma. 600 lpp.

Ginta Ieva Bikše

Publications about the Spanish Civil War in the Underground Newspapers “Cīņa” and “Brīvā Jaunatne” (1936–1939)

Key words: Spanish Civil War, donations, volunteers, communist organizations, underground press

Summary

Different ideologies had a significant role in the Spanish Civil War. As fascists – Italy and Germany – were already aiding the Nationalists, the Soviet Union and international communism decided to intervene. The official policy of Latvia was neutrality but more than 100 Latvian citizens travelled to Spain to defend the Republican cause. Some of the volunteers were members of the illegal Communist Party of Latvia or Young Communist League of Latvia.

The article analyses publications about the Spanish Civil War written by Latvian communists in the underground communist press from July 1936 to April 1939. “Cīņa” was the main newspaper of Communist Party of Latvia and “Brīvā Jaunatne” was the main newspaper of Latvian Young Workers League (uniting the Young Communist League and the Union of Socialist Youth). Both newspapers criticized the non-intervention politics and lauded Soviet Union for its support to the Republican cause. Whereas, “Cīņa” and “Brīvā Jaunatne” criticised Latvian politics, politicians and official press as unsupportive of the Spanish people – the events in Spain were used as an argument to support the communist ideology, views and aims in Latvia. Under Soviet policy influence active support was requested for the Spanish cause – donations were collected illegally and the amount was published in both newspapers as well as some of the letters received from Latvian volunteers who joined the International Brigades.

Наталья Болтрушевич

Проблема взаимоотношений советского государства, общества и православной церкви в БССР (1958–1965 гг.)

Ключевые слова: Русская православная церковь (РПЦ), Совет по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР, государственно-церковная политика

В истории Русской православной церкви (РПЦ) 1958 год стал началом очередного трагического периода, когда советское руководство попыталось радикально, в кратчайшие сроки решить религиозную проблему в стране. Секретное постановление ЦК КПСС «О записке отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды»», принятое 4 октября 1958 г., определило радикальные изменения в политике советской власти в отношении религии, и особенно РПЦ. Избранный курс был направлен на возврат к «чистоте» ленинского наследия, от которого произошёл отход в эпоху Сталина, что, в свою очередь, предусматривало сокращение сфер деятельности, предоставленных религиозным организациям в послевоенный период, уменьшение влияния в обществе религиозных традиций. Очередному этапу ускоренного строительства коммунистического общества соответствовал и новый этап в государственно-церковных отношениях, связанный с очередным наступлением на религию, последней попыткой руководства СССР радикально, в кратчайшие сроки решить религиозную проблему в стране.

Новый этап гонений на православную церковь обернулся тяжёлыми последствиями. При этом государство не предполагало использования методов тотального уничтожения церкви, которые применялись советскими властями в 1920–1930-х гг. (Роккуччи 2016, 426–427). В какой-то степени преградой на пути возрождения старых методов антирелигиозной пропаганды стали новые взаимоотношения государства и церкви и в целом иное по сравнению с 1930-ми гг. положение религиозных организаций в обществе, которые сложились в период Великой Отечественной войны и продолжились в послевоенный период. Принятый курс предусматривал осуществление государственными учреждениями ряда мер

административного характера, направленных на ограничения прав верующих и религиозных организаций. Эти мероприятия противоречили действовавшим в то время положениям законодательства по данному вопросу, на что, в частности, обращал внимание Совет по делам РПЦ при СМ СССР (Роккуччи 2016, 424).

Ещё в феврале 1956 г., после XX съезда КПСС, прозвучал призыв лидеров партии и государства «вести решающую борьбу с религией как реакционным и чуждым социализму явлением» (*Конфессии* 1998, 263). Во всех сферах жизни советского общества усилилась научно-атеистическая пропаганда, Совмином СССР были предприняты весьма жёсткие административные меры по ограничению роста влияния религиозных организаций, началась активная работа по закрытию религиозных организаций всех конфессий и, в первую очередь, РПЦ. Ведь в годы войны и сразу после неё РПЦ умело использовала предоставленные ей со стороны государства возможности, даже в условиях постоянного и жёсткого контроля смогла укрепить свои структуры и расширить влияние в обществе.

В 1958 г. православные общины Беларуси входили в единственно сохранившуюся Минско-Белорусскую епархию, возглавлял которую более 12 лет, с января 1947 г. по апрель 1959 г., архиепископ Питирим (Свиридов Пётр Петрович, 1887–1963). В БССР на 1 января 1958 г. насчитывалось 967 церквей и молитвенных домов, из них в городах находилось 86, в посёлках – 79, в сельской местности – 802 (НАРБ. Ф.951. Оп.3. Д.18. Л.6). За период с 1959 по 1965 гг. правящими архиереями Минско-Белорусской митрополии являлись: с 21 мая 1959 г. по март 1961 г. митрополит Гурий (Вячеслав Михайлович Егоров, 1891–1965) (НАРБ. Ф.951. Оп.3. Д.29. Л.92); с 16 марта 1961 г. по 5 июля 1961 г. – Антоний (Борис Николаевич Кротевич, 1889–1973); с июня 1961 г. до 1963 г. архиепископ Варлаам (Павел Севастьянович Борисевич, 1899–1975). С октября 1963 г. по 25 мая 1965 г. возглавлял Минско-Белорусскую кафедру Сергей (Сергей Васильевич Петров, 1924–1990). Все они пытались предотвратить закрытие белорусских приходов, старались по возможности посещать церкви в разных регионах республики, тем самым поддерживать как духовенство, так и многочисленную паству.

16 октября 1958 г. Совет Министров СССР в соответствии с указаниями ЦК и лично Н.С. Хрущёва (1894–1971) – Первого секретаря ЦК КПСС с 1953 по 1964 годы, Председателя Совета Министров СССР с 1958 по 1964 годы, Председателя Бюро ЦК КПСС по РСФСР с 1956 по

1964 годы — принял первые антицерковные постановления «О монастырях в СССР» и «О повышении налогов на доходы епархиальных предприятий и монастырей». Принятые постановления не только существенно ограничивали деятельность церкви, но и в целом демонстрировали изменение курса государственно-церковной политики.

Гонение на церковь началось с закрытия монастырей. Их духовная роль в культуре Беларуси всегда являлась чрезвычайно важной. Они были и оставались местами паломничества, центрами духовной поддержки верующих, национальными источниками веры. И в послевоенный период православные монастыри сохраняли своё значение (Шкаровский 2005, 363). Согласно принятым постановлениям запрещалось принимать в монастыри лиц моложе 30-летнего возраста, а в семинарии и академии нельзя было поступать специалистам со средним или высшим светским образованием (*Иллюзии и догмы* 1991, 370). В Беларуси списки поступающих в духовную семинарию при Жировичском монастыре отправлялись в Минск уполномоченному по делам РПЦ по БССР и только после согласования с ним абитуриентов допускали к экзаменам. Но отдельные поступающие, уже сдавшие экзамены, не могли быть зачислены, так как в районах, откуда они приехали, им не давали паспорт и справку из колхоза, узнав, что они поступают в семинарию. Так, в 1957/1958 г. учебном году из 50 подавших заявления о поступлении в семинарию были зачислены 30 человек (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.16. Л.160).

После принятия данных документов уже с 1 января 1959 г. решением Слонимского Горторготдела была снята со снабжения продуктами и хлебом Минская духовная семинария. Ходатайства правления семинарии о возобновлении снабжения продуктами питания оказались безрезультатными. Для решения данного вопроса потребовалось вмешательство главы Минско-Белорусской епархии Питирима (НАРБ. Ф.951. Оп.3. Д.29. Л.6).

Среди тех, кто первыми отреагировали на призывы властей «вести решительную борьбу с религиозными пережитками», были средства массовой информации. В беседе с уполномоченным по Гродненской области ректор духовной семинарии при Жировичском монастыре Мельников (Анатолий Сергеевич Мельников, 1924—1986), отмечал, что в средствах массовой информации чувствуется определённое давление на церковь. Например, газета «Гродненская правда» помещает в месяц 3—4 статьи на атеистическую тему. В этих статьях пропагандируется, что поп такой человек, которому нет места на земле, — отмечал в беседе Мельников. В

подтверждение своих слов он перечислил номера газеты «Гродненская правда», где размещались подобные статьи: за 4 ноября 1958 г., за июнь 1958 г. — «Почему разошлись наши пути» (НАРБ. Ф. 951. Оп. 4. Д. 16 Л. 160).

Принятые административные меры привели к тому, что только за два года (1959—1960 гг.) в СССР были закрыты 28 из 57 действующих монастырей. В 1960—1961 гг. были закрыты Полоцкий и Гродненский монастыри. Остался только Жировичский мужской монастырь (Савченко 2005, 88).

В 1958—1959 гг. руководители некоторых районов инициировали проведение кампании по снятию крестов, расположенных на окраинах деревень, перекрёстках, непосредственно в населённых пунктах. Так, в ночь с 11 на 12 апреля 1959 г. в д. Наровщина Каменецкого района был снят придорожный деревянный крест и выброшен в яму. Верующие нашли этот крест и поставили его на прежнее место; в ночь со 2 на 3 апреля 1959 г. в г. Давид-Городке неизвестные спилили и уничтожили 4 креста; в д. Рожковка Каменецкого района 18 мая 1959 г. трактором сломали 3 креста.

На данные действия со стороны местных властей секретарь ЦК КП Белоруссии Т. С. Горбунов (1904—1969) дал указание отделу пропаганды и агитации переговорить по телефону с Брестским обкомом о принятии мер к прекращению подобной практики. Секретарь Брестского обкома партии В. Зайцев «указал на усиление научно-атеистической пропаганды и одновременно осудил случаи снятия придорожных крестов». После обозначенных действий со стороны советского руководства жалоб от населения не поступало (НАРБ. Ф. 951. Оп. 3. Д. 29. Л. 223).

После принятия постановления «О повышении налогов на доходы епархиальных предприятий и монастырей» по материальной базе РПЦ был нанесён тяжёлый удар: резко снижались доходы церквей от изготовления свечей, отменялось право патриархии оказывать финансовую помощь монастырям, духовным школам и слабым приходам (*Иллюзии и догмы* 1991, 370).

Руководство РПЦ в лице Патриарха Алексия I (Сергей Владимирович Симанский, 1877—1970), выступая 16 февраля 1960 г. на конференции советской общественности за разоружение, предприняло попытку защиты церкви от несправедливых нападков. Однако произнесенная речь патриарха не оградила церковь от преследований. Вместе с тем, опубликованная в «Журнале Московской Патриархии», она укрепила дух тысяч верующих, которые были обеспокоены возобновлёнными гонениями на церковь (Цыпин 2012, 512—513).

На протяжении 1959–1962 гг. был принят ряд постановлений, ограничивающих и ухудшающих положение религиозных организаций в СССР. 16 марта 1961 г. Совет Министров СССР, а 16 апреля 1961 г. Совет Министров БССР приняли постановление «Об усилении контроля за выполнением законодательства о культах». Нововведением в государственно-церковной политике стало то, что контроль за постановкой и снятием с регистрации религиозных организаций, открытие и закрытие молитвенных домов всех конфессий переходили в компетенцию облисполкомов и Минского городского Совета, но по согласованию с Советом по делам РПЦ и Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР (*Канфессии* 1998, 271).

Так, после выхода постановления Совета Министров СССР от 16 марта 1961 г., вопросами религии в каждом районе Гродненской области стали заниматься заместители председателей райисполкомов (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.30. Л. 33). Местные и партийные органы усилили научно-атеистическую пропаганду, активизировали работу лекторских групп, клубов, библиотек, изб-читален, организовывали семинары по подготовке агитаторов-атеистов (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.30. Л.30). Отдел пропаганды Свислочского РК КПБ с сентября 1960 г. по июль 1961 г. организовал и провёл 186 лекций на научно-атеистические темы и 3 антирелигиозных вечера вопросов и ответов. Была организована работа 9 семинаров по научному атеизму с охватом 130 человек (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.30. Л. 30). Но основным итогом борьбы с религией являлось сокращение количества действующих церквей. Если на 1 января 1960 г. в Гродненской области действовало 196 православных церквей, в которых служило 140 священников, 9 дьяконов и 60 псаломщиков, то на 1 октября 1961 г. осталось 133 церкви, в которых служили 111 священников, 7 дьяконов, 42 псаломщика (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.30. Л.31).

В Гомельской области в рамках выполнения постановления Совета Министров СССР от 16 марта 1961 г., например, был разработан план мероприятий по контролю за выполнением законодательства о культах, основными направлениями которого являлось создание комиссий содействия для контроля за деятельностью служителей религиозных культов во всех районах области, где имеются религиозные объединения и группы; проведение инструктивных совещаний совместно с уполномоченными Совета по делам РПЦ и участниками комиссий. Например, 17 мая 1961 г. уполномоченный по Гомельской области Степанов в г. Мозыре провёл совещание с партийно-советским активом района на тему «Со-

ветское законодательство о культах», на котором присутствовало 150 человек (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.30. Л.13).

18 июля 1961 г. в Троице-Сергиевской лавре состоялся Архиерейский собор Русской православной церкви. Главной темой повестки дня было внесение изменений в «Положение об управлении Русской православной церкви» в части, касающейся приходского управления. По результатам работы Собора была установлена новая организация приходского управления, при которой настоятель вместе с клириками устранились от участия в приходском собрании и приходском совете. Управление приходом устанавливалось выборными органами — «тройками» (Цыпин 2012, 515). Принятые поправки, одобренные на Поместном Соборе 1971 г., просуществовали до июня 1988 г., когда был принят новый статут об управлении РПЦ (*Канфессии* 1998, 274). Последствия «церковной реформы» проявились быстро: началось массовое сокращение духовенства, в том числе, увольнение наиболее бескомпромиссных служителей церкви; все тексты проповедей должны были проходить предварительный просмотр у должностных лиц. Под предлогом того, чтобы «не отвлекать людей от работы», был введён запрет на проведение ранних служб в церквях в будние дни (Шкаровский 2005, 379).

За период с 1 января 1960 г. по 1 января 1963 г. по БССР прекратили свою деятельность 460 церквей, что составило 48,5% от общего количества церквей, имевшихся на 1 января 1960 г. За это время были закрыты Гродненский и Полоцкий монастыри. В Минской области количество церквей было сокращено на 68%, с 211 церквей в 1960 г. до 67 к 1 января 1963 г. (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.35. Л.36).

Только за 1962 г. по республике с учёта были сняты и закрыты 112 церквей, в том числе по областям: в Брестской области — 40, в Минской — 29, в Гродненской — 26, в Витебской — 6, в Могилёвской — 6, в Гомельской — 5 (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.35. Л.36—37).

На 1 января 1963 г. по республике состояло на учёте 487 церквей, из них в городах — 74, в сельской местности — 413. По областям церкви распределялись следующим образом: в Брестской области — 186, в Могилёвской — 27, в Гродненской — 96, в Гомельской — 52, в Минской — 67, в Витебской — 59 (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.35 Л.50—188). Состояло на учёте всего духовенства 474 чел. За 1962 г. количество духовенства было сокращено на 112 чел. (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.35. Л.4,6).

Сокращение количества действующих православных церквей происходило на фоне высокой религиозной активности как духовенства, так

и населения. Характерно, что посещение церквей верующими, а также церковные доходы возросли. Так, в Дятловском районе по сравнению с 1960 г. доходы в 1961 г. возросли на 31%, в Новогрудском – на 38%, в Желудокском – на 18%. Если за первое полугодие 1960 г. доход церквей по Гродненской области составил 771 985 руб., то с марта по сентябрь 1961 г. он равнялся 95 089 руб. (в новом масштабе цен) (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.30. Л.36).

Работники Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР отмечали, что православная церковь почти повсеместно отмечала ежегодные праздники более ревностно, чем в прежние годы. Она реставрировала, электрифицировала и украшала храмы. Если в приходах не хватало священников, туда, чтобы помочь проведению пасхальных, рождественских и других служб, посылали семинаристов, монахов и вышедших на покой священников.

Очередная волна наступления на церковь последовала в 1963 г. Решения XXII съезда КП СССР, июньского пленума ЦК КПСС, личные указания Н. Хрущёва определили постановку акцента на усиление научно-атеистического воспитания подрастающего поколения. Н. Хрущёв отмечал, что «нужна продуманная и стройная система научно-атеистического воспитания, которая охватывала бы все слои и группы населения, предотвращала распространение религиозных воззрений, особенно среди детей и подростков» (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.35. Л.4,6). Обозначенная политика предусматривала целый комплекс направлений по борьбе с церковью и верующими, но, в первую очередь, шла «борьба за показатели». Только за два года количество состоящих на учёте церквей по республике сократилось с 487 в 1963 г. до 420 в 1965 г., объединённых в 14 благочинных округа (НАРБ. Ф. 951. Оп.3. Д. 73. Л. 67).

В июне 1963 г. была закрыта духовная семинария в Жировичах, а также закрыт собор и 2 церкви, находящиеся на территории Жировичского монастыря (НАРБ. Ф.951. Оп.4. Д.35. Л.45).

Новое небывалое наступление на церковь вызывало массовое возмущение и сопротивление духовенства, которое стало более резко и масштабно протестовать против новых волн гонений на церковь (Шкаровский 2005, 388). Несмотря на ограничения в послевоенный период религиозная вера продолжала занимать существенное место в жизни некоторой части советского общества. Кроме того, православие по-прежнему создавало в советском мире свою систему координат, оказывавшую нема-

лое влияние не только на культуру и национальное самоопределение, но и на отношения между властью и обществом (Роккуччи 2016, 440).

14 октября 1964 г. на Пленуме ЦК КПСС Н. Хрущёв был снят со всех своих постов. Опасаясь социального взрыва, новое руководство страны предприняло ряд мер по снятию общественного напряжения вокруг религиозной проблемы и в целом пошло на смягчение антицерковных нападок. В январе 1965 г. Президиум Верховного Совета СССР принял постановление «О некоторых фактах нарушения социалистической законности в отношении верующих». Много осужденных мирян и священнослужителей было освобождено и реабилитировано (Шкаровский 2005, 389—390). Однако данные изменения носили внешний характер, принципиальных изменений в области государственно-церковных отношений и в период «застоя» не произойдёт.

Очередной период (1958—1965 гг.) гонений на церковь не принёс желаемых результатов. Сокращая количество действующих церквей, закрывая монастыри и духовные семинарии, советские власти перенесли религиозную жизнь в подполье и тем самым привлекли ещё большее внимание к религии и церкви. И вновь проявились обеспокоенность и критическое отношение западных стран к положению верующих и церкви в СССР.

Православная церковь в Беларуси понесла серьёзные потери. Если в республике в 1958 г. насчитывалось 967 церквей и молитвенных домов, то к 1965 г. осталось 420. Однако РПЦ выстояла. Среди населения наблюдался рост интереса к церкви и её посещению в выходные дни и престольные праздники, увеличилось и количество заявок от верующих об открытии церквей. Стремительно росли доходы церкви, она значительно омолодила свои кадры, укрепила материальную базу. Православное духовенство стремилось не только сохранить паству, но и увеличить количество прихожан в первую очередь за счёт детей и молодёжи.

Список источников и литературы

Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 951 (Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по БССР)

Алексеев В.А. (1991) *Иллюзии и догмы*. Москва: Политиздат. 400 с.

Канфесіі на Беларусі (к. 18—20 ст.) (1998). Мінск: ВП Экаперспектыва. 340 с.

Роккуччи А. (2016) *Сталин и патриарх: Православная церковь и советская власть, 1917—1958*. Москва: Политическая энциклопедия. 582 с.

Савченко И.И. (2005) *Православие в Беларуси*. Витебск: Витебская епархия. 112 с.

Цыпин В. (2010) *История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший период* / 4-е изд. Москва: Изд-во Сретенского монастыря. 816 с.

Шкаровский М.В. (2005) *Русская православная церковь при Сталине и Хрущёве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах)*. Москва: Изд-во Крутицкого Патриаршего Подворья. 400 с.

Natalja Boltruševiča

Padomju valsts, sabiedrība un pareizticīgo baznīca BSSR (1958–1965)

Atslēgas vārdi: Krievu pareizticīgā baznīca, Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padome, valsts politika

Kopsavilkums

Pareizticīgās baznīcas un padomju valsts vēstures notikumi dažādos laikposmos nav viennozīmīgi. Rakstā apskatīti galvenie padomju valdības politikas izmaiņu cēloņi attiecībā uz pareizticīgo baznīcu 1958.–1965. gadā un šīs politikas realizācijas ietekme. Pētījumā izmantoti Baltkrievijas Republikas Nacionālā arhīva materiāli, zinātniskās publikācijas.

Natalya Boltrushevich

The Problem of the Relations of the Soviet State, Society, and the Orthodox Church in the BSSR (1958–1965)

Key words: Russian Orthodox Church, Council of Affairs of Russian Orthodox Church under the USSR Council of Ministers, State policy against the church

Summary

The history of the relations between the Orthodox Church and the Soviet state in the USSR in different historical periods was not unambiguous. The example of the BSSR is used to consider the main reasons for changes in the policy of the Soviet authorities in relation to the Orthodox Church in 1958–1965 as well as the implications of these changes for the church. The study is based on the use of a wide range of sources of the National Archives of the Republic of Belarus and scientific publications, which made it possible to formulate conclusions about the development of relations between the Orthodox Church, the Soviet state, and society in the designated chronological period. The paper provides characteristics of problems in the activities of the Orthodox Church under the changed conditions.

Edgars Ceske

Par kādu plašāk nepazīstamu vēstures avotu: Andreasa Meijera “Jaunā Vidzemes, Kurzemes un Vācijas apceļotāja vēstules” (1777)

Atslēgas vārdi: Andreass Meijers, dzimtbūšanas kritika Vidzemē, ceļojumu apraksti, Latvijas kultūras vēsture 18. gadsimta otrajā pusē, etnogrāfiskas ziņas par latviešu paražām 18. gadsimtā

Šveiciešu astronoms Johans III Bernulli (*Johann III Bernoulli*, 1744–1807) savā ceļojuma aprakstā caur Vidzemi un Kurzemi¹ starp informācijas avotiem norāda arī uz Kulmbahas galma padomnieka Andreasa Meijera piezīmēm, piebilstot, ka tajās tomēr paliekot “daudzi balti, neaizpildīti plankumi” (Bernoulli 1779, 257). Šīs piezīmes monogrāfijā “Jelgavas pils” piemin arī arhitektūras un mākslas vēsturnieks Imants Lancmanis, tekstā gan nenosaucot autora vārdu (tas ar darba nosaukumu minēts atsaucē). A. Meijera pesimistisko nepabeigtās Jelgavas pils raksturojumu (pēc hercoga Ernsta Johana Bīrona (*Ernst Johann von Biron*, 1690–1772) aresta un izsūtīšanas pils celtniecības darbi tika pārtraukti) autors nosauc par paviršu, jo “ceļotājs nebija pamanījis, ka vienā pils daļā ritēja spraigi atjaunošanas darbi” (Lancmanis 1986, 61). Jāsaka, ka šīs divas epizodes pagaidām ir vienīgie zināmie A. Meijera un viņa vēstuļu pieminējumi literatūrā, ja neskaita enciklopēdiskus izdevumus.

Kas ir šī noslēpumainā personība – Kulmbahas galma padomnieks A. Meijers? Pazīstamākajā 19. gadsimta pirmās puses vācbaltiešu literātu biogrāfiskajā vārdnīcā – J. F. fon Rekes un K. E. Napjerska leksikonā (Recke u. Napiersky 1831, 219–220) – atrodamas skopas ziņas. Plašāku informāciju A. Meijers sniedz par sevi divās Dienvidvācijas literātu biogrāfiskajās vārdnīcās (Meyer 1782; Bock 1794). A. Meijers dzimis Rīgā 1742. gadā cienījamā un turīgā Rīgas patriciešu ģimenē. Ieguvis labu mājas izglītību, jaunietis iestājas Rīgas Domskolā, kuras rektors ir pedagogs, apgaismības ideju realizētājs Johans Gothelfs Lindners (*Johann Gotthelf Lindner*, 1729–1776) (Eckhardt 1876, 496). 1760. gadā A. Meijers kļūst par Kēnigsbergas universitātes studentu un klausās filozofa Imanuēla Kanta (*Immanuel Kant*, 1724–1804) lekcijas.

¹ Plašāk par Johana III Bernulli ceļojuma piezīmēm pa Kurzemi un Vidzemi sk. autora rakstu (Ceske 2018).

Pēc neilga laika jauneklīs filozofijas specialitāti nomaina pret teoloģiju, 1764. gadā nokārto teoloģijas kandidāta eksāmenu un dodas savā ilgākajā ceļojumā ar mērķi apmeklēt lielākos vācu zemju zinātnes un literatūras centrus. Rīgā A. Meijers atgriežas 1766. gada sākumā, sāk strādāt par mācītāju kādā Vidzemes draudzē, tomēr drīz pārliecinās, ka šis amats nav viņa īstais aicinājums. 1770. gadā A. Meijers uz visiem laikiem atstāj Vidzemi, lai dotos uz Berlīni un Drēzdeni, 1772. gadā – uz Baireitu, kur tiek iepazīstināts ar markgrāfu Kārli Aleksandru.² Markgrāfs pagodina ceļotāju, piešķirot tam galma padomnieka titulu. Taču karjeras turpinājums galmā neseko: A. Meijers apmetas klusā provinces pilsētiņā Kulmbahā, kur apprecas ar galma padomnieka meitu un nododas mierīgai ģimenes dzīvei, turpinādam saraksti ar ievērojamākajiem vācu rakstniekiem. Jāsaka, ka “Jauna Vidzemes, Kurzemes un Vācijas apceļotāja vēstules”, kas nāca klajā 1777. gadā, ir A. Meijera vienīgais ievērojamākais darbs. 1797. gadā A. Meijers kļūst par pastmeistaru nomaļā Tīringas ciemā Jūdenbahā, kur mirst 1807. gadā.³

A. Meijera ceļojumu aprakstā, kas, sekojot tālaika modei, veidots vēstuļu formā kādam draugam R. Vidzemē, šķiet neparasta viņa mainītā identitāte. Rīgas aprakstā nav ne vārda par to, ka autors šajā pilsētā dzimis un uzaudzis; viņš sevi pozicionē kā ārzemnieks, kam viss šajā pilsētā ir jauns un neparasts. Maršruts ved nevis kā klasiskam Rietumeiropas ceļotājam – uz austrumiem, bet pretēji: kā pirmā apdzīvotā vieta tiek minēti Ādaži, tad Rīga, Jelgava (*Mitau*), Liepāja (*Libau*), tālāk autors dodas uz Klaipēdu (*Memel*) un Austrumprūsiju.

A. Meijera ceļojumu aprakstā ir trīs galvenās tēmas: 1) pilsētu (galvenokārt Rīgas) kopskats, ievērojamākās celtnes; 2) rīdzinieku paražas un citas kultūrvēsturiskas ainas; 3) Vidzemes zemnieku stāvoklis, dzīvesveids un tradīcijas (tostarp arī Jāņu svinēšana). Tā, piemēram, Rīga, ar kuru autors saprot vienīgi mūru ieskauto daļu, raksturota šādi:

“Pilsēta ir tikai vidēja lieluma. Tās apkārtmērs nav lielāks par pusjūdzi, tomēr tā ir blīvi apdzīvota (*volkreich*) un turklāt samērā labi uzbūvēta. Tās nami – līdz pat zināmam attālumam no pilsētas – ir būvēti vienīgi no akmens [..]. Ielas ir pa daļai šauras, kas ļoti daudzo kariešu (*Kutschen*) un braucam-

² Karls Aleksandrs Frīdrihs (*Karl Alexander Friedrich*, 1736–1806) – Brandenburgas-Ansbahas-Baireitas pēdējais markgrāfs, piederēja Hoencollernu dinastijai (viņa māte bija Prūsijas karaļa Frīdriha Vilhelma I meita un Frīdriha II māsa). Pēc Karla Aleksandra Frīdriha nāves viņa valsts tika pievienota Prūsijai.

³ Vienā gadā ar Johanu III Bernulli.

krēslu (*Chaisen*), ar kādiem brauc pat iedzīvotāji ar vidējiem ienākumiem, kā arī kravas un transporta ratu (*Last und Fuhrwagen*) dēļ, kas darbdienās gandrīz tās pilnīgi aizsprosto, rada kājāmģājējiem lielas neērtības. Skaistākās un platākās pilsētas ielas ir Mārstaļu, Smilšu, Zundera⁴, Tirgoņu, Kaļķu, Citadeles un Lielā Kēniņu iela⁵) (Meyer 1777, 3–4)⁶.

Pieminēts, ka Zundera ielā esot ūdens ierīce (*Wasserkunst*), “tikpat izcili izdomāta kā publikai vajadzīga lieta”. Vēstulē seko šī sūkņa detalizēts apraksts (Meyer 1777, 4). Sniegts vispārējs priekšstats par Rīgas apkārtni, pieminot bagāto pilsētnieku izpriecu mužiņas Pārdaugavā un citur.

Jelgava, salīdzinot ar Rīgu, “ir tik izklaidus būvēta, ka sastopami daudzi tukši laukumi [...], un tas pilsētai pilnīgi dabiski piešķir klajuma izskatu. Izņemot valdnieka pili un dažas īstas privātās mājas, pārējās ir zemas un būvētas pildrežģī, bieži viscaur no koka”. Autors pievēršas “lieliskajai pilij”, kura “neapstrīdami būtu kļuvusi par greznāko būvi”, ja tās celtniecību nebūtu apturējis hercoga E. J. Bīrona politiskais noriets. “Pašlaik [...], pakļauta visiem dabas elementiem, tā acīmredzami tuvojas savam sabrukumam. Mūri šur un tur iebrūk, un neviens, izņemot zvirbuļus un pūces, nemeklē sev patvērumu šajos dzīvokļos, kas bija paredzēti nesalīdzināmi augstākiem mērķiem” (Meyer 1777, 67–68).

Savukārt Liepāja, “lai arī tās tirdzniecība ir labi organizēta un tajā dzīvo daudzi bagāti iedzīvotāji”, tomēr ir “vēl sliktāk uzbūvēta nekā Jelgava, jo daudzas mājas tajā ir no koka. [...] Pilsētas rota ir tās tirgus laukums. [...] Tas ir viscaur izbruģēts, tam visapkārt ir mūra ēkas, kuras, ja arī neizceļas ar sevišķu gaumi, tomēr diezgan patikami izdalās uz pārējo koka ēku fona. [...] Visas pārējās ielas Liepājā ir nebruģētas, un tā kā vējš no netālu esošajām kāpām bieži atnes sev līdz veselus putekļu mākoņus, tad Jūs viegli varat iedomāties, kādas neērtības šie smilšu pauguri gaišās vasaras dienās sagādā kājāmģājējiem”. Vienīgā skaistā ēka, kura “labi izceltos arī katrā lielākā pilsētā”, ir jaunā baznīca⁷, kas pabeigta pavisam nesen. Tajā pašā laikā “tiek darīts viss, lai tirdzniecību, kura kopš dažiem gadiem ļoti uzplaukusi, paplašinātu arvien un arvien vairāk” (Meyer 1777, 83–84).

⁴ Ielas sākotnējais nosaukums – vāc. *Sunderstraße* (pēc šajā ielā dzīvojošā namnieka uzvārda) – laika gaitā pārveidojies par *Sündernstraße* – Grēcinieku iela.

⁵ Mūsdienās – Riharda Vāgnera iela.

⁶ Teksta pamatdaļas paginācija.

⁷ Liepājas Trīsvienības baznīca; celtnie, lai gan iesvētīta jau 1758. gadā, vēl nebija gluži pabeigta. To apraksta arī Johans III Bernulli (Bernulli 1779, 219–220).

A. Meijera sniegtais tirgotāju augstais vērtējums nešķiet neparasts, viņš pats nāk no tirgotāju ģimenes. Autors sīki apraksta krāšņos rātskungu amatā stāšanās svētkus un norāda: “Maģistrāts bauda Rīgā lielu autoritāti, un zināmā mērā tam ir tāds pats svars kā vācu impērijas pilsētās” (Meyer 1777, 26). Tāpat kā visās tirdzniecības pilsētās, arī Rīgā “tirgotājs veido ļoti svarīgu slāni, jo viņa uzņēmumi atnes šai pilsētai bagātības” (Meyer 1777, 45). Augsts vērtējums sniegts arī Rīgas Domskolai (Meyer 1777, 10), bāreņu un sociālās aprūpes namiem: “[..] es ļoti šaubos, vai pat pilsētās, kas lielākas par Rīgu, iespējams atrast tik labi ierīkotu bāreņu namu” (Meyer 1777, 21).

Taču nozīmīgākā A. Meijera ceļojumu apraksta daļa veltīta latviešu zemnieku stāvoklim. Jau tuvojoties Rīgai, “šur un tur izkaisītās nožēlojamās būdas ar salmu jumtiem” pietiekami skaidri norāda, ka “to apdzīvotāji ir vienīgi vergi tiem, kuri, nedomādami par šiem nabagiem, pie saviem lauku (*laendlichen*) galdiem barojas no viņu sviedriem” (Meyer 1777, 2–3). Latviešu zemnieku stāvoklim veltīta pat atsevišķa vēstule: norādīts, ka zemnieks ar visu savu īpašumu pieder kungam, kam atļauts atņemt visu, pat ja tā būtu zemnieka skaistākā meita. Par zemnieku pienākumiem A. Meijers raksta: “Smagākās kļaušas Vācijā ir nieks pret latviešu ārkārtīgi smago (*muehsame*) darbu; ar ratiem un zirgu četras vai piecas dienas katru nedēļu tie ir spiesti strādāt sava kunga darbu, un [...] viņam paliek pāri vienīgi tik daudz laika sava nelielā zemes gabaliņa apstrādei, lai viņš varētu vilkt tikai nožēlojamu dzīvi” (Meyer 1777, 54–55). Labākos laikpstākļos zemniekam jāstrādā muižā, tikai vēsākajās un lietainajās dienās viņš var apstrādāt pats savus tīrumus: “[..] es pats ar žēlumu pret nabaga zemniekiem esmu nolūkojies, kā viņa nopļautais siens uz lauka sapūst, jo viņam biežo darbu dēļ muižā nepietiek laika savu nopļauto sienu savākt un ievest” (Meyer 1777, 55). Ar tādiem pašiem draudiem, ar kādiem zemnieku dzenot uz lauka, viņu spiežot izpildīt arī savus dievbijības pienākumus, un, zināms, “viņš neievērotu svētdienu un neapmeklētu baznīcu, ja arī šeit netiktu lietoti piespiedu līdzekļi” (Meyer 1777, 56). Tādēļ, “nezinādams neko no tā, kas pieder pie reliģiskajiem pienākumiem un bieži bez kādām zināšanām, kas dod cilvēkam pamatu būt pārliecinātam, ka viņš ir kas vairāk nekā tikai nesaprātīgs dzīvnieks, viņš ir tikai vergs tiem, kam pieder kā dzimtcilvēks” (Meyer 1777, 53–54). “Šādos apstākļos nav nekāds brīnums, ka remdenība pret reliģiju, viltus un naids pret vāciešiem valda tautā, kura sevi redz pilnīgi apspiestu no tiem,” secina autors (Meyer 1777, 56). A. Meijers pievēršas arī zemnieku dzīvesveida raksturojumam: “[..] to istabas neesot nekas vairāk kā smirdoši dūmu kambari, jo nevienai mājai neesot skursteņa. [...] Cilvēki un lopi uzturas vienā istabā, [...] viņi vāra

un cep šajā istabā, un gaismas vietā deg egļu skaida, ko šeit dēvē par *Pergel*⁸” (Meyer 1777, 57).

“Tikpat nožēlojams, cik latviešu zemnieka dzīvoklis, ir arī viņa uzturs. Zāle, rāceņi, zaļi gurķi, zirņi, ūdenī bez aizdara vārīti [...] un biezpiens [*trockne Milk*] ir viņa ierastais ēdiens. [...] Viņa maize ir melna kā zeme, un, izņemot savu alu, kur kopā savākta vairāku veidu labība [?], viņš gatavo sev dzērienu no mežāboliem un ūdens. Bērzu sulas tam jau ir nektārs, un to labprāt dzer arī pilsētās, jo tas ir jauks un atspirdzinošs dzēriens [...]” (Meyer 1777, 58–59).

Uz šī reālistiski attēlotā posta fona ne pārāk ticams šķiet A. Meijera apgalvojums, ka zemnieks varot sev atļauties safrānu un piparus (Meyer 1777, 58–59). Savukārt degvīnu zemnieks lietojot, lai iegūtu spēku (*zur Starkung*), kā līdzekli pret visām slimībām:

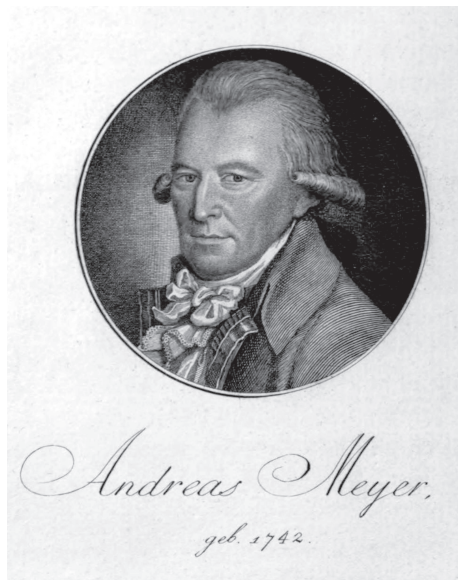
“Tiklīdz zemnieks nejūtas labi, tas savā valodā sūdzas par sāpēm vai spiedienu sirds apvidū, un, tā kā muižas kungam šis ārstniecības līdzeklis viņa muižā ir pārpilnībā, viņš izsniedz tam glāzi brandvīna [...]. Bet šis dzēriens palīdz ne tikai pret daudzām slimībām, bet pat bēdu gadījumos: un es esmu redzējis, ka vīrieši un sievietes, lai kļiedētu savas skumjas, pēc apbedīšanas ir tā piedzērušies, ka pēdīgi sākas ķildas un kaušanās” (Meyer 1777, 59).

A. Meijera un Johana III Bernulli ceļojumu apraksti tapuši ar nelielu laika distanci – septiņi līdz astoņi gadi (pat tad, ja pieņem, ka pirmais sarakstīts ne 1769. gadā, kā norādīts tekstā, bet gan 1770. gadā, kad A. Meijers jau atstājis Vidzemi: ar šo gadu viņa ceļojumu datē arī I. Lancmanis (Lancmanis 1986, 61)). Taču atšķirība ir daudz būtiskāka par laika sprīdi; tā izpaužas selektīvā pieejā informācijas avotiem. Johanu III Bernulli Rīgā, Vidzemē un Kurzemē interesē kolekcijas (Ceske 2019, 42), savukārt A. Meijers tās gandrīz nepiemin – šķiet, tie ir “baltie plankumi”, uz kuriem norāda Johans III Bernulli. Par dabas (naturāliju) kolekcijām A. Meijers raksta, ka tādas Rīgā neesot atradis (Meyer 1777, 47)⁹. Viņa interešu galvenais objekts ir saimniecība, Rīgas pārvalde un sabiedriskās attiecības. Johans III Bernulli no visām Kurzemes un Vidzemes pilsētām izceļ Liepāju, piebilstot, ka tā droši varētu pretendēt uz Kurzemes hercogistes galvaspilsētas statusu. Savukārt A. Meijera attēlojuma galvenais objekts ir Rīga kā nozīmīgs tirdzniecības tilts starp Rietumeiropu un Austrumeiropu, tirgotāju ekonomiskā un politiskā nozīmība.

⁸ Lībiešu valodā.

⁹ Rīgas rāte pieņēma lēmumu izveidot pilsētas muzeju ar ārsta Nikolausa fon Himzela (*Nicolaus von Himsel*, 1729–1764) ceļojumos savāktajām kolekcijām tikai 1773. gadā.

Jāsaka, ka A. Meijera ceļojuma aprakstā skaidri iezīmējas autora personības humānisms un apgaismības filozofijas ietekmētie sabiedriskie uzskati, kas ļauj A. Meijeru dēvēt par vienu no agrīnākajiem dzimtbūšanas kritiķiem Vidzemē.

1. attēls. Andreasa Meijera portrets
(Christoph Wilhelm von Bock (Hrsg.) (1794))

Avotu un literatūras saraksts

Bernoulli, J. (1779) *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*. Bd. 3. Leipzig, bey C. Fritsch.

Bock, Ch.W. von. (Hg). (1794) *Sammlung von Bildnissen gelehrter Männer und Künstler nebst kurzen Biographien derselben*. I Th. 10. Heft, 2. Stück. Nürnberg, S. [300–306]

Ceske, E. (2019) Dažas šveiciešu astronoma Johana III Bernulli ceļojuma aprakstā caur Jelgavu un Rīgu (1777, 1778) pieminētās Vidzemes un Kurzemes kultūrvēsturiskās ainas. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 38.–44. lpp.

Das gelehrte Teutschland, oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller (1797). Bd. 5, Lemgo, S. 200–201.

Eckhardt, J.W. von. (1876) *Livland im 18. Jahrhundert*. Leipzig, F.A. Brockhaus.

Killy, W. (2010) *Killy Literaturlexicon. Autoren und Werke des deutschsprachigen Kulturraums*. Bd. 8.

Lancmanis, I. (1986) *Jelgavas pils*. Rīga: Zinātne.

Meyer, A. (1782) *Biographische und literarische Nachrichten von den Schriftstellern die die gegenwärtig in den Fürstenthümern Anspach und Bayreuth leben* [...]. Erlangen, Johann Jacob Palm, S. 239–250.

Meyer, A. (1777) *Briefen eines jungen Reisenden durch Liefland, Kurland und Deutschland*. Th. 1. [Erlangen], bey Wolfgang Walther.

Recke, J.F. von; Napiersky, K.E. (1831) *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Ehstland und Curland*. 3. Bd. Mitau, bey Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn.

Edgars Ceske

**About One Practically Unknown Historical Source:
“Letters from a Young Traveller through Livonia,
Courland, and Germany” (1777) of Andreas Meyer**

Key words: Andreas Meyer, the critique of serfdom, 18th century travel literature, 18th century history of Latvian culture, ethnographic data about Latvian traditions in the 18th century

Summary

The pastor and publicist of Baltic German origin, Andreas Meyer (1742–1807) was born in Riga in a wealthy merchant's family. After graduating from the Riga Dome-school he started studies in Königsberg University and attended also the lectures of the famous philosopher Immanuel Kant. After receiving the grade of theologian-candidate, he worked for a short time as a pastor in Livonia (Vidzeme), then (1770) took his long journey through Germany. He visited many cultural, scientific, and literature centres, got acquainted with many famous German writers, poets, philosophers, and theologians. After then he settled in the small town of Culmbach, near Bayreuth, and never returned to Livonia. He died in a small village Judenbach in Sonneberg district of Thuringia.

In his travel notes “Letters form a Young Traveller” the author hides his identity under another German traveller. The main subjects of his report are three: 1) the description of the largest towns in Livonia and Courland – Riga, Mitau (now Jelgava), and Libau (now Liepāja), their total view and most remarkable buildings, including the non-completed palace of Duke of Courland in Mitau; 2) the traditions of citizens of Riga and episodes of its cultural history; 3) the situation of Livonian peasants (Latvians and Livs), their way of life and traditions.

The author emphasizes the great importance of merchant estate in the economy and political life of Riga. He gives high appreciation to Riga’s social institutions and public schools. Meyer attributes special attention to the hard labour and living conditions of Livonian peasants in comparison to the situation in Germany; as a pastor and representative of Enlightenment, he criticizes serfdom in Livonia and is considered to be one of the first to censure it.

Евгений Гребень, Алесь Корсак

Образ врага в воспоминаниях жителей Беларуси о нацистской оккупации

Ключевые слова: Беларусь, нацистская оккупация, воспоминания, полевые исследования, образ врага

До недавнего времени воспоминания не воспринимались историками как самостоятельный и оригинальный источник информации, дающий вполне жизненную и детализированную картину происходящего. В данной статье устная история рассматривается нами как один из аспектов исторического дискурса, отображающего период нацистской оккупации пограничной территории Беларуси в годы Второй мировой войны.

Для написания статьи были использованы материалы полевых исследований, проводимых ежегодно авторами публикации на территории Белорусского Подвинья— этнографического региона Витебской области в современных границах. В статье основное внимание сфокусировано на восприятии и отображении в сознании местного населения Беларуси солдат вермахта, а также полицейских из числа коллаборационистов.

В ходе анализа воспоминаний как устного источника исследователями были приняты во внимание социальное положение, условия проживания семьи, конфессиональная принадлежность, а также факт нахождения западных районов Витебской области в современных границах в составе польского государства до 1939 г., что, так или иначе, наложило свой отпечаток на сознание местного населения.

Понятие «образ врага» в воспоминаниях очевидцев событий 1941 — 1944 годов многогранное и неоднозначное. Образ врага во все времена рисовался отрицательным. Вторая мировая война в этом плане, на наш взгляд, была особенной: нацисты в основу своей идеологии поставили расовую теорию с последующей её реализацией в том числе на оккупированной территории Советского Союза. Для осуществления намеченных планов соответственно были сформированы различные структуры: для ведения военных действий — вермахт, для осуществления карательных операций и политики геноцида — войска СС и вспомогательные полицейские батальоны, для экономической эксплуатации — хозяйственные инспекции и так далее. В результате непосредственного восприятия

представителей названных структур и сформировался противоречивый образ врага, что подтверждают полевые исследования (Корсак 2016, 200).

В категорию «враги» в первую очередь попадали военнослужащие армии и других силовых структур нацистской Германии. Солдаты вермахта фигурируют практически во всех воспоминаниях очевидцев нацистской оккупации Беларуси. Первая встреча с ними описывается всеми информантами, независимо от возраста, довольно типично. В период боев лета 1941 года подразделения вермахта двигались на восток через многие населенные пункты, делая краткие остановки. В воспоминаниях зафиксирован гордый, уверенный вид немцев, их высокомерное, пренебрежительное отношение к местным жителям или сознательное игнорирование гражданского населения как не заслуживавшего внимания победителей. Немцы двигались расслабленно, оружие лежало на повозках (Васильев). Многие информанты вспоминали принудительные реквизиции солдатами продуктов питания, скота и птицы во время остановок в деревнях. В то же время каких-либо массовых репрессий по отношению к гражданскому населению не отмечалось (Васильев; Журомский; Сандар).

По мере установления оккупационного режима встреча с солдатами вермахта и бойцами других немецких вооруженных формирований зависела от конкретной ситуации в данной местности. Если она более-менее надежно контролировалась оккупационной администрацией (например, деревня, в которой проживал информант, находилась вблизи опорного пункта немцев), акты насилия по отношению к местным жителям фиксировались достаточно редко. Сбор натуральных налогов в таких деревнях носил плановый характер и осуществлялся представителями местной вспомогательной администрации и полиции. Факты мародерства со стороны немцев не отмечались (Сакович; Теляк). В деревнях, находившихся на территориях, продолжительное время контролируемых партизанами, немцы также появлялись sporadически, в основном во время редких акций по принудительному изъятию продуктов питания у местных жителей или карательных операций против партизан. Немецкие солдаты или размещались в деревнях на постой, если данный населенный пункт не предполагалось уничтожить, или же приходили с конкретной целью уничтожения построек и ликвидации местного населения как пособников партизан. В ходе размещения немцев в деревне типичной ситуацией было стеснение местных жителей, выселение их из дома на период постоя, принудительное обеспечение вражеских солдат продуктами

питания за счет семьи, в чьем доме размещались немцы, — забирали все, что нравится, принуждали готовить пищу (Федарович). В воспоминаниях присутствует страх перед немцами, неуверенность в завтрашнем дне (сожгут деревню, оставят в живых или нет) (Грибко; Койра; Петровская).

Отдельно следует выделить детские воспоминания. Помимо естественного страха имело место чисто детское любопытство к представителям иного мира. Тем более, что порой по отношению к детям немцы могли демонстрировать лояльное отношение, подкармливать, что, впрочем, не мешало им в дальнейшем исполнять приказ по уничтожению деревни и местных жителей (Сандар). Если же деревня по планам немецкого командования изначально подлежала сожжению, то немцы выступали как воплощение зла: вспоминается грубость, жестокость. От воли врага зависело, будут ли люди убиты или выживут. Типичные сцены с участием немцев в таких случаях — это изгнание местных жителей из домов, нахождение продолжительное время под прицелом немецких пулеметов, пока солдаты жгли деревни и прочесывали местность в поисках партизан, появление немецкого офицера, который в итоге решал судьбу людей: переселение, отправка в концлагерь, на работы в Германию (Поддобед). В ряде воспоминаний фигурируют конкретные случаи адресного насилия над односельчанами или родственниками информантов, которых оккупационные власти подозревали в связях с партизанами. Некоторые информанты вспоминают публичные расстрелы (Куницкая; Федарович). Крайне редко, но имели место случаи, когда немецкие солдаты, размещавшиеся на постой в крестьянских домах, предупреждали местных жителей о том, что деревня завтра будет сожжена, а население уничтожено или изгнано. Причинами таких поступков, по мнению рассказчиков, могли быть антинацистские убеждения, жалость к детям, наличие детей у самих немцев (Сандар, Койра). Бывали случаи оказания медицинской помощи немецкими врачами, что запоминалось особенно хорошо на фоне того, что медицинские учреждения для подавляющего большинства сельских жителей были практически недоступны по причине удаленности районного центра, отсутствия транспорта, денег (Сакович).

В воспоминаниях о заключительном периоде оккупации частота упоминания немцев информантами возрастает. Через Беларусь с осени 1943 г. пролегла линия фронта, летом 1944 г. началась наступательная операция Красной армии «Багратион». Многие деревни попали в полосу боевых действий, поэтому в воспоминаниях этого периода немцы фигурируют как уставшие, раздраженные, злые. Местных жителей изгоняли

из домов, дома разбирались для постройки оборонительных сооружений, тотально изымался уцелевший за период оккупации скот, а в случае невозможности его эвакуации на запад немецкие солдаты скот пристреливали, обрекая крестьян на дальнейший голод (Койра).

Помимо немецких солдат охранных дивизий и фронтовых частей на территории оккупированной Беларуси действовали многочисленные вооруженные формирования коллаборационистов. В разное время здесь дислоцировались подразделения Русской освободительной народной армии (РОНА Б. Каминского), Русской национальной народной армии (РННА), 1-ой Русской бригады «Дружина» под командованием В. Гиль-Родионова, полицейские батальоны, сформированные в Украине и странах Балтии, Белорусская краевая оборона, татарский батальон, подразделение русских казаков и другие. Если относительно немцев ситуация ясна, то намного сложнее обстоит дело с бойцами коллаборационистских вооруженных формирований. На основе воспоминаний очевидцев крайне сложно четко идентифицировать, о каком именно формировании идет речь (название, национальный состав военнослужащих). Относительно вооруженных формирований, состоявших из уроженцев России, местные жители чаще всего используют общепринятое в послевоенное время обозначение «власовцы», хотя речь о бойцах Русской освободительной армии А. Власова в данном случае не идет. В отличие от эстонского, а также литовских, латышских, украинских полицейских батальонов и местной полиции, чья этническая принадлежность была очевидна (как правило, определяющим признаком являлся разговорный язык — авт.), относительно русских коллаборационных формирований ясности не было, да и местные жители не задавались вопросом выяснения их происхождения (в условиях нацистской оккупации для населения не был принципиальным ответ на вопрос: «Кто враг по этническому признаку?»), целей борьбы, просто воспринимали их наличие в регионе как факт. Поэтому идентифицировать конкретное вооруженное формирование можно лишь опираясь на архивные документы, дающие информацию, кто из них и где дислоцировался в конкретный временной промежуток. Единственным исключением является РОНА, продолжительное время дислоцировавшаяся в Лепельском районе, командование которой поставило под свой контроль местную вспомогательную администрацию (Лепельское окружное «самоуправление»). Так называемых «народников» упоминают многие жители Лепельского района. Оценка их достаточно нейтральная, тем более что в ряды РОНА были принудительно мобили-

зованы местные мужчины, и население района этот факт хорошо осознавало, вспоминая таких мобилизованных как жертв обстоятельств, а не врагов. Оценка бойцов других формирований зависит от продолжительности нахождения их в конкретном районе и степени ущерба, который они нанесли местному населению. Так, в одной из деревень Лепельского района в 1942 г. дислоцировалось подразделение украинского полицейского батальона. Его члены стояли изолированно от местных жителей, контакты, очевидно, были минимальные, единственный факт насилия, который отметили информанты, — это избиение украинскими полицейскими двух односельчан, подозреваемых в связях с партизанами. Однако, поскольку в этот период партизанское движение в районе еще не было масштабным, других проявлений насилия украинцами по отношению к гражданскому населению не отмечено (Богданович). Информанты испытывают трудности в описании униформы бойцов коллаборационных формирований («вроде похожа на немецкую, но другая») (Васильев; Тарасевич).

Помимо немцев и бойцов вооруженных формирований в воспоминаниях часто фиксируется местная полиция. Даже если в деревне, где проживали информанты, не было постоянного полицейского поста и никто из односельчан в полицию не пошел, все равно полицейские фигурируют в воспоминаниях регулярно. Образ полицейского («полицая») зачастую более негативный, чем образ немецкого солдата, поскольку полицейские появлялись в деревнях намного чаще немцев. С их помощью осуществлялся сбор натуральных налогов, сопровождавшийся принудительными реквизициями у крестьян продуктов сверх нормы; полиция привлекала местных жителей к выполнению различных работ, отправляла в Германию. Типичный полицейский в воспоминаниях очевидцев — это насильник с оружием в руках, требующий самогон и продукты. Нейтральные оценки полицейских крайне редки (Альфер; Грибко; Сандар).

Менее радикальные оценки даются представителям местной вспомогательной администрации. За очень редким исключением (бывшие жители деревень в глубине партизанской зоны или же информанты, не знавшие о их наличии в силу возраста) сельские старосты и волостные бургомистры фигурируют в воспоминаниях. Назначенный из местных жителей староста был всем хорошо знаком и до войны (Васильев). В подавляющем большинстве случаев староста оценивается как жертва обстоятельств («кому-то ж надо, власть должна быть»), занимающий должность по воле оккупантов (Марченко). Отсюда исполнение им должностных обязанностей (сбор налогов, назначение на работу) воспринималось как

вынужденная необходимость (Альфер; Койра; Грибко). В ряде случаев мужчины в деревне (в том числе родственники информантов) исполняли обязанности старост по очереди (Головко; Теляк; Федарович). Если же образ старосты оценивается негативно (пьянство, несправедливое налогообложение и так далее), то такое поведение объясняется личностными качествами («просто человек был такой»). В зафиксированных нами воспоминаниях связь негативного поведения старосты с его довоенной судьбой (имеются в виду репрессии со стороны советской власти) не прослеживается, хотя отрицать возможность такой мотивации нельзя.

Воспоминания являются уникальным, фактически безальтернативным источником, позволяющим понять, как жители оккупированной Беларуси воспринимали врага. В подавляющем большинстве случаев образ немца, даже если конкретный информант не пострадал лично, вызывает негативное отношение и ассоциируется с пережитым в годы войны страхом. Типичный негативный образ полицейских и бойцов коллаборационистских вооруженных формирований объясняется тем, что в условиях оккупационной повседневности акты насилия (угон в Германию, принудительное взимание налогов, мародерство) чаще совершались именно ими. Служащие оккупантам представители коллаборационной администрации, как правило, знакомые информантам с довоенных времен люди, чаще всего оцениваются нейтрально, воспринимаются как заложники ситуации.

Список источников и литературы

(Альфер 2017) Воспоминания Альфер Антона, д. Груздово Поставского района 13 августа 2017 г.; аудиозапись (57 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Богданович 2009) Воспоминания Богдановича Владимира, д. Велевщина Лепельского района 10 июля 2009 года; аудиозапись (46 минут на русском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Васильев 2009) Воспоминания Васильева Владимира, д. Островские Витебского района 4 июля 2009 года; аудиозапись (54 минуты на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Головко 2017) Воспоминания Головко Анны, д. Миськие Поставского района 13 августа 2017 г.; аудиозапись (42 минуты на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Грибко 2017) Воспоминания Грибко Марии, д. Петровичи Поставского района 7 октября 2017 г.; аудиозапись (1 час 21 минута на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Журомский 2017) Воспоминания Журомского Бронислава, д. Попелики Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (24 минуты на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Койра 2017) Воспоминания Койры Фелиции, д. Дявугишки Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (1 час 3 минуты на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Куницкая 2017) Воспоминания Куницкой Ванды, пос. Лынтупы Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (35 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Марченко 2008). Воспоминания Марченко Марии, д. Мазолово Витебского района 14 августа 2008 года; (1 час 30 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Сакович 2017) Воспоминания Сакович Леонадии, д. Сороки Поставского района 7 октября 2017 г.; аудиозапись (14 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Сандар 2014) Воспоминания Сандар Галины, г. Верхнедвинск 9 сентября 2014 года; аудиозапись (36 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Петровская 2017) Воспоминания Петровской Фелиции, д. Свирдуны Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (29 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Подобед 2009) Воспоминания Подобед Варвары, д. Велевщина Лепельского района 10 июля 2009 года; аудиозапись (19 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Тарасевич 2009) Воспоминания Тарасевич Валентины, д. Велевщина Лепельского района 10 июля 2009 года; аудиозапись (1 час 11 минут на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Теляк 2017) Воспоминания Теляк Тамары, д. Теляки Поставского района 13 августа 2017 г.; аудиозапись (24 минуты на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

(Федарович 2017) Воспоминания Федорович Виктории, д. Попелики Поставского района 12 августа 2017 г.; аудиозапись (52 минуты на белорусском языке) хранится в личных архивах авторов.

Корсак А. (2016) Немецкая оккупация 1941 – 1944 гг. в воспоминаниях жителей белорусско-русского пограничья. В кн.: *Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе*. Отв. ред. Р. Гагуа. Пинск. С. 198–204.

Jevgeņijs Grebeņš, Aļesja Korsaka

**Ienaidnieka tēls Baltkrievijas iedzīvotāju atmiņās
par nacistisko okupāciju**

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, nacistu okupācija, atmiņas, lauka pētījumi, ienaidnieka tēls

Kopsavilkums

Raksta pamatā ir lauka ekspedīcijās savāktais materiāls – Otrā pasaules kara aculiecinieku atmiņas. Vitebskas apgabala iedzīvotāju piemērs rāda attieksmi pret ienaidniekiem – vācu militārpersonām un vietējiem kolaboracionistiem. Raksta autori, apkopojot ekspedīciju datus, nosaka ienaidnieka tēlu iedzīvotāju izpratnē, kā arī faktorus, kas to ietekmē. Nevar ignorēt faktu, ka Vitebskas apgabala rietumu reģioni līdz 1939. gadam bija Polijas valsts teritorija, kas atstāja iespaidu uz vietējo iedzīvotāju apziņu.

Yauhen Hreben, Alesya Korsak

**The Image of the Enemy in the Memories of the Nazi Occupation
of the Inhabitants of Belarus**

Key words: Belarus, Nazi occupation, memories, field research, image of the enemy

Summary

The article on the basis of the material collected during field expeditions examines one of the most controversial categories in the memories of eyewitnesses of the events of the Second World War – the image of the enemy, using the example of residents of Vitebsk region who showed their attitude to the enemy in the face of German soldiers and collaborators from among the locals (local administration and police) and citizens of other republics of the USSR and other states. When processing the data, the authors of the article identified ambiguity in the perception of the enemy among the local population. There is a difference in the assessment of the enemy's actions depending on the location of a particular settlement in which the informants lived – under the firm control of the occupation authorities or guerrillas. It is impossible to ignore the fact that the Western part of Vitebsk region had been within the borders of the Polish state until 1939, which, one way or another, left its mark on the consciousness of the local population.

Sandra Grigaravičiūtė

Mission of Zigmas Toliušis-Stasiulevičius in Ukraine in 1921

Key words: Ukraine, Zigmas Toliušis-Stasiulevičius, Andrius Lisauskas, Odessa, Kharkiv, Kiev

Introduction

The Lithuanian re-evacuation from Ukraine, which began in 1918, was suspended by the Civil War, which broke out in Russia. In 1918, a number of Lithuanian intellectuals (about 20 thousand) (*Tremtinių grąžinimo iš Ukrainos klausimu* 1918) came back from Ukraine. However, there were 69 thousand more Lithuanians willing to come back to their homeland. In 1918, the Council of Lithuania delegated its authorised representative to Kiev, Juozas Jankevičius, whereas on 24 October 1919 the Cabinet of Ministers assigned Andrius Lisauskas to act as a temporary authorised representative of the Government of Lithuania to Odessa for the defence of Lithuanian citizens in “Southern Russia” (Grigaravičiūtė 2007; Sperskienė 2000; LCSA, 923. f., 1. i., 8. c., 65. l.). When Odessa was occupied by the Bolsheviks at the beginning of February 1919, Lisauskas was forced to come back to Lithuania (LCSA, 383. f., 2. i., 572. c., 32. l.; 1920 06 17 URM įsakymas nr. 101 1920).

After the Constituent Assembly of Lithuania was elected, he became the director of the Chancellery of the Constituent Assembly, but on 14 September 1920 he (together with Rapolas Juodelė) departed to Odessa and Crimea to issue passports to Lithuanians in Romania, Southern Russia, and Crimea (*Tremtinių reikalai* 1920). Lisauskas came back from his mission in Ukraine and Romania in the second half of April 1921 (*Lietuvos įgaliotinis tremtinių grąžinimo reikalais* 1921). While on his mission, Lisauskas participated in the negotiations over the signing of the peace treaty between Lithuania and the Ukrainian SSR in Moscow and authorised Zigmas Toliušis-Stasiulevičius to stand in for him and to handle the implementation of the treaty. Before departing to Lithuania, on 24 March 1921, he delegated an authorised representative in Odessa (LCSA, f. 383, ap. 3, b. 47, l. 31–31a.), whereas Toliušis-Stasiulevičius was responsible for the approval of his appointment.

The research object is the peace treaty signed between the Republic of Lithuania and the Ukrainian SSR on 14 February 1921 and the negotiations

of Lithuanian authorised representative Zigmas Toliušis-Stasiulevičius over its implementation.

The research covers the period from 14 February 1921 to the end of April 1921, i.e. from the conclusion of the treaty to the return of Lithuanian authorised representative Toliušis-Stasiulevičius to Lithuania. The research reveals the problems of the implementation of the peace treaty signed between the Republic of Lithuania and the Ukrainian SSR.

The personality of Zigmas Toliušis is interesting and extraordinary. A number of works have already been written about him as a lawyer, but they are limited to very fragmentary hints about his mission in Ukraine (Tamošaitis 2007); the dates of his activities in Ukraine are provided inaccurately. There is yet another interesting detail: a person bearing the same surname as Toliušis, Žygimantas Osipovičius Stasiulevičius, served as an authorised representative of the Lithuanian colony in Odessa from 25 June 1920 (LCSA, 383. f., 7. i., 245. c., 3–4. l.).

The research was carried out on the basis of the material from the Lithuanian Central State Archives (F. 383 (inventories – 2, 3, 5, 7); F. 923), verbatim reports of the Constituent Assembly of Lithuania, Lithuanian periodical press (*Vyriausybės žinios*, *Laisvė*). The study employed the methods of analysis and comparison, the descriptive method, and the comparison of sources and literature.

The research aims at several objectives: 1) to find out the content of the peace treaty signed between the Republic of Lithuania and the Ukrainian SSR with the focus on those clauses that were not fully regulated; 2) to reveal the role of the Lithuanian authorised representative in Ukraine, Zigmas Toliušis-Stasiulevičius, in solving the problems relating to the implementation of the Lithuanian-Ukrainian peace treaty.

1. Lithuanian-Ukrainian Peace Treaty of 14 February 1921

The treaty was signed in Moscow on 14 February 1921. On behalf of Lithuania, the treaty was signed by Jurgis Baltrušaitis, Juozas Vanagas-Simonaitis, Rapolas Juodelis (Juodelė in some sources), Kazimieras Svilas; on behalf of the Ukrainian SSR, it was signed by Feliks Kon and Yuriy Kotsiubynsky (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 1. l.). The exchange of the letters of ratification had to take place in Kharkiv (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 3a. l.).

The Lithuanian press reported on the signing of the treaty at the beginning of March 1921 stating that “Baltrušaitis and Jodelė concluded a treaty with the representatives of the Soviet Ukrainian government for the sake of the

return of our citizens and property” (Sutartis su Sovietų Ukraina 1921). Though Lisauskas was not mentioned among the signatories, acting in the position of Lithuania’s special authorised representative to Ukraine, he assisted the Lithuanian delegation in the peace negotiations with Ukraine (P. Lisauskas Rytų dep. Direktorius 1921). Upon return to Lithuania, he took the office of the director of the Eastern Department under the Ministry of Foreign Affairs (P. Lisauskas Rytų dep. direktorius 1921).

The treaty was executed in three languages – Lithuanian, Ukrainian, and Russian. It consisted of 12 articles. The principal article was the first one the inclusion whereof was continuously demanded by Ukraine. In this article Lithuania and Ukraine recognise each other’s independence and sovereignty, with all the legal consequences arising from it, and the borders established with Russia and the neighbouring countries (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 1. l.). Other articles resembled the text of the peace treaty between Lithuania and Soviet Russia. The parties made a promise to prevent any activity of the army of another country, which is at war with the signatory, on its territory and to forbid the recruitment of soldiers by the groups and organisations seeking to wage war against another signatory or to overthrow its government. According to the treaty, the countries that were at war with the Ukrainian SSR were prohibited the transit of the property required for military purposes across the territory of Lithuania, including inland navigation and the use of ports (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 1–1a. l.). The Ukrainian SSR made a pledge to respect Lithuania’s neutrality, if other countries do so (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 2. l.).

Articles IV–VI of the treaty discussed the issues of opting for Lithuanian and Ukrainian SSR citizenship, the return of refugees as well as the documentation of various institutions and organisations and artworks. However, opting for Lithuanian citizenship and the return of refugees had to be discussed in an additional agreement concluded as part of the treaty (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 2. l.). Article VII provided for the conclusion of agreements on trade, transit, post and telegraph after the ratification of the peace treaty, whereas Article VIII laid down the establishment of diplomatic and consular relations and the conclusion of the consular convention (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 3. l.).

Article IX was crucial for Lithuanian citizens in the Ukrainian SSR; it provided for the release from military and other duties, the non-performance of which led to criminal liability (LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 3–3a. l.).

After signing the treaty, a circular note providing information on the peace treaty was drawn up and sent to all Lithuanian colonies in Ukraine (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 15–15 a. l.).

2. Implementation of the Treaty

After the treaty between Lithuania and the Ukrainian SSR was concluded, an authorised representative was required to clarify all the Lithuanian re-evacuation related issues with the Ukrainian Government and to assign authorised representatives for that matter, first, in Kharkiv and, later, in Odessa and Kiev as well as provide information and instructions for the assigned persons (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.). Several days after the conclusion of the treaty (16 February 1921), Lisauskas asked the Ministry of Foreign Affairs to send 25 thousand ostmarks for every authorised representative assigned “to the Soviet Government of Ukraine for the affairs of the return of deportees” in Kharkiv and Odessa (LCSA, 383. f., 3. i., 14. c., 1. l.).

On 10 March 1920, Andrius Lisauskas, Lithuania’s special authorised representative to Ukraine, who was residing in Moscow at that time, offered Zigmas Toliušis-Stasiulevičius to become Lithuania’s authorised representative in Ukraine (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.). Having accepted the offer, on 12 March 1921 (in Moscow) Zigmas Toliušis-Stasiulevičius was granted an authorisation to negotiate with the Government of the Ukrainian SSR “the issues which may arise after the treaty on the return of Lithuanian deportees concluded between Lithuania and Ukraine on 14 February 1921 takes effect on behalf of the Government of the Democratic Republic of Lithuania and, on agreement, appoint Lithuania’s authorised representative for the affairs of the return of deportees in Kharkiv” (Article VI of the Treaty). It was stated in the authorisation that the authorised representative was appointed under the provisions laid down in the treaty. The authorisation was signed by Andrius Lisauskas, “Lithuania’s authorised representative with a special mission in Ukraine for the affairs of the return of Lithuanian deportees” (LCSA, 383 f., 3. i., 47. c., 20. l.). To accomplish the mission (to handle the affairs of the return of deportees), on 17 March 1921, Toliušis-Stasiulevičius received a credit of 1 million Soviet rubles from the cash register of the Lithuanian representation in Soviet Russia (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 150. l.).

Toliušis-Stasiulevičius arrived in Kharkiv on 21 March 1921. Upon arrival, he first had a meeting with the Lithuanian community in Kharkiv. Toliušis-Stasiulevičius had to find a candidate for the position of the Lithu-

anian authorised representative in Kharkiv as soon as possible. Having discussed the matter with local intellectuals, he decided that Vytautas Mošin-skas, a professor at Kharkiv Technical University, was the best candidate for this position. The professor had the experience of public work, was the chair-man of several societies and was a well-known personality in the Kharkiv community (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

On 24 March 1921, Toliušis-Stasiulevičius delivered a letter to the People's Commissar of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR concerning the appointment of Mošin-skas in Kharkiv (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 6. l.) and asked to provide the authorised representative with the rights and possibilities to use the telegraph and diplomatic couriers (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 8. l.). On 25 March 1921, the letters of appointment of Jonas Baltrėnas in Kiev and Jonas Matukas in Odessa were delivered to the Commissar of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 7. l.). Odessa and the district of Odessa as well as the Nikolayev Governorate fell to Matukas' jurisdiction, whereas Baltrėnas was responsible for Kiev and the district of Kiev, Volhynia, Podolia and Chernihiv governorates (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 7. l.). It was requested to give them the right to send telegrams "within the borders of their district" to Kharkiv and Moscow on the issues related to re-evacuation and the right to send diplomatic couriers (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 8. l.). Matukas and Baltrėnas were informed about their appointment by the letters of 8 April 1921 (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 18. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 19. l.).

After appointing authorised representatives in Ukrainian cities, Toliušis-Stasiulevičius started negotiating with the Chief Evacuation Commission of the Ukrainian SSR over the procedure of the return of deportees. The juris-diction of authorised representatives and its limits, the endorsement of deportee lists, their return procedure, the number of echelons per month and transfer points were on the agenda during the first two meetings (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 9–11. l.). The endorsement procedure was the most disputed issue. The representatives of the Ukrainian Evacuation Commission were willing to narrow down the rights of the authorised repre-sentatives in endorsing deportee lists, by appealing to the unspecific text of the treaty. However, Toliušis-Stasiulevičius succeeded in defending Lithuania's position (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

Questions regarding the endorsement of deportee lists from the provinces, the release of Lithuanians from the service in the Ukrainian SSR, and the

selling of property remained unresolved during the first meetings. Toliušis-Stasiulevičius had to solve these issues with Rakovsky. In the course of the meeting, the latter inquired whether the treaty had already been ratified by the Lithuanian Constituent Assembly (Ukraine had already ratified the treaty), who would be appointed Lithuania's representative in the Ukrainian SSR, what Lithuania's international situation was, what its relations with Poland were, and how the issue of Klaipėda was being solved (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

The representatives of the Ukrainian Evacuation Commission asked whether Lithuania would not object to the sending of the authorised representative of the Ukrainian SSR for the return of refugees to Lithuania. The Lithuanian representative did not, in principle, object to that (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

It was agreed that the echelons for the re-evacuation would be provided by the Moscow Central Evacuation Committee, because the journey would take place through the territory of Soviet Russia. Three echelons had to depart in one month, each accommodating 1,000 people. The first echelon was expected to depart in April (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.). The Ukrainian Evacuation Commission inquired who would cover the costs of transportation through the territory of Soviet Russia and food. It was a response to the request expressed by the Lithuanian Government to pay for the transit of Russian refugees returning from Germany. Such a request was received by a telegram from Yuriy Kotsiubynsky, the then chairman of the mission of the Ukrainian SSR in Russia (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

It was first planned to re-evacuate Lithuanians from Kharkiv and Odessa (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.). According to the data of registration of 1 January 1921, there were 69,531 deportees in Ukraine (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 12, 142–142a. l.) willing to come back to Lithuania. However, Toliušis-Stasiulevičius believed that there were no more than 35 thousand Lithuanians among them. It was expected to re-evacuate all those who were willing to come back to Lithuania in one year (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

The press reported that two echelons, each carrying 1,200 people, were expected from Ukraine in April (*Mūsų tremtiniai grįžta 1921*). Avižonis reported on the departure of the first echelons from Ukraine by the telegram sent from Moscow on 30 April 1921 (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 26. l.).

Zigmas Toliušis-Stasiulevičius took care of finding a residence for the authorised representative and his chancellor in Kharkiv. The Ukrainian Ministry

of Foreign Affairs provided a three-room apartment near the chancellery of the Czech and Slovak representative (at the address Chernishevskaya 63). Mošinskas invited the individuals known to Kharkiv Lithuanians to work at the chancellery. The maintenance of relations with the provincial Lithuanian colony by informing them about the re-evacuation was the major activity (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

Toliušis-Stasiulevičius gave all orders and instructions received from Andrius Lisauskas in Moscow to Mošinskas. It was expected to gather Lithuanians in the cities, towns, and villages of the Ukrainian SSR. To prevent entry of “the foreign element” to Lithuania, Mošinskas was asked “to endorse deportee lists diligently, review documents, or simply question a deportee” (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.).

It was Mošinskas’ responsibility to coordinate the work of the authorised representatives in Odessa and Kiev; hence, his chancellery was bigger. The Lithuanian authorised representative in Kharkiv was also responsible for the contacts with the central authorities of the Ukrainian SSR. Lithuanian deportees, optants, and those willing to come back to Lithuania were planning to work in the chancellery of the authorised representative in Kharkiv (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 142–142a. l.). Toliušis-Stasiulevičius came back to Lithuania at the beginning of May 1921. The Ministry of Foreign Affairs received his activity report on 4 May 1921 (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 144–150. l.).

Conclusions

The peace treaty signed between the Republic of Lithuania and the Ukrainian SSR on 14 February 1921 followed the model of the peace treaty concluded between Lithuania and Soviet Russia. Articles I and IX recognising Lithuania’s independence and sovereignty and releasing Lithuanian citizens in Ukraine from military and other duties were the principal ones. The opting for Lithuanian citizenship and the return of refugees required additional agreements (articles IV – VI).

The analysis of the documentation of the mission of Zigmas Toliušis-Stasiulevičius in the Ukrainian SSR dating to March–April 1921 made it clear that he had managed to agree with the Ukrainian SSR Chief Evacuation Commission on the appointment of authorised representatives in Odessa, Kharkiv, and Kiev, the limits of their jurisdiction, the endorsement of deportee lists, the return procedure, the number of echelons per month and transfer points. The headquarters of the authorised representative in Kharkiv was established during the mission and three other authorised representatives

were appointed – Vytautas Mošinskas (in Kharkiv), Jonas Matukas (in Odessa), and Jonas Baltrėnas (in Kiev).

References

1920 06 17 URM įsakymas nr. 101. *Vyriausybės žinios*, 1920. 17. birželio. Authorization 12 March 1921 to Z. Toliušis-Stasiulevičius. Lithuanian Central State Archives (henceforth – LCSA), 383 f. (Užsienio reikalų ministerija), 3. i., 47. c., 20. l.

Avižonis' telegram from Moscow to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania of 3 May 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 26. l.

Circular to the Lithuanian Colonies in Ukraine. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 15–15 a. l.

Letter of the authorized representative of Lithuanian Colony in Odesa Ž. O. Stasiulevičius to the Commissariat of Foreign Affairs of Ukrainian SSR of 3 August 1920. LCSA, 383. f., 7. i., 245. c., 3–4. l.

Letter of the Cabinet to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania of 25 October 1919. LCSA, 923. f. (Lietuvos Respublikos Ministrų Kabinetas), 1. i., 8. c., 65. l.

Lietuvos įgaliotinis tremtinių grąžinimo reikalais p. Lisauskis. *Laisvė*, 1921. 21. balandžio.

Lisauskas' letter to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania of 16 February 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 14. c., 1. l.

Lithuanian-Ukrainian Peace Treaty. LCSA, 383. f., 5. i., 19. c., 1–1a, 2, 3–3a. l.

Matukas' and Baltrėnas' appointment letters to the Commissariat of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR of 25 March 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 7. l.

Meeting Protocol in the Russian language [undated]. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 9–11. l.

Mošinskis' Report to the Commissariat of Foreign Affairs of 24 March 1921 03. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 6. l.

Mošinskis' Report to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania of 8 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 142–142a. l.

Mūsų tremtiniai grįžta. *Laisvė*, 1921. 24. balandžio.

Number of Lithuanian refugees in Soviet Ukraine as of 1 January 1921 according to the Ukrevak data. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 12, 142–142a. l.

Order of the Ministry of Foreign Affairs No. 92 of 20 May 1920. LCSA, 383. f., 2. i., 572. c., 32. l.

P. Lisauskas Rytų dep. direktorius. *Laisvė*, 1921. 10. gegužės.

Reference of the Accounting Department of 18 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 150. l.

Report of the authorized representative in Odesa, Matukas to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania of 5 May 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 31–31a. l.

Sutartis su Sovietų Ukraina. *Laisvė*, 1921. 3. kovo.

Toliušis-Stasiulevičius' letter to Matukas of 8 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 18. l.

Toliušis-Stasiulevičius' letter to Baltrėnas of 8 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 19. l.

Toliušis-Stasiulevičius' report of 4 May 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 144–150. l.

Toliušis-Stasiulevičius' report to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania of 15 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.

Toliušis-Stasiulevičius' request to the Commissariat of Foreign Affairs of Soviet Russia of 25 March 1921 due to the right to send telegrams to Kharkiv and Moscow. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 8. l.

Tremtinių grąžinimo iš Ukrainos klausimu. *Lietuvos aidas*, 1918. 1. lapkričio. Tremtinių reikalai. *Laisvė*, 1920. 16. rugsėjo.

Grigaravičiūtė, S. (2007) *Lietuvos konsulatai Skandinavijoje 1921–1940 metais*. Vilnius: VPU leidykla, 2007, p. 27.

Sperskienė, R. (2000) Lietuviai Ukrainoje 1915–1921 m. In: *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas. Tarptautinė konferencija Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d.* Vilnius: Vaga, 2000, p. 101.

Tamošaitis, M. (2007) Toliušis Zigmas, *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. Sud. Aivas Ragauskas, Mindaugas Tamošaitis, Vilnius, 2007, p. 522–530.

Sandra Grigaravičiūtė

Zigma Toliuša-Stasiuleviča misija Ukrainā 1921. gadā

Atslēgas vārdi: Ukraina, Zigmas Toliušis-Stasiulevičs, Andrus Lisausks, Odesa, Harkova, Kijeva

Kopsavilkums

Z. Toliuša-Stasiuleviča personība ir interesanta un neparasta. Līdz šim publicētajos darbos galvenokārt ir raksturots viņa sniegums tieslietu jomā, savukārt misija Ukrainā minēta fragmentāri.

Rakstā skatīts Z. Toliuša-Stasiuleviča darbības periods no 1921. gada 14. februāra līdz aprīļa beigām, t. i., no Lietuvas Republikas un Ukrainas SPR līguma noslēgšanas līdz Z. Toliuša-Stasiuleviča atgriešanās Lietuvā. Pētījumā atklāts līguma saturs, it īpaši klauzulas, kuras netika izpildītas, noskaidrota Lietuvas pilnvarotā pārstāvja Ukrainā loma līguma realizācijas gaitā.

Галина Яковлева

«Политизация траура»: смерть В. И. Ленина на страницах газет г. Витебска

Ключевые слова: В.И. Ленин, траур, РКП(б), культ

Важнейшим событием для советской политической культуры 1920-х годов стала смерть В.И. Ленина, после которой в считанные недели возник его полномасштабный культ. Культ Ленина — это не только бальзамирование и помещение тела в Мавзолей на Красной площади. Становление культа нашло широкое отражение в «политизации траура» — так охарактеризовал то, что происходило в январе 1924 г. немецкий исследователь Бенно Эннкер (*Benno Ennker*, 1944). «Сюда относится в том числе «траурный дискурс» среди советской общественности, в котором приняли участие не только партийные руководители и агитаторы, но и многие литераторы. В газетах печатались десятки тысяч траурных заявлений общественных организаций и собраний трудящихся. Так начался процесс «канонизации» Ленина. Культ распространялся множеством средств массовой информации, которые использовались для того, чтобы внедрить его в Советском Союзе повсеместно. Имя Ленина, мгновенно оказавшееся связанным с городами, улицами, площадями и общественными зданиями, а главное — его портреты и статуи настолько растиражировали его образ, что он наложил неизгладимый отпечаток на только-только начинавшую формироваться советскую культуру и надолго занял в ней центральное место» (Эннкер 2011, 6). В те дни искренние массовые народные проявления чувств скорби и сочувствия приобретают с помощью партийных функционеров политический характер, а политизация «публичного траура» превращает многоголосый хор траурных манифестаций в единое мировоззрение.

Рассмотрим, как в этот многоголосый хор траурных манифестаций вливались голоса жителей Витебщины, запечатленные на страницах местных газет. Газеты сохранились в фонде 2289 Государственного архива Витебской области. «Известия Витебского губкома РКП и губисполкома» содержат публикации, которые можно разделить на три группы: 1) официальные сообщения о смерти вождя и его похоронах, обращения и воззвания советских органов власти и ЦК РКП(б), передовицы о Ленине;

2) сообщения с мест о траурных мероприятиях с принятыми резолюциями по поводу смерти вождя; 3) короткие призывы и лозунги типа «Ленин умер — дело его живет», «Клянемся выполнить заветы Ильича», «Дух Ленина будет жить в РКП».

Сообщение о смерти В.И. Ленина было напечатано на страницах «Известий Витебского губкома РКП и губисполкома» 24 января. Газета опубликовала «Официальный бюллетень» о смерти Ленина, «Воззвание ко всем трудящимся СССР» ЦК РКП(б), воззвания XI съезда Советов РСФСР и ЦК РКСМ. Появились и первые сообщения о траурных собраниях, проходивших в городе. Газета призвала селькоров (сельских корреспондентов. — Г. Я.) срочно сообщать о том, как деревня приняла смерть Ленина (ГАВТ. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 52—54).

На своем траурном заседании 23 января витебская организация РКП(б) решила отправить телеграмму в ЦК РКП(б), в которой выразила уверенность, что «ЦК партии, состоящий из ближайших учеников Ленина, будет твердо и решительно вести партию и страну по намеченному Ильичом пути», а также постановила построить на площади Свободы памятник В.И. Ленину на средства членов партийной организации. 24 января состоялось траурное заседание Витебского городского совета совместно с фабрично-заводскими комитетами и представителями частей РККА. В президиум Всероссийского съезда Советов была отправлена телеграмма. В ней выражалась уверенность в том, что «Советская власть и в дальнейшем сохранит прочный союз рабочего класса и крестьянства до торжества мировой революции и социализма» (ГАВТ. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 51 об.). Также было принято постановление о сооружении на площади Свободы памятника Ленину. Интересно, что решение построить памятник вождю на средства членов парторганизации вызвало дискуссию, т.к. «эта незначительная оговорка — “на средства организации” больно ударила по самолюбию трудящихся, пробудила в них пролетарскую гордость». Беспартийный тов. Левитан в своем письме в газету недоумевал, почему строительство будет идти только на средства организации? И утверждал, что «у нас, беспартийных, вместе с партийными, есть один учитель тов. Ленин и на площади Свободы может быть один памятник великому вождю, созданный руками всех трудящихся». Губком умело использовал свою «оговорку» и это письмо для утверждения идеи преданности всех трудящихся заветам Ленина, более того, акцентировал внимание и на том, что смерть вождя оплакивает и «трудовая, честная беспартийная интеллигенция». Интересно, что, предваряя будущее ре-

шение о совмещении траурных дат, один из членов витебской коллегии защитников в письме в ячейку РКП(б) губернского суда писал: «Печальный день, — 9 января, — пролития крови рабочего класса отныне стал не только днем воспоминаний, зовущих к новой борьбе, но и днем глубокой скорби трудящихся всего мира по безвременно погибшем их великом вожде» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 77 об.).

В знак глубокого траура по случаю смерти В.И. Ленина все театры и кино Витебска закрыли до 27 января. В городах, местечках, деревнях губернии, в учебных заведениях, на предприятиях, в рабочих, партийных, профсоюзных, комсомольских клубах прошли траурные митинги и собрания. Когда 22 января по телеграфу пришло известие о смерти Ленина, стихийно стали появляться черные траурные повязки на рукавах рабочих, траурные флаги на зданиях, начался сбор средств на венки с желанием отправить с ними кого-то в Москву, но потом преобладающая часть мероприятий была организована партийно-государственными структурами. Именно партийные работники делали доклады на траурных собраниях и предлагали резолюции, в которых скорбь и переживание утраты превращались в политическую акцию. Неслучайно телеграммы с соболезнованиями по поводу смерти Ленина направлялись в ЦК РКП(б), съезду Советов, ЦИК СССР, СНК. И только в единичных случаях в телеграммах упоминались соболезнования Н. К. Крупской или «семье дорогого Ильича».

В газете перепечатывались передовицы о вожде, отклики мировой общественности на смерть Ленина, инициативы с мест по этому случаю. Так, население губернии узнавало, что в Ростове-на-Дону многочисленные собрания рабочих постановили ходатайствовать о переименовании Москвы в Ленинград (!). Тульские оружейники решили перелить сохранившийся на заводе чугунный памятник Петру I в статую Ленина. В Одессе городской Совет принял решение о ликвидации неграмотности на всех предприятиях Одесского района к первой годовщине смерти Ленина. В Севастополе общее собрание партийных и профсоюзных организаций города, представителей от моряков и красноармейцев местного гарнизона приняло решение вместо сбора денег на венок отчислить однодневный заработок в фонд МОПР (Международная организация поощрения борцам революции. — Г.Я.) (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 61).

Из-за большого наплыва желающих проститься с Лениным похороны были перенесены с 26 на 27 января. Момент опускания тела в склеп должен был сопровождаться салютом по всей стране, гудками фабрик и заво-

дов в течение 3-х минут, приостановкой работы предприятий и учреждений, а также движения транспорта на 5 минут. Губернская комиссия по организации траурного шествия через газету информировала население о том, что и как будет проходить в день похорон. Был определен порядок шествия колонн по городу и их сбор на Конной площади к моменту захоронения. Знамена должны были быть черными или красными с черной каймой. Сообщалось, что «опускание тела Ленина в могильный склеп состоится в 4 часа дня. В Витебске оно будет сопровождаться артиллерийским салютом, который продлится 1 час. При первом выстреле обнажаются головы и склоняются знамена. После нескольких выстрелов колонны начинают расходиться» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 63). 27 января по губернии прошли массовые траурные мероприятия, сопровождающиеся клятвами «выполнить великое дело, начатое дорогим Ильичом».

После 27 января целые развороты газеты под заголовками «Умер Ленин — дело его живет», «Витебск в трауре», «Губерния в трауре» были посвящены описанию событий этого дня. Публиковались телеграммы и отклики от рабочих, крестьян, студентов, красноармейцев, детей и подростков из городов, уездов, волостей, деревень губернии. Скорбели о смерти Ленина и призывали сплотиться вокруг РКП(б) заключенные губисправдома. Крестьяне одной из деревень Велижского уезда, переживая смерть вождя, обещали, что заветы Ильича, «являющиеся для них красным евангелием, будут неуклонно проводиться в жизнь» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 87). Жители местечка Ореховно Полоцкого уезда и представители расположенной там пограничной воинской части на собрании постановили ходатайствовать о переименовании в память об В.И. Ленине местечка Ореховно в Ильично (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 185). Бюро партийной ячейки губоно (губернский отдел народного образования. — Г.Я.) решило в подшефной Королевской волости превратить «еле дышащую» избу-читальню в образцово-показательную, назвать ее именем Ленина, провести общее собрание крестьян, посвященное описанию жизни и деятельности вождя, ходатайствовать о переименовании Королевской волости в Ленинскую (Там же. Л. 65). На собрании учителей, устроенном той же ячейкой и правлением профсоюза работников просвещения, была принята резолюция, в ней школьные работники клялись при обучении подрастающего поколения «каждую минуту, каждую секунду» проводить в жизнь заветы Ильича. Своей клятвой они предвосхищали «профессиональную клятву», сделанную у Мавзолея Ленина 29

мая 1924 г. от имени пятнадцати тысяч московских учителей наркомом просвещения А.В. Луначарским (См.: Эннкер 2011, 199). Клятва у гроба Ленина станет неотъемлемой традицией культа.

Автор заметки «Скорбь мужичья» писал, что «несколько стариков и демобилизованный красноармеец», взявшие слово на организованном политработниками собрании, говорили: «Тов. Ленина надо хоронить в золотом гробу и наспиртовать, чтобы тело его оставалось целым... — Нужно, чтобы портреты Ленина с биографией в каждой хате были» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л.72).

Принимались резолюции о присвоении имени вождя школам, губернскому показательному театру, сельскохозяйственному и механическому техникумам, центральной витебской амбулатории, 1, 2, 3-му лесопильным заводам (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 77 об.). Имя Ленина стал носить витебский Дом младенца. Возникли планы оборудовать в Марковщине (рабочий район города. — Г. Я.) садик и поставить памятник Ленину. Бюст вождю должен был появиться в сельхозтехникуме и во Дворце труда. Во Дворце труда и клубе им. Парижской Коммуны устраивались «Уголки Ленина» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 63 об.). «Чтобы партии было легче продолжить дело Ильича, мы поможем ей, освежив ее ряды вступлением в партию», — говорилось в общей резолюции рабочих лесопильных заводов. После выступления докладчика на открытом заседании беспартийных и ячейки обувной фабрики беспартийные рабочие говорили: «Мы просим принять нас в партию, ибо не хотим быть пассивными зрителями. Из нас пока 4 товарища желают вступать в партию, но мы уверены, что за нами последуют многие, многие рабочие» (Там же. Л. 65). Газета регулярно сообщала о количестве рабочих, вступивших в РКП. Губернская газета «Юный творец» стала называться «Юный ленинец», появились избы-читальни и красные уголки, газетные кружки и стенные газеты его имени. В Доме работников просвещения был создан кабинет Ленина, «Ленинский уголок» на еврейском языке работал в клубе им. Хайкина и на фабрике «Профинтерн» (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 243. Л.1). Стали создаваться кружки по изучению ленинизма.

В каждом номере газеты публиковались стихи рабочих, крестьян, рабкоров, школьников, выражающие скорбь по поводу смерти вождя. Приведем одно из них: «У свечи, над колесом машины / Повисла волос белокурая прядь. / Швея! Кого ты потеряла: / Сына? Мужа? Сестру? Или Мать? / Нет, не сестру и не мужа, / Я одинока как это свеча. / Хуже! / В

сто раз хуже! / Нет Ильича...» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 53). На траурных собраниях, проходивших после похорон, принимались решения о вступлении в партию, об участии в создании памятника Ленину на площади Свободы. Служащие губисполкома постановили отчислять в течение двух месяцев соответствующий процент заработной платы на его сооружение. Рабочие предприятия «Водосвет» в день похорон на эти цели собрали 276 руб. 65 коп. золотом и предложили «оставшееся жалование Ильича, состоявшего почетным машинистом электрической станции, обратить на сооружение ему памятника» (Там же. Л. 72 об.).

В газете увеличивается количество лозунгов и призывов, посвященных РКП — выразительнице заветов Ильича. Усиливаются мотивы тесной связи вождя и рабочего класса. Уже в «Воззвании ЦК РКП(б)» были заложены ориентиры того, как оценивать Ленина и его деятельность. Там говорилось: «Умер основатель Коммунистического Интернационала, вождь мирового коммунизма, любовь и гордость международного пролетариата, знамя угнетенного Востока, глава пролетарской диктатуры в России». Всю свою жизнь Ленин отдал делу рабочего класса, он не знал «в своей прекрасной жизни ничего, кроме интересов партии, пролетариата, коммунистической революции» [...]. «Вся наша коммунистическая семья есть коллективное воплощение Ленина» (Там же. Л. 52). Эти идеи повторялись во всех выступлениях партийных и советских функционеров на местах. «Личной биографии тов. Ленин не имеет. Если посмотреть на жизнь и деятельность этого революционера, то мы увидим, что это — биография всего рабочего класса в его непрерывной и напряженной борьбе со своими поработителями — капиталистами», — говорил зам. председателя губисполкома Д. Прищепов (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 58 об.). Многие выступавшие на митингах и собраниях говорили о том, что Ленин отказался от своей личной жизни и всю свою «бурную и скитальческую жизнь» посвятил борьбе за дело рабочего класса и партии, чем и подорвал свое здоровье. Общим местом становится идея о том, что Ленин рожден из недр рабочего класса, что РКП(б) и пролетариат — его наследники. Необходима сплоченность вокруг партии и дружная работа по воплощению в жизнь планов и идей Ленина.

Газеты публиковали и мнения народных масс, часто высказанные с искренней непосредственностью и простотой, а иногда явно стилизованные корреспондентом под крестьянскую речь. Иногда в них звучат религиозные мотивы: «Ленин умер, но дух его живет с нами» «Он умер, но дух

его будет жить в наших сердцах и мозгах!». Один из авторов об учении Ленина говорил как о «*скрижалях ленинизма*». «Клок земли на Красной площади, принявший гроб Ильича, становится *святой землей*», — писал другой. В письме из деревни автор утверждал, что бабы крестились на образ и говорили так: «Вечная память Владимиру Ильичу, который потерял здоровье за нас, серых мужиков. А остальным вождям революции дай бог здоровья на многие годы, и удержать эту власть, которую завоевал наш добрый Ленин. Молодые не крестились и бога не поминали. Стояли только потупивши очи в пол». Часто «народные» сообщения состоят из обращения к вождю, как правило, на «ты», клятвы выполнять заветы, и собственно прощания. «Спи спокойно, дорогой учитель. Мы клянемся до последней капли крови защищать добытую твоими трудами власть Советов». «Спи, дорогой наш учитель, но твои идеи в нас не уснут!» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 58 об. Л. 53. Л. 74. Л. 76).

В «траурный дискурс» были втянуты дети и подростки. Во всех школах состоялись собрания с докладами и пением «Вы жертвою пали». «Вот идут дети. Школьники. Впереди, в группе траурных знамен, двое малышей, как икону, несут портрет Владимира Ильича в рамке из черного крепа. На знаменах лозунг: «Клянемся выполнить твои заветы!», — так описывал корреспондент их участие в траурном шествии в Витебске 27 января (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 64 об.). В 40-й школе 1-й ступени Витебска на призывы докладчика следовать по стопам Ленина «дети постановили переименовать школу именем незабвенного Ильича» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 67 об.). В 7-й школе 2-й ступени было проведено литературное утро, посвященное «памяти умершего великого вождя». После специального доклада были прочитаны «два стихотворения ученического творчества «На смерть Ильича». В принятой резолюции учащиеся заявили, что смерть вождя еще больше сплотила их вокруг РКСМ, а также решили назвать свою школьную стенную газету именем Ленина (Там же. Л. 63 об.). В Велижской еврейской детской коммуне после доклада по вопросу об увековечении памяти т. Ленина дети «покаялись, что никогда не забудут дорогого учителя и постановили назвать свою коммуну его именем» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 127). Девятилетняя ученица 38-й школы Витебска Р.С. Берлин написала стихи: «Милый Ленин, / Бедный мой, / Ты спишь / В земле сырой. / Когда подрасту, / В твою партию вступлю, / Буду я бороться, как ты, / За счастье рабочих и бедноты. / Бедный Ленин, / Милый мой, / Ты лежишь / В земле сырой» (Там же. Л. 72 об.).

В 1924 г. делегатки, посещавшие витебские детские сады, сообщали, что на занятиях «обязательно все рисуют Ленина в гробу, это наиболее обычная тема для ребят». В витебском центральном детском очаге рабкор увидел слеplенный детьми «не то ящик, не то корыто», в котором лежала фигурка, вероятно, означающая человека. Руководительницы поясняли, что это Ленин в гробу, что «смерть тов. Ленина отразилась на детском творчестве». Рабкор уточнял, что таких однородных фигурок — «Ленин в гробу» — много (ГАВт. Ф. 2289. Д. 93. Л. 105). Эта информация из витебской печати созвучна тем процессам, которые проходили в детской среде по всей стране. В сборнике 1924 г. «Дети дошкольники о Ленине» приводятся материалы детского творчества, разговоров и игр, собранных в дошкольных учреждениях Москвы. Их руководительницы, записывая детские игры и разговоры, собирая рисунки и лепку, регистрировали это, как и всю свою работу с детьми, в порядке повседневного учета. Так были зафиксированы детские игры, конструирующие обряд похорон Ленина. Свидетельства бытования подобной игры, основываясь на архивных материалах вятского детского дома имени С. Халтурина за 1925 год, приводит исследовательница Е. Горбушина. Обязательным компонентом в такой игре был гроб. Дети конструировали его при помощи столов или стульев. Похороны в обязательном порядке сопровождались речами и песнопениями. «Отпевался» покойник известными для того времени песнями: «Интернационалом», «Вы жертвою пали», «Ты умер, товарищ, на славном посту» и «Кто нас первый приютил». Прощаясь с вождем, дети произносили речи, декламация которых была сопоставима с традиционными для похорон причитаниями. Анализируя сюжетную структуру игры в «похороны Ленина», исследовательница делает вывод, что по форме она напоминает традиционный русский похоронный обряд (*Смерть Владимира Ильича*).

Официальная пресса показывала только одну сторону отношения народа к вождю — всеобщую скорбь и поклонение. Пожалуй, только в стихотворении «В этот день не ездили извозчики» постоянный автор витебских «Известий» Иван Резвый показал, что были и те, кто отнесся к смерти вождя, по крайней мере, равнодушно. Естественно, это был «нэпач с нэпачкою», который «соблазнил хорошею подачкою извозчика» и ехал на санях, игнорируя пятиминутную остановку в момент опускания тела Ленина в склеп, а также «совбарышня», болтавшая в тот момент в коридоре учреждения с кавалером. Конечно, они были порицаемы сознатель-

ными рабочими. Другой корреспондент был более мягок: «Вот лавочка нэпа. Тоже висит черный флаг. Искренняя ли тут скорбь? Кто знает» (ГАВТ. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 65. Л. 55об.).

Новый всплеск мероприятий был связан с днем рождения Ленина 22 апреля, доклады о жизни и деятельности вождя читались на предприятиях города, в учебных заведениях, избах-читальнях местечек и деревень. Весенние революционные праздники 1924 г. — Международный женский день 8 Марта, 1 Мая, день Парижской Коммуны — связывались с памятью о Ленине, в ходе их празднования декларировалось тесное сплочение пролетариата и крестьянства вокруг партии, ее решающей роли в жизни страны. На VI чрезвычайном съезде советов БССР (март 1924 г.) при обсуждении мер по увековечиванию памяти Ленина упоминались инициативы с мест. Появились «полоски имени Ленина», крестьяне их коллективно обрабатывали, а доходы шли на общественные нужды, крестьянки стали ткать полотна для учреждений имени Ленина, дети устраивали «уголки имени дяди Ленина». Общество друзей Воздушного флота решило построить эскадрилью «Советская Беларусь имени Ленина». 9 сентября 1924 г. Президиум ЦИК СССР издал постановление «О днях, посвященных памяти В.И. Ленина». День кончины Ленина (21 января), объявленный днем траура, являлся рабочим днем. Нерабочий день 22 января, связанный с событиями 9 января 1905 г., одновременно посвящался и памяти В.И. Ульянова-Ленина.

С 18 по 25 января 1925 г. по городам, местечкам и деревням проходила «Ленинская неделя». 22 января в городском театре состоялось траурное заседание Витебского окружкома КП(б)Б совместно с городской партийной организацией, членами городского совета и представителями фабзавкомов (фабрично-заводских комитетов. — Г.Я.). Во вступительном слове секретаря окружкома, а также в докладе «Год работы без Ильича» лейтмотивом проходила мысль о том, что партия и пролетариат выстояли, не поддались панике, успешно работали без умершего вождя. Все заветы Ленина партией выполнялись и будут осуществляться в дальнейшем. Также прозвучали воспоминания о январских событиях 1924 г. «военкома 4-го корпуса т. Шапошникова», бывшего с другими делегатами съезда в те дни в Горках. Аудитория ловила каждое его слово и «была точно одно сплошное насторожившееся ухо». Но чуть ниже в тексте отчета говорилось: «После этого артистами театра была поставлена пьеса в 2-х действиях, которая захватывающе рисовала, как в рабочей семье была встре-

чена тревожная весть о смерти Ильича и как рабочий класс ответил на потерю вождя Ленинским призывом» (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 9. Л. 15.). Очевидно, что январский 1924 года накал эмоций, во многом искренний, но и инспирированный и политизированный властями, явно спал. Появлялись другие акценты в памяти о вожде. Был канонизирован не только его образ, который утратил реальные человеческие черты, но «Ленин» и «ленинизм» стали активно использоваться в политической борьбе. Так, о видном члене партии, не сохранившем завещанного вождем единства, говорил, не называя всем очевидную фамилию Троцкого, докладчик в городском театре 22 января 1925 г. В отчете агитпропа Витокружка КП(б)Б отмечалось, что «во время Ленинской недели в деревни было командировано 22 работника». Помимо них участвовали в мероприятиях на местах и шефы. В документе была очень характерная фраза: «К приезду товарищей в районах были приурочены партийные собрания, где прорабатывался вопрос о троцкизме» (ГАВт. Ф. 10051-п. Д. 205. Л. 110).

Решение ЦК РКП(б) о приеме в партию 100 тысяч рабочих от станка было выполнено. Но уже в конце 1924 г. исключили из партии 6 партийцев — рабочих от станка, которые были членами «Ленинского призыва» в Витебске. Свежей струей в партии они не стали. Им вменялось в вину не только нежелание голосовать за решения своих бюро, но и пьянство, наличие дома икон и совершение обряда крещения (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 318. Л. 15). Случаев таких было предостаточно. В год 10-летия Октября при очередной кампании по вовлечению в партию рабочих от станка речь шла о необходимости учета недостатков массового приема в партию периода «Ленинского призыва». Многие инициативы о переименовании волостей, местечек или превращении изб-читален в образцово-показательные были забыты. В 1926 г. «Заря Запада» в рубрике «Два года без Ленина» публиковала материалы о траурных мероприятиях, проходивших в городе. Пафос их был уже иным: «23 января в школьном клубе 5-й семилетки состоялся вечер самодеятельности, посвященный т. Ленину и 9 января 1905 г. На вечере присутствовали красноармейцы дружественной части. После докладов о Владимире Ильиче и о 9 января *были устроены дивертисмент и различные игры (!)*. Вечер прошел довольно оживленно. Г.Е.» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 106. Л. 39 об.).

О. Великанова писала, что «траурные мероприятия и сочувствие масс к умершему были максимально использованы партией, чтобы перенести

харизму Ленина на институты (партию), личности (лидеры соревнуются в доказательстве своей верности и любви), чтобы саму харизму сделать институтом власти, превратив ее в культ, ритуал, средство легитимации для нового руководства» (Великанова 1994, 178). Пресса сыграла в этих процессах огромную роль.

Список источников и литературы

Государственный архив Витебской области (ГАВт). Ф. 2289 (Коллекция периодической печати). Оп. 2. Д. 93. Д. 106.

ГАВт. Ф. 10051-п. (Витебский губком РКП(б)). Оп. 1. Д. 318. Д. 205. Д. 9. Великанова О.В. (1994) Образ Ленина в массовом сознании. *Отечественная история*, № 2: 177–185.

Смерть Владимира Ильича. Уроки истории XX век. (2015) <http://urokiistorii.ru/article/52726> (20.01.2019)

Эннкер Б. (2011) *Формирование культа Ленина в Советском Союзе* [пер. с нем. А.Г. Гаджикурбанова; науч. ред. Е.Ю. Зубкова]. М.: РОССПЭН. 438 с.

Galina Jakovleva

Sēru politizācija: V. Ļeņina nāve Vitebskas laikrakstu publikācijās

Atslēgas vārdi: V. Ļeņins, sēras, VKP(b), kults

Kopsavilkums

Pētījumā, balstoties uz 1920. gadu Vitebskas laikrakstu publikācijām par V. Ļeņina nāvi, parādīta partiju funkcionāru un preses loma sēru politizācijā un VKP(b) vadoņa tēla mitoloģizācijā. Tieši partijas darbinieki sēru sanāksmēs sniedza ziņojumus un ierosināja rezolūcijas, kurās cilvēku skumjas par cilvēka nāvi pārvērtās politiskā akcijā. Revolūcijas vadoņa tēls ne tikai bija kanonizēts, zaudējot reālās cilvēciskās iezīmes, bet vārdi “Ļeņins” un “ļeņinisms” tika aktīvi izmantoti politiskajā cīņā. Pētījuma avoti liecina, ka sēru diskursā tika iesaistīti arī bērni un pusaudži.

Galina Yakovleva

**“Politicization of Mourning”:
on the death of Lenin in the newspapers of Vitebsk**

Key words: V. I. Lenin, mourning, RCP (b), cult

Summary

The article based on the analysis of publications about the death of Lenin in the newspapers of Vitebsk reveals the role of party functionaries and the press in the “politicization of mourning” and the mythologization of the image of the leader of the RCP (b). It was party functionaries who made reports at mourning meetings and proposed resolutions in which the experience of people’s grief over the death of a person turned into a political action. Not only was Lenin’s image canonized, resulting in the loss of real human features, but Lenin and Leninism became actively used in the political struggle. Children and teenagers were drawn into the discourse of mourning.

Gintautas Jakštys

Everyday Life of Lithuanian Navy Sailors of the Naval Training Warship “Prezidentas Smetona”

Key words: Lithuanian Armed Forces, Lithuanian Navy, warship “Prezidentas Smetona”, everyday life of sailors

Introduction

Soon after Lithuania regained the region and the port of Klaipėda in 1923, much attention was attributed to the protection of the seacoast. The few available police cutters could not deter smugglers. On 18 July 1927, the Lithuanian Government purchased a minesweeping vessel, M-59, from Germany for 289,000 litas. It had been built at G. Seebeck's shipbuilding yard in Geestemünde on 31 October 1917 and decommissioned in compliance with the Versailles Treaty after World War I. This steamship was 59 meters long, had water capacity of 525 tons, the maximum sailing speed of 17 knots, was fuelled by coal, and had the draught 2.2 m (Surgailis 2003, 8). After long discussions concerning the government jurisdiction to place it under, the decision was made to assign the ship to the Ministry of the Interior and use it for the protection of the seacoast and fighting against smugglers. Despite the ship's initial successes, it became clear that this type of ship was not very effective in fighting against smugglers on the Lithuanian seacoast. The ship's stokers needed an hour to get its boilers up to the required steam pressure in order for the “Prezidentas Smetona” to sail out of the harbour. In addition, once it sailed, the black smoke pouring out of its chimney easily gave away its position. As a result, the swift motorboats used by smugglers usually succeeded in slipping out of the coastal zone. In January 1933, the “Prezidentas Smetona” was decommissioned from the active service. Soon the ship “Prezidentas Smetona” was handed over to the Ministry of Defense and moored in the canal of the Klaipėda fortress under the care of Major Antanas Kaškelis and three members of the crew (LCSA, 929.f., 9.i., 81.c., 5-18. l). Members of the Sailors' Union proposed the idea of creating the Lithuanian Navy. The decision to establish the Lithuanian Navy was finally made in 1934. On 1 September 1935, the Lithuanian Navy was officially established by the Order of Gen. Stasys Raštikis, the Commander of the Lithuanian Armed Forces (Surgailis 2003, 21). The ship “Prezidentas Smetona” became the first ship of the Lithu-

anian Navy of the Lithuanian Armed Forces. The warship “Prezidentas Smetona” was given the status of a training ship with the assignment of preparing naval reservists-sailors in various areas of specialization. About 200 different specialists were trained from 1935 to 1940. Upon the completion of the military service in the warship, a part of sailors were employed in the fleet of seacoast protection or commercial vessels.

The objective of the present article is to survey the everyday life of military naval sailors on the warship “Prezidentas Smetona”. The everyday life of Lithuanian Navy is perceived as the routine of the sailors and its regulations, social life, leisure, traditions, celebrations, housing, living environment, provisions, relationships and other activities related to their everyday life.

Everyday life on the warship “Prezidentas Smetona” in Klaipėda in 1935–1939

Since the very beginning of the establishment of the Military Navy, there was a problem with the shortage of the commanding personnel, particularly that of officers. In spite of the fact that the Lithuanian Armed Forces did have several officers that had an appropriate military naval education and had served in the Military Navy, non-commissioned officers were totally lacking. The warship “Prezidentas Smetona” taken over by the Coastal Guard Service from the Ministry of the Interior became the first and the only warship of the Lithuanian Military Navy. Generally, the crew of a ship with such a design had to be made up of no less than 70 sailors; however, taking into consideration the real situation, a decision was made that the crew of the warship “Prezidentas Smetona” would comprise 50 seamen consisting of 5 officers, 2 boatswains, 19 non-commissioned officers, 2 lance-corporals, and 22 ordinary sailors (LCSA, 832.f.,1.i.,1.c.,17. l). However, this plan could not be carried out because of the catastrophic shortage of personnel. Thus, on 30 October 1935, only 4 officers, 6 non-commissioned officers, 21 ordinary sailors, and a civilian were serving on the warship (LCSA, 832.f.,1.i.,12.c.,3.l.). 20 years was the term of service in the Navy set for officers, 4 years for non-commissioned officers, and 18 months for ordinary sailors. Judging by the description of the ship, all the ship premises were divided into three parts.

The fore part of the ship (the foredeck/forecastle) was assigned to ordinary sailors and serving on re-engagement personnel. It consisted of the mess hall for ordinary sailors and serving on re-engagement personnel, the living quarters for ordinary sailors (the crew’s quarters), the living quarters for stokers, the living quarters for helmsmen and gunners, a cabin for senior machine operators,

a cabin for senior stokers, a cabin for the boatswain and the clerk as well as the washroom and toilets for ordinary sailors and serving on re-engagement personnel.

In the middle section of the ship (Spartekas), workshops and different storerooms were situated for storing various things and equipment alongside with the reservoir of fresh water, the steam sauna for private sailors and serving on re-engagement staff, stoke-holds with furnaces, machinery sections, and the ship's records office.

The stern part of the ship (the Poop) was designed for officers. In those premises cabins for officers, the wardroom, a snackbar, toilets for officers, and a steam sauna for officers were situated (LCSA, 832. f., 1.i., 2.c.,3.l.). In the taken-over warship, repair work on both the internal and external parts of the ship was carried out. While the ship was still under repairs, some changes in the premises for the crew were accomplished in addition to other performed jobs. Due to unknown reasons, a single-man cabin for the Commander of the Ship was reconstructed and designed for two officers; the washbasins and lavatory pans were replaced by glazed earthenware ones as well. During the repairs, the sanitary facilities for officers were furnished with 4 toilet bowls and 2 urinals (LCSA, 832.f., 1.i., 2.c.,81.l.).

On 1 September 1935, the first fifteen soldiers from an armored unit were transferred to the ship "Prezidentas Smetona" of the Lithuanian Military Navy for the follow-up service (LCSA, 832.f.,1.i., 2.c.,1.l.). Starting with the very first days of their service on the ship, attempts were made to accustom the assigned soldiers to the changed service order and living conditions. The author did not succeed in finding the information on how the new sailors reacted to the changes in their service; however, it is reasonable to make the assumption that, during the first months of the service, many transgressions were tolerated and attributed to the lack of experience of serving on the ship. The first sailor punished for a two day-and-nights term in custody was Augustas Kairys; on October 23–24, he remained in custody of the 6th Infantry Regiment.

Pursuant to the Order of 9 October 1935, the crew of the warship was divided into two service shifts (guards). The division of the crew made it possible to pass to the formation of the standardized everyday service routine. While during the first month all the members of the crew, including civilian employees as well, without any exception lived and had meals only on the ship, after the shifts were approved and the service routine regulated, starting with 11 October, married civilian employees were allowed to go ashore and live with their families. Generally, one service shift (guard) lasted 24 hours.

Non-commissioned officers and sailors on the service-shift duty were prohibited to leave the ship on non-service related matters during the entire 24 hours. All the other single non-commissioned officers and ordinary sailors free from service were allowed to go on leave only at the specially allotted hours of the daily schedule (LCSA, 832. f., 1.i., 18. c., 40. l.).

On 20 October 1935, the rights and duties of the Petty Officer (the Boatswain) were confirmed, in accordance with which the Boatswain was superior to all warrant officers and non-commissioned officers of the ship. The Boatswain was exempt from guard service. He was responsible for the order and the upkeep and maintenance of the cleanliness on the ship, he was considered as the deputy officer for the formation and also responsible for supervising all the ordinary sailors, non-commissioned officers, and warrant officers to exercise the discipline. The Petty Officer also had to supervise all the jobs performed on the ship (LCSA, 832. f., 1.i., 11. c., 9. l.).

However, during the first years of service, without adequately trained non-commissioned officers available, the naval service and everyday life of sailors were sufficiently hard to control. It is obvious that civilian employees in the positions of the boatswain and senior non-commissioned officers could not carry out their duties properly. Ordinary sailors took advantage of this and deluded the inexperienced civilian employees. This is best reflected in the examination report on the sanitary state of the ship's crew conducted by the Chief Sanitary Officer of the 6th Infantry Regiment on 30 October 1935. It was established during the examination that the underwear of nearly all ordinary sailors was impermissibly dirty, that the regular clothes worn during meals were also very dirty due to their long wear. Some of the sailors had only one sheet and only one towel. Lots of soil and other crumbs were found in the berths of most sailors, thus the sheets were very dirty. Some ordinary sailors kept unclean rags and underwear under the mattresses. The water used in the sauna for washing was taken straight from overboard and, therefore, was dirty; in addition to that, excrements from the water closets were thrown overboard. The use of such water for washing violated all the sanitary norms. Quite a few sailors wore long hair, which was not recommended for hygienic considerations (LCSA, 832. f., 1.i., 5. c., 322. l.).

Notwithstanding a great number of problems encountered during the first years of service on the military naval warship "Prezidentas Smetona", one can firmly state that, during the first years, an enormous progress was made. The weekly training schedule of 7 February 1936 of the warship "Prezidentas Smetona", describing the daily training routine of the entire week

testifies to that. The schedule differed depending on the fact whether it was a working day or a Saturday or Sunday (LCSA, 832. f., 1.i., 5. c., 18. l.).

Starting with the very first years, much consideration was given to the seamen's leisure time and the possibility to pursue self-education. On 16 March 1936, the sailors' library of the ship received 300 copies of different books from the Transportation Unit of the Lithuanian Armed Forces (LCSA, 832. f., 1.i., 4. c., 44. l.). However, both the library and the concern for the organization of the seamen's leisure, following the model used in infantry units, encountered objective difficulties because the ship did not have premises suitable for furnishing reading rooms, libraries, and leisure pastime activities. The crew of the ship could not make use of the officers' club of the 6th Infantry Regiment either because it was 3 kilometers away from the ship's mooring site. At the same time it should be pointed out that the absence of their own club and reading rooms had a very negative impact not only on the intellectual but also on the moral state of the seamen; therefore, the furnishing of the corresponding premises on the ship was particularly important (LCSA, 832. f., 1.i., 5. c., 338. l.). In spite of the emerging difficulties, basketball and football teams of seamen that played in the Klaipėda city league were organized on the warship. The ship took pride in its own choir that participated in festive events. The ship had a live tradition of singing the song "Mary, Mary" and the National Anthem after the evening roll-call. A lot of Klaipėda citizens and city guests used to gather on the embankment in summer to watch that traditional naval ceremony of the warship (Jurkštas 1991, 15; Butkus 1991, 15). Training in boxing and swimming used to take place on the ship but most attention was devoted to the branches of water sports, namely rowing and yachting.

Everyday life on the warship "Prezidentas Smetona" after Klaipėda was lost

On 20 March 1939, the Minister of Foreign Affairs of Germany, Joachim von Ribbentrop presented the Minister of Foreign Affairs of Lithuania with the ultimatum to return Klaipėda area to Germany as of 22 March. The Lithuanian warship "Prezidentas Smetona" as well as seacoast guard ships and Lithuanian merchant ships that docked in the harbor left the Klaipėda port. Small seacoast guard ships sailed to the harbour of Šventoji, merchant ships departed for the harbor in Liepāja while the warship "Prezidentas Smetona" could not enter the harbor of Šventoji and lay at anchor in the open sea in front of the harbor (Jurg Meister 1975, 47). Urgent measures were taken to deepen the harbor of Šventoji, so that the warship "Prezidentas Smetona"

could enter it. Eventually, on 6 July 1939, the ship managed to enter the deepened harbor of Šventoji and remained there until the Soviet occupation in 1940 (Pociūnas 1991, 8).

After the ship entered the harbor of Šventoji, many problems related to supplying the ship with fresh water, provisions, lubricators, gasoline, etc. emerged. Supplying of water was organized by transporting it in tanks from Darbėnai railway station but soon it became clear that the quality of the water was so poor that it was suitable neither for cooking nor for steam boilers (LCSA, 832. f., 1.i., 48. c., 114. l.). Seamen experienced hard living and everyday conditions since a part of them had to live on the ship and the rest lived on the shore. To find and rent a flat in Šventoji was very difficult and expensive. An idea was suggested to permit officers to find accommodation in Palanga or Darbėnai but this proposal was not approved on the grounds of the fact that officers had to live in the vicinity of the ship (LCSA, 832. f., 1.i., 48. c., 82. l.). Non-commissioned officers and civilian employees had to live in the neighboring small towns; therefore, most families of non-commissioned officers and civilian employees lived separately. This had a negative impact on their morale.

Still more complicated problems emerged while organizing the catering of seamen because there were nearly no catering or trading facilities. The situation in Šventoji was particularly unfavorable for organizing the medical care of seamen. There was not a single residing doctor in Šventoji. Since premises suitable for the examination of patients on the ship were practically absent, the Chief of the Military Sanitary Service recommended the Commander of the Ship to find such premises on the shore and organize a medical aid post there (LCSA, 832. f., 1.i., 38. c., 158. l.). There were no suitable sports facilities on the shore either, so it was difficult to organize seamen's leisure time. Any physical exercise of the ship's crew was impossible due to the lack of sports grounds (LCSA, 832. f., 1.i., 42. c., 7. l.). Idling rank-and-file sailors tried to find a chance to consume alcohol and consequently got into brawls; thefts and other disciplinary violations became more frequent on the ship. The command of the ship made huge efforts to control the situation and they partly succeeded. However, it was very difficult to maintain the discipline on the ship.

Conclusion

A short description of Lithuanian navy sailors' everyday life on the naval training warship "Prezidentas Smetona" has been given in the article. The plans of the establishment of the Lithuanian Military Navy and its develop-

ment were not implemented because of the Soviet occupation in 1940. Notwithstanding the circumstances, the warship “Prezidentas Smetona” played a decisive role in changing the Lithuanian land-related mentality and familiarizing both the officer body and wider public with the sea and the Military Navy.

References

- Lithuanian Central State Archives (hereafter – LCSA), 832.f. (Warship “Prezidentas Smetona”), 1.i.,1.,1.c.
LCSA 832.f.,1.i.,1.,2.c.
LCSA 832.f., 1.i.,1.,4.c.
LCSA 832.f., 1.i.,1.,5.c.
LCSA 832.f., 1.i.,1.,11.c.
LCSA 832.f., 1.i.,1.,12.c.
LCSA 832.f., 1.i.,1.,18.c.
LCSA 832.f., 1.i.,1.,48.c.
LCSA 929.f. (Army Headquarter), 9.i., 1.,81.c.
Butkus, V. Laiko uždangą praskleidus. *Karys*. 1991, Nr. 12.
Jurg Meister. Lietuvos laivynas. *Karys*. 1975, Nr. 1.
Jurkštas, V. Jūrų kapitonas Antanas Kaškelis. *Karys*. 1991, Nr. 12.
Pociūnas, A. Lietuvos Respublikos karo laivynas. *Trimitas*. 1991, Nr. 13.
Surgailis, G. (2003) *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940*. Vilnius.

Gintauts Jakštis

Lietuvos karakuğa “Prezidentas Smetona” jūrnieku ikdienas dzīve

Atslēgas vārdi: Lietuvos bruņotie spēki, Lietuvos kara flote, karakuģis “Prezidentas Smetona”, jūrnieku ikdiena

Kopsavilkums

Rakstā sniegts ieskats Lietuvos karakuğa “Prezidentas Smetona” jūrnieku ikdienas dzīvē. Pirmajos gados bez atbilstoši apmācītiem virsniekiem bija grūti kontrolēt jūrnieku dienestu kara flotē. Civilisti, kuri dienēja bocmaņa un mičmaņa amatos, nespēja pienācīgi veikt savus pienākumus; ierindas jūrnieki to izmantoja un maldināja nepieredzējušos komandierus. Dienests Lietuvos kara flotē tika uzskatīts par prestižu, jūrnieku sniegums parādēs tika uzņemts sirsnīgi. Karakuģim “Prezidentas Smetona” bija izšķiroša loma lietuviešu mentalitātes un priekšstatu maiņā par jūru un kara floti.

Iveta Krilova

Marginālā sieviete un padomju režīms: sieviešu stigmatizācija Daugavpils presē un prokuratūras materiālos (1953–1964)

Atslēgas vārdi: marginālā sieviete, padomju režīms, sieviešu stigmatizācija, Daugavpils prese, Daugavpils pilsētas prokuratūra

Jēdziens “margināls” tiek definēts kā “robeža; perifērija; centrālajam opozīcijā esošs” (Pickering, Fergusson, Manser 2001, 366). Tātad par marginālām var dēvēt tās sievietes, kuru dzīvesveids neiekļāvās padomju likumdošanas un sabiedrības noteiktajās normās. Padomju sabiedrībā marginālas personas, tostarp sievietes, tika iedalītas četrās kategorijās: politiskie disidenti, marginālie kultūras pārstāvji, sociālie “parazīti” jeb liekēži un kriminālās vides pārstāvji ar izteikti deviantu uzvedību, kas atradās konfliktā ar Kriminālkodeksa normām (Фицпатрик 2008, 220). 1953.–1964. gadā – periodā, kas PSRS vēsturē tiek dēvēts “Hruščova atkusnis”, – Latvijas PSRS teritorijā minētā sieviešu marginalizācijas klasifikācija aptvēra samērā plašu sieviešu loku.

Par standartu, kādai bija jābūt padomju sievietei, tika izmantots “Komunisma cēlāja morāles kodekss” (Моральный кодекс 1961), kur definēta gan sociāli vēlama, gan antisociāla uzvedība, kas izpaudās kā sabiedrisko interešu pārkāpšana: kriminālnozieģumi un administratīvie pārkāpumi, “liekēdība” un “īeraušana”.

Padomju likumdošana marginalizēja arī sievietes, kurām deviācijas to klasiskajā izpratnē (alkoholisms, vaļīga seksuālā uzvedība, zagšana, huliģanisms u. c.) nebija raksturīgas, bet kuru uzvedība pēc padomju tiesību un morāles normām bija sociālistiskās sabiedrības interešu pārkāpšana, jo bija pretrunā tām, piemēram, ticīgās sievietes, sievietes, kas nodarbojās ar nelegālu uzņēmējdarbību, lai viņu ģimenes varētu izdzīvot preču deficīta apstākļos, sievietes ar provokatīvu, ekscentrisku uzvedību utt. Padomju ideoloģija paplašināja tradicionālo marginālisma jēdzienu, piemērojot to sievietēm, kas neko nebija noziegušās pret padomju varu un likumu, bet kuras padomju ideoloģijas ietvaros bija jāstigmatizē sociālu apsvērumu dēļ.

Darbā tiek izmantoti divi jēdzieni – “margināla” un “marginalizēta”. Kā marginālas tiek raksturotas sievietes, kuras tādas arī bija savas izteikti

deviantas, antisociālas, bieži kriminālas uzvedības dēļ un kuras par marginālām atzītu jebkura politiskā iekārta – zagles, krāpnieces, klaidones, alkohola atkarīgās u. c. Savukārt marginalizētas ir sievietes, kuras par tādām tika atzītas padomju tiesību normu ietvaros: dažādu konfesiju ticīgās, subkultūru pārstāves, sievietes ar uzņēmēju talantu, romu (čigānu) mazākumtautības pārstāves. Marginalizācijas sekas gan likumdošanas, gan sociālo attiecību līmenī bija šo sieviešu sociālā stigmatizācija – publiska pazemošana, izvairīšanās, kontaktu ierobežošana un izstumšana vai vardarbīga sabiedrības iejaukšanās viņu privātajā dzīvē un smagākajā izpausmē – pilnīga sociālā izolācija no sabiedrības.

Pēc psihologa Ērvinga Gofmana (*Erving Goffman*), stigmatizācija tiek definēta kā uzskatāma atšķirīgā un citādā vajāšana, kas tiek realizēta, vadoties pēc kādas noteiktas pazīmes (Goffman 1963, 15). Padomju sabiedrībā šīs pazīmes tika iekļautas padomju tiesību aktos: PSKP CK Augstākās padomes prezidija dekrētos, Latvijas PSR Kriminālkodeksa un Administratīvo pārkāpumu kodeksa normās u. c., bet attiecīgo personu stigmatizācija daļēji uzticēta sabiedrībai.

Aizspriedumu teorijas autores Geilina Bekere (*Gaylene Becker*) un Regīna Ārnolda (*Regina Arnold*), skaidrojot, kā sabiedrībā tiek stigmatizēti indivīdi, apgalvo, ka patiesībā novirzi (kas ir margināla uzvedība un kādas personas ir marginālas) nosaka sociālās grupas, kuras, izmantojot viņu rīcībā esošos varas mehānismus (piemēram, likumdevēji), spēj noteikt uzvedības standartus citiem. Pētnieces raksta, ka sociālās grupas, ievērojot normas, kuru pārkāpšana sabiedrībā tiek uzskatīta par novirzi, tās uzspiež zināmai iedzīvotāju daļai, kas pēc “etiķetes” ir sabiedrībai nepiederošas, un viņu stigmatizāciju neuzskata par noziedzīgu nodarījumu, bet gan par sabiedrības ar sociāli akceptējamu uzvedību normu un sankciju piemērošanu pret šādu “pārkāpēju”. G. Bekere un R. Ārnolda uzsver “morāles čempionu” nozīmīgo lomu, organizējot t. s. “krusta karus” pret “citādajiem” (Becker, Arnold 1986, 40–41).

Saskaņā ar psihologa Ē. Gofmana stigmatizācijas teoriju sabiedrības reakcija uz stigmatizāciju ir dažādas stigmatizētās personas diskriminācijas formas. Stigmatizācijas procesā notiek arī tās vispārināšana, kas izpaužas kā individuālo papildu trūkumu piešķiršana stigmatizētajai personai, pamatojoties uz vienu reāli esošu trūkumu. Padomju ideoloģijā (un ne tikai) tas ir propagandas paņēmieni, kas sabiedrībai “atver acis” uz šādu personai vai personu grupai piemētošiem apdraudējumiem, lai nostiprinātu to negatīvo tēlu sabiedrībā, kā arī lai dažos gadījumos pamatotu savu negodprātīgo attieksmi pret tām (Goffman 1963, 25). Šis paņēmienis padomju presē tika samērā

plaši praktizēts attiecībā uz marginālām un marginalizētām sieviešu kategorijām. Stigmatizācija ir pamats negatīvu stereotipu veidošanai, klišeju radīšanai marginālo un marginalizēto sieviešu izstumšanai līdz pat izolācijai no sabiedrības ne tikai tiesiskajā aspektā (izsūtīšana uz “101. kilometru”, aizliegums dzīvot pilsētā, pārvietošana uz ievācnieku vietām), bet arī sociālajā aspektā.

Lai gan, kā uzsver Šeila Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*), neviens politiskais režīms nespēj pilnībā kontrolēt sabiedrību, tomēr totalitārisma apstākļos, kāds pastāvēja PSRS, sabiedrība ir ne tikai varas upuris, bet arī tās sabiedrotā (Fitzpatrick 2008, 695). Tādēļ sabiedrība ne tikai akceptēja varas cīņu pret jebkurām – no padomju likumdošanas pozīcijām – sieviešu marginālisma izpausmēm, bet arī aktīvi iesaistījās tajā, stigmatizējot šīs sievietes. Efektīvs tā laika ideoloģiskais ierocis, kas bija brīvi pieejams jebkuram sabiedrības loceklim, bija lokālais masu saziņas līdzeklis – vietēja pilsētas avīze.

Viens no pētījuma avotiem ir Daugavpils pilsētas laikraksts “Padomju Daugava” (1953–1961) / “Красное знамя” (“Krasnoje Znamja”), kas ar latviski netulkotu nosaukumu, sākot ar 1961. gada maiju, aizvietoja “Padomju Daugavu,” 1953.–1957. un 1961.–1964. gada komplekti krievu un latviešu valodā. Laikraksts bija Latvijas Komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas un rajona komitejas, pilsētas un rajona darbaļaužu deputātu padomes orgāns; tā mērķis bija popularizēt komunistisko ideoloģiju un tai atbilstošu dzīvesveidu, “cīnīties ar pagātnes paliekām cilvēku apziņā” (LNA DZVA, 871. f., 1. apr., 2. lp.). Presei bija arī padomju sabiedrību kontrolējoša un audzinoša ideoloģiska funkcija, kas noteica publikāciju struktūru un raksturu. Tādēļ preses publikācijas netieši parāda, kā, izmantojot masu saziņas līdzekļus, darbojās marginālo sieviešu stigmatizācijas mehānismi.

Līdz 1957. gadam laikrakstā “Krasnoje Znamja” netika publicēts neviens sieviešu marginālu uzvedību raksturojošs materiāls, jo preses prioritāte bija nebūšanas ražošana un apkalpojošā sfērā, un tikai pēc 1956. gada PSKP XX kongresa, kurā par prioritāti tika izvirzīta sociālisma celtniecības tuvināšana padomju sabiedrības ierindas pilsoņiem, cīnoties pret pilsoņu ikdienas dzīves nevēlamajām izpausmēm, preses izdevumos no 1957. līdz 1964. gadam tika skarta sieviešu marginālisma problēma, līdz ar to var runāt arī par šo sieviešu stigmatizācijas izpausmēm presē.

Kā otra avotu grupa ir izmantoti Daugavpils pilsētas prokuratūras materiāli – 278 lietas par 1948.–1965. gadu (LNA DZVA 875. f., 1. apr.); no tām 33 lietas par 1953.–1964. gadu, kurās kā noziedzīgo nodarījumu veicējas figurēja 43 sievietes, un viena lieta par “Piecdesmitnieku sekta” darbību, kurā figurēja 26 sievietes. Lai gan prokuratūras materiāli (aizdomās

turēto un apcietināto sieviešu pratināšanas protokoli, liecinieku liecības, lietu apraksti, izmeklēšanas atzinumi u. c.) tika noformēti formāli un lakoniski, tomēr atsevišķos lietu materiālos to autori – milicijas darbinieki, izmeklētāji un prokurori – emocionāli pauda savu personisko nostāju pret krimināllietā iesaistītajām personām un viņu veiktajām darbībām.

Analizējot presē pieejamo informāciju par marginālo sieviešu personībām, jāatzīmē, ka tās tika raksturotas viscaur negatīvi: publikāciju autori neskopojās ar epitetiem “zagle”, “krāpniece”, “parazīte”, “liekēde”, “dzeguze”, “sliņķe” un citiem, kā arī no sieviešu biogrāfijām izvilka faktus, kas tikai pastiprināja viņu negatīvo tēlu (Krilova 2019, 108). Tādējādi lokālās preses informatīvajā telpā tika veidoti pamati sieviešu stigmatizācijai. Piemēram, publikācijas “Viņi saindē gaisu” galvenā varone ir jauna sieviete, vientuļā māte Janīna V., kas audzina 12 gadus vecu meitu. Rakstā detalizēti aprakstīts Janīnas V. dzīvesveids un dzīves apstākļi, dažādiem epitetiem apveltot un maksimāli negatīvā gaismā attēlojot gan pašu Janīnu, gan viņas netīro, pēc padomju sadzīves kultūras kanoniem bezgaumīgi iekārtoto mājokli un viesus. Viņa ir izvirtības perēkļa turētāja, pie viņas regulāri ciemojas pilsētas kriminālais “zieds”. Publikācijā uzskaitīti tādi personāži kā spekulante, divas sievietes, kurām atņemtas vecāku tiesības, zagļi un vēl virkne vīriešu, spekulantu, zagļu un laulības pārkāpēju, visi ar izteiktu alkohola atkarību un dažādām deviantām uzvedības nosliecēm. Publikācija beidzas ar patētisku slēdzienu: “Un nedrīkst pieļaut, ka šo gaisu saindē parazītisma baciļi. Atkritumi no netīriem kaktiem jāizmēž” (Muraško 1960, 4). Analizējot šo avotu, sarežģīti noteikt tā ticamību, cik lielā mērā publikācijas saturs atbilst īstenībai un vai visi krāšņie epitēti nav žurnālista izdoma, tomēr, pielīdzinot sievieti atkritumiem, viņa tiek pretstatīta padomju sievietēm un ierindota vizuālajos sociālajos slāņos.

Līdzīga tendence vērojama publikācijā “Larisa B. izklaidējas”: jaunai sievietei, “dzeguzei” Larisai, kurai ārlaulībā piedzimis bērns un kuru pēc sabiedrībā valdošajiem aizspriedumiem ne tikai nosodīja un mājā nav pieņēmusi māte, bet atstūmis pat darba sieviešu kolektīvs, par aktīviem mēģinājumiem izveidot savu personīgo dzīvi bagātīgi veltīti dažādi epitēti, kas liek domāt, ka publikācijas motīvs bija autores personīgas antipātijas pret raksta varoni, un mērķis – viņu stigmatizēt – tika sasniegts (Krilova 2019a, 79–80).

Sieviešu ar antisociālu uzvedību raksturojumam Daugavpils pilsētas presē vairākus (1957–1964) gadus ir raksturīga izteikta tendence: stigmatizācijai pilsētas preses publikācijās vairāk vai mazāk – atkarībā no padomju varas tendencēm dažādos gados cīnīties ar vienu vai otru sabiedrībai nevēlamu parādību – tika pakļautas visas marginālo sieviešu kategorijas. Tomēr, anāli-

zējot preses un prokuratūras lietu materiālus, atklājas, ka tajos reti tika stigmatizētas personas, par kuru noziedzīgajiem nodarījumiem tika paredzēta kriminālatbildība. Informācija par sievietēm, kas tika apsūdzētas un tiesātas pēc Latvijas PSR Kriminālkodeksa pantiem, tika pasniegta bez emocijām, aprakstot sausu faktu kopumu pēc shēmas: noziedzīgais nodarījums – noziedzīga nodarījuma raksturs – gaita – sastāvs – blakus nodarījumi, ja ir – lietas apstākļi – sods – autora slēdziens. Nav jūtama vai ļoti minimāli izteikta ir dokumenta (publikācijas) autora personiskā nostāja: publikāciju autori īpaši necentās, jo pats kriminālsodāmības fakts oficiāli stigmatizēja šīs sievietes kā likumpārkāpējas, un te nebija vietas diskusijām. Citādi bija ar sievietēm, kas pārstāvēja marginālo kultūru (Daugavpili 50.–60. gados visbiežāk tās bija reliģiskās konfesijas un sekas). Te situāciju un pašu marginalizēto sieviešu raksturojums publikācijās neaprobežojās ar faktu konstatāciju, kā tas bija iepriekš minētajām marginālo personu kategorijām (piemēram, lietoja alkoholu, uzbruka kaimiņiem, lietoja necenzētus vārdus utt.). Daudzās pētāmā laikposma publikācijās detalizēti aprakstīta marginalizētās sievietes personība, akcentējot tās negatīvās puses un apšaubot arī rīcības spēju, līdz ar to maksimāli tiecoties viņu pakļaut stigmatizācijai.

Līdz ar antireliģisko propagandu 1960. gadu pirmajā pusē ticīgo personu stigmatizācija bija ļoti izteikta. Prese izsmēja kā tradicionālo konfesiju ticīgās, tā arī “sektantes” un viņu sabiedrotos. Ticīgās sievietes automātiski tika marginalizētas, viņām piedēvētas psihiskas novirzes un visdažādākie netikumi: alkoholisms, huligānisms, dzīvojamās platības izkrāpšana, kulta priekšmetu nelegālas ražotnes uzturēšana privātmājā, spekulācija lielos apmēros u. c. (Krilova 2018a, 56–57) Piemēram, publikācijās “Baltās mājas izrakumi” (Sobolis 1961, 4) un “Pašbrūvētā kombināts” (Солнцев 1963, 4) uzsvērts, ka sievietes, kuras izgatavo un tirgo pašbrūvēto, ir ticīgās (veccticibnieces).

Līdzīga tendence vērojama arī Daugavpils pilsētas prokuratūras lietu materiālos. Vairāk nekā 200 lappušu biezajā 134. lietā “Par sektantiem – piecdesmitniekiem” (1962) figurē astoņas aktīvas “piecdesmitnieces” un vēl 10 sievietes, kuras sektu bija pametušas, kā arī astoņas sektantes, kas atradās psihiatriskās slimnīcas uzskaitē un kurām tika konstatēts, ka psihiskas novirzes radušās ilgstošu lūgšanu un “runāšanas mēlēs” rezultātā (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 134. lieta, 125.–129. lp.). Safabricētie fakti un, visticamāk, viltotās psihiatriskās diagnozes “piecdesmitnieku” lietā atklāj vienu no padomju varas represīvajiem mehānismiem pret personām reliģiskajās sektās, kas padomju perioda vēlākos gados plaši tiek izmantots arī pret politiskajiem disidentiem un citām padomju iekārtai nevēlamām personām: kā norāda vēsturnieks,

Krievijas Federācijas politisko represiju upuru rehabilitācijas komisijas konsultants Anatolijs Prokopenko, neizdevīgo cilvēku nepieskaitāmības pasludināšana padomju varai deva iespēju, nepievēršot pasaules uzmanību, “bez trokšņa” tos izolēt psihiatriskajās slimnīcās; turklāt PSRS teritorijā tika propagandēta visliberālākā tiesību koncepcija, saskaņā ar kuru likumpārkāpējs tika apskatīts drīzāk kā slimnieks, kurš ir jāārstē, nekā kriminālsodam pakļauts noziedznieks (Прокопенко 2005, 148). Ieslodzīšana psihiatriskajās slimnīcās un nepamatota psihiatriskās diagnozes uzstādīšana, kas ir pamats turpmākai sieviešu ne tikai kā sektantu, bet arī kā psihiski slimu personu ar ierobežotu rīcībspēju stigmatizācijai, izolācijai un sociālā statusa pazemināšanai sabiedrībā – tas bija arī padomju varas mērķis: diskreditēt šīs ticīgās. Citējot lietas materiālus, sektanti tika tiesāti, “lai tumšie neizglītotie atkritēji nemuļķotu galvas ar reliģiskiem aizspriedumiem, nekropļotu viņu veselību” (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 134. lieta, 33. lp.). Analizējot pilsētas preses un prokuratūras materiālus, var secināt, ka politisko, ekonomisko un citu noziegumu inkriminēšana sievietēm sektās un psihisko diagnožu safabricēšana bija paņēmieni, kā sievietes maksimāli stigmatizēt: izolēt no sabiedrības un ierobežot viņu pašrealizācijas iespējas.

Stigmatizācija pēc etniskās pazīmes bija izteikti raksturīga padomju preses attieksmē pret romu (čigānu) tautības pārstāvēm, kas ar savu īpatnējo kopienas dzīvesveidu un etnisko noslēgtību bija svešas padomju iekārtai un nepakļāvās arī ideoloģiskai apstrādei. Raksturīgi, ka noziegumu veicējām tautība tika norādīta tikai attiecībā uz romiem: presē minētas čigānietes, kas ar bērniem lūdza ielaist dzīvokli padzerties un apzog līdzjūtīgos pilsoņus (Šachanovs 1957, 4); uzmācas pilsoņiem ar zīlēšanas pakalpojumiem, izkrāpjot naudu (Krilova 2019, 107). Interessants fakts, ka gandrīz visi antičigānu kampaņas raksti tapuši vienā laikā, proti, 1960. gadā. Tāda nostādne pret čigānu tautības sievietēm kā potenciālajām noziegumu veicējām, kas ne vienmēr bija pamatota, automātiski marginalizēja visas čigānu tautības sievietes un nostiprināja negatīvos etniskos stereotipus sabiedrībā.

Intensīvai stigmatizācijai Daugavpils pilsētas presē tika pakļautas sievietes ar – no padomju pozīcijām – seksuālu devianci (viss, kas bija ārpus tradicionālās laulības). Piemēram, publikācijā “Ne kauna, ne goda”, ko papildina foto materiāli – raksta varoņu “sievietēm līdzīgu radījumu” Aleksandras G. un Valentīnas B. fotogrāfijas –, abas jaunietes bagātīgi apveltītas ar dažādiem epitetiem un īpašības vārdiem, lasītājiem atgādinot, ka vienai no viņām ir liegtas tiesības dzīvot Ļeņingradā (attiecībā pret sievietēm tādi aizliegumi visbiežāk tika praktizēti tieši par seksuāli deviantu uzvedību) (Dadzis 1957, 4). Publikācijās tiek stigmatizētas arī sievietes, kas stājas aprēķina laulības

dzīvojamās platības dēļ (Krilova 2019, 105). 1959. gadā Daugavpils pilsētas prokuratūras 260. lietas (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 260. l., 4. lp.) materiālos detalizēti aprakstīts, kā “izvirtības perēkļa” turēšanā apsūdzētā deviņu bērnu māte Marija M. dzīvoja izlaidīgu dzīvesveidu, par alkoholu un naudu nodarbojās ar prostitūciju, kopā ar citām sievietēm apzaga savus viesus virsniekus un karavīrus (Krilova 2018, 216).

Izteiktai stigmatizācijai presē un prokuratūras materiālos tika pakļautas arī ubadzes un klaidones. Daugavpils pilsētas prokuratūras 99. lietā (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 99. l., 4.–10. lp.) 1961. gadā apsūdzība par zādzības mēģinājumu un ubagošanu, kas tika kvalificēts kā parazitisks dzīvesveids, tika izvirzīta divām agrāk tiesātām ubadzēm bezpajumtniecēm (Krilova 2018, 213).

Aktīvi pilsētas presē vairāku publikāciju autori izsmēja gados jaunas sievietes, kas tika administratīvi sodītas par alkohola lietošanu un huligānisku uzvedību sabiedriskās vietās: kopmītnes iedzīvotāju Zinaīdu A., kuras dēļ kāvās kavalieri (Соболь 1963); jaunas sievietes, kas konfliktēja ar kaimiņiem koplietošanas telpu dēļ (Vasiļevskis 1959; Vilnis 1959).

Padomju varas struktūras, izmantojot presi kā ruporu, akceptēja pat vardarbību un rupju ņirgāšanos par sievietēm, kas bija pārkāpušas sabiedriskās uzvedības normas, tātad veikušas administratīvos pārkāpumus. Kliecdošs gadījums aprakstīts publikācijā “Ne mūsu dienu “varones””: trim jauniešiem par žūpošanu, nepiedienīgu uzvedību un kaušanos ne tikai katrai tika piespriestas 15 dienas aresta ar ielu slaucīšanu milicijas darbinieka uzraudzībā, bet arī noskūti mati (publikācijas vārdiem – “pliki pauri”), ko autors nosauc par eksperimentu uzvedības uzlabošanai (Īlens 1959). Var iedomāties, ko matu pilnīga zaudēšana nozīmēja jaunām sievietēm.

20. gadsimta 50. gadu beigās PSRS ienāk jauna tendence – jauniešiem atdarināt kapitālistisko Rietumu modes tendences gan ārējā izskatā (kosmētika, apģērbs), gan mūzikas izvēlē un dejošanā. Pētnieki N. Ļebina un A. Čistikovs (Лебина, Чистиков 2003, 262–266) uzsver, ka, pateicoties Hruščova atkusnim, kad PSRS teritorijā sāk demonstrēt Rietumu filmas, ienāk mūzika (džezs u. c.), tiek publicēti ārzemju literatūras darbi, padomju pilsoņu apziņā parādās stereotips par visa, kas ražots Rietumos, augstu kvalitāti. Rietumu kultūras “aizliegtie augļi”, kas tika demonstrēti Hruščova reformu laikā, vēl ilgi bija kārdinoši, un jebkurš paņēmieni noskaņot pilsoņus pret Rietumiem cieta neveiksmi. Pēc 1953. gada par masveida parādību kļuva “stilīgo” subkultūra, kas ietvēra noteiktus apģērba atribūtus (sievietēm kosmētiku, “Babetas” frizūru, šauras bikses vīriešiem u. c.), uzskatus, gaumi mūzikā.

Šīs tendences atbalsis nonāk arī līdz Daugavpili, līdz ar to marginalizēto sieviešu kategorijai pievienojas vēl viena – “stilīgās”, pēc padomju skaistuma un stila standartiem, “raibi un bezgaumīgi ģērbušās jaunietes, kas vēl nav sākušas strādāt vai mācās vidusskolas pēdējās klasēs un deju zālē “laužas, kratās un raustās”” (Fedotovs 1960). Publikācija, ko parakstījuši deviņi komjaunieši, aicina uz aktīvu cīņu pret “stilīgajiem”, “kārtības sargiem atbrīvojot vakara dalībniekus no šādu apmeklētāju klātbūtnes”, fokstrotu un tango vietā ieviest sarīkojumu un tautas dejas, kas, protams, cieta fiasko. Minētā publikācija ir pirmā pilsētas presē, kur pieminēti Rietumu modes sekotāji, tomēr tas liek pamatu viņu stigmatizācijai, kas vēlākos gados izpaužas kā vardarbība pret Rietumu modes sekotājiem – apģērbu un frizūru bojāšana, izklaides pasākumu izolēšana u. c.

Turklāt stigmatizācijai tika pakļauta ne tikai pati marginālā (un nereti mākslīgi marginalizētā) sieviete, bet arī viņas tuvinieki. Piemēram, rakstā “Mājiņašnieki”, apzīmējot nelegālo uzņēmēju tuvinieci, kas atstājusi viņiem krietnu mantojumu – nekustamo īpašumu, laikraksta “Krasnoje Znamja” krievu versijā lietots vārds *убогая*, kas tulkojumā nozīmē ‘garīgi atpalikusi vai psihiski slima persona’ (Кудряшова 1963), tādējādi nosodot ne tikai nelegālo uzņēmēju pāri, bet arī zemtekstā apšaubot sievietes, kas bija devusi bāzi tuvinieku labklājībai, rīcībspēju.

Noslēdzot marginālo sieviešu stigmatizācijas piemēru analīzi Daugavpils pilsētas laikraksta “Padomju Daugava” / “Krasnoje Znamja” 1953.–1964. gada publikācijās un Daugavpils pilsētas prokuratūras materiālos, var secināt, ka Latvijas PSR, tāpat kā citur PSRS teritorijā, sieviešu stigmatizācija tika balstīta uz “citādā”, padomju sabiedrības likumdošanas un morāles normām neatbilstošā un padomju sistēmai bīstamā vajāšanu, paplašinot tradicionālo marginālisma jēdzienu atbilstoši padomju ideoloģijai, bet šo rakstureizjmu nesēju uzvedību klasificējot kā marginālu.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais Valsts arhīvs (turpmāk – LNA DZVA), 871. f. (laikraksts “Krasnoje Znamja”: 1962.–1991. g.).

LNA DZVA, 872. f. (Daugavpils un Ilūkstes rajona avīzes “Padomju Daugava” redakcija).

LNA DZVA, 875. f. (Daugavpils pilsētas prokuratūra), 1. a.

Dadzis, P. (1957) Ne kauna, ne goda. *Padomju Daugava*, Nr. 130 (1290), 22. septembris.

Fedotovs, V. (1960) Par atpūtas vakariem. *Padomju Daugava*, Nr. 78 (489), 17. aprīlis.

Īlens, Ž. (1959) Ne mūsu dienu “varones”. *Padomju Daugava*, Nr. 73 (224), 12. aprīlis.

Muraško, O. (1960) Viņi saindē gaisu. *Padomju Daugava*, Nr. 72 (483).

Sobolis, F. (1961) Baltās mājas izrakumi. *Krasnoje Znamja*, Nr. 50 (807), 9. septembris.

Šachanovs, A. (1957) Sods par zādzību. *Padomju Daugava*, Nr. 18., 9. aprīlis.

Vasiļevskis, J. (1959) Labāk bez stridiem. *Padomju Daugava*, Nr. 19 (170), 27. janvāris.

Vilnis, J. (1959) Par pieklājību un kultūru sadzīvē. *Padomju Daugava*, Nr. 104 (255), 26. maijs.

Кудряшова, О. (1963) Домовладыки. *Красное Знамя*, № 183 (4978), 19 ноября.

Моральный кодекс строителя коммунизма (1961). Pieejams: http://krotov.info/lib_sec/11_k/kom/munizm.htm (11.01.2019)

Соболь, Ф. (1963) Одна веселится — другие платят. *Красное Знамя*, № 74 (4869).

Солнцев, К. (1963) Комбинат само...гоноварения. *Красное Знамя*, № 62 (4857), 19 апреля.

Becker, G. & Arnold, R. (1986) Stigma as a Social and Cultural Construct. *The Dilemma of Difference: A Multidisciplinary View of Stigma*. New York: Plenum Press.

Fitzpatrick, Sh. (2008) Revisionism and Retrospect: A Personal View. *Slavic Review*, Vol. 67, No. 3, Fall 2008.

Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall.

Ilustrētā svešvārdu vārdnīca (2005). Rīga: Avots.

Krilova, I. (2018) Sievietes – ekonomisko noziegumu veicējas Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964). *Vēsture: avoti un cilvēki XXI*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 209.–222. lpp.

Krilova, I. (2018a) Sieviete sektā Daugavpils presē un Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964). *Sabiedrība un kultūra, rakstu krājums XX*. Liepāja: LiePA. 53.–61. lpp.

Krilova, I. (2019) Daugavpils prese par sieviešu krāpnieciskiem darījumiem (1953–1964). *Vēsture: avoti un cilvēki XXII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 102.–111. lpp.

Krilova, I. (2019a) Sieviešu seksuālā deviance Daugavpils presē un Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964). *Sabiedrība un kultūra, rakstu krājums XXI*. Liepāja: LiePA. 77.–85. lpp.

Pickering, D., Fergusson, R. Manser, M. (2001) *The new Penguin The saurus in A–Z form*. Ed. Rosalind Fergusson. England, Penguin Books.

Лебина, Н.Б., Чистиков, А.Н. (2003) *Обыватели и реформы*. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин».

Прокопенко, А.С. (2005) Безумная психиатрия. *Карательная психиатрия. Сборник*. Под общ. ред. А.Е. Тараса. Москва – Минск: Харвест. С. 132–148.

Iveta Krilova

**The Marginal Woman and the Soviet Regime:
stigmatization of women in Daugavpils press and in the materials of
Prosecutor's Office in the City of Daugavpils (1953–1964)**

Key words: marginal woman, Soviet regime, stigmatization of women, Daugavpils press, procurator's office of the city of Daugavpils (LNA DZVA)

Summary

Stigmatization of Women was one of the Soviet power mechanisms used to fight women's marginalism as an inappropriate phenomenon for the Soviet society. In the research work, on the example of Daugavpils, the relation between the Soviet power and the marginalised women in 1953–1964 is discovered and analyzed through the notion of the Soviet law and understanding of moral. During this period of the Soviet time in the Latvian SSR, the mechanisms of propaganda and law used by Soviet power institutions to lower the social status of women and isolate them from the Soviet society have been studied. Not only stigmatization of marginalized women, but also that of their relatives and contact people have been researched. This problem was vividly expressed in the press and in the materials of the prosecutor's office of Daugavpils. The basis of the investigation are publications in the press of Daugavpils – annual sets of 1953–1964 printed editions “Padomju Daugava” (1957–1961) and “Krasnoje Znamja” (1956–1957; 1961–1964) and the cases of the prosecutor's office of the city of Daugavpils, the study and comparative analysis of which discovers the problem of women's stigmatization in the Soviet society.

Maija Krūmiņa

Evakuācijas politikas atspoguļojums laikrakstā “Tēvija”(1944–1945)*

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, laikraksts “Tēvija”, nacistiskā propaganda, evakuācija, bēgļi

Ievads

Raksta mērķis ir izpētīt, kā laika periodā no 1944. gada vidus līdz 1945. gada aprīļa beigām laikrakstā “Tēvija” tika atspoguļota vācu okupācijas iestāžu realizētā evakuācijas politika un ar kādiem propagandas līdzekļiem tika mēģināts ietekmēt Latvijas iedzīvotāju rīcību.

Laikraksts “Tēvija” pētījumam izvēlēts tāpēc, ka tas bija ne tikai minētā laika perioda lielākais un lasītākais periodiskais izdevums, bet arī okupācijas režīma neformālais oficiozs (Zellis 2013, 108). Laikrakstā tika publicēti varas iestāžu rīkojumi, literārie darbi, sludinājumi, informācija par notikumiem kaujas laukā, materiāli par notikumiem vietējā mērogā un par notikumiem pasaulē. Būtiski, ka laikraksts “Tēvija” bija tieši pakļauts Ostlandes reihskomisāra preses šefam Valteram Cimermanam un izdevuma saturam tika veikta priekšcenzūra, kas izslēdza iespēju publicēt tādu informāciju, kas nesaskanēja ar okupācijas režīma oficiālo nostāju (Zellis 2013, 114).

Tā kā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā prese bija ietekmīgākais propagandas izplatīšanas kanāls, ko noteica iznākušo preses līdzekļu daudzums un tirāža¹, ir būtiski aplūkot ne tikai laikrakstā “Tēvija” publicētos oficiālos paziņojumus, kas attiecās uz evakuācijas norisi, bet analizēt arī to, kā laikraksta slejas tika izmantotas okupācijas režīma propagandai. Tas ir būtiski, jo propaganda varēja ietekmēt to, kā Latvijas iedzīvotāji uztvēra notiekošo, un attiecīgi ietekmēt viņu lēmumu noteiktās situācijās, piemēram, doties vai nedoties bēgļu gaitās. Tādējādi, lai gan okupācijas laika preses izdevumos sniegtā informācija jāvērtē piesardzīgi, tie atklāj manipulācijas metodes, ar kādām okupācijas režīms mēģināja ietekmēt iedzīvotāju pasaules uzskatu un centās panākt sev vēlamo rīcību.

* Raksts sagatavots Latvijas Zinātnes padomes finansētā projekta Nr. lzp-2018/1-0458 “Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva” ietvaros.

¹ Savā pastāvēšanas laikā “Tēvija” iznāca sešas dienas nedēļā un tika izdota 220 000 – 280 000 eksemplāros, bet 1944. gada beigās un 1945. gadā – 25 000 eksemplāros (Fligere, Paeglis 1995, 126).

Evakuācijas politika un tās atspoguļojums laikrakstā "Tēvija"

Pēc Sarkanās armijas 1943. gada ziemas ofensīvas, kad vācu armija tika "atspiesta" līdz Igaunijas un Latvijas robežai, vācu varas iestādes sāka plānot evakuāciju gadījumā, ja okupācijas režīmam būtu jāatstāj Igaunijas un Latvijas teritorijas. Lai plānotu un organizētu evakuāciju, 1944. gada martā tika izveidots speciāls darba štābs, tomēr, kad 1944. gada jūnijā Vācijas Okupēto Austrumu apgabalu reihministrs Alfrēds Rozenbergs vērsās pie Ādolfa Hitlera ar lūgumu nekavējoties sākt evakuāciju, tas tika noraidīts. Turklāt tika uzsvērts, ka iedzīvotāju vidū nekādā ziņā nedrīkst rasties iespaids, ka būtu gaidāmas kādas evakuācijas akcijas. Tādējādi tobrīd faktiski tika apstādināta jebkura izbraukšana no Latvijas. Tomēr jau jūnija otrajā pusē saistībā ar Sarkanās armijas straujo kustību uz priekšu no Vidzemes un Latgales sākās bēgļu plūsma rietumu virzienā. Jāatzīmē, ka, neraugoties uz izstrādātajiem plāniem, evakuācija tika realizēta tikai daļēji un visai haotiski (Kangeris 1990, 130–136).

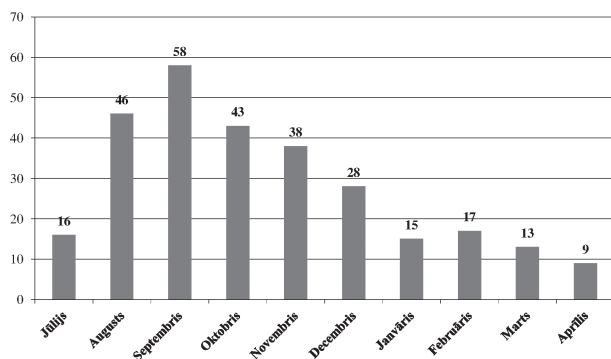
Pirmā bēgļiem veltītā publikācija laikrakstā "Tēvija" parādījās 1944. gada 12. jūlijā – laikā, kad vācu varas iestādes vēl nerealizēja evakuāciju, tā vietā iestājoties pret jebkādiem bēgšanas mēģinājumiem. Tas parādās arī minētajā rakstā: "Lai gadījumu nav daudz, tomēr ir skumji zināt, ka mūsu tautas visnopietnākajā brīdī glēvuļi un vājie bez atļaujas atstāj mūsu mīlo dzimteni" (Ledainā Zviedrija 1944, 2). Raksta autors uzsvēra nepieciešamību saglabāt mieru un pildīt savus pienākumus, nevis bēgt. Lai iedzīvotājus nomierinātu, tika atkārtoti uzsvērts, ka nacistiskās Vācijas bruņotie spēki sargās Latviju līdz galīgai uzvarai pār boļševikiem. No vienas puses, šim solījumam vajadzēja sniegt Latvijas iedzīvotājiem drošības sajūtu, no otras – izraisīt pateicības jūtas un vēlmi uzticīgi veikt sev piešķirtos uzdevumus.

Lai gan oficiālā attieksme pret evakuāciju nemainījās līdz pat augustam, jau jūlija otrajā pusē "Tēvija" sāka publicēt ziņas par bēgļiem no Latvijas austrumu reģioniem, vienlaikus vēršoties pie pārējo reģionu iedzīvotājiem ar aicinājumu sniegt bez mājām palikušajiem visu iespējamo palīdzību. Visos šā laika ziņojumos un rakstos tika uzsvērts, ka bēgļu gaitās ir devušies tikai apdraudētajos apgabalos dzīvojošie, nevēloties piedzīvot tādu pašu likteni kā tie, kas gāja bojā Baigajā gadā.² Jānorāda arī, ka, par spīti iepriekšminētajiem faktiem, "Tēvija" vienmēr uzsvēra, ka vācu militārā vadība dara visu, lai glābtu

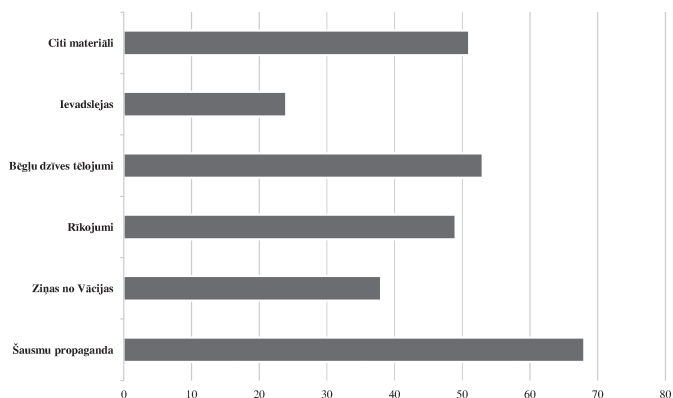
² Šo frāzi pirmoreiz lietoja latviešu dzejnieks Edvarts Virza 1939. gadā, bet nacistiskās okupācijas laikā to sāka izmantot, lai apzīmētu padomju okupācijas periodu. Lai gan vācieši uzsvēra, ka tas ir pašu Latvijas iedzīvotāju izvēlēts apzīmējums, tā bija daļa no vācu nacistiskās propagandas mašīnērijas (Zellis 2006, 94).

iedzīvotājus no kaujas zonām, un ka evakuācija, kur tā bijusi nepieciešama, nav notikusi paniski, bet gan atbilstoši militārās vadības sniegtajām norādēm.

Kā redzams 1. attēlā, jūlijā bēgļu tematika "Tēvijas" slejās nebija sevišķi populāra, tomēr nākamajos mēnešos situācija strauji mainījās. Augustā un septembrī gandrīz ikkatrā "Tēvijas" numurā bija lasāma viena vai pat vairākas ar bēgļiem/evakuētajiem saistīta publikācija, bet vēlāk šis skaits atkal samazinājās. Kopumā no 1944. gada 12. jūnija līdz 1945. gada 29. aprīlim "Tēvija" konstatējamas 280 ar bēgļu tematiku saistītas publikācijas, kuras iespējams sistematizēt vairākās tematiskās grupās (sk. 2. attēlu).

1. attēls. Ar evakuāciju saistīto publikāciju skaits laikrakstā "Tēvija" 1944.–1945. gadā

2. attēls. Evakuācijas problemātikai veltīto publikāciju tematiskais iedalījums

Oficiālie evakuācijas paziņojumi un instrukcijas

Šos materiālus iespējams sistematizēt vairākās grupās: 1) aicinājumi palīdzēt bēgļiem, ziedojot pārtiku un ēdienu un sniedzot pajumti; 2) informācija par vietām, kur bēgļiem jāreģistrējas un kur viņi var vērsties pēc palīdzības; 3) paziņojumi par evakuācijas nosacījumiem; 4) pavēles atstāt Rīgu un doties uz Kurzemi, vēlāk uz Vāciju (īpaši laikā starp augustu un novembri); 5) norādes, kā rīkoties, sasniedzot Kurzemi vai Vāciju, un labākajiem veidiem, kā atstāt Latviju; 6) vērsšanās pie noteiktām cilvēku grupām ar mērķi pārliecināt viņus evakuēties uz Vāciju.

Balstoties šajā materiālā, iespējams hronoloģiski izsekot organizētās evakuācijas norisei, jo "Tēvija" kā centrālais laikraksts publicēja oficiālos okupācijas varas iestāžu paziņojumus, kas skāra Latvijas teritoriju. Turklāt šis publikāciju veids tikai minimāli satur ideoloģiska rakstura informāciju.

"Ziņas no Vācijas": materiāli par Vācijas teritorijā nonākušajiem bēgļiem un viņu dzīves apstākļiem

Pirmā šāda veida publikācija "Tēvijā" parādījās jau 1944. gada 11. augustā, kas bija ziņojums par pirmajiem evakuētajiem, kas nokļuvuši Vācijā. Tāpat kā pārējos šai kategorijai piederošajos rakstos, arī šajā tika uzsvērtā viesmīlīgā uzņemšana, sevišķi pret bērniem, sistemātiska bēgļu aprūpe un viņu labie dzīves apstākļi. Publikāciju mērķis bija pierādīt, ka pret latviešu bēgļiem Vācijā neizturas kā pret darbaspēku, bet gan kā pret vāciešiem līdzvērtīgiem cilvēkiem, un ka viņu dzīves apstākļi ir labāki nekā tiem, kas palikuši Latvijā. Lielā mērā šīs publikācijas bija mēģinājumi atspēkot tās baumas, kas vēstīja par pavisam citādiem dzīves apstākļiem kara sagrautajā Vācijā.³ Lielākā daļa šo rakstu tika publicēti kā publiskas vēstules no Vācijā nokļuvušajiem, kuri raksta Latvijā palikušajiem ļoti personiskā un uzticību raisošā stilā. Tomēr tas, cik bieži šajās "vēstulēs" lasāmas atsauces uz Latvijā izplatītajām baumām, ko tās mēģināja atspēkot, parāda, ka Latvijas iedzīvotāju vidū valdīja lielas un, protams, pamatotas bažas par dzīves apstākļiem Vācijā, kas lielā mērā atstāja iesaistītos uz nevēlēšanos pamest Latviju.

³ Par to liecina tādi izskaistināti apraksti kā, piemēram: "Drīz vien restorānos pie garšīga alus kausa mūsu tautieši vēl atceras tās aplamības, ko saklausījušies aizbraucot. Ceļa somas nav kontrolētas, mantas nav atņemtas, visur sniegušās preti tikai palīdzīgas rokas" (Balode 1944, 2). "Tātad neticiet tiem, kuri Vācijā nekad nav bijuši un nezina, kā te patiesībā jūtas latviešu bēgļi, bet vai nu apzināti jeb noziedzīgi vieglprātīgi jūs attur" (R. Č. 1944, 2).

Ievadslejas, bēgļu dzīves tēlojumi un citi materiāli

Uz šo publikāciju pamata iespējams izdalīt divas tēmas, kas vācu varas iestādēm šķita visbūtiskākās. Pirmkārt, tie bija atkārtoti aicinājumi ikvienam sniegt bēgļiem palīdzības roku (sauklis "Ko tu esi darījis bēgļu labā?" u. tml.). Šajos rakstos ierasti vērojama vēršanās pie visu Latvijas iedzīvotāju solidaritātes un stingri tiek nosodīti tie Kurzemes iedzīvotāji, kas nevēlas dalīt savas mājas un pārtiku ar bēgļiem.

3. attēls. Karikatūra, kuras autors vērsas pret tiem, kas nesniedz palīdzību bēgļiem ("Nodrošināšanās" 1944, 2)

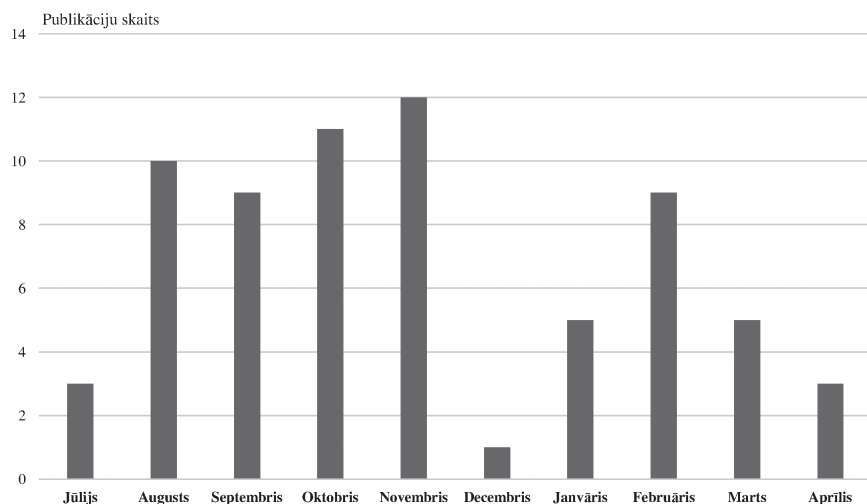
Otrkārt, visai bieži tika aprakstīti bēgļu dzīves apstākļi Kurzemē, kas tika attēloti kā pieticīgi, vienlaicīgi uzsverot, cik daudz darba tiek ieguldīts, lai bēgļiem palīdzētu. Protams, arī šo rakstu autori uzsvēra nepieciešamību visiem solidarizēties, kā arī pārciest šo laika periodu, kas drīz noslēgsies ar totālu Vācijas uzvaru, kad arī bēgļiem būs iespējams atgriezties savās mājās un strādāt pie tālākas valsts izaugsmes. Līdzīga argumentācija tika izmantota arī, lai iedrošinātu Latvijas iedzīvotājus doties uz Vāciju. Respektīvi, "Tēvijā" tika uzsvērts, ka pēc iespējas vairāk Latvijas iedzīvotājiem ir jāglābj sevi no boļševikiem, lai tiktu saglabāts tautas dzīvais spēks, kas jau pēc uzvaras varēs atjaunot valsti. Lai atspēkotu jebkādas pārmetumus par bēgļu glēvulīgumu,

“Tēvija” arī uzsvēra, ka “pārceļšanās uz Vāciju šajos apstākļos nebūt nenozīmē bēgšanu. Nevis bēgļi ir tie mūsu tautieši, kas jau atrodas Vācijā un kas vēl turpu dosies, bet cīnītāji, kas no jaunām pozīcijām grib turpināt cīņu un arī to turpina. Viņu solis ir grūts un smags, kas prasa stipras sirdis un cietu apņēmību, bet taisni šīs īpašības ir arī cīnītāju īpašības” (Noleda 1944, 1). Tādā veidā izvēle bēgt tika attēlota kā varonīga rīcība, bet palikšana nosodīta.

“Šausmu propaganda”: materiāli par padomju varas nodarījumiem ieņemtajās teritorijās

Jau no pirmajām nacistiskās okupācijas dienām ikviens propagandas kanāls, ieskaitot presi, nenogurstoši vēstīja par padomju varas darbiem Baigajā gadā. Tas pilnībā saskanēja ar situāciju nacistiskajā Vācijā, kur, sākot ar 1942. gadu – brīdi, kad Vācija sāka piedzīvot arvien lielākus zaudējumus –, valsts propaganda uzsvēra tās briesmas, ko sev līdzī nes “necilvēcīgās”, no austrumiem nākošās “boļševiku ordas” (Cull, Culbert, Welch 2003, 442–443). Tomēr, ja vācieši tika biedēti ar komunismu un ebrejiem, latviešu gadījumā vienmēr tika piesaukts Baigais gads un tā iespējamā atkārtošāšanās. Tā kā Baigā gada šausmas nebija iztēlotas un šo propagandu bija iespējams balstīt uz reāliem pierādījumiem un atmiņu stāstiem, tam bija vēl jo lielāka ietekme.⁴ Tāpēc nacistiskais režīms šo tēmu izmantoja gandrīz ikvienā propagandas kampaņā, ieskaitot to, kas bija mērķēta uz potenciālajiem evakuējamajiem. Tādējādi, lai gan publikācijas, kas attēloja padomju varas un Sarkanās armijas necilvēcīgo rīcību ieņemtajos apgabalos (brutālas slepkavības un izvarošanas, īpašumu izlaupīšanu, cilvēku deportācijas, vīriešu mobilizācija un to cilvēku sodīšana, kas jebkādā veidā bija atbalstījuši vāciešus), nav specifiskas šim laika periodam un evakuācijas problemātikai, tie nenoliedzami varēja atstāt iespaidu uz cilvēkiem, kuriem noteiktā situācijā bija jāizlemj par došanos bēgļu gaitās. Turklāt jāņem vērā arī viens no propagandas būtiskākajiem noteikumiem – atkārtošā spēks, kas paustajiem apgalvojumiem piešķir papildu pārliecību, pārvēršot tos par uzmācīgām idejām. Respektīvi, dzirdot kaut ko atkal un atkal dažādās versijās un jebkurā iespējamā vietā, idejas un tēli pamazām pārņem cilvēku (Zellis 2013, 190). Šajā gadījumā nacistiskā propaganda atkārtoja “faktus” par padomju varas darbiem.

⁴ Lai gan ierasti tiek pieņemts, ka propaganda ir balstīta uz meliem un maldināšanu, kā politiskās valodas forma tā vienmēr tiek būvēta uz patiesiem faktiem (Taithe, Thornton 1999, 1–2).

4. attēls. Laikraksta “Tēvija” publikācijas par padomju varas rīcību okupētajos apgabalos 1944./1945. gadā

Kā redzams 4. attēlā, šāda veida publikācijas īpaši bieži tika publicētas augustā, sākot ar mēneša vidu, un novembrī. Tas sakrīt ar laika periodiem, kad evakuācija bija visaktuālākā un kad vācu varas iestādes visvairāk mudināja Latvijas iedzīvotājus doties bēgļu gaitās. Vēlāk, kad evakuācija vairs nebija tik aktuāla, “Tēvija” publicēja arvien mazāk materiālu par padomju zvēriskumu, kas parāda, ka šis jautājums un bailes, ko šādi materiāli izraisīja vai vismaz varēja izraisīt, tika izmantoti, lai stimulētu cilvēkus evakuēties.

Nobeigums

Pēc laikraksta “Tēvija” satura analīzes laika periodā no 1944. gada jūnija līdz 1945. gada aprīļa beigām var secināt, ka nacistiskās Vācijas varas iestādes izmantoja dažādas metodes, lai panāktu sev vēlamu Latvijas iedzīvotāju rīcību. Tāpat avīzes rakstu satura analīze ļauj izsekot tam, kā mainījās okupācijas varai vēlamā rīcība attiecībā uz evakuāciju, variējot no totāla bēgšanas nosodījuma līdz ļoti stingram mudinājumam to darīt. Protams, analizējot tikai laikrakstu materiālus, nav iespējams noteikt to, vai un cik lielā mērā tie patiešām ietekmēja cilvēku rīcību. Lai to noskaidrotu, pētījumu nepieciešams turpināt, izmantojot cita veida avotus.

Avotu un literatūras saraksts

- Balode, P. (1944) Vēstule no Lielvācijas. *Tēvija*. 30. septembris.
- Ledainā Zviedrija. (1944) *Tēvija*. 12. jūlijs.
- Nodrošināšanās. (1944) *Tēvija*. 18. septembris.
- Noleda, J. (1944) Cīņa vēl nav beigusies. *Tēvija*. 11. decembris.
- R. Č. (1944) Esam izceļotāji Vācijā! *Tēvija*. 13. decembris.
- Cull, N. J.; Culbert, D.; Welch, D. (2003) *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*. Santa Barbara, California: Abc-Clio. P. 479.
- Fligere, Ē.; Paeglis, J. (1995) *Latviešu periodika. Bibliogrāfiskais rādītājs*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. 125.–126. lpp.
- Kangeris, K. (1990) Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944. gadā. Grām.: *Vācija un Baltija: rakstu krājums*. Rīga: Avots. 129.–139. lpp.
- Zellis, K. (2006) "Baigais gads" – mīts un tā evolūcija. Grām.: *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds. 92.–103. lpp.
- Zellis, K. (2013) *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards. 363 lpp.
- Taithe, B.; Thornton, T. (1999) *Propaganda: A Misnomer of Rhetoric and Persuasion*. Grām.: *Propaganda: Political Rhetoric and Identity, 1300–2000*. Stroud (Gloucestershire): Sutton Publishing. Pp. 1–24.

Maija Krūmiņa

Reflection of the Evacuation Policy in the Newspaper "Tēvija" (1944–1945)

Key words: World War II, newspaper "Tēvija", Nazi propaganda, evacuation, refugees

Summary

The aim of the present article is to trace how the evacuation policy implemented by the German occupation institutions was reflected in the newspaper "Tēvija" in the period from mid-1944 to the end of April 1945, and by what means of propaganda it was attempted to influence the actions of the inhabitants of Latvia. The newspaper "Tēvija" was chosen because it was the most influential and widely read newspaper of the period and was also under full control of the occupation regime. Altogether it was possible

to count 280 publications related to refugee/evacuation issues in "Tēvija" from 12 June 1944 to 29 April 1945. These publications were systematized in several thematic groups: 1) horror stories about Soviet atrocities in the sacked territories; 2) official announcements and instructions for the refugees; 3) "news from Germany" – different materials about the Latvian refugees who had already reached Germany; 4) introductory articles; 5) depictions of refugee life; 6) other materials.

After analyzing the content of the above mentioned publication groups it was concluded that Nazi authorities used different means of propaganda in order to achieve the preferable action from Latvian nation. "Tēvija" also allows to trace the evolution of this preferable action towards evacuation which varied from total condemnation to a very strict urging. However, analysis of the articles published in "Tēvija" does not allow to conclude to what extent people of Latvia submitted to these appeals, which would be the task of further investigation.

Сигитас Лужис

Artes inter arma: декорирование
римско-католической церкви в селе Пярлоя
во время Второй мировой войны

Ключевые слова: Литва, Вторая мировая война, Римско-католическая церковь, Пярлоя, Е. Хоппен

Исследования культуры Литвы середины XX века начались сравнительно недавно и еще потребуют усилий различных специалистов (Jankevičiūtė 2009, 130). До настоящего времени исследователи больше внимания уделяли изучению периода советской оккупации по сравнению с периодом немецкой оккупации, как будто руководствуясь пословицей «Когда говорят пушки, музы молчат»¹. В годы второй советской оккупации церковное искусство находилось за пределами внимания искусствоведов Литвы, поэтому сравнительно недавно были «открыты» два уникальных образца применения техники с граффито в годы немецкой оккупации — декор католических церквей в Лентварисе (лит. *Lentvaris*, польск. *Landwarowo*, рус. *Ландварово*, Тракайский район) и в Пярлое (лит. *Perloja*, Варенский район). Статья искусствоведа Д. Василюнене о росписи стен Пярлойской церкви (Vasiliūnienė 2004, 41) положила начало более широкому анализу этого памятника культуры. Декор католической церкви Благовещения Деве Марии в Лентварисе был представлен на выставке «Открывая наше наследие: церковь Лентвариса и ее декор 1905–1943 гг.» (лит. *Atraskime savąjį paveldą: Lentvario bažnyčia ir jos dekoras 1905–1943*), открытой в Музее церковного наследия в Вильнюсе 18 декабря 2012 г. В том же году был опубликован каталог выставки на литовском, польском и английском языках (*Lentvario bažnyčia ir jos dekoras 2012*). Оба эти культовые здания были украшены одной и той же группой вильнюсских художников во главе с Ежи Хоппеном (лит. *Jurgis Hopėnas*, польск. *Jerzy Hoppen*, 1891–1969).

В данной статье внимание сосредоточивается на выполнении внутреннего декора Пярлойской римско-католической церкви. Проект декорирования этой церкви осуществлен в 1943 г. в очень короткие сроки

¹ *Inter arma silent musae* (лат.)

(всего за четыре месяца). По объему композиции и художественному исполнению созданный декор является уникальным явлением в церковном искусстве Литвы середины XX века.

Пярлойская римско-католическая церковь Пресвятой Девы Марии и Святого Франциска Ассизского построена в 1928–1930 году по проекту архитектора Вацлава Михневича (лит. *Vaclovas Michnevičius*, польск. *Wacław Michniewicz*, 1866–1947). Церковь однефная, с трансептом. Внутреннее пространство здания (14х19,5 м) покрыто цилиндрическим сводом с люнетами, который опирается только на боковые стены (без колонн). Более низкий пресвитерий с трехгранной апсидой, к которой с обеих сторон примыкают ризницы (Lukšionytė 2014, 83).

Через десять лет после освящения церкви в Пярлою приходским священником был назначен Винцентас Андрулявичюс (*Vincentas Andrulevičius*, 1912–1970), за два года до того окончивший Каунасскую духовную семинарию. Вступил в должность 2 марта 1941 года. Молодой священник в Пярлое проработал все военные годы. Об этом периоде жизни В. Андрулявичюс в своей автобиографии в 1966 году пишет весьма лаконично: «в Пярлое во время войны я сделал людям много хорошего» (КВКА). В Пярлое до сих пор жива память о спасении им от расстрела местных жителей. Священник хорошо говорил по-немецки. Это сыграло немаловажную роль и в успешном выполнении проекта по декорированию церкви. Однако В. Андрулявичюс не был первопроходцем — он принял эстафету от Казимира Кулака (лит. *Kazimieras Kulakas*, польск. *Kazimierz Kulak*, 1896–1989), Лентварского приходского священника, который с разрешения епископа Мечисловаса Рейниса (*Mečislovas Reinyš*, 1884–1953), инициировал декорирование церкви Благовещения Деве Марии в Лентварисе в 1942 году. Программа декора этой церкви была разработана самим священником Кулаком, профессором Стефаном Нарембским (лит. *Stefanas Narembskis*, польск. *Stefan Narębski*, 1892–1966) и священником Петром Следзевским (лит. *Petras Sledzievskis*, польск. *Piotr Śledziewski*, 1884–1950). Контракт подписан с группой художников под руководством Е. Хоппена. Подрядчиком стало акционерное общество «*Statyba*» (*Lentvario bažnyčia ir jos dekoras* 2012, 31), точнее — его Вильнюсский филиал.

Акционерное общество «*Statyba*» было основано в 1938 году. Общество за шесть лет деятельности (1938–1944) меняло свое название три раза. Старое название компании было возвращено во время нацистской оккупации (Росевičius 2016, 759). Конкурируя с немецкими компаниями, обществу приходилось принимать самые различные заказы. Среди за-

казчиков были и служители церкви. По словам Эдмундаса Арбачяускаса (*Edmundas Arbas-Arbačiauskas*, 1915–2004), оккупационные власти запрещали использование материалов для гражданского строительства под угрозой смертной казни. Техникой сграффито была украшена церковь Лентвариса (*Architektas Edmundas Arbas-Arbačiauskas* 1992, 7). Это стало возможным благодаря тому, что руководство компании официально принимало на работу людей искусства и науки, таким образом, оберегая их от насильственной отправки на принудительные работы в Третий рейх, а также давая им возможность получить продуктовые карточки, которые выдавались только работающим (Kotłowski 1991, 12). Это было очень важно для поляков Литвы, так как в 1942 году нацисты дали указание высшим учебным заведениям Вильнюса уволить преподавателей польского происхождения (Kotłowski 1991, 12). Под действие указа попал и профессор Вильнюсской художественной академии Е. Хоппен, уроженец Каунаса. Поэтому в 1942–1944 годах он официально работал в качестве маляра-декоратора в литовской строительной компании *Statyba* (Kotłowski 1991, 12). Следует отметить, что до сих пор бытует мнение о том, будто Е. Хоппен был немецким пленником из Варшавской Академии изящных искусств. Именно так Е. Хоппен представлен в справочнике католических церквей Литвы (Misius, Šinkūnas 1993, 65). Эта ошибка восходит к Никодемасу Швогзлису (*Nikodemas Švogžlys-Milžinas*, 1899–1985), который в 1969 году в своей рукописи «Истории Кайшядорской епархии» (Milžinas, 1969), хранящейся в Архиве курии Кайшядорской епархии, пишет: «в Варшаве гитлеровскими немцами был арестован заведующий Отделением декоративно-прикладного искусства Академии изящных искусств проф. Хоппен и сослан в Вильнюс. В Вильнюсе проф. Хоппен попал в распоряжение инженера Галиниса и вынужденно работал в Вильнюсском строительном тресте» (KVKA). На самом деле Е. Хоппен, живописец, график, историк искусства, педагог, реставратор родился в 1891 году в Каунасе. В 1913 году учился в Академии изящных искусств в Кракове у Станислава Дембицкого (польск. *Stanisław Mieczysław Dębicki*, 1866–1924) — универсального художника «Молодой Польши» (польск. *Młoda Polska*), занимавшегося как пейзажем, портретной живописью, так и книжной графикой (Норрен [s. a., 3]). Затем учился в Петрограде (1914–1917), а потом — на отделении изящных искусств Университета Стефана Батория в Вильнюсе (с 1921 года). В 1924–1925 годах продолжил учебу в Париже. В 1934 году получил диплом художника-пластика Университета Стефана Батория.

Е. Хоппен позаботился и о своих учениках, которые также были наняты компанией. Приняв на работу художников, компания могла отправить их на выполнение заказа прихода Лентварис, не боясь попасть под санкции оккупационной власти. С помощью *Statyba* как официального подрядчика было законно приобретено и доставлено большинство необходимых материалов (Lentvario bažnyčia ir jos dekoras 2012, 57). К Рождеству 1942 года в Лентварисе были закончены запланированные работы. Без декора остались лишь боковые галереи — не хватило средств.

Художники переехали в Пярлюю. Приходской священник В. Андрулявичюс, приняв решение декорировать церковь, сумел установить контакты с Е. Хоппеном, через которого вышел на директора Вильнюсского отдела «*Statyba*» Бронюса Галиниса (*Bronius Galinis*, 1911–1990). В условиях военного времени священник сумел убедить членов бедного прихода взяться за проект декорирования всего интерьера церкви, построенной всего десять лет назад. Воспользовавшись ситуацией, связанной с обесцениванием денег, В. Андрулявичюс сыграл в «демократию». В архиве Пярлойской церкви хранятся анонимные воспоминания о принятии прихожанами решения, нужного священнику: «Поднялся шум. Между верующими возникли разногласия. Одни хотели украсить пол, другие алтари, третьи — скамьи и так далее. Священник прислушался к совету Елены Пигагайте-Чеснулявичене и хорошо сделал» (РВА). Вполне вероятно, что прихожанка церкви Елена Чеснулявичене (*Elena Česnulevičienė*) высказала мысль самого священника, обсужденную заблаговременно.

И снова подрядчиком стала *Statyba*. Контракт с В. Андрулявичюсом компания в лице директора Вильнюсского отдела Б. Галиниса подписала 8 августа 1943 года (РВА). В договоре говорится, что акционерное общество «за вознаграждение, предусмотренное в § 2 настоящего соглашения, обязуется выполнить работы по окраске Пярлойской приходской церкви с применением полихромии fresco secco в соответствии с приложенным проектом, подготовленным художником проф. Ежи Хоппеном и подтвержденным Пярлойским приходским священником» (РВА). По контракту приход должен заплатить компании 10 400 рейхсмарок, а также предоставить строительные материалы. О материалах, необходимых для живописи, должны были позаботиться сами авторы проекта. Главным исполнителем проекта был Е. Хоппен. В соглашении содержалось требование священника, чтобы работы выполняли следующие художники: Леонардас Торвирт — бригадир, ответственный за технический надзор живописец,

а также Она Торвиртене, Игнас Богдановичюс, Эдвардас Синкявичюс и Леонардас Янушкявичюс. (РВА). Все работы было предусмотрено выполнить до 1 декабря 1943 года.

Интересным является тот факт, что официальную просьбу духовному руководству о разрешении на декорирование храма В. Андрулявичюс отправил только через месяц после подписания контракта, то есть 11 сентября 1943 г.: «Прошу разрешить мне реставрировать интерьер Пярлойской церкви и внести другие необходимые исправления. Планирую в фигурной композиции декорировать всю церковь с применением полихромии «fresco secco». Кое-где в технике «al fresco» и «sgrafitto». Проект подготовит художник профессор Хоппен Ежи, будет утверждать приходской священник. Работы будет выполнять один живописец и четыре художника. Производитель работ — директор Вильнюсского отдела акционерного общества *Statyba*, дипломированный инженер Галинис Бронюс. Так же хочу переделать амвон, настелить в церкви деревянный пол, а также построить боковой алтарь и отреставрировать табернакль.» (KVKA) Резолюция епископом Теофилюсом Матуленисом (*Teofilius Matulionis*, 1873—1962) была вынесена 22 сентября 1943 г. (KVKA). Канцлер Курии Кайшядорской епархии отправил ответ В. Андрулявичюсу 28 сентября 1943 г.: «Сим сообщается, что на Вашем письме с просьбой дать разрешение на ремонт и реставрацию Пярлойской церкви Его Преосвященство епископ поставил резолюцию следующего содержания: «Разрешено. Бог в помощь. 22 сентября 1943 г. + Теофилюс, епископ» (KVKA). Следовательно, официальное разрешение епископа в Пярлою пришло только в первые дни октября, когда работа по декорированию церкви была в самом разгаре. Художникам за проделанную работу уже были выплачены и определенные суммы денег (РВА).

При реализации проекта его исполнители столкнулись с трудностями, вызванными военной ситуацией. Наиболее острая проблема — нехватка красящих материалов. «Красок удалось купить только для нескольких картин на потолке. Стены и потолки окрашены краской домашнего приготовления. Профессор Ежи Хоппен сам поручил девочкам собирать полевые цветы, мальчикам — обдирать древесную кору, женщинам — приносить молоко из молочной (чтобы не было жира) и варил» (РВА). В этом случае Е. Хоппен использовал свои знания техники живописи старых мастеров, собственноручно производя заменители фабричных красок, состоящие из пигментов растительного происхождения и, видимо, из

казеина, полученного из обезжиренного молока путем нагревания. Д. Васьлюнене предположила, что использование техники сграффито также могло быть связано с нехваткой красящих материалов (Vasiliūnienė 2004, 43).

Работа была завершена вовремя. Об этом гласит сохранившаяся надпись на стене притвора: «К вящей славе Божией и для спасения душ. С позволения Его Преосвященства Теофилюса Матулениса, епископа Кайшядорской епархии, заботой священника Винцентаса Андрулявичюся, администратора Пярлойской церкви, с помощью членов церковного комитета Антанаса Цюниса, Ионаса Свирскаса, Рауласа Баублиса, Зигмонта Баублиса, Зигмонта Станкаускаса, Миколаса Бучинскаса, Винцентаса Марчинскаса и других добрых мужей, с поддержкой прихожан, при пособничестве соседних приходов, эта церковь декорирована в 1943 году в период от Праздника Успения Пресвятой Девы Марии до Торжества Непорочного Зачатия Пресвятой Девы Марии. Декорацию выполнил проф. искусств Юргис Хоппен'ас при помощи пятерых своих учеников. Под покровительством AG² Statyba AB³ Вильнюсского отдела, его директор дипломированный инженер Б. Галинис» (перевод автора).

Декор интерьера Пярлойской римско-католической церкви полон проявлений литовского патриотизма. Среди композиций религиозного содержания были помещены и символы литовской государственности — Погоня, крест Ягеллонов, Колюмны или Столпы Гедимины. Апогей патриотической темы — медальон с изображением Витовта Великого (*Vytautas Didysis*, около 1350—1430) в центре парапета хоров. Обрамление медальона состоит из лаврового венка с тремя национальными флагами Литвы с обеих сторон. Внизу портрета — строчка из литовского гимна: “*Lietuva, Tėvynė mūsų Tu didvyrių žeme*” (Литва, Родина наша, Ты земля великих мужей).

Также можно заметить и символическую игру цвета. На триумфальной арке изображены шесть ангелов, держащих надпись на литовском языке: «Слава в вышних Богу и на земле мир людям доброй воли». Три ангела слева, держащие слова «*Слава в вышних Богу*», окрашены в основные цвета христианства — красный, синий, желтый. Для ангелов справа, держащих слова «*На земле мир людям доброй воли*», использованы цвета литовского флага.

² Aktiengesellschaft – акционерное общество.

³ Akcinė bendrovė – акционерное общество.

Конечно, литовские геральдические символы и изображение Витовта Великого среди композиций религиозного содержания были помещены по желанию заказчиков, но вполне вероятно, что в условиях военного времени и для исполнителей проекта — поляков Литвы — эти мотивы приобрели исключительное значение и важность и давали надежду на освобождение. Историю декорирования Пярлойской церкви можно рассматривать как плодотворное сотрудничество между поляками и литовцами в середине XX века, которое сделала возможным война.

Список источников и литературы

- Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas (далее – KVKA)
 Perlojos bažnyčios archyvas (далее – PBA)
 Milžinas. Kaišiadorių vyskupijos istorija (rankraštis).
Architektas Edmundas Arbas-Arbačiauskas: architektūra, tapyba, piešiniai (1992). / Sud. Kęstutis Pempė, Gytis Ramunis. Vilnius: Vaga. [71] p.: iliustr.
 Hoppen, Jerzy. *Wystawa grafika Jerzego Hoppena* / [wstęp: Hanna Makowiecka]. Warszawa: Muzeum Narodowe, [s.a.]. [18] p., [5] ilustr. lap.: ilustr.
 Jankevičiūtė G. (2009) Lietuva 1939–1944 m.: valdžios ženklai. *Menotyra*, T. 16. Nr. 3–4. P. 130–149.
 Kotłowski J. (1991) *Jerzy Hoppen – rytownik: katalog grafiki, akwarel i rysunków w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu: wystawa w setną rocznicę urodzin artysty* (Muzeum Okręgowe w Toruniu, październik – listopad 1991). Toruń: Biblioteka Uniwersytecka: Muzeum Okręgowe w Toruniu. 59, [2] s., [50] s. tabl., streszcz. niem.
Lentvario bažnyčia ir jos dekoras. 1905–1943 = Kościół w Landwarowie i jego wystrój. 1905–1943 = The Lentvaris Church and its decor. 1905–1943 (2012) / sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 157, [1] p.: iliustr.
 Lukšionytė N. (2014) Viduramžių architektūros interpretacijos Vaclovo Michnevičiaus bažnyčių projektuose. В кн.: *Kultūros paveldas: medžiagiškumo ir simbolinių prasmų sąveika = Cultural Heritage: the interplay of substantiation and symbolic meanings* / Meno istorija ir kritika = Art History & Criticism, 10 (2). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. P. 74–88.
 Misius K., Šinkūnas R. (1993) *Lietuvos katalikų bažnyčios: žinynas*. Vilnius: Pradai, 623 psl.
 Plater-Zyberk M. (1994) Kitoks Hoppenas. *Menotyra*, Nr. 2.

Pocevičius D. (2016) *100 istorinių Vilniaus relikty: [nuo XIV a. iki 1944 m.]*. Vilnius: Kitos knygos. 839, [1] p.

Vasiliūnienė D. (2004) Sienų tapyba Perlojos bažnyčioje. *Menotyra*, T. 36. Nr. 3. P. 41–49.

Sigīts Lūžis

*Artes inter arma: Romas katoļu baznīcas mākslinieciskā apdare
Pērlojas ciematā Otrā pasaules kara laikā*

Atslēgas vārdi: Lietuva, Otrais pasaules karš, Romas katoļu baznīca, Pērloja, J. Hoppens

Kopsavilkums

Pērlojas Vissvētākās Jaunavas Marijas un Asīzes Svētā Franciska Romas katoļu baznīca, kuru projektējis arhitekts Vaclovs Mihnevičs, tika uzcelta 1928.–1930. gadā. Baznīca veidota neoromānikas stilā ar neogotikas elementiem, iekšējais dekors izgatavots Otrā pasaules kara laikā. Pērlojas baznīcas iekšējā apdare mākslinieciskā ziņā ir būtisks notikums Lietuvas baznīcas mākslā 20. gadsimta vidū. Unikālo sienas gleznojumu 1943. gadā pabeidza mākslinieku grupa, kuru vadīja slavenais Viļņas mākslinieks profesors Jeržijs Hoppens. Draudzes priesteris Vincents Andrulevičs, izmantojot naudas vērtības krišanos un draudzes locekļu ziedojumu baznīcai pieaugumu, kā arī iespēju lēti noligt bez darba palikušos Viļņas māksliniekus, nolēma baznīcu izrotāt ar augstas mākslas darbiem. Tika apstiprināts tempļa dekorēšanas projekts, izmantojot polihromijas *freskosecco*, *alfresco* un *sgraffito* tehnikas. Tika paredzēts, ka visi darbi ir jāpabeidz līdz 1943. gada 1. decembrim. Projekta īstenošanas laikā radās grūtības, ko izraisīja vispārējā kara situācija. Visakūtākā problēma bija krāsvielu trūkums, tās izdevās iegādāties tikai dažām gleznām. J. Hoppens izmantoja savas zināšanas par vecmeistaru glezniecības tehniku, personīgi izgatavojot rūpnīcās ražotu krāsu aizstājējus; profesors uzdeva meitenēm vākt savvaļas puķes, zēniem – koka mizu, sievietēm – gādāt pienu no pienotavas. Gleznojumi gandrīz pilnībā pārklāj baznīcas iekšējās sienas. *Sgraffito* tehnika tika izmantota sienu, triumfa arkas, ērģeļu kora parapeta rotāšanā. Reliģiskā tēma tika papildināta ar patriotiskiem simboliem un Lietuvas valstiskuma elementiem.

Sigitas Lūžys

***Artes inter Arma: the decoration of the Roman Catholic Church
in Perloja during World War II***

Key words: Lithuania, World War II, Roman Catholic Church, Perloja, J. Hoppen

Summary

The Church of the Blessed Virgin Mary and St. Francis of Assisi in Perloja was built in 1928–1930 according to the project of architect Wacław Michniewicz. The church building is single-nave with a transept, composed in a neo-romantic style with neo-Gothic elements. The interior decor was created during World War II. The interior decor of the Perloja church is a remarkable piece of ecclesiastical art of the mid-20th century because of its size and artistic quality. This exquisite interior decor was created in 1943 by Jerzy Hoppen and a group of artists from Vilnius led by him: Leonard Torwirt, Anna Torwirt, Ignacy Bogdanowicz, Edward Sinkiewicz, and Leonard Januszkiewicz. Vincentas Andrulevičius was the priest at the time when the decoration of the Perloja church was still incomplete. The priest used donations of parishioners that were more generous because of the devaluation of deposits during the war as well as an opportunity to hire the painters left unemployed in Vilnius cheaper and decided to decorate the church with paintings of a high artistic level. After convincing the parishioners that the decoration of the church is more important than floors or benches, V. Andrulevičius signed an agreement with the engineer and head of Vilnius branch of the joint-stock company “Statyba” Bronius Galinis on 8 August 1943. The design of the church decor was approved which included polychrome: *fresco secco*, *al fresco*, and *sgraffito*. The deadline and the estimate of works were also confirmed. According to the plan, all works had to be finished by 1 December 1943. Taking into account the living conditions and poverty during the wartime, it is easy to understand that the artists needed help from local people because of a lack of materials. The painters could afford to buy paint only for few paintings. The bigger part of the decor is designed using homemade paint. Professor Jerzy Hoppen applied his knowledge of the technology used by ancient artists when producing a replacement for bought paint. In order to do this, he instructed girls to collect wild flowers, boys to peel bark off firewood and trees, and women to bring milk from a dairy farm. The paintings almost entirely cover the inner walls of the church. The *sgraffito* technique was used to decorate the walls, the triumphal arch, and the chorus parapet with ornaments. The religious theme of the decor is complemented by patriotic Lithuanian symbols and elements.

Vladislavs Malahovskis

Sādžu dzīves reālījas latgaliešu emigrācijas autoru atmiņās un dokumentālajā prozā

Atslēgas vārdi: Latgale, sādža, ekonomiska un sociāla vienība, latgaliešu emigrācijas autori

Ievads

Latgale bija vienīgais novads Latvijā, kur no 17. gadsimta līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām dominēja atšķirīgs no pārējās Latvijas zemnieku apmetnes veids – sādža. Latvijas Nacionālā arhīva dokumentos balstītie pētījumi par Latgales sādžu dalīšanu viensētās rāda, ka arhīva dokumenti neatklāj daudzus būtiskus sādžu iekšējās dzīves aspektus, tāpēc svarīgs izzināšanas avots ir atmiņas un dokumentālā proza.

Raksta mērķis ir, izmantojot latgaliešu emigrācijas autoru Bonifācija Briškas (1902–1994), Dektera (Donata Mūrnieka, 1901–1963), Jāzepa Grišāna (1891–1988), Leonarda Latkovska (1905–1991) u. c. publicēto darbu fragmentus, noskaidrot vārda *sādža* etimoloģiju un lietojumu, atklāt sādžu izveidošanās faktorus, atspoguļot atsevišķus sādžu dzīves saimnieciskos un sociālos aspektus.

Sādža, ciems, sala (*sola*)

Sākotnēji vārdam *sādža* bija vairākas nozīmes: ‘mežā nolista aramzeme’, ‘neliela kompakti apdzīvota vieta ārpus pilsētas’, ‘neliela zemnieku apmetne bez savas baznīcas’. Sādža raksturota arī kā ‘neliela lauku grupveida apdzīvota vieta, kurai ir kopīgs nosaukums, bet atsevišķām mājām nav sava nosaukuma’ (LVV 2000, 933).

Vārds *sādža* (sinonīms *ciems*) ir aizguvums no lietuviešu *sōdžius* ‘ciems, sādža’ (Karulis II 1992, 141). *Sala* (*sola*) – ‘sensena apdzīvota vieta, kas aizsargāta no uzbrucējiem’. Vārds *sala* ir ieguvis arī nozīmi ‘sādža, ciems’. Par *solām* Latgalē dēvēja arī zemnieku brīvsādžas. Kazimirs Buiņickis (1788–1878), balstoties uz jezuītu ziņojumiem, apraksta pagānu *solu* Aulejas apkaimes mežos, kur dzīvoja vēl nekristītie zemnieki, kuri negribēja pakļauties muižnieku varai. Brīvsādžā valdījuši pašu iecelti virsaiši, vecākie, priesteri (Buiņickis 2003, 140–145).

Latgaliešu emigrācijas autoru darbos tiek lietots gan *cīms* (*ciems*), gan *sādzā*, gan *sola*. Sniegtie piemēri izvēlēti ar mērķi ne tikai to parādīt, bet arī atspoguļot dažus sādžu dzīves aspektus (retinājums citātos mans – V. M.).

Autors	Lietotais apzīmējums	Tekstu fragmenti
J. Grišāns	<i>sādzā</i>	<i>Jī dzeivōja saspīsti lelōs s ā d ž ō s ..</i> (Grišāns 1968, 233)
L. Latkovskis	<i>sādzā</i>	<i>Tāva sāta atsaroda Varakļānu pogosta Bokōnu s ā d ž a s poš ā centr ā</i> (Latkovskis 1966, 86).
B. Briška	<i>cīms</i>	<i>Myusu c ī m ā 1912. god ā beja 4 sātas..</i> (Briška 1969, 7).
Dekters	<i>cīms</i>	<i>Dorvas c ī m a dzeivi var šķirōt pēc goda laikim</i> (Dekters 1970, 230).
Marija Andžāne	<i>sola</i>	<i>Kotrai myusu pogosta sola i beja sovs sola s krysts, kurs ik sola i beja cytaidōk veidōts</i> (Andžāne 1982, 32).
Vladislavs Lōcis	<i>sādzā, cīms, sola</i>	<i>Vējānu kolna stōvais ceļš ar mozu pagrīžīni ivad s ā d ž ā ..</i> (Lōcs-Vaideāns 1997, 3). <i>Jī pyrmi ir pi c ī m a un tod sōc nu cytom pļovom skrit Kolna sola s īdzeivōtōji</i> (Lōcs-Vaideāns 1997, 10).

Sādžu izcelšanās

Sādžu izcelšanās pamatā galvenokārt dominēja saimnieciskie faktori (no-devu ievākšana, kļaušu atstrādāšana, zemnieku kopatbildība), kas palīdzēja muižniekiem un valstij pārvaldīt zemniekus. Pirmās sādžas nereti veidoja vienas dzimtas pārstāvji. Laika gaitā palielinājās sādžu iedzīvotāju skaits, bet precību rezultātā arī sastāvs. Latgalē sādžas veidojās gan Polijas–Lietuvas valsts un cariskās Krievijas lauku saimnieciskās politikas rezultātā, gan arī (nomaļās vietās) kāda cilvēka vai vairāku cilvēku darbības rezultātā.

Dekters par dzimto bijušā Ludzas apriņķa Ciblas pagasta Dorvas (Dekteru) sādžas izcelsmi raksta: *Ogrōkūs laikūs šeit auguši leli meži. Isaradīs kaidis pōdrūšņiks, pastatejis pērtēnu un nu prīžu calmim tacynōjis dorvu. Jam izauguši pīci dāli.. Nu šim pīcim veirim izaveidōjis tagadējais Dorvas cīms ar 118 dvēselem* (Dekters 1970, 8). Šādu sādžu izcelsmi pēc Latgales apceļojuma 19. gadsimta 80. gados apstiprina arī latviešu etnogrāfijas pētnieks Augusts Bilenšteins (1826–1907): “Latviešu ciemi senatnē bijuši mazāki un viens otrs no tagadējiem ciemiem sākumā tiešām bijis viensēta” (Bilenšteins 2001, 406). Atsevišķi arhīva dokumenti liecina par ko līdzīgu. Piemēram,

Ludzas apkaimes Buzdu sādžā dzīvojošās četras saimes bija brāļu Franča, Jāņa un Staņislava Rancānu pēcnācēji (LNA LVVA, 43. f., 1. apr., 203. l. 1.–11. lp.). Arī sociālajā atmiņā saglabājušies nostāsti sniedz informāciju par sādžu izcelsmi no vienas dzimtas pārstāvjiem (*Kā no diviem brāļiem..* 1).

Sādža kā saimnieciska vienība

Sādžās vairākas zemnieku ģimenes dzīvoja vienkopus. Sādžu lielums bija dažāds – no saimēm līdz vairākiem desmitiem. Saimniecības ēkas sādžā atradās atsevišķi no lauku zemes. Visas kopējās lietas, tostarp ceļi, kas šķērsoja sādžu, tika uzturētas kārtībā kopējiem spēkiem, savstarpēji vienojoties.

B. Briška par dzimto Rēzeknes apriņķa Varakļānu pagasta Kozusolas sādžu ar 26 iedzīvotājiem raksta: *Cīmam beja kūpeja pērts, kuru saimnīki kurināja pēc kōrtas.. Vērsi ikvīnam saimnīkam vajadzēja turēt divi godi pēc kōrtas un tod seši godi jys beja breivs.. taipat cīmam beja kūpējo īla saukta par ūlneicu (pēc krīvu “ulica”). Kūpejō cīma oka, kūpejō sile lūpu dzirdeišonai.. Taipat cīmā beja vīna smēde* (Briška 1969, 5–9). Dekters Dorvas sādžu ar 118 iedzīvotājiem raksturo kā pašpietiekamu saimniecisku organizāciju: *Pošu cīmā beja kurpnīki, sedlīnīki, skrūderi, galdnīki, kalēji, vyropōtōji, ōdmiņi, pūdņiki un citi amatnīki. Pagatavot pajyuga pīdarumus, dorba reikus, rotus, rogovas, siles, pīstas, kipus, lōpstas, teines kvāšņas un mōjas dzērnovas prota gondreiž kotrys* (Dekters 1970, 10).

Vienam sādžas saimniekam parasti piederēja pastāvīga mājas vieta, uz kuras tika celtas ēkas, augļu un sakņu dārzs pastāvīgā lietošanā, aramzeme – izkaisīta pa visiem ciema tīrumiem šņoru veidā (birzēs), pļavas – lietojamas šņoru veidā, ganības – visu saimnieku koplietošanā. Tā dēvētās šņoru zemes izveidojās, jo Latgalē pastāvēja tradīcija sadalīt saimniecības zemi visu pieaugušo saimnieka dēlu starpā. Tādējādi, mainoties paaudzēm un pieaugot iedzīvotāju skaitam, zemes daudzums sādžās nepārtraukti samazinājās. Zemi parasti dalīja gareniski. Tādā veidā izveidojās 2–3 hektārus lielas saimniecības ar 2–3 metriem platām, 100 un vairāk metriem garām šņoru zemēm. Piemēram, Daugavpils apriņķa Aulejas pagasta Ružu sādžā 14 saimniekiem zemes daudzums svārstījās no 3,9 līdz 15,5 hektāriem. Ģimenei, kurai piederēja 15,5 hektāri zemes, tā bija sadalīta 126 šņorēs, bet ģimenei ar piederošajiem 3,880 hektāriem 109 šņorēs (LNA LVVA, 1679. f., 170. apr., 3919. l., 12. lp.). Šaurās šņores varēja apart tikai gareniski. Dekters atzīmē: *Eisas voi garas, bet šaurōs šņures apstrōdōt beja lela mōksla. Beja jōprūt izagrūzeit ar orklu un ecēžu gar akminim, naaizskart suverenū ežu un cyta teritoriju* (Dekters 1970, 7).

Kopīgās pļavas un ganības ik gadus pārdalīja. Tas bija sarežģīts un laikietilpīgs process. Nereti siena plāvēji vairāk laika patērēja pie pļavu uzmērīšanas un strīdiem nekā pie pašas pļaušanas. Tāpēc pļavu uzmērīšanas darbs tika veikts pietiekami skrupulozi. Šādi to apraksta Dekters: *Nūtēmējuši uz saspraustom zeimem ūtrajā pļovas golā un ivārōjuši vēl cytus pīturas punktus celā – kaidu lelōku smylgu voi kryumu, jī sōka typynōtīs smolkim sūleišim pa rosōtu zōli, kotrys atstōdams aiz sevis tymsu streipi, taisnu, kai dzelžceļa slīdi. Bryzdami jī klusēja. Daži gōja kupri izmatuši, acis izplātuši, vārdamīs vīnā punktā kai nu tymsa izlaisti teli, bet vysi bez mozōkas švōrbōšonōs, it kai yudiņa spāni uz golvas nasdami* (Dekters 1970, 108).

J. Grišāns akcentē šporu saimniekošanas sistēmas negatīvos aspektus, kas ir radījusi zemes trūkumu un līdz ar to arī nabadzību: *Jūs zeme beja sadaleita šaurōs šņūreitē, tōs nabeja ispējams ni kōrteigi apstrōdōt, ni īmāslōt. Labeibu pļōve ar sērpim un plēse ar rūkom. Dažā saimesteibā sovas maizeites pītyka leidz Zimassvātkim. Zemņiks uz sovas šņūreites ar gryuteibom varēja izturēt vīnu zirdzeņu, vīnu gūteņu un cyuceņu. Gūteņa varēja dūt tik daudz pīna, ka napītyka aizbalynōt putru. Goda laikā zemņiks varēja nūkaut vīnu slikti nūbarōtu cyuceņu un gaļas dabōja tikai svātdīnēs, svātku dīnēs un sīna pļaušonas laikā* (Grišāns 1968, 233).

Viens no galvenajiem sādžu saimniekošanas sistēmas principiem bija atsevišķu tās locekļu saimnieciskās darbības saskaņošana, mazākuma pakļaušanās vairākumam. No vienas puses, sādžā valdīja kolektivismā un savstarpējās izpalīdzības principi, no otras puses, visa saimnieciskā dzīve bija pakļauta sādžas diktātam, ko noteica šporu zemju sistēma. Sējas, ražas novākšanas un pļaujas darbiem visā sādžā bija jānotiek vienlaicīgi, lai nekaitētu kaimiņa laukam. Par to raksta B. Briška: *Labeibu terumūs styprōkōs saimes nu sovom šņūrem rudiņūs nūvōce pyrmōs un vōjōkajom saimem vajadzēja strōdōt pat naktīs, lai turātūs tom leidza, jō nanūpļautōs šņūres bīži vīn tyka nūbrodōtas* (Briška 1969, 6).

Uzņēmīgākie sādžinieki mēģināja pāriet viensētā. Taču tas nebija vienkārši, jo bija vajadzīga pārējo sādžinieku piekrišana. Dekters par iziešanu viensētās raksta: *Daži darvīši tū uzjēme kai napicīšamu ļaunumu, kai nōvi, kurai navar izbēgt.. Jōsašķirūt.. nu cīma jaukumim. Tys taipat kai pidzeivōt guņsgrāku* (Dekters 1970, 319). Nozīmīgs faktors pāriešanai viensētās bija kādā mājā izcēlies ugunsgrēks, kad parasti nodega visa sādža. V. Lōcis apraksta Kolna solas iemītņieku vēlmi pāriet viensētās pēc ugunsgrēka: *Itai tōlōk navar. Vajag it vīnsātōs. Byus kotram sovs zemes gobols, sova sāta, caur vīnu nabyus jōcīs vysai solai, kai tagad. Ari šņūres ir apnykušas* (Lōcs-Vaideāns 1997, 11).

Sādža kā sociāla vienība

Tadeušs Puisāns (1918–2006) sādžu raksturo kā etnisku un kulturālu kopu, kas rūpējās par sevi, sargāja no jaunām idejām un katru svešo iespaidu saņēma ar aizdomām un noraidīd (Puisāns 1988, 174). Kopīgi svinētas kāzas, aizvadītas bēres, dažādi saviesīgi pasākumi vienoja sādžu daudzveidīgo sabiedrību un palīdzēja aizmirst par trūkumu. Svarīgas bija kopējās kaimiņu tikšanās:

Ka vacōki cylvāki svātdīnes vokorūs sagoja kūpā un pakavēja laiku, tod tū jīm navar jimt ļaunā. Cytaidi dzeiveite byutu par daudz gryuta. Pi tam beja vajadzeiba sasazynōt sābram ar sābri, zynōt, kas nūteik pasauli un apkōrtņē, kas slyms, kas miris, pīdzimis, jaunu zyrgu īmainejis, kaidas cenas lynim, kas nūdūmōjis precētīs.. Bīži vīn zīmas vokorūs sagoja kūpā Dorvas cīma ļaudis un stōstēja vīns ūtram dažaidas brīsmu lītas, ka vālōk naktīm navarēja gulēt (Dekters 1970, 44, 218).

No sādžinieku vidus izvirzīja sādžas vecāko – izglītotāko, pieredzes bagātāko sādžinieku, tādu, kas sādžā bija autoritāte. Sādžas vecākais sasauca sādžinieku sapulces par sādžai aktuāliem jautājumiem: kopējo sādžas objektu uzturēšanas kārtība, kopējo ganību un pļavu sadalīšanas kārtība, muižas nodevu normas sadale starp atsevišķām saimēm, palīdzības organizēšana atraisnēm un bērņiem, dažkārt arī strīdi sādžinieku starpā, sīko zādzību gadījumi u. tml. Sapulcēs piedalījās un pieņēma lēmumus tikai pieaugušie vīriešu kārtas sādžinieki. B. Briška atzīmē, ka sievietes un bērņi skotkā¹ nepiedalījās (Briška 1969, 10).

Dekters uz Dorvas sādžas piemēra sniedz ieskatu sādžu sabiedrības daudzveidībā: *Darvīši beja slovoni vēļ ar tū, ka te varēja atrast dažaidus cylvāku tipus, it kai pōrstōvus nu plašō Dīva pasauleiša. Te beja pusokli, klybi un kūrlī, vaci un jauni, pracāti un napracāti, gari un eisi, rasni un tīvi, pļōpeigi un mazruneigi, vīnkōrši un sleipāti, radaveiti un prosti, līleigi un bažeigi, lāni un strauji, strōdeigi un kyutri, ļautri un rauduleigi, bezbēdeigi un bažeigi, humora pylni un saskōbuši. [...] Vysi leidzeigi beja tikai dvēseles padareišonōs, prūti: sirsneigi, vismīleigi un izpaleidzeigi* (Dekters 1970, 10).

Svarīgs sādžu sabiedriskās dzīves aspekts bija konfliktsituāciju risināšana: *Jo vystas, bārna voi aizskōrtas ežas dēļ iznōce nalaime sasaraun un kaimiņam ar kaimiņu ilgōku laiku narunōt, kas gon reti gadejos, tod izleigšona nūtyka pēc bazneicas un pi glōzes ols* (Dekters 1970, 10–11). Biežs strīdu cēlonis bija kaimiņa šņoru nobradāšana. B. Briška raksta: *Šūs nūbrodōšonas dēļ*

¹ No kr. *сходка* ‘sapulce, sanāksme’.

reizem iznāce osa bōršonōs un lomōšonōs kaimiņu storpā, bet leidz kautinim un tīšai nikod naaizgōja (Briška 1969, 6).

Objekts ar nozīmīgu sociāli reliģisku funkciju sādžā bija krucifikss, kura tuvumā tika noturētas lūgšanas un reliģiskie dziedājumi. Marija Andžāne (1909–1988) atzīmē: *Kod lyugšonas pi Krysta izabeidze, grybējōs vēļ sasatikt ar draudzinem, pasarunōt.. Bet parodums un ļaužu pījamtais lykums, tō naatļōve* (Andžāne 1982, 35).

Nobeigums

Latgaliešu emigrācijas autoru darbos sādžu dzīve ir atspoguļota daudzveidīgi un spilgti, jo vairākumam no viņiem tās ir piedzīvotās bērnības atmiņas, kā arī dzirdētais dažādos stāstījumos vēl no tiešajiem sādžu dzīves lieciniekiem.

Sādžu pāriešana viensētās sākās ar tā dēvēto Stolipina likuma (1906, 1910, 1911) izdošanu, kad Latgalē tika sadalīta 901 sādža (18%). Pārējās sādžas sadalīja agrārās reformas rezultātā Latvijas Republikā. Uz 1937. gadu Latgalē bija sadalītas 4 526 sādžas, ierīkojot 67 673 viensētas (*Latvijas agrārā reforma* 1938, 148). Diemžēl jau ir aizgājusi tā paaudze, kura dzīvojusi sādžās. Tomēr Latgalē līdz pat mūsdienām nav iesaņķojušies oficiāli piešķirtie māju (viensētu) nosaukumi. Nereti vecāka gadagājuma cilvēki sevi joprojām mēdz identificēt kā bijušās sādžas (ciema) iedzīvotāju.

Avotu un literatūras saraksts

- Andžāne, M. (1982) *Izejas punkts*. Mīnhene: P/s Latgaļu izdevniecība.
- Bīlenšteins, A. (2001) Augšzemes ceļojuma piezīmes. Poļu Vidzeme (Krāslava, Volkenburga, Rozitene, Ludzene, Varklāni. Grām.: *Ai, māte Latgale: Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē*. Rīga: Annele.
- Briška, B. (1969) Latgaļu zemnieks un tō zeme symts godūs (1861–1961). *Dzeive*, Nr. 97: 3–18.
- Buiņickis, K. (2003) *Priestera Jordana atmiņas. Inflantijas aina XVII gadsimtā*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevniecība.
- Dekters (1970). *Dorvas cima ļaudis*. Mīnhene: P/s Latgaļu izdevniecība.
- Grišāns, J. (1968) *Pa atmiņu stygom*. Mīnhene: P/s Latgaļu izdevniecība.
- Karulis, K. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca (II)*. Rīga: Avots.
- Kā no diviem brāļiem izveidojusies Kaļves sādža*. <http://dzivesstats.lv/lv/free.php?d=1542> (06.12.2016)
- Latkovskis, L. (1966) *Dzymtos zemes ļaudis*. Mīnhene: P/s Latgaļu izdevniecība.
- Latvijas agrārā reforma* (1938). Rīga: Zemkopības ministrijas izdevums.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1679. f. (Zemes ierīcības departaments).

LNA LVVA, 43. f. (Ludzas apriņķa mērnīeks).

Latviešu valodas vārdnīca (2000). Rīga: Avots.

Lōcs-Vaideāns, V. (1997) *Myuža dīnas (I)*. Rēzekne: Latgolas kulturas centra izdevnīceiba.

Puisāns, T. (1988) *Latgale. Vēsturiskas skices*. Toronto: 1988.

Vladislavs Malahovskis

Village Life Reality in the Memories and Documentary Prose of Latgalian Émigré Authors

Key words: Latgale, village, economic and social entity, Latgalian émigré authors

Summary

Latgale was the only region in Latvia where since the 17th century and up to the end of the 1930s the characteristic population in rural settlements – the village – prevailed. The aim of the article is to reveal the village as a substantial feature of rural life in Latgale. The following tasks were set: to find the historical origin and etymology for the term ‘village’ (*sādža*, *ciems*, *sala* (*sola*)); and to study the different aspects (economic and social) of life in a village (*sādža*) and their reflections in the memoirs and documental prose of Latgalian émigré authors. The word *sādža* ‘village’ is borrowed from Lithuanian *sōdžius*, a synonym being *ciems*. Latgalians called the free farmers’ territories by the name *sala* (*sola*), which were not dependent on the landlord classes in the 17th century. Latgalian émigré authors use different names (as synonyms) for the village: *sādža*, *cīms* (*ciems*), and *sola* (*sala*). A village is a compact area in the countryside without a church of its own. The village was a key element of the economic life in rural Latgale relating to issues of ‘rope’ land, common land, and in the work for economic coordination. Villages were ruled by a democratic but conservative and patriarchal social environment (village chief election, the common meeting open to male adults only, social occasions, the common prayer at the village crucifix). Today, the concept of village has remained in public memory as a place of residence identification of the rural population.

Arvydas Malonaitis

Objects of Prehistoric Heritage in the Heraldry of European Countries

Key words: coat of arms, prehistoric heritage, heraldic symbol, administrative unit, European countries

Introduction

The article discusses the contemporary stage of heraldry development with a focus on the use of the objects of prehistoric heritage in the coats of arms of the smallest administrative units. This process became noticeable only at the very end of the 20th century and the beginning of the 21st century and continues to this day. This development already enables one to distinguish certain tendencies, which will be briefly discussed in this paper by leaving out purely heraldic aspects.

The source of data is the information found on the Internet on the administrative division of countries (*kommuna*, *gemeinde*, *municipio*, *freguensia*, etc.), the representations of coats of arms, blazons; however, the information on the interpretation of the symbols represented by the objects on a specific coat of arms could not always be found. Hence, the review includes only those cases, which did not raise any doubts.

The present review includes data on the local heraldry of the EU Member States as well as Norway and Switzerland, with the exception of Ireland and the United Kingdom. After reviewing the data of the symbolism of several tens of thousands of local administrative units at the end of 2018, 408 valid coats of arms with the symbols using the objects of prehistoric heritage were identified. Such objects refer to everything that reached our days from the period starting from the arrival of the human being in Europe (approximately 1.1–1.2 million years ago) to the establishment of states (from the 1st millennium BC to the 1st–2nd millennium AD).

Distribution of heritage objects in coats of arms

The review of coats of arms shows that various objects of prehistoric heritage perform the function of a heraldic symbol. To avoid unnecessary meticulousness, an attempt was made to classify them into several conditional groups of different size. The classification is not flawless, but, as a certain draft, it makes it possible to understand the situation better. As seen in Fig. 1,

there are six groups the largest of which brings together structures and various constructions. The absolute majority is represented by the so-called megalithic structures – menhirs, cromlechs, dolmens, long stone barrows, etc. (Fig. 2: 1a).

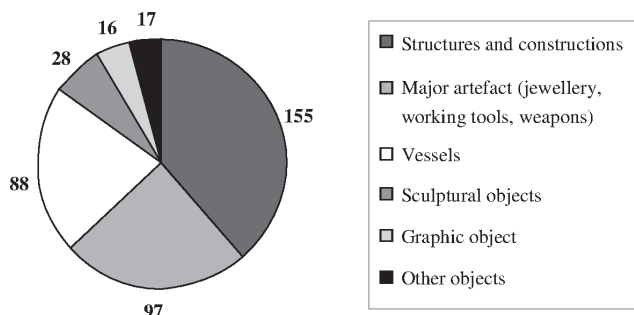

Figure 1. Objects of prehistoric heritage and their distribution in coats of arms

They include the objects, which are well seen above the surface of land, are usually large, sometimes appear in groups, and are dated from the Late Neolithic to the Early Bronze Age (about 4500–2000 BC) (Schnurbein 2009, 90–97, abb. 96–98). Whereas the territories of Spain, Portugal, France, and Germany fall to the area of these structures, they are relatively common in local heraldry. Sardinia’s nuraghes developed between the 2nd millennium BC and the 3rd century BC can be regarded as a special form of the late structures (Melis, 2003). Several instances were found where barrows visible above the surface of land are portrayed in a coat of arms (Fig. 2: 1b) (Kommunale...). Such cases where a coat of arms displays the structure of a grave with its composition only seen in the course of archeological excavations also fall to this group.

A slightly artificial second group represents jewellery, working tools, and weapons, which are usually referred to as the major artefacts in archeology. Regarding this group as an entirety, it appears that the distribution of these objects in the coats of arms of different countries is most even. However, taken separately, the parts of the group demonstrate different numbers and diversity. As it could be expected, jewellery – neck-rings, brooches, bracelets, pins, rings, etc. – makes up the largest group (46 cases) (Fig. 2: 2a). It should be noted that the symbols of the coats of arms of certain countries (e.g. Latvia) including prehistoric objects feature jewellery entirely. Weapons –

Bronze and Iron Age swords (Fig. 2: 2b), daggers, battle axes (18 cases) – make up the smallest group. Working tools take the intermediary position (33 cases). This group includes the earliest handheld stone picks, horn and stone tools, stone axes (Fig. 2: 2a), a flint axe, quern-stones, bronze razors, ard ploughs.

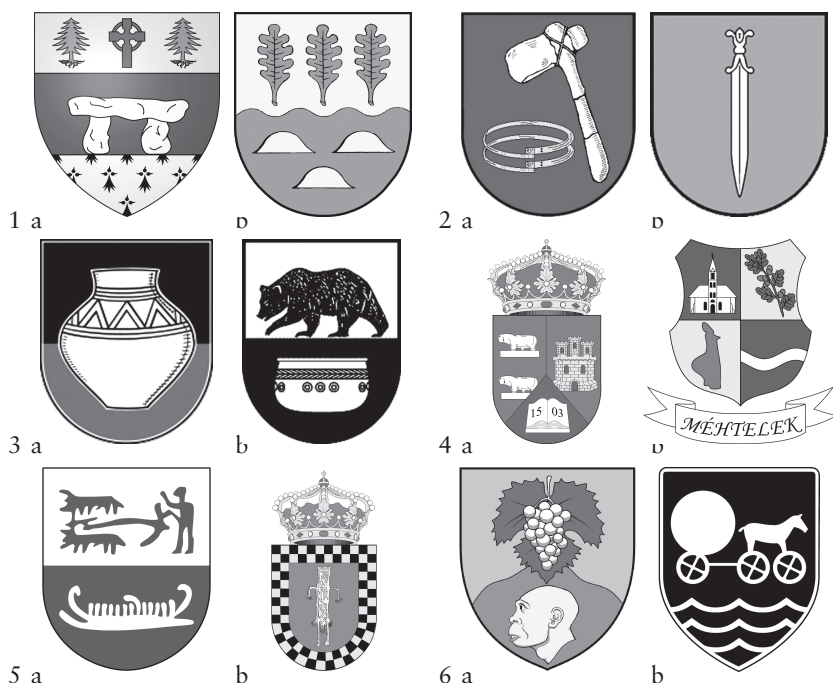

Figure 2. Examples of the coats of arms with the objects of prehistoric heritage:

- 1a – Cournon commune (France); 1b – Ehndorf community (Germany);
- 2a – Tarmstedt municipality (Germany); 2b – La Tène municipality (Swiss);
- 3a – Wanna village (Germany); 3b – Fritzens municipality (Austria);
- 4a – Villatoro municipality (Spain); 4b – Mèhtekek village (Hungary);
- 5a – Tanum Municipality (Sweden); 5b – Fonelas municipality (Spain);
- 6a – Vèrtesszölös village (Hungary); 6b – Odsherred municipality (Denmark).

The third group encompasses various vessels (Fig. 2: 3a-b) – ceramic and metal, household and ritual, including urns. It should be noted that vessels are represented very differently. It is often pictured in a very detailed manner;

however, specific features sometimes are not highlighted, and it is difficult to decide on the period of the vessel. There are cases when a general description explaining the coat of arms or the clarification of the symbolism expressed by the objects depicted on the coat of arms is not very helpful; therefore, some coats of arms had to be excluded from the present review. Urns often play the function of a heraldic symbol, in particular in the coats of arms of Germany, Austria, the Czech Republic, and Romania.

Other groups are relatively scarce. The fourth group is comprised of various sculptural objects dominated by the so called *verraco* (17 cases) (Fig. 2: 4a). They include rough-made granite animal sculptures found in the west of the Iberian Meseta, the Spanish provinces of Ávila, Salamanca, Zamora, Cáceres, Segovia, and in the northeast of Portugal. About 400 such objects have been identified to this day. Though they are predominated by the images of boars or pigs, they also represent bulls and bears. They are believed to date back to the 5th–1st centuries BC and are considered the legacy of the Spanish Celts, the Vettons (Álvarez-Sanchís 2005, 215–286). Coats of arms with other zoomorphic and anthropomorphic small plastic figures (Fig. 2: 4b) and steles with carvings also fall into this group.

The fifth group unites the coats of arms with the prehistoric drawings of different periods. For example, the coat of arms of Krokoms Municipality (*Krokoms kommun*) in Sweden displays the image of a moose from the Neolithic petroglyphs of *Glösa* (Olofson 2004); the coat of arms of Tanum Municipality (*Tanums kommun*) features a ship of the Bronze Age and a ploughing scene (Fig. 2: 5a) (*Наскальные...*). The coat of arms of Anderlingen (in Germany) pictures a stone with a group of three persons. Five coats of arms containing the fragments of prehistoric drawings were identified among Spanish coats of arms (Fig. 2: 5b). The coat of arms of Prignac-et-Marcamps Commune (France) features a mammoth (*Prignac-et-Marcamps Commune*), which represents the engraving from the Pair-non-Pair Cave and is arguably the only one in heraldry to represent the expressive art of Paleolithic caves (*Pair-non-Pair Cave*).

The sixth group represents everything that did not fit in other groups. It mainly includes the coats of arms featuring exceptional and even unique objects. For instance, the coat of arms of Odsherred Municipality (*kommune*) displays the famous Trundholm sun chariot (Fig. 2: 6b) dated to the 18th–17th centuries BC (Kaul 2004, 54–57). The unique Nebra sky disk dated to a similar period (Meller, Michel 2018) is depicted on the coat of arms of Unstruttal collective municipality (*Verbandsgemeinde*, Saxony-Anhalt, Germany) (*Un-*

struttal Collective Municipality). It should be noted that the coat of arms of Vértesszőlős (Hungary) pictures an image of the reconstruction of an archaic human being (*Homo heidelbergensis*, circa 350,000 years old) (Henke, Rothe 202–205; 229–232) (Fig. 2: 6a) (*National and historical symbols of Hungary*).

Coats of arms with the objects of prehistoric heritage in individual countries

It is worthwhile to take a brief look at the distribution of the coats of arms under investigation in the chosen countries. It should be said that their distribution is very uneven. By this criterion the chosen countries can be divided into three groups. As seen in Fig. 3, the first group is comprised of five countries; Germany, where the number of the coats of arms featuring the objects of prehistoric heritage nearly equals the coats of arms of Spain, Italy, Portugal, and France taken together, stands out in this group. The second group also includes five countries with the number of the coats of arms with prehistoric objects ranging from 7 to 11. The third group covers all other countries where the coats of arms in question were not found at all or only isolated cases were identified.

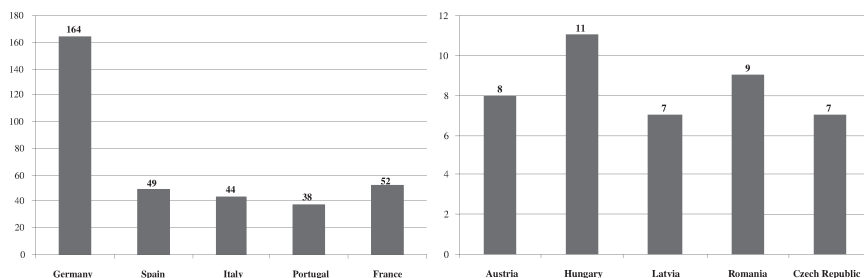

Figure 3. Distribution of the coats of arms with the objects of prehistoric heritage in terms of countries: 1– first group; 2 – second group

The distribution of the coats of arms representing the objects of prehistoric heritage in terms of countries also shows a significant inconsistency, in particular in the countries of the first group. For example, barely four coats of arms containing prehistoric objects were found in continental Italy, and they were all identified in its northern part (Lombardy and Trentino). Everything else comes from the island of Sardinia and its unique heritage. Regardless of the fact that most of the coats of arms in question were found in Germany, the inconsistency is obvious in this case as well. Their absolute majority comes

from Schleswig-Holstein (67 cases), Lower Saxony (48 cases) and Rhineland-Palatinate (33 cases); meanwhile, barely several such instances were found in other places, and none were identified in the land of Saxony. In the case of Spain, Portugal, and France, the inconsistency is not that obvious, but there are “blank” areas as well. How could we explain it? Attention should be paid to several important circumstances of general type. As mentioned before, it is a contemporary stage of heraldry development characterised by the creation of local symbolism in the places where it has not previously existed or it was insufficient. The existence of local coats of arms with the objects of prehistoric heritage reflects a part of this process. There is basically no reason for their radical change in the places where the symbolism has been passed down from earlier times. Nevertheless, it should be noted that, due to the change of circumstances, an old coat of arms could in rare cases be supplemented with new symbols, including prehistoric ones. On the other hand, local administrative units are the most unstable part of the whole administrative division. Owing to a number of reasons, it involves the continuous process of larger or smaller reforms with various transformations. For instance, a large-scale administrative reform, which mainly involves the smallest territorial units, has been launched in Portugal in 2013 (2013 reform in Portugal). Therefore, the information on the symbolism of the local administration of certain provinces is currently lacking. Though the administrative reform implemented in Sardinia in 2016 (2016 reform in Sardinia) focused on the new division of provinces, it inevitably affected certain communes. Similar problems are currently solved by Greece. Meanwhile, the transition to the creation of contemporary local symbolism has just begun in Bulgaria, and local symbols still remind the specificities of the socialist period.

New coats of arms, including those representing the objects of prehistoric heritage, will inevitably emerge in the future, either in the regions undergoing administrative reforms or the places where such symbolism is developed for the first time. Hence, the present review can be treated as momentary reflecting the current situation only.

The emergence of the objects of prehistoric heritage in heraldry is an essentially new and, with certain exceptions, rare development (only paleontological objects are rarer). What determines the turning of prehistoric objects into heraldic symbols? Such an object has to exist in the first place (it has to exist above the surface of land or be unearthed or raised from water in the course of archeological investigations), be appropriate, well known, and universally recognizable. Then everything depends on the approach towards prehis-

toric heritage, which has considerably changed over the past decades, and the tradition of using its objects for symbolism.

Conclusions

The review of the data of 408 local coats of arms with the objects of prehistoric heritage revealed that the function of a heraldic symbol is played by diverse objects of prehistoric heritage, which cover nearly the whole interval of prehistory and which can conditionally be divided into several groups. The absolute majority of such objects are well seen above the surface of land, are usually large, sometimes appearing in groups, the so-called megalithic structures, as well as sculptural objects and steles. The content of prehistoric objects represented by the coats of arms of individual countries depends on local specificities.

The review of the distribution of the coats of arms featuring the objects of prehistoric heritage in the countries under discussion revealed a significant inconsistency. Such coats of arms are especially numerous in the group of five countries, with Germany taking a special place in this group (164 cases). This group also shows a clear internal inconsistency associated with the development of local symbolism in the places where it has not previously existed. The largest group is represented by the countries where coats of arms either include no objects of prehistoric heritage or only isolated cases can be identified.

References

- 2013 reform in Portugal: <https://dre.pt/application/dir/pdf1sdip/2013/01/01901/0000200147.pdf>
- 2016 reform in Sardinia: <http://www.regione.sardegna.it/j/v/25?s=306981&v=2&c=348&t=1>
- Álvarez-Sanchís, Jesús R. (2009) *Los Vettones*. Madrid: Real Academia de la Historia, 454 p.
- Henke W., Rothe H. (1999) *Stammesgeschichte des Menschen. Eine Einführung*. Berlin u. a: Springer Verlag, 360 s.
- Kaul F. (2004) Der Sonnenwagen von Trundholm, in: Meller H. (Hrsg.): *Der geschmiedete Himmel. Die weite Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren*. (Ausstellungskatalog). Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH. 2004, s. 54–57.
- Kommunale Wappenrolle Schleswig-Holstein, Ebndorf*: <http://efi2.schleswig-holstein.de/wr/wr.asp?Aktion=Datenblatt&ID=720>; Langeln: <http://efi2.schleswig-holstein.de/wr/wr.asp?Aktion=Datenblatt&ID=845>.
- Krokom Municipality*: https://sv.wikipedia.org/wiki/Krokoms_kommun

Meller H., Michel K. (2018) *Die Himmelsscheibe von Nebra: Der Schlüssel zu einer untergegangenen Kultur im Herzen Europas*. Berlin: Propyläen; Auflage: 5, 384 s.

Melis P. *Civiltà nuragica*. Sassari: Delfino editore, 2003. 96 p.

National and historical symbols of Hungary: http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-vertesszolos_en.shtml

Olofson K-J. (2004) Glösa Transfiguring Rock Art. *Adoranten*, s. 55–77: <http://www.rockartscandinavia.com/images/articles/a04olofsson.pdf>

Pair-non-Pair Cave: <http://www.pair-non-pair.fr/>; <http://www.prignacetmarcamps.fr/grotte-de-pair-non-pair/>

Prignac-et-Marcamps Commune: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Prignac-et-Marcamps>.

Schnurbein S. von, (Hg.). (2009) *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH. 240 s.

Tanum Municipality: https://en.wikipedia.org/wiki/Tanum_Municipality

Unstruttal Collective Municipality: https://de.wikipedia.org/wiki/Verbandsgemeinde_Unstruttal

Наскальные рисунки в Тануме: http://www.bellabs.ru/Scandinavia/Stockholm-Oslo_Tanum.html

Arvids Malonaitis

Aizvēstures mantojuma objekti Eiropas valstu heraldikā

Atslēgas vārdi: ģerbonis, aizvēstures mantojums, heraldisks simbols, administratīvā vienība, Eiropas valstis

Kopsavilkums

Rakstā analizēti dati par Eiropas Savienības dalībvalstu (izņemot Īriju un Apvienoto Karalisti) apdzīvoto vietu ģerboņiem, kuros heraldikas simbolu lomu spēlē aizvēstures mantojuma objekti.

Pētot 408 ģerboņus, noskaidrots, ka tajos izmantoti dažādi objekti no aizvēstures perioda: celtnes un konstrukcijas, artefakti (rotas, darbarīki, ieroči), trauki, skulptūras, grafikas u. c. Pirmā grupa ir visreprezentatīvākā. Ģerboņu ar aizvēstures objektu attēliem izplatība nav vienmērīga. Vislielāko grupu veido valstis, kur šādi ģerboņi nav sastopami vai konstatējami tikai atsevišķos gadījumos. Aizvēstures objektu attēlojums ģerboņos bija atkarīgs no tā, vai šādi objekti ir sastopami attiecīgajā teritorijā, kā arī no sabiedrības attieksmes un labvēlīgiem apstākļiem, kad vietējie simboli tika izmantoti pirmo reizi.

Юлия Михайлова

**«Идейная и практическая подготовка фашизма»:
оценка путча 21 января 1927 г. в Валмиере
в донесениях советских дипломатов и
агентурных материалах**

Ключевые слова: Латвия, СССР, путч в Валмиере 21 января 1927 г., Эдгарс Олиньш, советско-латвийские отношения

В ночь с 20 на 21 января 1927 г. события в Валмиере развивались стремительно: от посиделок и разговоров о положении в стране в торгово-промышленном клубе до попытки военного мятежа. Лейтенант Эдгарс Олиньш (*Edgars Jānis Oliņš*, 1901—?), имя которого на следующий день было упомянуто во всех газетах, пытался захватить в городе власть, опираясь на силы своих подразделений. Формальным поводом послужили разговоры о том, что дисциплина в латвийской армии не поддерживается на должном уровне. Это вызвало у разгоряченного спиртным Э. Олиньша раздражение, он вернулся в казармы, поднял по тревоге свою часть, вооружил солдат боевыми патронами и повел их в город. Необходимость выступления он объяснил готовящимся коммунистическим мятежом. Военные успели занять железнодорожную станцию, телефон, почту и еще несколько важных пунктов, прежде чем лейтенанта арестовали.

Несмотря на то, что события этой ночи внешне скорее напоминали хулиганские действия со стороны пьяного офицера, чем серьезную политическую акцию, и дали современникам повод говорить о произошедшей в Валмиере «трагикомической истории» вместо «вооруженного государственного переворота», исследователи отмечают важность внутри- и внешнеполитических обстоятельств случившегося, связь с подобными событиями в Европе — удавшимся переворотом в Литве 17 декабря 1926 г., попыткой правого путча 22 января 1933 г. в Чехословакии и другими схожими сценариями (Krēsliņš 2008, S. 151—152).

Идея возможного правого переворота всколыхнула латвийское общество месяцем ранее: 17 декабря 1926 г. в Литве было свергнуто левое коалиционное правительство М. Слежевичюса (*Mykolas Sleževičius*, 1882—1939) и установлен авторитарный режим А. Сметоны (*Antanas Smetona*, 1874—1944). Контексты перекликались: в Латвии, как и в Литве, накануне

переворота у власти находился левый кабинет М. Скуениекса (*Margērs Skujenieks*, 1886–1941), составленный из представителей меньшевиков, Демократического центра, Союза младокрестьян и Латгальской партии сельхозрабочих. Коалиции приходилось противостоять оппозиции — влиятельному Латышскому крестьянскому союзу. Ее действия подвергались критике и со стороны крайне правых — Латышского национального клуба (ЛНК). Внешнеполитическая линия левых, в том числе переговоры с Москвой о заключении торгового договора, вызывала у оппозиции неодобрение. Как подчеркивал, например, председатель ЛНК Я. Приеде (*J. Priede*) сразу после прихода к власти А. Сметоны, повод для правых переворотов всегда найдется там, «где будут левые правительства». Оппозиционная пресса уже не одну неделю намекала на то, что парламентская система неэффективна и установление твердой власти путем «бескровного» государственного переворота, по примеру Литвы, будет способствовать государственной стабильности и порядку (*Bergs* 1926; *Nacionālās diktaturas idejas uzvargājiens* 1927). События в Валмиере вызвали в латвийской политической среде и в СМИ новый виток взаимных обвинений, обострили отношения между социал-демократами, которые представляли интересы кабинета, с одной стороны и оппозицией — с другой. Актуализировался вопрос о том, насколько реальна смена власти в Латвии — парламентским или насильственным путем. Однако еще раньше масла в огонь подлила Москва.

18 декабря 1927 г. в «Известиях» вышел материал о том, что в Латвии готовится «фашистский» переворот (Латвийские фашисты готовят переворот 1927), который был представлен как пророческий и предупреждающий. Говорилось, что в период между 18 и 26 января в Латвии произойдет вооруженное восстание, направленное на свержение правительства, — по примеру Литвы и при поддержке «английских и польских агентов». Среди участников были названы К. Улманис (*Kārlis Augusts Vilhelms Ulmanis*, 1877–1942), генералы латвийской армии Э. Айре (*Eduards Aire*, 1876–1933), П. Радзиньш (*Pēteris Valdemārs Radziņš*, 1880–1930) и ряд других политиков и военных, а среди организаций — партия Латышский крестьянский союз, Клуб латышских националистов, айзсарги, организация «*Tēvijas Sargs*» («Страж отечества») и некоторые другие. 20 декабря вышло дополнение, где внимание читателя акцентировалось на тесной связи подготовки путча с деятельностью социал-демократического кабинета. Интересно проследить историю появления этого материала на свет.

В советском полпредстве в Риге и в консульстве в Даугавпилсе к тому моменту уже в течение нескольких недель тщательно собиралась и анализировалась информация об активизации правых кругов и возможности переворота в Латвии по примеру литовского. В конце декабря 1926 г., после того как поверенный в делах СССР в Латвии С.И. Боркусевич провел ряд бесед с латвийскими политиками и представителями дипкорпуса, было подготовлено донесение в НКВД, основанное на записях этих разговоров, а также агентурных сведениях (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 18. П. 24. Д. 2. Л. 391). Наибольшее внимание уделялось теме возможного правого переворота. В качестве предполагаемых диктаторов уже тогда назывались имена К. Улманиса и А. Бергса, упоминались Э. Айре и П. Радзиньш. Военное обеспечение переворота якобы гарантируют айзсарги и штаб генерала П. Радзиньша. Информатор подчеркивал: переворот в Латвии «будет во что бы то ни стало», это лишь вопрос времени, а окончательный срок напрямую зависит от политики правящего кабинета — будут ли проведены реформы в армии, реорганизация Министерства внутренних дел и вообще «резкие меры» во внутренней политике (Там же). Сведения агента приняли в советском полпредстве всерьез, поэтому из НКВД были запрошены инструкции на случай, если переворот произойдет в ближайшие дни, в том числе поднят вопрос о необходимости вывезти архив полпредства в Москву. В начале января 1927 г. в полпредстве прошло совещание, где было принято решение разработать оборонительный план (Там же. Л. 389, 399).

Линия на выявление «фашистских» группировок и определение характера и сроков будущего переворота как одно из основных направлений деятельности полпредства продолжилась и в дальнейшем. Донесения и агентурные сведения поступали в Москву с декабря 1926 г. и легли в основу публикаций в «Известиях», которые так взбудоражили латвийское общество за несколько дней до событий в Валмиере. Высказывалась твердая уверенность, что переворота не избежать, откладывается же он, с одной стороны, из-за разногласий в лагере правых по вопросу о лидере (на эту роль претендовали, по различным сведениям, К. Улманис, А. Бергс, полковник в отставке К. Тютис (*Krišs Kūķis*, 1874—1945), с другой — момент восстания будет зависеть «от практической политики» социал-демократов (Там же. Л. 341, 371, 391). Как подчеркивал полпред С.И. Аралов (1880—1969) в донесении члену Коллегии НКВД Б.С. Стомнякову (1882—1940) 19 января 1927 г., латвийская пресса правого толка

ведет «идейную подготовку фашизма», пишет о том, что парламентская система вследствие неэффективности себя изжила, в армии же и в среде военизированных организаций идет подготовка «практическая», и «фашистский переворот действительно готовится» (Там же. Оп. 19. П. 37. Д. 60. Л. 89—91).

В связи с этим на заседании Коллегии НКВД 17 января 1927 г. было принято решение дать в печать материал «об акциях латвийских фашистов в виде корреспонденции из Риги» (Там же. Л. 93). Такой ход должен был послужить дополнительным способом привлечения внимания общественности (как советской, так и латвийской) к внутреннему положению в Латвии, условиям работы правительства, сформированного лишь месяц назад, но столкнувшегося с серьезной оппозицией в лице «фашистов», а также давал возможность в очередной раз намекнуть на то, что, если все же «заговорят ружья и пулеметы», СССР не останется в стороне, ведь «слабым местом» в Латвии является «лежащая вдоль советской границы Латгальская область» (На очереди — Латвия 1927).

Оценивая советские донесения из Риги, можно констатировать, что советская дипломатия использовала выступление Э. Олиньша для стимулирования в латвийском обществе кампании против «буржуазии и реакции». Это выразилось во вполне конкретных попытках повлиять на внутреннюю политику в стране. Определенный эффект был достигнут: социал-демократы через прессу заявляли о «готовности бороться с фашизмом», министр иностранных дел Ф. Циеленс (*Fēlikss Cielēns*, 1888—1964) 23 января на митинге выступил с заявлением о подстрекательстве со стороны «латышских фашистов» и вероятности развязывания гражданской войны в Латвии (Druva 1927; Что говорят о выступлении Ф. Циеленса 1927; АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 19. П. 37. Д. 60. Л. 74—76), активизировались левые профсоюзы, представители которых выступили с инициативой «создать единый фронт против фашистов» (Левые профсоюзники предлагают «единый фронт против фашистов» 1927). В советских документах подчеркивалось: социал-демократы в сложившихся условиях вынуждены защищаться, а неудавшийся путч сыграл на руку — дал «лишнее время для организации обороны» и «возможность перейти в наступление» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 19. П. 37. Д. 60. Л. 58—60). Как писал полпред С.И. Аралов Б. С. Стомоякову, «Вольмарское весьма курьезное опереточное восстание» «открыло» социал-демократам глаза и показало реальность государственного переворота. Само по себе выступление, как видим, всерьез не вос-

принималось, важнее был эффект, который оно произвело в обществе и который можно было бы использовать в дальнейшем — это, согласно советской терминологии, выявление «классовых противоречий» в стране и обострение «классовой борьбы». Отмечалось также, какие выгоды следует извлечь социал-демократическому правительству из создавшегося положения: С.И. Аралов подчеркивал, что в этих условиях следует принять в расчет общественные опасения, «что в случае фашистского переворота СССР силой захватит Латвию». Также можно утверждать, что социал-демократы воспользовались ситуацией, чтобы укрепить свое положение и заявить об опасности активной позиции лидеров правого спектра. Были проведены перестановки в армии, усилился нажим на правых — прошли аресты среди членов Клуба латышских националистов, был принят закон, позволявший правительству создавать военно-полевые суды в мирное время. Таким образом, эпизод местного значения использовался как инструмент внутренней политики.

События декабря 1926 г. — января 1927 г. оказали влияние и на формирование советской политической линии в Латвии. С 1925 г. выработывалась позиция СССР в отношении Латвии и пришедшее к власти социал-демократическое правительство рассматривалось как благоприятная конъюнктура для укрепления отношений. С.И. Аралов настаивал на том, что подписание как политического, так и экономического соглашений следует ускорить и добиться этого именно при действующем правительстве («договор нам легче подписать с эсдеками, чем с крестьянами»), так как возможность нового «фашистского переворота» не исключена, «недолговечность левого правительства очевидна, и сами социал-демократы об этом откровенно говорят» (Там же. Л. 51, 58—60). Все через те же «Известия» транслировалось: «фашисты» в Латвии ведут «тонко рассчитанную» агитацию против левого правительства в прессе и «в то же время лихорадочно готовят к перевороту на тот случай, если слишком долго придется ждать естественной смерти малокровного правительства левой коалиции» (Латвия на распутье 1927).

Последнее обстоятельство очень хорошо осознавал и постоянно подчеркивал в своих донесениях С.И. Аралов: социал-демократов в определенной степени деморализовали уже литовские события, поэтому «передышка», которую они получили после инцидента в Валмиере, должна быть использована для укрепления положения и оказания «нашей скорой помощи» правящему кабинету. При этом советская сторона учиты-

вала и интересы оппозиции — прежде всего Латвийского крестьянского союза (ЛКС). В период переговоров о политическом и торговом союзах предпринимались усилия, чтобы в этом процессе принимали участие представители «крестьян». В феврале 1927 г. советский торгпред И. В. Шевцов передавал желание Москвы «видеть небольшую, но авторитетную делегацию», куда вошел бы один из лидеров ЛКС А. Кливе (*Ādolfs Klīve*, 1888—1974) как руководитель партии, имеющей в Латвии определенную базу, и как человек, которого Москва хорошо знает. На финальном этапе проработки и заключения торгового договора с Латвией, и особенно в преддверии его ратификации, в июне—августе 1927 г., актуализировался вопрос о том, каким образом привлечь ЛКС. И. В. Шевцов писал: «Если мы материально заинтересуем лидеров Крест. Союза не только путем отдельных мероприятий, но дадим им возможность систематически от нас зарабатывать, — мы тем самым сделаем для себя очень большое дело» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 19. П. 34. Д. 31. Л. 117—122). Среди предпринятых мер — закупка товаров у фирм, «близких к Ульманису и Кливе», создание смешанных торговых обществ с целью реализации советских экспортных товаров, в правление которых предполагалось ввести «видных латвийских общественных деятелей», договоренности, достигнутые в беседах с Ульманисом и Кливе о предоставлении экономических заказов тем лицам, «которые они укажут», и др. (Там же. Л. 128).

И если ожидания в отношении политического альянса с Латвией не оправдались (советско-латвийский договор о гарантиях был парафирован 9 марта 1927 г., но впоследствии не был ратифицирован латвийской стороной и в силу не вступил), то торговый договор был заключен 2 июня 1927 г., ратифицирован в ноябре и предоставил возможности для расширения двусторонней торговли. Таким образом, события декабря 1926 г. в Каунасе и попытка правого путча в Валмиере в январе 1927 г. определили для советской дипломатии и линию взаимоотношений с социал-демократами, и выработку стратегии взаимодействия с правой оппозицией в Латвии.

Список источников и литературы

Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ). Ф. 0150 (Референтура по Латвии).

Латвийские фашисты готовят переворот (1927). *Известия*. 18 января. № 14.

Латвия на распутье (1927). *Известия*. 8 февраля. № 31.

Левые профсоюзники предлагают «единый фронт против фашистов» (1927). *Сегодня*. 24 января. № 18а.

На очереди – Латвия (1927). *Известия*. 20 января. № 16.

Что говорят о выступлении Ф. Циеленса (1927). *Сегодня*. 25 января. № 19.

Что говорят рижские фашисты о ковенском перевороте (1926). *Сегодня*. 18 декабря. № 286.

Bergs A. (1926). Apvērsums Lietuvā. *Latvis*. 21. dec. No 1563.

Druva J. (1927). Atjēdzaties! *Brīvā Zeme*. 24. janv.

Nacionalās diktaturas idejas uzvargājiens (1927). *Brīvā Tēvija*. 7. janv. No 80.

Михайлова Ю.Л. (2018) Переворот 17 декабря 1926 года в Литве в беседах советских и латвийских дипломатов и политиков: взгляд из Риги. *Новейшая история России*. Т. 8. № 3: 598–612.

Михайлова Ю.Л. (2018) Переворот 17 декабря 1926 г. в Литве в освещении латвийской прессы. *Петербургский исторический журнал*. № 3: 152–166.

Krēsliņš U. (2001) *Aktīvais nacionālisms Latvijā (1922.–1934.)*. Rīga: LU. 425 lpp.

Krēsliņš U. (2008). Der Putsch von Valmiera am 21. Januar 1927: zur lokalen und allgemeinen Einordnung des Geschehens. In: *Forschungen zur baltischen Geschichte* / Hrsg. von Mati Laur, Karsten Brüggemann. Bd. 3. S. 151–165.
Treijs R. (red.) (1996) *Latvijas Republikas prese, 1918.–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC, 525 lpp.

Zelče V. (atb. red.) (2003) *Latvijas prese: 1918.–1934. gads*. Grām.: Bērziņš, V. 20. *gadsimta Latvijas vēsture. 2. sēj.: Neatkarīgā valsts: 1918.–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Jūlija Mihailova

**1927. gada 21. janvārī Valmierā notikušā puča kā
“ideoloģiskas un praktiskas fašisma sagatavošanas” novērtējums
padomju diplomātu ziņojumos un slepenajos materiālos**

Atslēgas vārdi: Latvija, PSRS, pučs Valmierā, Edgars Oliņš, Padomju Savienības un Latvijas attiecības

Kopsavilkums

Rakstā apskatīti 1927. gada 20.–21. janvāra nakts notikumi Valmierā, kad leitnants Edgars Oliņš centās veikt valsts apvērsumu. Neraugoties uz to, ka notikums ilga tikai dažas stundas un pilsētas iedzīvotāji to pat nepamanīja, vēsturnieki atzīmē incidenta iekšpolitiskā un ārpolitiskā konteksta nozīmi, saistību ar līdzīgiem notikumiem Eiropā – 1926. gada 17. decembra apvērsumu Lietuvā, labējā apvērsuma mēģinājumu 1933. gada 22. janvārī Čehoslovākijā u. c.

Padomju diplomātija E. Oliņa uzstāšanos izmantoja, lai Latvijas sabiedrībā stimulētu kampaņu pret buržuāziju. Efekts tika panākts: sociāldemokrāti ar preses starpniecību deklarēja “gatavību cīnīties pret fašismu”; ārlietu ministrs F. Cielēns 23. janvāra mītiņā nāca klajā ar paziņojumu par “latviešu fašistu” veikto kūdišanu un pilsoņu kara iespējamību Latvijā; aktivizējās kreisās arodbiedrības, kuru pārstāvji uzņēmās iniciatīvu “izveidot vienotu fronti pret fašistiem”. Tajā pašā laikā Maskava veda sarunu par politiskās un tirdzniecības alianses noslēgšanu ar Latviju. Notikumi Valmierā tika izmantoti, lai atbalstītu sociāldemokrātisko valdību kā labvēlīgu vidi attiecību stiprināšanai. Tika ņemtas vērā arī labējās opozīcijas intereses, ar kuras pārstāvjiem Rīgā sadarbojās padomju diplomāti. Tādējādi 1926. gada decembra notikumi Kauņā un labējā apvērsuma mēģinājums Valmierā 1927. gada janvārī padomju diplomātijai noteica gan attiecību līniju ar sociāldemokrātiem, gan arī stratēģijas izstrādi mijiedarbībai ar labējo opozīciju Latvijā.

Yulia Mikhailova

**“Ideological and Practical Preparations of Fascism”:
military coup of 21 January 1927 in Valmiera in the reports of
Soviet diplomats and agent materials**

Key words: Latvia, the USSR, coup d'état in Valmiera of 21 January 1927, Edgars Oliņš, Soviet-Latvian relations

Summary

The article discusses the events on the night of 20–21 January 1927 in Valmiera, when Lieutenant Edgars Oliņš, an officer of the Latvian armed forces, attempted a coup d'état. Despite the fact that the coup lasted for only few hours and the citizens learned about it from the newspapers, one must notice the importance of the internal and external political context of the incident and its connection to similar events in Europe – the successful coup of 17 December 1926 in Lithuania, an attempt by the right coup on 22 January 1933 in Czechoslovakia, and other similar scenarios.

A significant role in the coup was played by the policy of Moscow: the Oliņš' action was used by the Soviet diplomacy as another stage of stimulating the campaign in Latvian society against the so-called bourgeoisie and reaction and thus influencing the home policy in Latvia. In this sense, a certain effect was achieved: the Social Democrats, through the press, stated “readiness to fight fascism”, the Minister of Foreign Affairs F. Cielēns spoke in a public rally about the incitement by “Latvian fascists” and the likelihood of a civil war in Latvia, intensified left trade unions whose representatives took the initiative to “create a united front against the fascists”. One must state that the Social Democrats took advantage of the situation to strengthen their position and emphasize the danger of the active position of the leaders of the right-wing spectrum.

Moscow formed a political line in the conditions of negotiations on a political and trade alliance with Latvia. The events in Valmiera were used to support the Social Democratic government as a favorable conjuncture for strengthening mutual relations. The interests of the right-wing opposition were also taken into account. Thus, the events of December 1926 in Kaunas and the attempt of the right putsch in Valmiera in January 1927 defined for Soviet diplomacy both a line of relations with the social democrats and the development of a strategy of interaction with the right opposition in Latvia.

Максим Моисеев

Татары-пленники в Московском государстве XVI века: характеристика источников

Ключевые слова: плен, пленные, татары, Ногайская Орда, дипломатическая переписка

История противостояния Русского государства и тюрко-татарских государственных образований представляет собой сложную исследовательскую область, изучаемую уже очень давно, но до сих пор совсем не равномерно. Так, значительно больше внимания уделяется пленникам славянам и балтам, в то время как татары в этом контексте, как правило, не изучаются. Хотя военные конфликты и нападения на кочевья (районы кочевания) тоже приводили к угону населения, для историков это почти неизведанная территория. В статье сделана попытка обрисовать круг источников и их информационный потенциал, благодаря которым означенная проблематика может быть изучена.

Первой и наиважнейшей группой источников являются посольские книги. Этот тип документов возник в Московском государстве на рубеже XV–XVI вв. Профессор Н.М. Рогожин специально не оговаривал, когда появилась эта документация, но отмечал ее наличие с XV столетия (Рогожин, 1994 с. 3), а источниковед Л.В. Мошкова в недавней своей работе уточнила этот вопрос и на основе кодикологического¹ анализа и исследования филигранных (водяных знаков)² древнейших посольских книг отнесла их появление к самому концу XV в. (Мошкова 2017 с. 232 – 242). Сами по себе посольские книги относятся ко вторичным источникам, в которые копировались текущие дипломатические документы: послания, грамоты воеводам, инструкции послам и лицам, сопровождавшим иностранных послов, материалы переговоров, отчеты дипломатов. Все это делает посольские книги уникальным по информативности документом, локальным архивом, как их когда-то назвал Н.М. Рогожин, — и этот ар-

¹ Кодикология — наука о рукописных книгах

² Водяной знак (также **филигрань**) — видимое изображение или рисунок на **бумаже**, который выглядит светлее при просмотре на просвет (или темнее при просмотре в отражённом свете на тёмном фоне).

хив содержит данные и по истории плена. В посольских книгах отложилась разная информация о плене и работоторговле. Во-первых, время от времени встречаются рассказы об обстоятельствах пленения, жизни в плену и способах освобождения русских полоняников. В определенном смысле эти истории можно рассматривать как эго-документы. Во-вторых, имеются сведения о системе выкупа и освобождения (Моисеев 2019, 138–146). В-третьих, мы имеем репрезентативные данные о пленённых татарах. В основном, эти сведения сосредоточены в посланиях татарских феодалов. Информация, которой оперируют они в своих письмах, бывает разнообразной и иногда весьма подробной. Например, в 1577 г. о 2-х пленниках, находившихся в Москве у Михаила Срывкова, знали, что «...один грамоте умеет, а [у] другого в ухе и носе по кольцу» (См.: РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 8. Л. 72.).

Иногда материалы дипломатической переписки фиксируют факты розыска пленных, которые позволяют более отчетливо выяснить судьбы людей. В этом контексте примечательна история Гирея, слуги ногайского аристократа Дин-Ахмеда. Он ездил в Крымское ханство с торгом, оттуда попал в Литву, после чего оказался в русском плену (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 182об.). По результатам проверки в освобождении было отказано, так как Гирей «служил» польскому королю (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 190.). Однако отказ не прекратил обращений по поводу его освобождения. Господин Гирея отвел это обвинение, утверждая, что его слуга бежал из Литвы, а не участвовал в боевых действиях на ее стороне (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 228.). Интересно, что подобная настойчивость была обыкновенной практикой для ногайской стороны в вопросе об освобождении своих соотечественников. В этом смысле показательна история борьбы за Аигилди. Еще в 1561 г. ногайская сторона обратилась к царю Ивану Грозному с просьбой отпустить Аигилди, уточнив его происхождение (сын имилдеша³) Тагиекши, а также обстоятельства пленения (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 6об., 10). Русские власти ожидаемого не разыскали, тогда ногайские власти уточнили, что его знает Тягриберди-кипчак (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 180об. — 181.). Ответ вновь был не утешителен: не сыскали (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 188.). Тогда ногаи самостоятельно выяснили судьбу пленника: он содержался у толмача Карача, проживавшего у боярина Ивана Васильевича Шереметева (РГАДА Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 215.).

³ Имилдешь — молочный брат.

Анализируя переписку, можно прояснить и вопрос о половозрастном составе плена. Кроме мужчин среди пленников встречались и женщины (РГАДА. Ф. 127. Оп. 1. Кн. 6. Л. 212об., 241 – 241об., Кн. 10. Л. 134об.; ПКСРНО, 116). К сожалению, выяснить возраст пленников мы можем лишь иногда и то только в общем виде. В этом смысле обращают на себя внимание вот эти сведения: «Да в Казань ходила жонка с сыном к племянни повидатца. А та жонка пошлая наша, а зовут ее Гулбагар, а сына зовут Нагаем. И ты бы однолично ту жонку и с сыном с сем нашим послом к нам отпустил. А живет она в селе Вотенине, что на лице у нево рана, Сюдогозею зовут у тово» (ПКСРНО, 156). В приведенном отрывке любопытно прилагательное «пошлая». Дело в том, что в XVI в. это слово означало «старый» (Моисеев, Ерусалимский 2017, 130–131). Следовательно, в данном случае мы можем узнать, что плененная Гулбагар была женщиной в возрасте, но точнее это прояснить нельзя. Все это делает посольские книги одним из важнейших источников по истории плена, который пока в этом контексте анализировался еще недостаточно полно и последовательно.

Вторую группу составляют нарративные источники, прежде всего летописи. В летописях отложились сведения по внутренней и внешней политике Русского государства. Впрочем, то, что касается пленных татар, то эти сведения чаще всего лапидарны и избирательны. Летопись в первую очередь фиксирует знаковые события, и ее автора (или авторов) не интересует масса случаев, где главные герои простые улусники, а не «великие люди». Текст, который выстраивает летописец (хотя для XVI в. уместно говорить и о больших авторских коллективах), должен повествовать о справедливости и неотвратимости кары за злодеяния. В этих повествованиях мы чаще встречаем царя-судию, который может не только казнить, но и миловать. Особенно хорошо это видно в рамках рассказа о казанской войне 1545–1552 гг. Пленение крымских князей, бежавших из Казани, и их последующая судьба описана следующим образом: «Изымали их живых и к государю привели сорок шесть человек и государь их за их жестосердие казнити велел смертию» (ПСРЛ. Т. 13. С. 166). Образ милостивого царя мы встречаем при рассказе о взятом в плен гареме астраханского хана, когда царь распорядился «цариц азтороханьских подčiti не пленниц, якоже бы свободных встретити...» (ПСРЛ. Т. 13. С. 253). В целом, оценивая информационную насыщенность летописей по истории плена, необходимо признать, что в рамках изучения плена татар это

не самый подробный источник. Для летописи фиксация фактов плена и последующей судьбы пленников — это избирательная практика, подчиненная определенному авторскому замыслу. Поэтому этот тип источника для нашей проблематики может играть только вспомогательную роль.

Третья группа источников — это завещания (духовные или душевные грамоты). Для этого документа фиксация и особое выделение пленников не является необходимым условием, поэтому подобные сведения встречаются в них не всегда, но все же имеют место быть. В основном такие сведения встречаются в той части завещания, в которой прописывается судьба слуг завещателя. Чаще всего сами сведения, приводимые в этом типе документации, крайне скупы. Можно встретить вот такие словоупотребления: «Караул новокрещен нагайского полону» [Акты 1998, 333 № 387]. Иногда в актах встречается определение «крепостной басурман» [Акты 1997, 242 № 268]. Все это, наряду с другими документами, а именно актами купли-продажи и писцовыми книгами, может расширить наши знания о судьбах татар, попавших в плен.

Внимательный анализ всех групп источников, составление на их основе баз данных позволят довольно подробно исследовать такую малоизученную страницу истории, как история плена, а в нашем случае — историю плена татар, которая в подобном контексте еще не изучались.

Список источников и литература

Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 127 (Сношения России с ногайскими татарами). Оп. 1. Кн. 6, 8, 10.

Акты (1997) *Акты служилых землевладельцев XV — начала XVII века.* / Сост. А.В. Антонов. М., 1997. Т. I.

Акты (1998) *Акты служилых землевладельцев XV — начала XVII века.* / Сост. А.В. Антонов. М., 1998. Т. II.

Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). (2000) Москва: Языки русской культуры. Т. 13.

Посольские книги по связям России с Ногайской Ордой (ПКСРНО). (2006) 1551–1561 гг. Казань.

Моисеев М.В., Ерусалимский К.Ю. (2017) Женские голоса в дипломатической переписке Ивана Грозного. *Адам & Ева. Альманах гендерной истории.* Вып. 25. М.: ИВИ РАН: 120–141.

Моисеев М.В. (2019) Выкуп пленных как форма деловой активности представителей знати Крымского ханства. *Vēsture: avoti un cilvēki.* XXVIII

zinātniskie lasījumi. Vēsture XXII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule." 138–146. lpp.

Мошкова Л.В. (2017) Русские посольские книги: начало формирования. В кн.: *Великое стояние на реке Угре и формирование Российского централизованного государства: локальные и глобальные контексты*. Калуга: Издатель Захаров С. И.: с. 232–250.

Рогожин Н.М. (1994) *Посольские книги России конца XV – начала XVII вв.* М.: ИРИАН: 206 с.

Maksims Moisejevs

Tatāru kara gūstekņi Maskavas valstī 16. gadsimtā: avotu raksturojums

Atslēgas vārdi: gūsts, karagūstekņi, tatāri, Nogaju orda, diplomātiska sarakste

Kopsavilkums

Krievijas un tatāru attiecības bija sarežģītas un neviennozīmīgas. Bruņotas sadursmes noveda pie tā, ka Krievijā atradās ievērojams skaits sagūstīto tatāru. Šie vēstures notikumi ir reti atspoguļoti pētījumos. Raksta mērķis – apzināt avotus, kas ļauj izpētīt sagūstīto tatāru vēsturi Krievijā. Pirmā lielā avotu grupa ir vēstniecību grāmatas, galvenokārt par Krimas hanisti un Nogaju ordu. Otru grupu veido naratīvie avoti – hronikas, pieraksti; trešo – testamenti, kuros fiksēts kalpu liktenis. Ir būtiski noskaidrot šo ziņu informācijas patiesumu, proti, vai ir iespēja noteikt ieslodzīto dzimumu un vecumu, viņu uzturēšanās apstākļus un konfesionālās dzīves jautājumus.

Maxim Moiseev

Tatars – Prisoners in the Moscow State in the 16th Century: investigation of sources

Key words: captivity, Tatars, Nogai Horde, diplomatic correspondence

Summary

Russian-Tatar relations were complex and ambiguous. Armed clashes led to the fact that in Russia there was a significant number of prisoners of the Tatars, but they, unlike the captive population in the steppe, have scarcely been regarded as a research object. The purpose of the present paper is to outline the range of sources that allow studying the history of Tatar prisoners in Russia. The first large group of sources are the Embassy books, primarily

on relations with The Crimean Khanate and the Nogai Horde. The second group consists of narrative sources – Chronicles, notes. The third group entails wills, which recorded the fate of the servants. Another objective of the present study is to determine the nature of references to prisoners in the main groups of sources. It is also important to clarify the content potential of this information, namely, whether it is possible to determine the gender-age composition of prisoners, their conditions of detention, issues of religious life.

Olga Morozova

Catholic Lay Organisations in Latvia (1920s–1930s): Historiographical Research

Key words: Catholic Church, lay organizations, confraternities, Concordat

The Catholic Church is one of the oldest and largest Christian denominations in Latvia, which for centuries has been existing side by side with several other denominations – Lutherans, Orthodox, and Old Believers.

On the one hand, the Catholic Church can be perceived as merely a religious organization with its hierarchy, internal laws and norms, which have been described and discussed by numerous authors. On the other hand, especially since the Second Vatican council (VCII; 1962–1965), the Catholic Church may be regarded as a “living organism”, where an important role is being played by its parishes, or, to be more precise, by lay people or secular Church members, fully or partially involved in the life and on-going processes of the Church. However, Catholic lay organizations have already existed much earlier than the discussed period (Broks, Cakuls 2018; Norkārklis 2014, 285–295); according to some authors, active spreading of lay organizations had started already at the end of the 1860s (Broks 1993, 69), i.e. almost a century before VCII. The first official Latvian Catholic organization in the true sense of the word was established at the beginning of the 20th century in St. Petersburg (Broks 1993, 69).

Historiographical research concerning the lay people’s activities in Latvia in the 1920–30s leads to the conclusion that the authors mainly speak about the relationship between the state and the Church (mainly its representatives: priests and bishops and their influence on parish members). There are several historians who have written about the history of the Catholic Church in Latvia, and Latgale in particular (Springovics 1961; Broks 1993; Strods 1996; Cakuls 2001; Runce 2008), mainly discussing the most important facts, for example, the noticeable Church representatives (e.g. E. O’Rourke, A. Springovičs, J. Rancans, F. Trasuns) and events (Concordat with the Catholic Church, the question about the foundation of the Archbishopric of Riga, the question concerning the Cathedral of Jacob). The discussion of the issue concerning lay people’s activities is limited to mentioning the number of parishes and parish members, listing the most popular confraternities and unions, and

the Catholic press editions. For instance, Z. Balevics briefly mentions the existence of the parish committees (Balevics 1964, 15), although the role of lay people should not be underestimated taking into account the fact that there were not so many priests at the beginning of the 1920s¹; but they had two major roles by that time: spiritual guidance and educational programs, which in fact were established with the help of lay organisations.

On the one hand, it is quite obvious, because at the beginning of the 1920s, when Latvia had gained independence, it was important to solve various issues concerning the state of religion at the legislative level, which would determinate the place of religion and the Church in the state and the society, solve the problem of property, etc. On the other hand, there is always the other, non-official part, which still can and should be used to represent the Catholic Church, namely, lay organizations and unions. For example, one of the central and sometimes controversially perceived themes discussed by historians investigating the situation in Latvia in the 1920–30s is the question about the Concordat between Vatican and the Republic of Latvia (Vizbulis 2003); only some authors in a few words mention the special meaning of the Concordat also for the Catholic organizations and unions (Springovičs 1961, 127).

The other point, which can be used to prove the special place of parish members in the on-going processes in the relations between the Church and the state, is the fact that parish priests could be arrested or, on the contrary, escaped from prison, owing to the parish members' benevolence (Balevics 1978, 81; Runce 2008, 121)

We may find that authors operate with crude numbers: Catholics, being the second largest Christian denomination in Latvia, has shown the fastest and numerous natural growth or national composition within the Catholic Church (Strods 1995, 248–251; Cakuls 1997) They also praised and criticized the intervention of the Church in the society's cultural life and education (Broks 1993 vs Balevics 1964). As concerns Z. Balevics, the specific feature of his works is a peculiar style and propagandist terminology (the same has been noticed about Z. Springovics (1961). For example, he gives much attention to Catholic priests who “were actively cooperating with bourgeoisie's

¹ There was 1 priest for about 3.5 thousand of catholic population according to the magazine Police Messenger (Garīgo lietu pārvalde//Policijas vēstnesis Nr. 57. 16.11.1923. p. 6). In the UK at the same period there was 1 priest for 500 catholic population according to The Catholic Directory.

associations” (Balevics 1964, 41) to get benefit from their members, or about the internal struggle of the society, which, in reference to Latgale, is considered to be totally Catholic-related, on the one hand, and not escaped the influence of the socialist ideas, on the other hand (Balevics 1964, 40–58; 160–223; Springovics 1961, 131–138). However, it has to be noted that the focus is on the reaction of the legal representatives of the Church (bishops and priests). Another point, which is stressed by both authors, is the attempts of Polonisation of Latgalians (again, from the point of view of the Church officials) (Balevics 1964, 8). There are also documents testifying to the fact that in certain periods of time Catholics were endangered by the Orthodox Church, rather than by Polonization (Runce 2008, 82). It is noteworthy that, as regards organizations and confraternities, some authors use the term *Catholic organizations* (Cakuls 2001), while others prefer the term *Latgalian organizations* (Broks 1993). Some authors even claim that there were certain difficulties experienced during the census of 1935, since most people used the words “Latgalian” and “Catholic” as synonyms (Balevics 1964, 36).

It should be kept in mind that not only the internal changes in the Catholic Church, the interaction of different cultures and mentalities (in case of Latvia, and Catholic Latgale in particular, historians usually emphasize this special mentality and state that the Latgalians have a special bond with the Catholic Church (Balevics 1964, 202; Broks, 1993 6)) had a great impact on the lay people of the Catholic Church in Latvia, but also the political state, which in the 1920–30s was quite supportive.

The authors either avoid discussing or are very brief about the perception of the Church by lay people or the role of lay organizations in the process of education (Broks 1993, 20–23, 84–85) or support of the different layers of the society: e.g. the Catholic organization “Saule” was the leading girls school, and the Organization of the Catholic workers helped to struggle not only with spiritual temptations, but also with material difficulties (Strods 1996, 261).

The author who definitely deserves to be distinguished is J. Cakuls; he worked as a secretary in The Metropolitan Curia of Riga and made great compilations of the Catholic Church archives. These compilations contain a lot of starting points for deeper investigations.

One of the notable works, which could be used for discussing the number of Catholic parishes and the official number of its members, is the collection of Roman Curia archive documents, prepared and commented on by J. Cakuls;

however, it could hardly help to come to the conclusion about the parish members' activities or any additional inside-parish confraternities (Cakuls 1997, 778). On the other hand, it shows the general tendencies: development of new parishes, the growth of the number of parish members, differences between regions, or differences between rural and suburban parishes. It should be emphasized that one of the most interesting and emotional differentiation of rural – suburb parishes belongs to Z. Balevics (Balevics 1964), even though his description is extremely politicized and sometimes has no references to the facts, it still presents the main tendencies in the spread of the Catholic ideas in the society, depending on the region and the area.

Nevertheless, there are some facts that could indirectly lead up to certain conclusions about the situation within the Catholic lay organizations. For example, one of the oldest confraternities, namely, the Third Order of Saint Francis, which, according to Bishop A. Springovics' letter to the parishes, was in an urgent need of reorganization. That reorganization entailed not only the increase of the spiritual control on behalf of the Church (from that time on, each member had to follow strict rules, they had to pass various examinations, which also included testing of the very basic Christian knowledge; this reveals that even the most active part of Catholic lay people had a rather low level of understanding of the ideas and ideals of the Catholic Church), but also some organizational moments, for example, the number and the list of members had to be included in the parish records (Cakuls 2001, 96). What is more important, one of the subchapters, concerning the strengthening of the religious life, presents examples of the activity of several Catholic unions: Latvian Catholic Youth's Union, Latvian Catholic Academic Union, Catholic Workers' Union, Latgale Union of Catholic Teachers, Catholic Women Organisation and *Fraternitas Catholica* (Cakuls 2001, 98–100). One can find a short overview of the main activities, some financial information, and descriptions of the development and difficulties, which could be used as a basis for more thorough investigations. As to Latvian Catholic Youth's Union, the authors especially emphasize the significance of the union's organized event, namely, Song Festival (Cakuls 2001, 89–90) that was held for the first time in 1931 followed by another one in 1935 with twice as large number of participants (Broks 1993, 89).

Catholic periodicals and the role of lay people in the edition of these periodicals have not been much discussed either. The authors underline that some of those periodicals were mainly led by priests who were the major

contributors to those journals (only with some exceptions), and the majority of articles in them were written by priests. There were also some specific Catholic journals that were developed and circulated owing to the effort and contribution of quite a number of lay people (Broks 2018).

To sum up, the historians' main focus when discussing the Catholic Church in Latvia in the 1920–30s is not the Catholic lay confraternities and organizations, but rather the official relations between the new Republic of Latvia and the Catholic Church; nevertheless, the fact that the authors speak about the Catholic unions, some of their activities, their (sometimes confronting) ideas, which had a great impact on the Catholics, proves that this poorly investigated part of the history of the Catholic Church is important and should be treated as a separate topic.

References

- Balevics, Z., *Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā (1920–1940)*. Rīga, 1964.
- Balevics, Z., *Katolicisms Latvijas sociālpolitiskajā vēsturē*. Rīga, Zinātne, 1978.
- Balevics, Z., *Katoļticīgie un baznīckungi buržuāziskajā Latvijā*. Rīga, 1964.
- Broks, J., *Katoļu Baznīcas loma Latgales kultūras attīstībā (līdz 1944. gadam)*. Rīga, 1993.
- Cakuls, J., *Latvijas Romas katoļu draudzes*. Rīga, 1997.
- Cakuls, J., *Latvijas Romas katoļu baznīcas vēstures materiāli. – XX gadsimts*. Rīga, RMK, 2001.
- Garīgo lietu pārvalde. (1923) *Policijas vēstnesis*, Nr. 57.
- Springovičs, Z., *Latgale un katoļu baznīca*. Rīga, 1961.
- Strods, H. *Latvijas Katoļu baznīcas vesture 1075.–1995*. Rīga: Poligrāfists, 1996.
- Vizbulis, I., *Latvijas-Vatikāna diplomātiskās attiecības*. Rīga, 2003.
- Broks, J., *Ieskats Latviešu katolisko rakstu vēsturē*. // J. Cakuls. *Katoļu baznīcas skolas Latvijā (Livonijā)*. Rēzekne, 2018.
- Norkārklis, R., *Laju reliģiskās apvienības Livonijas-Kurzemes diecēzē (1685–1772)* Grām.: Humanitārās fakultātes XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVII. Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils, Saule, 2014, 285.–295. lpp.
- Runce, I., *Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906.–1940. g.* // 2008.
- <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4863> (20.11.2018)

Olga Morozova

**Katoļu laju organizācijas Latvijā (1920–1930):
historiogrāfisks apskats**

Atslēgas vārdi: katoļu baznīca, laju organizācijas, biedrības, konkordāts

Kopsavilkums

Katoļu laju organizācijas darbība Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados ir maz pētīta tēma, neraugoties uz to, ka tieši šīm organizācijām bija liela loma latgaliešu, kā arī citos reģionos dzīvojošo katoļu garīgajā (kas izpaudās izglītības jomā) un materiālajā atbalstā. Vārdi “katolis” un “latgalietis” bieži vien tiek lietoti kā sinonīmi, un daudzi pētnieki akcentē latgaliešu saikni ar katoļu baznīcu. Pētījumos vēsturnieki galvenokārt fokusējas uz katoļu baznīcas un Latvijas valsts attiecībām, pievēršas katedrāles jautājumam. Katoļu laju organizāciju darbība Latvijā 1920.–1930. gados ir interesants izpētes objekts.

Rosario Napolitano

The Trade Relations between Latvia and Italy in the Interwar Period (1921–1940)

Key words: Latvian Independence, *de jure*, Zigfrīds Anna Meierovics, Benito Mussolini, Latvian-Italian relations

Introduction

In the aftermath of its *de jure* recognition in 1921 and its entrance in the League of the Nations, Latvia could finally start establishing diplomatic relations with other countries. Latvia's goals were supported by Italy, with whom the Baltic countries had formed a special bond in the cultural, political, and trade spheres. Italy also regarded the relations with Latvia as a way of doing away with the Bolshevik sphere of influence in the Baltic countries since the Communist Party had still a significative influence (even if it was banned). In the field of trade, Latvia needed a strong support for rebuilding its economy which was strongly influenced by the German invasion before the period of Independence.

The business situation before the period of Independence

Its geographical position helped Latvia to maintain an important role in the Baltics. Riga, in fact, together with Ventspils and Liepāja, played a crucial role in the maritime trade. Those three ports had a unique importance in North-Eastern Europe, connecting Russia and Western Europe. In 1912 only, the value of exports for all three ports was 1,044,917, 365 francs (LVVA 2575 f., 9 apr., 578. l., 142 lp.). Furthermore, the active role of these ports allowed them to establish good relationships with Great Britain, Germany, France, and the United States.

In 1913 the industry sector counted 372 factories and 90 thousand workers. In the beginning of the First World War, the majority of employees, composed especially of Germans, were expelled or enlisted in the imperial army. The German army advance in Riga forced the Russian empire to evacuate all the factories and send all the goods from the Baltic city to remote places of the empire (Archivio storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale, f. DGAC, paese Lettonia, posizione 3, p. 2). Only few materials were retrieved after the First World War and at

the same time a large number of workers, almost 70 thousand, decided to stay in Russia where they found a new occupation. As a consequence, the population of Riga decreased from 518 thousand of 1914 to 220 thousand. The German occupation, moreover, caused the destruction of numerous establishments which added to the unstable economic position, accompanied by the difficult political situation before the Independence, of the Baltic countries. For this reason, the Baltic countries increased the agriculture and the livestock and carried out an important agrarian reform (Dini 1991, 105). The trip of the first Latvian Foreign Minister Zigfrīds Anna Meierovics in 1925, who visited several European capitals, such as Berlin, Paris, and Rome, had a few different goals. The visit to Germany was made to request compensation for the damages caused by the war to the agricultural sector, while to Italy – to establish the first official trade agreement.

The trade agreement in July 1925 and the abolishment of consular Visa

After the Independence in 1918 we can distinguish two different kinds of economic policies in Latvia: the internal development policy and that of collaboration with foreign countries. The Baltic country, after taking advantage of internal resources, tried to establish a new economic path with other countries. Between 1923 and 1938, Latvia ratified 82 economic agreements with numerous countries, such as Brasil, England, Italy, and the USA (De Gregorio 1939, 173–174).

Between 1922 and 1923 there was a weak recovery of the Latvian industry in several fields, such as weaving, dairy, paper mill, wood, alcohol distilling, canned fish, linen industry, and matches; those goods were produced for domestic consumption or for export to neighboring countries. The linen and alcohol production, in particular, were the sectors which raised the main profit in the Latvian State, almost 24 million lats per year (6 million for the linen and 18 million for the alcohol). The agricultural sector was not as stable, since it was subjected to the cold climate and the season of growing only lasting five or six months per year. In the case of agricultural products, the export no longer consisted of industrial goods; they were such as bacon and butter (Kasekamp 2010, 115). Another important factor was the crucial role that Latvia had in the Baltic sea as a trade transit point. In 1923 and 1924 measures were taken with the hope of restoring the importance of Latvian ports before the First World War throughout their traffic with Russia.

The big potential of Latvia convinced Italy to establish relations with such a distant country, with the purpose of expanding its export volume not only in the Baltic area but also in Southern Europe. The first important step was made in 1925. The trade agreement, which was signed in Rome on 25 July 1925, could be considered as the beginning of business relations between Latvia and Italy. One year earlier, the Head of the Italian delegation in Riga, Renato Piacentini (who was in charge from 1924 until 1926) raised some hesitations concerning the possibility to finance the construction of the pavilion “Italia” with lire 50,000 as part of the event of the 4th agriculture and industrial trade show which took place in the Latvian capital from 20 July till 3 August (ASD MAEC, DGAC f., paese Lettonia, posizione 3, p. 3). Piacentini in his letter sent to the office of the economic coordination in Rome expressed his doubts for the huge amount budgeted, but at the same time expressed willingness to send Italian participants to the exhibition, which was focused on the car industry and agricultural machineries, and group them in one specific spot instead of mixing them with the other participants. The following year was considered an important year for the bilateral relations between Latvia and Italy. On 25 July the most important trade agreement between the two countries was signed, with the intent to enlarge and develop the economic relations between the two countries. The ten clauses established in the agreement included full freedom of navigation and commerce for both countries and, at the same time, Italy and Latvia could benefit from the same rights, privileges, and immunity.

The meeting took place in Villa Torlonia and the numerous participants, apart from Mussolini and Meierovics, also listed the Head of Latvian Legation in Rome, Vilis Šūmanis, the Italian General Secretary for the Foreign Affairs, Count Naselli, and the Head of the Baltic Affairs Section, Vilhelms Munters, who successively held the title of Latvian Minister of Foreign Affairs from 1933 until 1936. The decree went into effect on 19 December 1926.

For Meierovics that was not his first trip to Italy: in 1920 the young Minister had visited Italy to meet the Italian Prime Minister, Giovanni Giolitti and the Italian Ministry of Foreign Affairs, Carlo Sforza, to ask for their support for the *de jure* recognition (1921. gada 26. janvāris 2016, 9).

One year after that important agreement, Italy and Latvia reached another important goal: on 12 June 1926, both countries signed a settlement for the abolishment of consular Visa, owing to which, depending on the situation of the labor market, it would be easier for employees to move to Latvia or to

Italy, and the same concerned tourists and students (ASD MAEC f. Commissariato Generale per l'emigrazione 1901–1927, busta 82, p. 68.). The abolition of Visa came into effect on 1 July 1926.

The results of the 1925 agreement were already apparent at the beginning of the 1930s: the most important goods exported from Italy to Latvia were tangerines and oranges (1003 tons in 1930), lemons (668 tons in the same year), and crude leather (69 tons) (LVVA 2570 f., 12 apr., 39. l., 9 lp.). From Latvia, instead, the prevalent exported goods to Italy entailed butter (157 tons in 1934 with a profit of 113 thousand lats), plywood (539 tons sold in 1935 for 215 thousand lats), and linen thread (the biggest number of tons – 342 sold in 1933 for 598 thousand lats). The best year for Latvian-Italian trade relations in recorded import numbers was 1938 that showed both countries topping their goals: the import of goods from Italy with an expense of 3,572 million lats for 5,026 million units, while Latvia in the same year exported to *Belpaese* 2,869 million units totaling up to the value of 2,584 million lats (LVVA 2570 f., 12 apr., 39. l., 9 lp.).

Besides food and plywood, Latvia in 1928 purchased from Italy military equipment, such as lightweight tanks (the previous year Latvia had bought 6 items). The military sphere between both countries was affected by a disgraceful episode in 1924, when the Latvian Ministry of War bought from Italy four seaplanes, which turned out to be defective (ASD MAEC, DGAC f., paese Lettonia, posizione 27). Three out of four broke down after just a few instances of use, and experts acknowledged that the conditions of the machines were invalid, the engines had been over-worked, and the wings had been made of used material. The unlucky consequence of these flaws were two plane catastrophes in Liepāja where two expert pilots lost their lives (ASD MAEC, DGAC f., paese Lettonia, posizione 27).

Another Italian industry that developed an interest in trade with Latvia was the Neapolitan company *Cirio*, which was famous for producing tomato sauce. Naples had a special relationship with Latvia, as it was one of the Italian cities with a Latvian consulate and the first city where the Latvian language was taught at a University (at the Istituto Orientale), and it also had commercial ties with the Baltic countries. In February 1929, the Latvian Consul in Naples, Mario Placella addressed his concerns about the economic situation in the region of Campania to the Minister of Latvia in Rome, Pēteris Sēja, and the possible trade relationships with the Baltic countries. Naples, which previously had not had any kind of trade relations with Latvia, with its favor-

able position in the Mediterranean Sea could offer the young Baltic countries several possibilities throughout the naval trade, which was considered the “heart” of the development of the commercial sphere. The naval trade of the Italian city was well known for the export of dry and fresh fruits, cheese products, pasta, and cotton products; on the other hand, Naples needed wood, linen (the Italian market of linen was very weak), and cellulose (which was imported from Austria and Norway).

The war with Ethiopia and the economic sanctions

The worst business year was recorded in 1936 when Latvia and Italy reaped from their trade exchange respectively only 14 thousand lats and 601 thousand lats. The reason can be traced back to the beginning of the war of Italy against the Ethiopian Empire in 1935. The violent colonial policy implemented by Mussolini in the African country, obliged the League of Nations to implement economic sanctions against Italy. Latvia decided not to follow other countries with these sanctions but its trade connection with Italy was nevertheless affected. Following the sanctions, *Duce* decided to face the problem and adopted some radical changes to the Foreign Economic system and established the *Ministero per lo Scambio e le Valute* (which was in charge from 1935 until 1944) with the aim to reform the exchanges with foreign countries. The sanctions to Italy were waived by the League of Nations on 15 June 1936.

The international tensions caused by the Molotov-Ribbentrop pact signed between the Nazi Germany and the Soviet Union on 23 August 1939, according to which Europe was divided into two spheres of influence, left Latvia under the power of Stalin’s regime and put a temporary stop to the trade relations between the Baltic countries and Italy: the Visa between the two countries was reactivated on 7 September of the same year, just few weeks later.

PROTOCOLE FINAL

Au moment de procéder à la signature de la Convention commerciale conclue à la date de ce jour, entre la Lettonie et l'Italie, les Plénipotentiaires soussignés ont fait les déclarations suivantes, qui auront à former partie intégrante de la même Convention :

Ad article 3.

Les deux Parties contractantes reconnaissent que la clause de la nation la plus favorisée, établie dans l'art. 3 de la Convention, doit être interprétée dans le sens que les produits alimentaires et les matières premières d'outre-mer (c'est-à-dire, par exemple, café, thé, tabac, coton, laine, graines oléagineuses), quelle que soit leur provenance, importés dans l'un des deux Pays à travers le territoire de l'autre après avoir été, ou non, déposés ou réemballés dans ses ports francs ou dans ses entrepôts, ne seront pas soumis à un traitement à tous égards moins favorable que celui qui serait fait aux mêmes produits, de la même origine, importés dans l'un ou l'autre Pays à travers un tiers Etat quelconque, après avoir été, ou non, déposés ou réemballés dans des ports francs ou dans des entrepôts de ce même tiers Etat.

Ad article. 5.

Il est entendu que les Parties contractantes, dans le but de réaliser au plus vite dans son intégrité le principe établi à l'art. 5 alinéa 1er de la Convention commerciale conclue ce jour, n'institueront ni maintiendront des prohibitions ou restrictions d'importation ou d'exportation, à moins que cela ne soit absolument nécessaire, et que pour aussi longtemps que subsisteront les circonstances exceptionnelles qui en sont la raison.

Le présent protocole, qui sera considéré comme approuvé et sanctionné par les Parties contractantes, sans autre ratification spéciale, par le seul fait de l'échange des ratifications du traité auquel il se rapporte, a été dressé, en double expédition à Rome, le vingtneuf Juillet 1925.

L. F. Klein *Bemmunici*

Figure 1. The trade agreement between Latvia and Italy
(LNA-LVVA-2670-3-112-11)

References

Archivio storico-diplomatico del Ministero degli Esteri e della Cooperazione Internazionale (ASD MAECI): f. Commissariato Generale per l'emigrazione 1901 – 1927, paese Lettonia.

ASD MAECI: f. DGAC (Direzione Generale Affari Commerciali) 1924–1926, paese Lettonia.

Latvijas Valsts vēstures arhīvs [LVVA] f. 2570 (Ārlietu ministrijas Administratīvais departaments un Līgumu departaments, Rīga), f. 2574 (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments, Rīga), f. 2575 (Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs / Latvijas sūtniecība Itālijā).

De Gregorio, G. (1939) “La popolazione e l'economia della Lettonia” in *Lettonia* (a cura di Luigi Salvini), Firenze, Edizioni Roma, 173–174pp.

Dini, P.U. (1991) *L'anello baltico, profilo delle nazioni baltiche. Lettonia, Lituania, Estonia*, Genova, Casa Editrice Marietti, 105 p.

Kasekamp, A. (2010) *A History of the Baltic States*, New York, Palgrave Macmillan, 251 p.

1921. gada 26. janvāris *Latvijas valsts atzīta de iure*. Latvijas Ārlietu Ministrija, Rīga. Hofman Studio, 23 p.

Rosario Napolitano

Latvijas un Itālijas tirdzniecības attiecības starpkaru periodā (1921–1940)

Atslēgas vārdi: Latvijas neatkarība, de jure, Zigfrīds Anna Meierovics, Benito Musolīni, Latvijas un Itālijas attiecības

Kopsavilkums

Iegūstot neatkarību 1918. gadā, Latvija pēc dažiem gadiem sasniedza vēl vienu svarīgu mērķi – iekļūšanu Nāciju līgā (1921). Abus Latvijas mērķus atbalstīja Itālija, kas izveidoja labus tirdzniecības sakarus ar jauno Baltijas republiku. Komerciālo attiecību laukā, kas mazināja attālumu starp abām valstīm, *Belpaese* un Latvija bija noslēgušas vairākus līgumus, no kuriem svarīgākais tika parakstīts 1925. gadā, piedaloties Benito Musolīni un Zigfrīdam Annam Meierovicam. Tirdzniecības attiecības starp Itāliju un jaunajām Baltijas valstīm tika pārtrauktas 1939. gadā, kad nacistiskās Vācijas un PSRS parakstītā Molotova-Ribentropa pakta rezultātā Latvija, kā arī Igaunija un vēlāk arī Lietuva tika iekļauta Padomju Savienībā gandrīz uz piecdesmit gadiem.

Евгения Назарова

Из истории пленных Первой мировой войны: судьба Яниса Озолса

Ключевые слова: военнопленные Первой мировой войны, Н.А. Рубакин, Янис (Иоанн) Озолс, Германия в 1921–1922 г., Восточная Пруссия, предания о золотом кладе в горе

Сто лет назад закончилась необычайно кровавая мировая война. Печальной ее особенностью помимо применения новых видов вооружения, химического оружия, было огромное количество военнопленных. Пленных военнослужащих русской армии было около 2,5 млн из общего числа 8 млн. пленных всех армий. Из них 12 тыс. составляли латыши, литовцы и эстонцы. Русская армия потеряла пленными примерно столько же военнослужащих, сколько и погибшими (Виноградская, 2012; Нагорная 2010, 147).

Согласно статьям Гаагской конвенции о военнопленных 1907 г., с пленными обязаны были обращаться человеколюбиво, оказывать медицинскую помощь. Рядовых можно было привлекать к не слишком обременительным оплачиваемым работам, но не связанным с военными действиями, на государство и на частных лиц. Пленные имели право отправлять религиозные обряды, переписываться с родными на родине, получать денежные переводы и посылки и т.п. (Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны).

Опубликованные в последнее время архивные материалы и исследовательские работы расширяют представления о том, как жили военнопленные на самом деле. Условия конвенции на практике далеко не всегда соблюдались, особенно в отношении тех пленных, которые пытались бежать или выступали с разными требованиями. Были большие проблемы с питанием и медицинским обслуживанием, сложности с получением посылок и денег с родины. Последнее в первую очередь касалось военнопленных из России, особенно тех, кто происходил из районов, занятых немцами, в том числе и из Латвии. (Что такое немецкий плен; Нагорная 2010, оборот обложки.).

Вместе с тем, большую гуманитарную помощь военнопленным оказывали различные благотворительные организации. Они же устраивали

в лагерях библиотеки и школы для пленных. Русские военнопленные, которые в подавляющем большинстве имели образование не выше начальной или неполной начальной школы, получали возможность пополнить свои знания в литературе, иностранных языках, агрономии и др. (Нагорная 2010, 321–325).

Книги для военнопленных собирали благотворительные организации. Но пленные могли получать их и самостоятельно. Так, в 1918 г. просьбу прислать произведения латышских писателей от имени 200 пленных латышей из лагеря в г. Фридберг (*Friedberg*) на юге Германии направил в латышские газеты поручик Рудолфс Клинтсонс (Назарова 2019, 151).

Письма от пленных с просьбой присылать книги сохранились и в архиве выдающегося русского ученого, гуманиста и педагога Николая Александровича Рубакина (1862–1946). Его книги через благотворительные организации попадали в лагерные библиотеки (НИОР РГБ. 358, 189, 1). Некоторых пленных привлекала возможность получить по его книгам навыки занятия самообразованием (НОИР РГБ358, 225, 17; НОИР РГБ 358, 290, 50).

Среди таких стремящихся к знаниям был латыш Янис Озолс (в письмах он называет себя Иоанном Озолем) из международного лагеря «Штаргард в Померании» (с нем. *Stargardin Pommern*, совр. Старград). Из книг Н.А. Рубакина, которые были в лагерной библиотеке, Озолсу досталась только одна. Он просил Рубакина присылать другие его книги. Но Озолс хотел еще и стать учеником Рубакина, просил «зачислить его в ученики» (НИОРРГБ 358, 289, 69, л. 10об). Обмен письмами между Рубакиным и Озолсом, продолжавшийся в 1921— начале 1922 г., — это содержательный разговор между учителем и учеником. Всего сохранилось 10 писем Озолса и три письма (черновики) Н.А. Рубакина.

Письма Озолса интересны для историка в трех аспектах: они дают представление о самом Озолсе; дополняют другие сведения о лагерях для военнопленных; содержат любопытную информацию по истории Германии начала 1920-х гг.

К моменту знакомства с Рубакиным Озолсу 32 года. Он был родом из Курземе, из бедной крестьянской семьи. Рано став сиротой, он с детства познал тяжесть крестьянского труда, не смог закончить даже начальную школу. Обязательную военную службу он проходил незадолго до войны и вскоре после ее начала был призван в действующую армию.

Озолс — личность необычная даже среди целеустремленных учеников Рубакина (см.: Назарова 2015, 196–204; Назарова 2017, 241–243). Он

чрезвычайно одарен от природы и при этом жадно стремится к знаниям, а его цель — «служить великому человечеству и правде» (НИОРРГБ 358, 289, 69, л. 12об).

Тяжелая жизнь приучила Озолса выживать в любых условиях. Он не упоминает о школе в лагере Старгард, хотя, вероятно, она там была. В плену он выучил немецкий и английский языки. Но учебники приходилось покупать у других пленных. Так как денег у него не было, он «жертвовал своей пайкой», хотя в лагере и так «была голодовка» (Там же, л. 14). По его словам, библиотеки тогда в лагере еще не было. Хотя есть сведения, что махинации с книгами наиболее предприимчивые пленные производили в Старгарде и после появления библиотеки (Нагорная 2010, 242, 243).

Озолсу повезло: его послали из лагеря работать в поместье в округе Регенвальде (*Regenwalde*), недалеко от лагеря. Для пленных, знакомых с крестьянским трудом, работа в сельском хозяйстве была предпочтительнее, чем жизнь в самом лагере. Работая и живя вне лагеря, Озолс остался в стороне от полной дезорганизации жизни в Саргарде, последовавшей за поражением Германии в войне, когда выживать там стало еще сложнее (Нагорная 2010, 268 и др.)

Русским языком Озолс, вероятно, овладевал в годы службы в армии, а в лагере научился писать, читал русскую литературу. В письмах он свободно и бойко излагает свою мысль, но делает огромное количество грамматических и стилистических ошибок. Чтение русской классики сказалось на стиле его писем. Например, в письмах он неоднократно употребляет восклицание «ах!» (Там же, л.л. 13 об., 16 об.), которое больше подходит для восторженных девушек вроде Наташи Ростовской, чем для много пережившего мужчины. Действительно, сочинения «графа Толстова» его особенно увлекали. Но он читал и произведения других писателей. Влияние литературы видно и в таком его образном сравнении: «как крупинка мельчайшая перед высокой горой так я стою перед великой наукой» (Там же, л. 13об.).

В некоторых фразах сказалось влияние других языков. Например, в словосочетании «Вами сказанные слова» (Там же, л. 16) — отражено влияние латышского языка. Влияние латышского видно и во фразах типа: «настоящее время буду проживать» (Там же, л. 4), где отсутствует предлог «в», что соответствует локативу (падежу *lokativs*) в латышском языке. Влияние немецкого языка отражено в конструкциях, где инфинитивная

форма глагола стоит в конце фразы: «Прошу Вас сердечно научных книг выслать» (Там же, л. 1).

Переписка между Озолсом и Рубакиным началась в феврале 1921 г. К этому времени Озолс, очевидно, официально уже не был пленным, но решил остаться в Германии «ради учения книг» Рубакина (НИОР РГБ 358, 289, 69, л. 4; здесь и далее при цитировании сохранены стиль и орфография писем Я. Озолса). Из Латвии он уехал много лет назад, близких там у него не осталось, а воспоминания о тяжелом детстве не вызывали желания туда вернуться. Россию он почти не знал. О событиях в ней он знал из газет, но они его не привлекли. Он уже стал человеком мира. Жизнь в Германии и работа в том же хозяйстве, где он работал, будучи пленным, позволяли ему иметь заработок, достаточный даже для покупки книг. Кроме того, из Германии было легче переписываться с жившим в Швейцарии Н.А. Рубакиным. Правда, Озолс еще полностью не ощутил себя свободным человеком, противопоставлял себя «вольным» немцам, которые с удовольствием слушали его рассказы о книгах Рубакина (Там же, л. 11об).

У Рубакина Озолс просил прислать (продать ему) его научно-популярные работы о происхождении вселенной, об устройстве человеческого тела, о происхождении человека, книги по астрономии и физике. Заказывал он и научно-популярные труды других авторов по списку, опубликованному в книге Рубакина «Вперед и вверх!» (Там же, лл. 2, 5, 10 об., 13, 16; Рубакин 1921). Он стремился получить те знания, которые не получил в детстве, на многие его вопросы учитель в сельской школе не мог ответить. А за некоторые неудобные вопросы о вселенной, луне и звездах учитель даже подверг его телесному наказанию (НИОР РГБ 358, 289, 69, л. 13). Читая же присылаемые книги, Озолс избавился, как он писал, от «нелепых верований», если еще и имел какие-нибудь (Там же, л. 16).

Книги Озолс «читал с жаром и передумывал прочитанное». Окружающие его люди посмеивались над ним, не понимая его пристрастия к учению, но он выбрал для себя путь только «вперед и вверх». Он чувствовал в себе достаточно силы, чтобы «преодолевать препятствия /.../ на жизненном пути»; борьба с препятствиями его не устрашает, «напротив, ободряет и придает большой интерес» (Там же, лл. 11, 12). То есть, Озолс азартен по жизни, но его цель — «быть полезным человечеству». А для своих товарищей-немцев он просил книги на немецком языке, чтобы тоже увлечь их чтением.

Чтобы исправить грамотность и стиль в русском языке, Озолс просит учителя задавать ему «какой-нибудь урок или указания, чтобы имел возможность больше писать и высказывать» то, что он переживает (Там же, л. 13об.). Для тренировки Озолс пишет учителю, о том, что он прочитал в присланных книгах, а также рассказывает о происходящем вокруг него. Причем один его рассказ весьма интересен для представления о том, как простые немцы сопереживали политическим и экономическим трудностям Германии после поражения в войне.

Вот этот рассказ: «В этом году в Восточной Пруссии в десяти верстах от Кенигсберга /.../ какой-то старик 60-ти летний рассказывал..., что ему являются каждую ночь 3 молодые человека божественного облика», велят ему копать землю на соседней горе, где он должен найти «целый проход, который ведет в какой то проклятый когда то город или заколдованный и там очень много золота и серебра находится, /.../ этими драгоценностями он должен спасти Германию, он выбранный человек Богом и этот самый заклятый город поднимется на первый день Пасхи наверх, то есть на Божий свет (это было как раз 8 дней до пасхи) и что было?»

Старик взбудоражил всех окрестных жителей, которые принялись вскапывать гору. Народ приходил даже «из отдаленных местностей, /.../ в первый день пасхи были десятки тысяч», которые «были захвачены как будто сумасшествием». Даже «власти, которые желали, чтобы народ разошёлся, [и уверяли] что эта все чепуха», через какое-то время присоединились к копателям. Но «все в своих ожиданиях и в вере в чудо горько ошибались. Ни город, ни клад не поднялись из горы, а из-за этого «многие и даже помещицы сошли с ума».

Озолс заключает, что «из-за одного нервно больного старика» приключилось «сумасшествие на многие тысячи людей», которые верят вздору и разным сказкам. Ему жалко таких людей, так как они «мало еще просвещены», верят «какой ни будь нелепице» (НИОР РГБ 358, 289, 69, л.л.17, 17об.). Он, естественно, не знал, что в записанном им рассказе совместились отголоски преданий разных народов мира о спрятанном в горе золоте и об ушедшем под землю или воду городе (например, Китежград. Легенда о русской Атлантиде; Витола 2006, 375–381; и др.) с патристическими настроениями немцев в 1921 г. Те люди, которые перекапывали гору, были не просто «кладоискателями». Они искали клад, который должен был спасти Германию.

Заметим, что клад искали «в первый день Пасхи», который в 1921 г. приходился на 27 марта (Даты пасхи по годам). А как раз в начале марта

1921 г. Германия отказалась платить репарации странам Антанты, сочтя их требования чрезмерными, после чего бельгийские и французские войска оккупировали немецкие порты на Рейне (Руге 1974, 123). Таким образом, Озолс записал важный для истории Германии исторический сюжет. Не ясно, была ли информация об этом случае в Восточной Пруссии напечатана в газетах или она передавалась среди населения устным путем. В любом случае, очевидно, что у жителей Германии данный рассказ нашел понимание и сочувствие.

Рубакин всячески поддерживал и поощрял стремление Озолса помогать людям, поскольку и сам разделял взгляды своего ученика. В его письмах отражено жизненное кредо самого Рубакина: «делая что-либо для себя, старайтесь в это самое время делать возможно больше добра и для других», «лучше поступиться своим, чем благодушествовать за счет другого» и т.п. (Л.19).

Переписка прервалась в начале 1922 г., хотя в письмах нет намёка на конец общения. Не исключено, что при переезде Рубакина в 1922 г. из Кларана (фр. *Clarens*), где он жил с 1905 г., в Лозанну (fr. *Lausanne*) письма Озолса и его адрес могли затеряться в массе перевозимых бумаг — не доглядели помощники Рубакина. Хочется думать, что с самим Озолсом ничего страшного не случилось, хотя нельзя не принимать во внимание то, что в обществе Германии нарастали тенденции, которые не соответствовали человеколюбивым планам Озолса. Может быть, в такой обстановке он вернулся на родину. Но найти конкретного человека по имени Янис Озолс без дополнительных данных практически невозможно.

Список источников и литература

Научно-исследовательский отдел рукописей Российской Государственной библиотеки. Ф.358 (Н.А. Рубакина). (В тексте и далее в списке — НИОР РГБ с указанием номеров фонда, картона, единицы хранения) НИОР РГБ 358, 189,1. Письмо от Н.А. Рубакина о снабжении книгами военнопленных. 1915—1918.

НИОР РГБ 358, 225, 17. Письмо к Н.А. Рубакину от Александра Дорофеева, Германия, 1920.

НИОР РГБ 358, 290, 50. Письмо к Н.А. Рубакину от прапорщика Федора Яковлева, Германия 1918

НИОР РГБ 358, 289, 69. Переписка Н.А. Рубакина с Иоанном Озолм. 1921—1922.

- Виноградская (2012). Военнопленные первой мировой войны <http://voynablog.ru/2012/04/12/voennoplennye-pervoj-mirovoj-voyny> (01.02.2019), *Германии. 1914–1922*. М.: Новый хронограф. 440 с.
- Назарова Е. (2015) Н.А. Рубакин и его латышские ученики. В кн.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XVIII. (Humanitārās fakultātes XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVIII)*. Daugavpils, 196–204. lpp.
- Назарова Е.Л. (2017) Письма к Н.А. Рубакину как источник по истории латышей. 1911–1922. В кн.: *Актуальные проблемы источниковедения. Материалы международной научно-практической конференции*. Витебск, с. 241–243.
- Назарова Е. (2019) Научные интересы подпоручика Рудолфса Клинсона. В кн.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXII. (Humanitārās fakultātes XXVIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli)*. Daugavpils, 147.–154. lpp.
- Рубакин Н. А. (1921) Вперед и вверх!: Наиболее верный и легкий способ сделаться образованным человеком с наименьшей затратой времени и сил. Кларан. 64 с.
- Руге В. (1974) Германия в 1917–1933 гг.: От Великой Октябрьской социалистической революции во конца Веймарской республики. М., 318 с.
- Старград <http://www.verwaltungsgeschichte.de/stargard.html> (02.02. 2019).
- Что такое немецкий плен. http://www.grwar.ru/library/German-Cryme/GC_13.html (01.02.2019).

Jevgeņija Nazarova

Pirmā pasaules kara gūstekņi: Jāņa Ozola liktenis

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, karagūstekņi, N. Rubakins, Jānis Ozols, Vācija 1921.–1922. gadā, Austrumprūsija, nostāsti par kalnā aprakto zeltu

Kopsavilkums

Rakstā apskatīta Pirmā pasaules kara gūstā kritušo krievu armijas karavīru dzīves epizode. Pētījuma avots ir sarakste starp krievu zinātnieku, skolotāju un humānistu N. Rubakinu un karagūstekni Jāni (Johanu) Ozolu, kurš palika Vācijā pēc atbrīvošanas no gūsta. Sarakste norisa 1921. gadā – 1922. gada sākumā.

Analizējamās vēstules 1) sniedz priekšstatu par skolnieku Ozolu, 32 gadus vecu latvieti no Kurzemes, zemnieku izcelsmes, mazizglītotu, bet talantīgu un ar lielu vēlmi skoloties; 2) papildina informāciju par karagūstekņu likteni –

par dzīvi pusbadā nometnēs, darbu muižās, labdarības organizāciju aktivitātēm, skolu un bibliotēku izveidošanu karagūstekņiem; 3) raksturo sarežģīto politisko un ekonomisko situāciju Vācijā pēc Versaļas līguma noslēgšanas.

Evgeniya L. Nazarova

**One Episode in the History of World War I Prisoners:
the faith of Jānis Ozols**

Key words: prisoners of WWI, N.A. Rubakin, Ioann (Jānis) Ozols, Germany in 1921–1922, legends of gold in a mountain in East Prussia

Summary

The paper deals with one episode in the history of WWI prisoners. The main source for this study is the correspondence between Russian scholar, teacher, and humanist, Nicolas A. Rubakin and a war prisoner Ioann (Jānis) Ozols, who had decided to stay in Germany after release from the POW camp, as it was easier to fulfill his aim of life by living in Germany. He wanted to become an educated person in order to be useful to all mankind.

As a historical source this correspondence is interesting in three aspects. Ozols' letters give an idea about him. At that time he was a Latvian of 32 years, born in Kurzeme in a peasant family. He was badly educated but very gifted by nature and aspired to knowledge. He had learned by himself German and English, had read many works by Russian writers, and he wanted to increase his knowledge in other sciences, first of all in sciences of man and the universe. His letters provide much information about the life of war prisoners: poor food supplies in the camps, doing agricultural work in estates outside the camps, the activity of charity organizations – opening of schools and libraries for prisoners.

The third was connected with the difficult political and economic situation of Germany after the conclusion of the Treaty of Versailles and with the patriotic mood of common Germans, that was manifested in rumors about gold in a mountain in East Prussia, which people of the region tried to excavate in order to give it to the government to pay reparations.

The correspondence between the teacher and the pupil could be interrupted when Ozols' address and letters were lost during Rubakin's moving from Clarens to Lausanne. The further destiny of Jānis Ozols is not known.

Ирина Николаева

Послевоенная женская повседневность и ее репрезентация в устных источниках

Ключевые слова: война, женщины, индивидуальные стратегии, повседневные практики, выживание, устные источники

В настоящее время все более усиливается интерес к истории повседневности, большинство исследователей первостепенное внимание уделяют стратегиям выживания и формам поведения населения в специфических социально-политических условиях, пытаются осмыслить проблемы репрезентации образов прошлого в исторической памяти. Основу настоящей статьи составили материалы фондов Национального архива Республики Беларусь и Государственного архива Витебской области, которые освещают различные аспекты социально-экономической и морально-политической ситуации после освобождения территории БССР от нацистской оккупации и в первые послевоенные годы. Для изучения субъективного восприятия послевоенной повседневности были записаны интервью с жителями Витебщины — женщинами и мужчинами 1916—1938 гг. рождения, которые позволили ознакомиться с наиболее устойчивыми, не исчезнувшими в течение длительного времени впечатлениями современников тех событий.

С освобождением территории БССР в 1944 г. после трехлетней нацистской оккупации наступил мир, но еще в течение ряда лет он был фактически полувоенным и требовал не меньшего героизма, чем военное время. Проблема перехода от войны к миру — и в экономическом, и в социальном, и в психологическом плане — стояла перед каждым человеком, перед всем обществом, которое преимущественно было женским. Война и оккупация привели к диспропорции полов, в результате которой удельный вес женщин в республике составлял 55,1% от общей численности населения. Особенно перевес женского населения над мужским сказывался в сельской местности, где в возрастной группе от 16 до 55 лет женщины составляли около 80% от общей численности тех, кто являлся основной трудоспособной частью общества (Белязо 1974, 133; ГАВО. Ф. 1-п. Оп. 1. Д. 42. Л. 54). Свидетели, рассказывая о повседневной жизни, о гибели на фронте большинства ушедших на войну (или, как чаще

говорят сами респонденты, «взятых на войну») мужчин, масштабы произошедшей демографической катастрофы осознают, как трагедию.

Первоочередными мероприятиями по восстановлению мирной жизни освобожденных территорий стала организация обеспечения населения продовольствием и необходимыми промтоварами. Однако введенное с первых дней в городах обеспечение рабочих и служащих по карточкам проходило с большими перебоями, отпускаемые фонды далеко не обеспечивали снабжение по установленным нормам (ГАВО. Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 8. Л. 17; Ф. 7044-п. Оп. 1. Д. 14. Л. 110). Преодоление прежде всего социально-экономических последствий войны стало актуальным и для сельских жителей, которые составляли преобладающую часть населения. Особенно тяжелая ситуация сложилась в восточных районах, территория которых была партизанским краем (ГАВО. Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 21. Л. 51). Докладные записки по ситуации в районах констатировали, что большинство населения нуждается в одежде и обуви, «ходит в лохмотьях, этими же лохмотьями прикрывается» (ГАВО. Ф. 1-п. Оп. 1. Д. 19. Л. 6; Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 21. Л. 99). Проблема «выживания» в тяжелых материально-бытовых условиях является лейтмотивом в воспоминаниях респондентов. По субъективному их ощущению, в качестве наиболее острых проблем послевоенной повседневности выступали сложности с приобретением продовольственных товаров и предметов каждодневного спроса: «люди были почти раздеты, был голод», «голодные годы были (...) ничего нельзя было купить», «ничего нельзя было достать» (Сафроненко, Демидко, Дворецкая).

Стратегии же выживания людей подразумевали в первую очередь адаптацию к бытовым проблемам. Как отмечают сами респонденты, главную роль в обеспечении сельчан продуктами питания играло содержание приусадебных участков: «самым ценным была земля» (Дворецкая). В условиях дефицита товаров и ограниченной распределительной системы горожане, которые имели такую возможность, уезжали в деревню, где было легче с продовольствием. Одним из способов приспособления населения к послевоенным условиям стала продажа на рынке сохранившихся материальных ценностей и обмен их на продукты и одежду: «продавали на кусок хлеба, на пуд зерна, чтобы детей прокормить» (Демидко). Дефицит различных товаров жители республики старались восполнить подручными средствами. В сельской местности распространенной стала практика возвращения к домотканой одежде и самодельной обуви: «сеяли лен, ткали на кроснах, шили сами одежду, не сделаешь этого — ходи голым»

(Кульба). В условиях тотального дефицита важно было не только получить товары первой необходимости, но и максимально экономно их использовать: «ходили в лаптях зимой, а летом босиком, так как нужно было беречь лапти» (Виташкевич). Как городские, так и сельские жители, адаптируясь к новым условиям, вспоминали все свои навыки и умения, стали заниматься самыми разными видами промыслов и оказания услуг. Многие перебивались случайными заработками, значительное распространение получило «отходничество» в Латвию, Литву, западные районы БССР (ГАВО. Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 21. Л. 53).

Сложность положения населения, пережившего оккупацию, заключалась не только в понижении материального уровня жизни, но и в ухудшении жилищных условий. Так, в Витебске жилой площади сохранилось менее 3% по отношению к 1940 г. Значительная часть горожан проживала в полуподвальных помещениях, бункерах. Жители сожженных и разрушенных деревень ютились в шалашах и землянках (ГАВО. Ф. 1-п. Оп. 1. Д. 40. Л. 27; Д. 20. Л. 84). В условиях дефицита строительных материалов, отсутствия транспорта, нехватки средств не было возможно быстро решать жилищную проблему. В некоторых районах крестьяне продолжали жить в землянках до 1946 г. (ГАВО. Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 540. Л. 1). Описание экстремальных бытовых обстоятельств, при которых многие остались без «крыши над головой», занимает основное место в повествовании очевидцев.

Материалы архивов свидетельствуют, что практически во всех районах сложилась критическая медико-эпидемиологическая ситуация (ГАВО. Ф. 102-п. Оп. 3. Д. 16. Л. 37; Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 21. Л. 40). Упоминание о значительном распространении среди родственников и знакомых инфекционных заболеваний (сыпной тиф, чесотка, дизентерия и т.д.), в том числе имевших смертельный исход, присутствует во всех рассказах респондентов: «кто мог, тот обращался в больницу, у многих просто не было транспорта (...). Очень часто умирали. Бывало, что и в больницах умирали, не хватало лекарств» (Демидко).

Таким образом, новые суровые условия существования после оккупации и войны изменили повседневную жизнь всех групп населения, особенно это сказалось на женщинах. Проводив мужей на фронт, они приняли на себя мужские хозяйственные обязанности по дому и после окончания оккупации продолжали быть основными кормильцами семей до возвращения демобилизованных мужчин. Описания экстремальных бытовых послевоенных обстоятельствах сближает эти тексты с рассказами

о жизни на оккупированной территории, однако в представлении самих женщин знаковым отличием «военной повседневности» и «послевоенного мира», является возвращение мужчин: «потом пришли мужчины с войны (...) вот тогда только появилось ощущение мирной жизни» (Демидко). Последствия войны особенно тяжело отразились на укладе жизни тех женщин, чьи мужья погибли. Оценка их положения предстает однозначной: «особенно вдовам было тяжело», «больше всего было жаль вдов с детьми», «у кого был хозяин, жили покрепче» (Демидко, Дворецкая, Виташкевич).

Уделом огромного числа женщин стали утраченное здоровье, одиночество и бедность, а первым их послевоенным опытом стал опыт не окончившейся войны на «трудовом фронте». Они активно включились в восстановление народного хозяйства: в 1945 г. женщины составляли 48% рабочих и служащих БССР, по сравнению с 38% в 1940 г. Сразу после освобождения территории Беларуси на многих предприятиях женщины составляли преобладающую часть кадров. С притоком на производство демобилизованного мужского населения удельный вес женщин несколько снизился и в 1950 г. составил 45%, однако их количество среди рабочих и служащих за первое послевоенное пятилетие выросло более чем в 1,5 раза (Марченко 1977, 115–117; ГАВО. Ф. 1-п. Оп. 1. Д. 4. Л. 24, 27). Женщины стали основной рабочей силой и на селе — во вновь созданных колхозах и в личных подсобных хозяйствах. В ситуации повсеместной разрухи, когда технические возможности сельского хозяйства были минимальны, большую часть работ приходилось выполнять вручную: женщины переносили на себе семена и продукты, вскапывали землю под посевы в колхозах, широко привлекались к ручной косьбе (ГАВО. Ф. 45-п. Оп. 1. Д. 1. Л. 49). Об этом свидетельствуют и рассказы респондентов, лишенные героической составляющей официального дискурса: «женщины сами впрягались в плуг и пахали на себе», «в колхозе за 12 километров ходили за удобрением» (Пономарева, Виташкевич).

Женщины составляли основную часть работающих в колхозах, но их представительство на руководящей работе было незначительным и после войны из года в год только уменьшалось. Если в 1946 г. женщины составляли 4,7%, то в 1950 г. всего 1,1% председателей колхозов (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 14. Л. 38; Д. 27. Л. 1). Вопрос «О недооценке выдвижения женщин на руководящие работы» неоднократно становился предметом обсуждения партийных органов, которые оценивали такое представительство женщин среди председателей колхозов и сельских советов

как «совершенно недостаточное» (ГАВО. Ф 1-п. Оп. 1. д. 101. Л. 90; НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 32. Л. 141). Со стороны же мужчин-руководителей сложившаяся ситуация имела типичное объяснение: «особой нужды в укомплектовании руководящих кадров за счет женщин не было, т.к. у нас хватает мужчин» (ГАВО. Ф. 1-п. Оп. 1. Д. 101. Л. 89). Таким образом, с наступлением мирной жизни женщины стали выполнять традиционно приписываемые им второстепенные роли. Провозглашенное в Советском государстве равенство полов не принимали ни мужчины, ни сами женщины, большинство которых в рассказах о своем опыте войны главное место отводят мужьям, завоевавшим победу, предпочитая оставаться в тени их славы.

В условиях массового вовлечения женского населения в производство одной из задач местных органов власти стало восстановление сети детских садов и действовавших до войны в летний период детских площадок. Но, несмотря на рост количества учреждений по уходу и присмотру за детьми на протяжении послевоенного восстановительного периода, к 1950 г. в городах только на 20% была восстановлена сеть детских садов и на 45% яслей, а в селах детские учреждения составляли лишь 1% к довоенному уровню. В сложившейся ситуации многие матери вынуждены были брать детей с собой на работу или оставлять их дома без присмотра (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 30. Л. 7; Д. 32. Л. 142–143). Как свидетельствуют аналитические отчеты Женотдела ЦК КП(б)Б, основная часть женщин-колхозниц, привлекавшихся к ответственности из-за невыполнения обязательного минимума трудодней, — это матери-одиночки, имевшие на иждивении малолетних детей (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 18. Л. 150–151). Именно на женщин, оставшихся без мужей, легла вся ответственность за их детей. Главной целью для многих из них стало налаживание стратегии, которая помогла бы, как и во время войны, обеспечить выживание своего ребенка: спасти от голода, «достать» товары и организовать быт в условиях дефицита, сберечь здоровье.

В исключительно сложной социально-экономической ситуации для многих женщин одним из способов выживания стало обращение за помощью к местным органам власти, которые пытались решить вопросы по удовлетворению материально-бытовых нужд населения, прилагали усилия по государственному обеспечению и бытовому устройству семей военнослужащих и партизан [ГАВО. Ф. 1-п. Оп. 1. Д. 26. Л. 2]. Существенной мерой помощи женщинам со стороны государства стало увеличение указом Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 г. государ-

ственного пособия беременным, многодетным и одиноким матерям (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 30. Л. 158–159). Ввиду выраженной диспропорции полов государство поощряло матерей-одиночек, предусматривая выплату пособий не состоящим в браке женщинам на содержание ребенка, до 12-летнего возраста. В целях улучшения демографической ситуации было установлено почетное звание «Мать — героиня», учрежден орден «Материнская слава» и «Медаль материнства» для женщин, родивших и воспитавших пять и более детей. Архивные источники свидетельствуют, что на местах имелся ряд недостатков в выполнении Указа. Задержка выплат и случаи невыдачи продуктов питания торгующими организациями в ситуации дефицита зачастую имели объективные причины, связанные с нехваткой людей, транспорта, товаров и продуктов на местах. Однако иногда за счет выплат матерям госпособий погашали недоимки по разным налогам, наблюдалась практика принудительного зачисления сумм, причитающихся матерям по пособиям, на вклады в сберкассы (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 16. Л. 10–11). Вместе с тем, предусматриваемые Указом меры не затронули крестьянок, которые составляли основную часть женского населения. Льготы для беременных и кормящих женщин-колхозниц предусматривались только Уставом сельскохозяйственной артели, утвержденным в 1935 г. (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 29. Л. 159).

В то же время, несмотря на предпринимаемые меры помощи женщинам-матерям, довоенный уровень рождаемости не только не был достигнут, но даже уменьшился в 1950 г. на 5 % по сравнению с 1940 г. Не способствовал ему и жесткий контроль государства над «репродуктивными правами» женщин в виде запретных мер на проведение аборт, которые с 1936 г. разрешались только в исключительных случаях по решению врачебной комиссии. Архивные документы констатируют большое количество криминальных операций, после которых женщины длительно болели, оставались инвалидами или даже умирали (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 32. Л. 152, 155). В связи с отсутствием официальной статистики трудно подсчитать, сколько женщин рисковали своим здоровьем до того времени, когда в 1955 г. аборты были легализованы.

Основная часть населения с пониманием относилась к тому, что дефицит и нехватка средств не позволяли поддержать всех нуждающихся: «знали, что само государство бедное, что ничем не может помочь» (Дворецкая). Вместе с тем можно выявить отличия рассказов жителей восточных районов от западных, где определенная часть общества не смири-

лась с включением этих территорий в состав СССР и не приняла социалистические преобразования. Все респонденты отмечали, что слишком обременительными для крестьян были поставки по установленным нормам (молоко, яйца, мясо, масло, шерсть), однако большинство жителей западных районов акцентировали внимание на негативную оценку организации колхозов: «многие были недовольны, но ничего с этим поделать не могли» (Демидко). Присутствующая в архивных материалах информация свидетельствует, что если отдельные крестьянки западных районов демонстрировали пассивность, равнодушие к мероприятиям советской власти, высказывая недоверие убеждениям «в преимущества колхозного строя», то применение методов грубых приказов в создании колхозов вызывало активное противодействие женщин села. Имели место многочисленные случаи выступления женщин против коллективной уборки урожая, распространенной была ситуация, когда вступившие в колхоз на работу не выходили и не вырабатывали ни одного трудодня (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 32. Л. 155; Д. 25, Л. 175). Характерным является случай в д. Смоничи Молодечненской области, где свыше 40 женщин, проклиная колхоз и «советы», ложились под трактор, который выехал провести общую вспашку поля (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 21. Л. 11).

Примечательно, что респонденты, проживавшие в западных районах, в своих воспоминаниях, указывая на недовольство определенной части населения установившейся советской властью, отмечали, что «эта власть лучше, чем немецкая» (Дворецкая). Основные настроения жителей региона определял патриотический подъем и вера в справедливость войны против нацистской Германии. Так, духовный настрой женщин характеризует попавшее в отчет высказывание крестьянки по поводу уклонения части населения от мобилизации в Красную Армию в послеоккупационный военный период: «Пусть лучше я буду вдовой погибшего героя, чем женой живого дезертира» (Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 286. Д. 73).

В свою очередь западные районы БССР стали объектом пристального внимания руководящих партийных органов. Учитывая опыт 1920-х годов, для усиления работы среди местных женщин в райкомах, горкомах и обкомах были созданы женотделы, начавшие свою деятельность в январе — марте 1946 г. и просуществовавшие до 1954 г. (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 16. Л. 14). Важным направлением их деятельности стало политико-моральное воспитание женщин в духе социалистической идеологии. Вместе с тем, в западных областях республики отделами проводилась значительная работа по ликвидации неграмотности женщин, 80%

от числа которых было обучено к концу 1950 г. (НАРБ. Ф. 4-п. Оп. 49. Д. 30. Л. 8).

Несмотря на материальные трудности, уже в послеоккупационный период войны были сделаны первые шаги по налаживанию работы учреждений культуры, которым придавалось большое значение в политико-моральном воспитании населения, находившегося в течение трех лет под нацистской оккупацией. Работа культурно-просветительных учреждений осуществлялась через профсоюзы, спортивные организации, дома культуры, кружки. В сельской местности очагом культуры и местом проведения досуга должны были быть клубы и избы-читальни (ГАВО. Ф. 10113-п. Оп. 1. Д. 21. Л. 4–6). В то же время докладные записки по ситуации в районах констатировали, что сельчане не очень стремятся посещать культурно-просветительские учреждения, деревенская молодежь предпочитает по домам собираться на вечеринки, которые сводятся главным образом к танцам (ГАВО. Ф. 119-п. Оп. 1. Д. 14. Л. 60–61). Сами современники вспоминают, что времени на досуг было крайне мало, отдых представлял собой лишь смену одного дела на другое: «зимой собирались, а летом работали все», «без дела не сидели, бо надо было выживать» (Маркевич, Демидко).

Несмотря на то, что государственные и местные органы власти особое внимание придавали восстановленному после оккупации обычаю проводить митинги и массовые народные гуляния 1 Мая, 8 Марта, в День Октябрьской революции (ГАВО. Ф. 10113-п. Оп. 1. Д. 11. Л. 103–104; Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 19. Л. 134), в праздничной традиции основное место занимали семейные и религиозные праздники: «государственные праздники у нас никто не отмечал, но только в школе проходили митинги. А религиозные все время отмечали. Пасху отмечали, как положено, чем могли, было яйцо или не было, все равно отмечали» (Демидко). В своих воспоминаниях проживавшие в западных районах жители указывали на негативную оценку государственной политики по отношению к религии («многие были недовольны, что уничтожали костелы»)(Демидко). Вместе с тем, традиционная религиозная культура в послевоенные годы не была вытеснена из сознания и поведения значительной части, сельского населения, о чем свидетельствуют не только устные источники, но и архивные документы. Так, руководство районов сообщало об имевших место случаях, когда молодежь подавала заявления для вступления в комсомол и продолжала ходить в церковь, костел, а иконы висели даже в некоторых сельских советах (Ф. 10060-п. Оп. 1. Д. 20. Л. 173; д. 322, л. 1).

Особый аспект составляет анализ ретроспективного отношения самих женщин-респондентов к происходящему с ними в послевоенный период. Согласно воспоминаниям, несмотря на низкий уровень жизни, их основные настроения характеризовались ощущением постепенного возвращения норм мирной повседневности, исчезновением атмосферы страха: «ночью можно спать спокойно, никто не придет», «не стреляли, (...) бежать, прятаться не надо было» (Кульба, Селезнева). С одной стороны, преодоление последствий войны было связано с низким материальным уровнем жизни и тяжестью утрат, которые усугублялись в преимущественно женском обществе проблемой личной неустроенности. С другой стороны, люди не могли быть настроены негативно, так как им удалось пережить огромное несчастье – войну, по сравнению с которой трудности послевоенной повседневности воспринимались как нечто временное и преодолимое: «радовались, что остались живые» (Капляр). Общность трудностей, выпавших на долю всего населения, определила послевоенную атмосферу взаимопомощи и коллективизма: «жили очень дружно, делились последним», «все помогали друг другу, были сплоченными», «люди от горя сблизились» (Дворецкая, Богданович, Капляр). Именно последние ощущения отложились в памяти респондентов как приоритетные ценности послевоенной повседневной жизни.

Таким образом, в послеоккупационный период и первые годы после окончания войны белорусское общество было преимущественно женским. Согласно архивным материалам, которые соотносятся с устными свидетельствами, поиск женщинами стратегий выживания, их личная линия поведения формировались под влиянием повседневных реалий лишений и потерь в условиях войны на «трудовом фронте». Среди способов приспособления к сложным жизненным условиям главное место занимали режим жесткой экономии, торговля личным имуществом или его обмен, содержание приусадебных участков, применение старых навыков и занятие ремеслом. Несмотря на усилия местных органов власти решить вопросы обеспечения социальных нужд населения, женщинам республики во многом приходилось рассчитывать лишь на свои силы, признавая неизбежность трудностей жизни как тяжелое наследие опустошительной войны. При этом их настроения определялись эмоциональным подъемом и оптимистическими ожиданиями в связи с окончанием оккупации войны, верой в перемены к лучшей жизни.

Анализ нескольких десятков повествований не претендует на полноту описания женской повседневности этого периода. В то же время

полученная в ходе интервью информация коррелирует с данными архивных документов. Повествования о женской послевоенной повседневности, устные источники сохраняют свою эмоциональную значимость и дополняют документальные материалы.

Список источников и литературы

Государственный архив Витебской области (далее — ГАВО). Ф. 1-п (Витебский обком КПБ). Ф. 45-п (Витебский райком КПБ). Ф. 102-п (Витебский горком КПБ). Ф. 119-п (Витебский обком ЛКСМБ). Ф. 7044-п (Дисненский райком КПБ). Ф. 10060-п (Полоцкий обком КПБ). Ф. 10113-п (Полоцкий обком ЛКСМБ).

Национальный архив Республики Беларусь (далее — НАРБ). Ф. 4-п (ЦК КПБ)

(Сафроненко 2014) Воспоминания Сафроненко Софьи 1927 г.р., д. Косово Витебского района 17 мая 2014 года; аудиозапись (24 минуты на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Демидко 2014) Воспоминания Демидко Адольфии 1930 г.р., д. Иказнь Браславского района 21 марта 2014 года; аудиозапись (37 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Дворецкая 2014) Воспоминания Дворецкой Терезы 1935 г.р., д. Иказнь Браславского района 9 марта 2014 года; аудиозапись (30 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Кульба 2014) Воспоминания Кульба Элеоноры 1932 г.р., д. Гритуны Браславского района 6 апреля 2014 года; аудиозапись (42 минуты на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Виташкевич 2014) Воспоминания Виташкевича Николая 1938 г.р., д. Вишковици Чашницкого района 7 февраля 2014 года; аудиозапись (1 час 12 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Пономарева 2014) Воспоминания Пономаревой Зои 1939 год рождения, д. Слобода Оршанского района 5 мая 2014 года; аудиозапись (52 минуты на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Богданович 2014) Воспоминания Богданович Веры 1936 г.р., д. Андроновичи Витебского района 19 мая 2014 года; аудиозапись (46 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Капляр 2014) Воспоминания Капляр Анфисы 1929 г.р., д. Любасно Верхнедвинского района 1 мая 2014 года; аудиозапись (48 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Маркевич 2014) Воспоминания Маркевича Эдуарда 1932 г.р., д. Волговщина Миорского района 8 марта 2014 года; аудиозапись (26 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Селезнева 2014) Воспоминания Селезнёвой Ренаты 1937 г.р., д. Велешковичи Лиозненского района 16 мая 2014 года; аудиозапись (16 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

Белязо А.П. (1974) *Беларуская вёска ў пасляваенныя гады*. Мінск: Выд-ва БДУ. 176 с.

Марченко И.Е. (1977) *Трудовой подвиг рабочего класса Белорусской ССР (1943–1950 гг.)*. Минск: Наука и техника. 248 с.

Irina Nikolajeva

Pēckara sievietes ikdiena un tās atspoguļojums mutvārdu avotos

Atslēgas vārdi: karš, sievietes, individuālās stratēģijas, ikdienas prakse, izdzīvošana, mutvārdu avoti

Kopsavilkums

Pētījumā izmantoti Vitebskas apgabala Valsts arhīva un Baltkrievijas Republikas Nacionālā arhīva dokumenti. Šie avoti raksturo sociāli ekonomisko un morāli politisko situāciju pēc Baltkrievijas PSR teritorijas atbrīvošanas no nacistu okupācijas un pirmajos pēckara gados, sniedz priekšstatu par kara ietekmi uz sieviešu ikdienas dzīvi.

Balstoties uz mutvārdu avotu – ierakstīto Vitebskas apgabala iedzīvotāju atmiņu – analīzi, rakstā pētīta pēckara sieviešu ikdienas dzīves subjektīvā uztvere un rekonstruētas Baltkrievijas sieviešu uzvedības paradumu un sociālo noskaņojumu izmaiņas saistībā ar pielāgošanos mierīgai dzīvei un atgriešanos pie ierastā dzīvesveida.

Secināts, ka ikdienas problēmu risināšanā sievietēm lielākoties bija jāpaļaujas uz saviem spēkiem un, atzīstot dzīves grūtības par neizbēgamu kara mantojumu, jāatrod iespējas, kā pirmām kārtām apmierināt materiālās sadzīves vajadzības. Tajā pašā laikā sieviešu noskaņojumu noteica emocionāls pacēlums un optimistiskas cerības. Interviju laikā gūtā informācija kopumā korelē ar arhīvu dokumentu datiem. Mutvārdu avoti saglabā emocionālo nozīmi un papildina dokumentālos materiālus.

Irina Nikolayeva

Post-War Everyday Life of Women and Its Representation in Oral Sources

Key words: war, women, individual strategies, everyday practices, survival, oral sources

Summary

The article deals with the study of the documents stored in the State Archives of the Vitebsk Region and the National Archives of the Republic of Belarus, which characterize the socio-economic and moral-political situation after the liberation of the territory of the BSSR from the Nazi occupation and in the first post-war years, allowing to imagine the influence of the military factor on the everyday life of women. Based on the analysis of oral source materials collected by recording the memories of Vitebsk region residents, the subjective perception of women's everyday life in the post-war period was studied with the aim of reconstructing the transformation of behavioral practices and public attitudes of Belarusian women in a situation associated with adaptation to a peaceful life and returning to their habitual lifestyle.

It is concluded that, in solving daily life problems, women in many respects had to rely on themselves and, recognizing the inevitability of the difficulties of life as a heavy legacy of war, seek opportunities to meet primarily material and household needs. At the same time, women's mood was determined by emotional uplift and optimistic expectations. The information obtained from the interviews is generally correlated with the data of archival documents. Despite a certain transformation of the narratives of the female postwar everyday life, oral sources retain their emotional significance and complement the documentary materials.

Guntis Pakalns

Pasaka par Bulbulputnu Latvijā: vēsture, avoti, cilvēki

Atslēgas vārdi: ATU 550, ATU 551, Bulbulputns, “Sultāns, viņa trīs dēli un brīnuma putns”, “Tūkstoš un vienas nakts pasakas”, latviešu pasakas, pasaku “ceļošana”

Lauku skolotāja Anša Lerha-Puškaiša (1859–1903) Džūkstes-Pienavas pagastā pierakstītās pasakas un teikas tika savāktas galvenokārt 19. gadsimta astoņdesmitajos gados un iznāca trīs sējumos 1891. gadā. Otrajā sējumā trešās pasakas nosaukums ir “Putnu Bulbulis. (Bubulis)” (Lerhis-Puškaitis 1891, 4–7). Tieši šis pasakas variants vēlāk pārpublicēts daudzās pasaku izlasēs un kļuvis par iemīļotu latviešu tautas pasaku.

Raksta autoram šī pasaka palikusi atmiņā no bērnības grāmatām. Tās plašākai izpētei autors pievērsies, rakstot komentārus izdevumam “Latviešu brīnumu pasakas” (Pakalns 2017, 87–88).

Īss pasakas satura izklāsts: trīs ķēniņa dēli “izzinājuši, ka viņpus deviņām valstīm otram ķēniņam tāds putns, kas visu padara, ko tik liek. [...] putnam uz kreisās kājas naga esot mazs gredzentiņš. Kas šo gredzenu nomauc, tam putns piederot”. Vecākais dēls dodas putnu meklēt, iecērt tiltā trīs robus – ja tie paliek asiņaini, tad lai steidzas palīgā. Atrod birzē trijžuburu liepu ar zelta būrīti. Vakarā atlaižas putns un “sāk žēli, žēli jautāt: Visi guļ, vai tad nevienas dvēselītes nav, kas sacītu: Putnu Bubuli, ej ir tu gulēt? Tiklīdz ķēniņa dēls to saka, putns viņu pārvērš par bērzu. Jaunākais dēls neatbild putnam, atdzīvina brāļus un citus noburtos. Atceļā brāļi ieogrūž jaunāko jūrā, bet gredzens paliek viņam pirkstā. Jaunākais tiek aizvests uz ūdens meitu vieglajām rociņām jūras valdnieces skaistajā dzintara pilī. Jūras valdniecei skaistais jauneklis patīk, tā apprec viņu”. Vēlāk jaunākais dēls apciemo tēvu, putns sāk dziedāt, un visi uzzina, ko vecākie dēli nodarījuši.

1891. gada J. Dīcmaņa “Pasaku vācelītē” publicēts pasakas variants par “Bolbones putnu” (Šmits 1931, 263–265), kas izraisīja latviešu mitoloģijas pētnieku interesi. Jau pēc pāris mēnešiem presē parādījās nostāsts, ka Vecumniekos kādā purvā “mājojuši vairāk pāru bulbulu, kuri nākuši sādžā pārtiku meklēt”, līdz iedzīvotāji to ligzdas “izpostījuši, bērnus apšāvuši, arī dažus no lielajiem nonāvējuši, [...] atlikušie putni, briesmīgi brēkdami, izgāzuši savus

lāstus pār sādžu, kura no tā brīža pārakmeņojusies”. No tā cēlies purva nosaukums “Sodums”. Otrajā teikā bulbulu ligzdu postītāji pārvērsti par kokiem (Šķens 1891, 120; kritika: Šmits 1925, 131).

Apmēram pusgadu iepriekš tā paša laikraksta citā pielikumā tiek jautāts par “bulbula” vārda nozīmi, atsaucoties uz Apsīšu Jēkaba (1858–1929) 1888. gadā publicēto stāstu: “Būtu interesanti dabūt jo sīkas ziņas par šo mitoloģisko būtni, jo ka tas tāds ir, pierāda tāda lučičaņu (vendu) teika, kur kādam likteņa putnam Bilbilam piekrīt svarīga loma; kāds vendu karalis spējis laupītus bērnus pārvērst par putniem” (Vārdnīcas druskas Nr. 34, 1891). Pēc pāris nedēļām publicēta atbilde: “Bulbuls Rundālē apzīmē to pašu ko bubuls, bet varbūt tā ir paipala, jo tā “bulbulē”” (Vārdnīcas druskas Nr. 46, 1891). Iespējams, ka šī iemesla dēļ A. Lerhis-Puškaitis aiz pasakas nosaukuma iekavās ielicis vairāk zināmo vārdu “bubulis” un arī pasakas tekstā to izlabojis.

Apsīšu Jēkaba stāstā “Svešos ļaudīs” ir atsauce uz šo pasaku: “Vai gan Zaļo tēvs nav tas putns, kas šo mežu cēlis no apburtiem cilvēkiem, tos pārvērdams kokos? Un vakaros tādēļ ar tev liekas gāršā atskanot vaidas un gaudas, kas sagrābj tev sirdi žēlumā un asarās, neizsakāmās sāpēs un līdzcietībā, ko brīnuma putna dziedāšana sacēlusi. Tu nevari vairs savas sirds remdēt un gribi teikt “atdusies, bulbul!”, bet, to teicis, tu krīti burvības varā: karstā sirds tev atdziest, un tu esi sastindzis koks, bez sirds, bez jušanas” (Apsīšu Jēkabs 1888, 8–9).

Izmantojot tīmekļa vietni periodika.lv, var noskaidrot, ka vācbaltu presē un literārajos darbos bulbula (*Bülbul*) putns pieminēts ik pa laikam, kopš 1834. gada; ir zināms, ka tā sauc austrumu zemju lakstīgalu dzimtas putnu; dažkārt ar to salīdzina dziedātāju balsis; tas minēts arī lugas “Pērs Gints” tulkojumā. Šis putns bija zināms arī folkloras pētniekam, valodniekam un sinologam Pēterim Šmitam (1869–1938): ““bulbulbārda” mums atgādina pazīstamo “bulbul putnu” pasakās. Būtu no intereses pierādīt, vai šis vārds tiešām ir bijis pašas tautas mutē pazīstams, jeb tik vēl no grāmatām izplatījies. Persiešu valodā “bublul” nozīmē lakstīgalu, kas austrumu teikās spēlē lielu lomu” (Šmits 1897).

Divdesmito gadu sākumā, gatavojot publicēšanai latviešu pasaku izdevumu, profesors P. Šmits sistemātiski pārlūkoja senākos pasaku tulkojumus latviešu valodā, kas varētu būt ietekmējuši mutvārdu tradīciju, un sniedza par tiem pārskatu pirmā sējuma ievadā. Viņš norāda uz diviem “1001 nakts pasaku” tulkojumiem kā iespējamiem avotiem (Šmits 1925, 88, 123):

- 1) T. Zilpauša tulkojums 1866. gadā “Trīs prinči un buraputnis” (Šmits 1925, 119–120);

- 2) cits vārdā neminēta autora tulkojums 1873. gadā “Trīs prinči un brīnuma lakstīgala” (Divi stāsti 1873, 1–5).

Lai gan T. Zilpauša teksts ir krietni garāks (Zilpaušs 1866, 45–73), daudzas līdzīgas detaļas rada iespaidu, ka tieši tas varētu būt pamatā A. Lerha-Puškaiša pierakstītajai pasakai. Taču arī šie teksti neatklāj, kāpēc jaunākais dēls neatbild uz putna aicinājumu novēlēt viņam labunakti. T. Zilpauša versijā putns pat ierauga jaunāko tēva dēlu, ieskatās viņam acīs. Detalizētāks šo tekstu salīdzinājums varētu būt pētījums par to, kas notiek, publicētam pasakas tekstam pārejot atpakaļ mutvārdu tradīcijā – tiek atmesti garāki psiholoģiski tēlojumi, pielāgota pasakas “ainava” utt.

Izmantojot tīmekļa resursus un pieejamo literatūru, diezgan ilgi neizdevās atrast šo pasaku izdevuma “1001 nakts pasakas” publicējumos. Jāpiebilst, ka “1001 nakts pasakas” ir dažādas izcelsmes tekstu krājums bez stingri noteiktām robežām, ar senu vēsturi. Eiropā “1001 nakts pasakas” kļuva pazīstamas ar A. Galāna (*Galland*) tulkojumu franču valodā (1704–1708), pirmie plašākie tulkojumi vācu valodā parādījās tikai 19. gadsimta sākumā (Marzolph, Leeuwen 2004, 724–726). Tulkotāji krājumam nereti pievienoja jaunas pasakas. Pasaka par vezīru, viņa trīs dēliem un brīnuma putnu ir tikai t. s. “*Wortley-Montague*” manuskriptā, kur iekļautas daudzas citur neatrodamas pasakas vai to īpatnēji varianti; šai pasakai nav zināms pirmavots arābu valodā (Marzolph, Leeuwen 2004, 402). Pastāv viedoklis, ka tā varētu būt literāra fikcija, ņemot par paraugu līdzīgas Rietumeiropas pasakas (Blécourt 2012, 510–511).

1873. gada pasakas anonīmajam latviešu tulkojumam izdevās atrast avotu pirmajā lielajā “1001 nakts pasaku” tulkojumā vācu valodā (Habicht, Hagen, Schall 1826, 102–109), savukārt T. Zilpauša tekstam avotu nav izdevies atrast – iespējams, tā ir šīs pasakas literāra apdare.

Līdzīgas pasakas par brīnuma putnu un trīs dēliem ir ļoti populāras Eiropā un izsenis pievērsušas uzmanību (piem., Aarne 1908, 145–200). Gan P. Šmits (Šmits 1931, 6–7), gan citi pētnieki norāda, ka šo struktūrā līdzīgo pasaku tipu motīvi nereti ir saplūduši un sajaukušies (Blécourt 2011, 2012; Uther 2004, 319). Taču pasakai par Bulbula putnu ir būtiskas atšķirības: varonis meklē tikai brīnumputnu, nevis pēc tam arī brīnumzirgu un princesi; putna jautājums pirms miega, vai kāds nav tuvumā, u. c. 1917. gadā P. Šmits laikraksta lasītājus aicina sniegt ziņas par šo pasaku (iespējams, tolaik viņš strādāja pie latviešu pasaku tipu kataloga): “Tāpat būtu pateicīgs par katru ziņu, ko man piesūtītu par Bulbula putnu. Par Bulbula putnu gan ir ļoti daudz variantu citās valodās, bet visi tie, cik man līdz šim ir zināms, stāv tālu no

mūsu pasakas. Mūsu nostāstu par Bulbula putnu var uzskatīt par patstāvīgu pasakas tipu, lai gan ir jādoma, ka šī pasaka būs aizņemta” (Šmits 1917).

“Latviešu pasakās un teikās” P. Šmits tiešām izdalījis atsevišķu nodaļu Bulbulputna pasakām (Šmits 1931, 257–267; atsevišķs motīvs: Šmits 1926, 277–278), ievietojot tās starp 550. pasaku tipu “Zelta putns” (Šmits 1931, 175–257) un 551. pasaku tipu “Dēli meklē tēvam brīnuma zāles” (Šmits 1931, 267–294). Iespējams, “Latviešu pasaku tipu rādītājā” Bulbulputna pasakas izdalītas kā atsevišķs apakštips (Arājs, Medne 1977, 92–93; sal.: Uther 2004, 318–322).

Ne Apsīšu Jēkabs 1888. gada stāstā, ne P. Šmits, runājot par bērnībā dzirdēto pasaku (Šmits 1925, 130),¹ ko viņš atceras tik spilgti, ka pēc atmiņas pierakstījis (Šmits 1931, 261–263), vēl neuzsver, ka tā ir latviešu pasaka. Var pieņemt, ka par “latviešu pasaku” tā kļūst, parādoties A. Lerha-Puškaiša publicējumā 1891. gadā – tolaik tika pieņemts, ka no mutvārdu stāstījuma pierakstītās pasakas ir latviešu (lai gan presē tika diskutēts, ka dažas ir līdzīgas Grimmu vai kādu citu publicējumu pasakām). Kā īpatnēja pasaka publicēta daudzās latviešu pasaku izlasēs, tostarp padomju laikā, kad ražīgākie to sastādītāji bija K. Arājs un O. Ambainis (Pakalns 2019, 168–169). 20. gadsimta latviešu pasaku izlasēm netika pievienoti komentāri (arī avotu norādes ir retums), līdz ar to lasītājiem bija nezināma šīs pasakas iespējamā vēsture un putna vārda izcelsme. Padomju laikā P. Šmita pasaku publicējumu drīkstēja izmantot kā tekstu avotu, taču tā zinātniskā nozīme bija jākritizē (piem.: Ambainis 1989, 85–87). Kā populāra latviešu pasaka tā tika tulkota citās valodās, ilustrēta, iestudēta amatieru teātra uzvedumos, pieminēta dzejā, tostarp latviešu emigrācijā.

Jāsaka, ka šis ir tikai viens no piemēriem tam, kā konkrēts pasakas tulkojums izveidojis lokālu latviešu pasakas tradīciju.

Avotu un literatūras saraksts

Aarne, A. (1908) *Vergleichende Märchenforschungen*. Helsingfors: Finnische literarische Gesellschaft. 200 S.

Ambainis, O. (1989) *Latviešu folkloristikas vēsture*. Rīga: Zinātne. 128 lpp.

¹ “Izsaukumi: kā “Bulbul, atdusies!” (A. 550) un “Zēzām, atdaries!” (A. 676) varēja nākt tikai no grāmatām, bet bērnības dienās es pats tos esmu dzirdējis no vecu ļaužu mutes. Tas tomēr vēl nenozīmē, ka arī visi šo pasaku varianti būtu cēlušies no “Tūkstots un vienas nakts” tulkojumiem, jo daži varianti līdzinās vairāk vācu pasakām nekā arābiešu oriģināliem” (Šmits 1925, 127).

- Apsīšu Jēkabs (1888). Svešos ļaudīs. *Austrums*. Nr. 1: 1–18.
- Arājs, K.; Medne, A. (1977) *Latviešu pasaku tipu rādītājs*. Rīga: Zinātne. 528 lpp.
- Blécourt, W. (2011) Vögel, Pferd und Königstochter. Grām.: *Enzyklopädie des Märchens*. Berlin/New York: De Gruyter, Bd. 14, Lf. 1. S. 283–289.
- Blécourt, W. (2012) Wasser des Lebens. Grām.: *Enzyklopädie des Märchens*. Berlin/New York: De Gruyter, Bd. 14, Lf. 2. S. 509–514.
- Divi stāsti (1873). *Divi stāsti iz tūkstoš un vienas nakts*. Jelgava: J. Šablowskis.
- Habicht, M.; Hagen F.H.; Schall, K. (1826) *Tausend und Eine Nacht. Arabische Erzählungen*. Bd. 11. Breslau: Joseph Max und Komp. 208 S.
- Lerhis-Puškaitis, A. (1891) *Latviešu pasakas un teikas*. 2. sēj. Jelgava: H. Alunāns. 86 lpp.
- Marzolph, U.; Leeuwen, R. (2004) *The Arabian nights encyclopedia*. United States: ABC-CLIO. 921 p.
- Pakalns, G. (2017) Komentāri. Grām.: *Latviešu brīnumu pasakas*. Sast. I. Karlsberga. Rīga: Jānis Roze. 84.–93. lpp.
- Pakalns, G. (2019) Kārlis Arājs un “Džūkstes pasakas”. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVII*. Daugavpils: Saule, 167.–173. lpp.
- Siķens, J. (1891) Bulbulis. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas pielikums*. 21. septembrī.
- Šmits, P. (1897) “Latvju dainas”, 5. un 6. burtnīca. *Mājas Viesa Mēnešraksts*. 1. septembrī.
- Šmits, P. (1917) Latviešu pasaka par mūžību. *Lidums*. 1. februārī.
- Šmits, P. (1925) *Latviešu pasakas un teikas*. 1. sēj. Rīga: Valters un Rapa. 440 lpp.
- Šmits, P. (1926) *Latviešu pasakas un teikas*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa. 524 lpp.
- Šmits, P. (1931) *Latviešu pasakas un teikas*. 7. sēj. Rīga: Valters un Rapa. 498 lpp.
- Uther, H.-J. (2004) *The Types Of International Folktales*. Part 1. (FFC, 284) Helsinki: Soumalainen tiedeakademia. p. 619.
- Vārdnīcas druskas Nr. 34. (1891) *Dienas Lapas Feļetona turpinājums*. 9. februāris.
- Vārdnīcas druskas Nr. 46. (1891) *Dienas Lapas Feļetona turpinājums*. 23. februāris.
- Zilpaušs, T. (1866) *Tūkstoš un viena nakts. Arābiešu pasakas*. Jelgava: Stefenhāgens un dēls. 94 lpp.

Guntis Pakalns

The Folktale about the Bulbulbird in Latvia: history, sources, people

Key words: ATU 550, ATU 551, Būlbūlbird, “Sultan and His Sons and the Enchanting Bird”, “Tales of One Thousand and One Nights”, Latvian folk-tales, folk-tale migration

Summary

Numerous Latvian folk-tale selections feature the tale “Putnu Bulbulis (Bubulis)” recorded by Anss Lerhis-Puškaitis. It was first published in 1891. This folk-tale is characterized by the plot line where the youngest son gains control over the enchanting bird by not answering its request to wish it good night and thus remains unnoticed. Some enthusiasts of the Latvian mythology hoped to prove that Bulbulputns is an ancient Latvian folk-mythology being. On the other hand, the publications in the 19th century local German press display the knowledge that “Būlbūl” is the name for an oriental bird of the nightingale family. The translation from German by T. Zilpaušs 1866 or the anonymous translation of the folk-tale from 1873 may well have been adopted into the oral tradition. Already in 1925 this was pointed out by Pēteris Šmits – the editor of the largest Latvian folk-tale edition. The popularity of the folk-tale is attested by the fact that by the Latvians – in “The Types of the Latvian Folktales” (1977), unlike folk-tale type catalogues of other nations, this type has been selected as a specific subtype, differing from the “Bird, Horse, and Princess” (ATU 550), and “Water of Life” (ATU 551) so popular in Europe. The folk-tale “Sultan and His Sons and the Enchanting Bird” (No. 374) cannot be found in the older publications of the “One Thousand and One Night Tales”; the only source of it is the so-called Wortley-Montague manuscript from England, originating around the end of the 18th century. This folk-tale was included in the first larger translation of the “1001 night” into German (1826), through which it must have been translated into Latvian, and consequently become part of the Latvian oral and folk-tale book tradition.

Tālis Pumpuriņš

Staņislavs Kambala – viens no Latvijas valsts dibinātājiem. Nezināmi biogrāfijas fakti

Atslēgas vārdi: Staņislavs Kambala, Latgale, Latvijas Tautas padome, Latvijas Banka

Staņislavs Kambala (1893–1941) bija viens no pazīstamākajiem un ievērojamākajiem latgaliešiem, kurš darbojies gan 1917. gada Latgales kongresā, gan arī vēlāk – Latvijas Republikas laikā. S. Kambala bijis ne vien aktīvs Latgales sabiedriskais darbinieks, Latgales Apvienošanās kongresa dalībnieks, bet arī vienīgais Latgales pārstāvis Latvijas Republikas proklamēšanas aktā Rīgā 1918. gada 18. novembrī, Latgales un Latvijas patriots.

Pirmā pasaules kara laikā S. Kambala bijis latviešu strēlnieks, kurš iesaistījies nacionāli noskaņoto karavīru aktivitātēs. Veicinājis latgaliešu skolas un aviāzniecības attīstību. Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas turpināja darboties politikā, ar laiku pievērsās banku nozarei, uzņēmējdarbībai. Līdztekus tam aktīvi piedalījies izglītības un kultūras pasākumos, īpaši latgaliešu katolisko aprindu rīkotajos. S. Kambala kā politiķis izcēlās ar emocionālām, nereti asām runām, tādējādi iemantojot gan atbalstītājus, gan arī politiskos pretiniekus (*Latvijas valsts dibinātāji* 2018, 390–398). 1917. gadā darbojies Latviešu Pagaidu nacionālās padomes izveidē Valkā, vēlāk sadarbojās arī ar politiķiem, kurus Rīgā dēvēja par Demokrātisko bloku. Kā vienīgais Latgales Zemes padomes pārstāvis piedalījās Tautas padomes politiskās platformas pieņemšanā 17. novembra sēdē, kurā tika vēlēts arī jaunā tautas pārstāvniecības prezidijā. Latviešu Zemnieku savienība S. Kambalu izvirzīja par otro sekretāra biedru, un līdz ar pārējiem kandidātiem tika vienbalsīgi ievēlēts. 18. novembra svinīgajā aktā kā vienīgajam delegātam no Latgales bija dots vārds apsveikumam; savā runā S. Kambala izcēla latgaliešu izseno vēlmi apvienoties ar pārējo Latviju:

“Metot skatu uz mūsu tautas vēstures pēdējiem septiņi simti gadiem, ieraugām Latgali kā no koka atgrieztu zaru, kuram nepieplūst vairs dzīvības vielas. Latgales garīgā kultūra bijusi galvenā kārtā poļu rokās, bagātie meži piederējuši muižniekiem, tirdzniecība ir svešinieku rokās, ierēdņi bijuši krievi. Mums pašiem nekā nebija. Ne runāt latgaliski nedrīkstēja, ne domāt. Tādos apstākļos tauta nevarēja dzīvot. Tādēļ tā vienmēr gribējusi pieslēgties pārējai

Latvijai. Jau pagājušā gadu simteņa 80-tos gados izteikta šī vēlēšanās, bet muižniecība šim nodomam nostājusies ceļā. Tā tas gājis līdz tagadējam laikam. [...] Apvienotā Latvija nu jāceļ pašu rokām, ar pašu spēku, ar politisku partiju un grupu apvienošanos. Dievs lai svētī brīvo Latviju!” (Latvijas Tautas padome 1920, 13)

Protokolā aiz S. Kambalas runas piezīme: “Latgales priekšstāvja runai seko ilgi, ilgi, visas Padomes un pilsoņu vienprātīgi aplausi. Runa nāca no sirds un gāja pie sirds.” (Latvijas Tautas padome 1920, 13)

Viļa Ridzinieka (1884–1962) vienīgajā valsts proklamēšanas svinīgā mirklā fotogrāfijā S. Kambala, kuram pie svārku atloka piesprausta nacionālo krāsu lentīte, redzams stāvam pie prezidija galda labajā pusē. Savos 25 gados viņš bija jaunākais prezidija loceklis.

Nākamās dienas sēdē tika izvirzīts jautājums par Tautas padomes manifesta drukāšanu Latgalei, kur S. Kambala atzīst, ka “abi priekšlikumi būtu apvienojami tādā ziņā, ka nodrukātu 1) literāriskā valodā un 2) Latgales izloksnē. Būtu arī daļa jānodrukā krievu valodā, jo tur dzīvojot daudz krievu-vecitcībnieku, kuri neprot latgaliski un ja viņu valodā nenodrukātu, tad to ieskatītu par letomāniju.

Dr. Kalniņš uzskata šīni lietā par kompetentu personu Latgales priekšstāvi un atzīst, ka jārēķinās ar pēdējā izteiktām domām. Nolemj drukāt manifestu jaunajā ortogrāfijā un daļu krievu valodā” (Latvijas Tautas padome 1920, 16).

Jau Tautas padomes pirmajās sēdēs, neatkāpdamies no nacionālpatriotiskajiem uzskatiem, S. Kambala uzsvēra, ka jaunās valsts centrālajai varai jārespektē gan Latgales kultūras un ekonomiskā savdabība, gan mazākumtautību tiesības.

2. decembra sēdē Latgale bija pārstāvēta kuplākā skaitā. Līdz ar S. Kambalu sēdē piedalījās Ādams Turkupuls (1891–1969), Valerija Seile (1891–1970), Antons Laizāns (1884–1954), Pāvels Laizāns (1888–1933), Jezups Trasūns (1898–1978), Staņislavs Jaudzems (1890–1969) (Latvijas Tautas padome 1920, 19).

Sarkanās armijas uzbrukums 1918. gada decembrī S. Kambalu pārsteidza Latgalē, un tikai nākamā gada maijā slepus izdevās nokļūt Liepājā, uz kurieni bija evakuējusies Latvijas Tautas padome un Pagaidu valdība.

Ar spilgtu runu S. Kambala uztājās Tautas padomes ārkārtas sēdē Liepājā 1919. gada 12. maijā, kas bija sasaukta pēc 16. aprīļa puča. Bijis lielinieku ieņemtajā teritorijā, S. Kambala savā runā šaustīja gan labējos, gan kreisos politiķus par nespēju rast kopēju valodu:

“Pirms nedēļas es, pārnācis no Latgales un no Rīgas, apstulbu, izdzirdis to, kas notiek Liepājā. Tur aiz frontes cilvēki mirst no bada, mirst cietumos, tiek aplaupīti, lielākā daļa lauku paliks neapsēta – cilvēki gaida glābšanas, izmocītie rīdzenieki negrib ticēt, ka Liepājā valdība gāzta, viņi netic, ka liepājiešu prātus viņi ne cīņa ar lieliniekiem, bet grupu cīņa par varu, spekulācija ar ministru portfeliem. Viņi netic, ka, vedot kopējo cīņu ar lieliniekiem, galēji labais spārns nevar nodibināt kopējas frontes ar galēji kreiso. Tās baumas, kas staigā pa Rīgas ielām, viņi uzskata kā lielinieku provokāciju.

Vai tā grupa bez citiem iedzīvotājiem ir spējīga glābt Latviju? Vai zemnieki un strādnieki cīnīsies reakcionāras grupas vadonībā un labā? Nē. Ar savu reakcionāro rīcību tā sacels tik īgnumu, kurnēšanu un neapzinīgās masas sagatavos lieliniecismam.

Tāpēc latgalieši nosoda reakcionārās grupas kombinācijas, pieprasa Ulmaņa kabineta atgriešanos, grupu savstarpēju saprašanos un kopējas frontes nodibināšanu cīņai ar lieliniecismu.

Es ticu, ka pie labas gribas tas būs iespējams, jo man ir piedzīvojumi no Latgales, kur zemstēs mēs zemnieki strādājām kopā ar muižniekiem, kaut bija pretrunas, pat asas pretrunas, bet strādāt varēja. (*Aplausi*)” (Latvijas Tautas padome 1920, 87–88)

Aktivāka S. Kambalas parlamentārā darbība bija 1919. gadā, kad Tautas padome atgriezās Rīgā. S. Kambala tika ievēlēts Karaklausības, Satversmes sapulces Centrālajā vēlēšanu un Uzsaukumu izstrādāšanas komisijās. Tad nācās runāt gan pie likumprojektu apspriešanas, gan ziņojumiem (Kārklis 1925 a, 42–43).

Bermontiādes laikā S. Kambala bija iekļauts bijušā apsardzības ministra Jāņa Zāliša (1874–1919) vadītajā delegācijā, kas 5. oktobrī devās uz Varšavu, lai vestu sarunas par Polijas palīdzību Latvijas atbrīvošanā no ienaidniekiem (B. Latviešu delegācijas priekšnieks J. Zālītis par Polijas-Lietavas-Latvijas kopējo uzstāšanos 1920).

Satversmes sapulces vēlēšanās S. Kambala kandidēja no Latgales Zemnieku partijas, kurai viņš bija līdzdibinātājs. Partija uzrādīja labus rezultātus un pēc iegūto vietu skaita parlamentā bija otra lielākā pilsoniskā partija, kas vairāk darbojās gan kā Latviešu Zemnieku savienības politiku atbalstoša partija. Ar vēlēšanu cīņu saistāms arī S. Kambalas dibinātais un līdz 1920. gada novembrim redīgētais laikraksts “Latgalīts”, kas iznāca līdz 1926. gadam (Latviešu periodika. 3. sējums, 1. daļa 1988, 298–299). Satversmes sapulcē S. Kambalu ievēlēja par otro viceprezidentu, viņš bija ievēlēts Lūgumu un sūdzību, Pašvaldības, Pieprasījumu un Satversmes komisijās (no Pašvaldības

un Satversmes komisijām drīz vien izstājās). Daudzreiz uzstājās ne tikai likumprojektu apspriešanā, bet arī par citiem jautājumiem, izraisot plašu rezonansi sabiedrībā (Kārklīšs 1925b, 82–83).

Spilgtākā runa, šķiet, bija Satversmes sapulces ārkārtas sēdē 5. novembrī, kad S. Kambala uzstājās debatēs par sociāldemokrātu pieprasījumu sakarā ar Krievijas sūtņa Jakova Gaņecka (*Ганецкий Яков*, 1879–1937) notu valdībai. S. Kambala norāda, cik pavisā un vieglprātīgi uzstājas sociāldemokrāti, apvainodami valdību valsts nodevībā:

“[...] Ja Latvija šobrīd ir, tad tas ir pilsonisko partiju nopelns, un šis darbs ir veikts pret sociāldemokrātu gribu, kuri visiem spēkiem pūlējās izjaukt nacionālo darbu. Un kad lielinieki 1918. gada beigās nāca uz Rīgu, sociāldemokrāti aizgāja no Tautas padomes un iestājās Stučkas dienestā. Bet 1919. gada decembrī sociāldemokrātu konferences vārdā Satversmes sapulces loceklis J. Celms sūtīja lieliniekiem (3. padomju kongresam) taisnošanās rakstu par sociāldemokrātu iestāšanos Tautas padomē un tanī rakstīja, ka sociāldemokrāti stāvēt padomju varas pusē! (Sociāldemokrāti sauc, ka tas bijis 1920. g. janvārī.). Latgale vēl tad asiņoja zem lielinieku jūga, un mūsu sociāldemokrāti ar to grūda dunci mugurā mūsu armijai.

(Runātājs J. Celma rakstu tura rokās un nolasa no tā raksturīgākās vietas, kuras Satv. sapulcē rada sensāciju.) [...]

Sociāldemokrātu interpelācija ir nodevība pret Krievijā vēl smokošiem latviešiem. Interpelācijas nolūks ir dot padomju Krievijai rokās ieročus pret Latviju un latviešu bēgļiem, un viņa ir rakstīta Gaņecka uzdevumā. (Ilgi aplausi labā pusē. Sociāldemokrāti sauc: “Kambala izglāba Ulmaņa valdību”)” (Satversmes sapulces ārkārtējās sēdes turpinājums 5. novembrī 1920)

S. Kambala vēlreiz norāda uz viņa rokās nonākušo vēstuli, kuru Latviešu sociāldemokrātiskās partijas centrālā komiteja ar Jūlija Celma (1879–1935) parakstu sūtījusi 3. padomju kongresam Latvijā un Pēterim Stučkam (1865–1932) un kurā rakstīts, ka Latviešu sociāldemokrātu partija ne tikai negribot sabotēt padomju varu, bet gan apsolut to visādi atbalstīt: “Šādu vēstuli mūsu sociāldemokrāti sūtīja Stučkam tai laikā, kad Latvijas demokrātiskā republika jau bija nodibināta. Ja tā nav valsts nodevība, kas tad tas ir?!” (Satversmes sapulces ārkārtējās sēdes turpinājums 5. novembrī 1920)

Debatēs viens no sociāldemokrātu līderiem Fricis Menders (1885–1971) atbildēja: “Kur jāaizstāv Krievijas revolūcija, mēs iesim kopā ar padomju Krieviju,” ar ko izsauca zālē lielus protestus un pat saucienus publikā: “Nost ar komunistiem!” (Satversmes sapulces ārkārtējās sēdes turpinājums 5. novembrī 1920)

Laikrakstā “Valdības Vēstnesis” atreferēta S. Kambalas runa 5. novembra sēdē un atzīmēts, ka attiecībā uz tagadējo interpelāciju runātājs aizrāda, ka pats sociāldemokrātu līderis Dr. P. Kalniņš kādā komisijas sēdē privātā sarunā izteicies, ka interpelācija nekas nopietns neesot: “Tātad tā iesniegta vienīgi skandāla sacelšanas dēļ un par patiku padomju Krievijas sūtnim Gaņeckim, tā kā mūsu valdībai, kura godīgi un nopietni pilda miera līgumu ar Krieviju, lai varētu tomēr pārvest tā nepildīšanu.” S. Kambalas runu pavada ilgi aplausi, bet pret sociāldemokrātiju, sevišķi pret Celmu, atskan nepārprotami saucieni. (Latvijas Satversmes sapulces ārkārtējā sēde 5. novembrī, 1920)

Līdzīgi kā daudziem vēlākajiem politiķiem, arī S. Kambalas aktīva iesaistīšanās sabiedriski politiskajos procesos notika Pirmā pasaules kara laikā, īpaši pēc Krievijas Februāra (Marta) revolūcijas. Salīdzinot ar pārējiem proklamētājiem, viņam vairāk nācās darboties armijas, t. i., latviešu strēlnieku vidē.

S. Kambala pēc Pirmā pasaules kara izcelšanās 1914. gadā izglītību turpināja Petrogradas garīgajā seminārā. Petrogradā bija sācies plašs sabiedrisks un tautas audzināšanas darbs. 1915. gadā darbojās Latgales bēgļu palīdzības biedrība Vladislava Rubuļa (1887–1937), Valerijas Seiles un Kazimira Skrindas (1875–1919) vadībā. Kopīgā darbā tika piesaistīti visi novada izglītotie darbinieki un garīdznieki, viens no aktīvākajiem bija S. Kambala. Viņš darbojās pirmajos Latgales laikrakstos (“Dryva” u. c.), aicināja latviešus iegūt izglītību, 1917. gadā publicēja uzsaukumu tautai “Pleskovieši un okupēto apvidu pilsoņi”. S. Kambala cīnījās pret krievu virskundzību, aicināja tautu atbrīvoties no ilgā austrumu žņauga, organizēties nacionālā latviešu valstī. S. Kambala rūpējās par pirmajām latviskajām grāmatām, valodas tīrību un skolām. 1918. gadā publicēts S. Kambalas izdevums “Atskats par pareizrakstības apspriedi” (Latkovskis 1942).

S. Kambala bijis delegāts Latgales kongresā 1917. gada 26.–27. aprīlī, kā Latgales Pagaidu Zemes padomes pārstāvis piedalījies Ukrainas Centrālās Radas organizētajā Mazo tautu kongresā Kijevā, kur ar runu uzstājās Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925). Krievijas Tautu Savienības Padomē ievēlēti latvieši: Kijevas universitātes lektors Mārtiņš Bruņinieks (1866–1950), Kurzemes Zemes padomes loceklis Kristaps Bahmanis (1867–1942), Vidzemes Zemes padomes loceklis Zigfrīds Anna Meierovics, Latgales Strēlnieku grupas izpildu komitejas loceklis S. Kambala (K. L. Krievijas Tautu Savienības Padomē 1917). 1917. gada oktobrī S. Kambala bija laikraksta “Latgolas Pagaidu Zemes Padūmes Ziņojums” redaktors (Latviešu periodika. 1768–1919. 1. sējums 1977).

Atgriezies Vidzemē, aktīvi iesaistījās latviešu nacionālo ideju popularizēšanā strēlnieku vidē, kā Latgales Zemes padomes pārstāvis piedalījās Latvijas Pagaidu Nacionālās padomes darbā 1917. gada 16.–17. novembrī (29.–30. novembrī) Valkā, kur emocionālā runā klātesošos iepazīstināja ar situāciju Latgalē:

“Kambala (latgalietis) runā par Latgales pievienošanu Latvijai. Krievijā anarhija. No Krievijas puses šķēršļu nebūs, pievienojot Latgali Latvijai. Bet Latgalē pašā šai ziņā lielas grūtības un sarežģījumi. Latgales cittautieši, ebreji un vecticībnieki ir pret pievienošanos. Arī Ķempa partija par pievienošanos negrib runāt. Latgalē par maz ir reāla spēka, kas stāvētu par pievienošanos, kaut gan Latgales zemnieki ir lieli nacionālisti. Bet pateicoties tumšiem spēkiem un demagoģiskai aģitācijai, latgaliešu tauta tiek jaukta. To jau rāda Ludzas zemste, kurā savēlēti tikai melnsimtnieciski krievi. Vienīgi latviski domājošais apgabals ir Rēzeknes apriņķis. Tā Rēzeknes zemstē pārsvars ir latviešiem. Latgales Satversmes sapulci tagad nevarētu sasaukt, jo cittautieši tam strādātu pretim. Arī plebiscīts tagadējos apstākļos Latgalē priekš mums var iznākt nelabvēlīgs. Latgalē vēl jāstrādā liels aģitācijas darbs. Ja baltieši paši nešķeltos, tad gan varētu panākt Latgales pievienošanu.” (Valka. Latviešu Pagaidu Nacionālpadomes sēde 17. novembrī 1917)

Kā vienu no risinājumiem, taču tajā brīdī nerealizējamu, S. Kambala saskatīja latviešu strēlnieku izmantošanu apvienošanās ideju popularizēšanā: “Tad varētu sūtīt uz Latgali kādu latviešu strēlnieku pulku, kurš varētu tautā aģitēt un noskaidrot Latgales pievienošanās vajadzību, bet no mūsu lielnieciskiem pulkiem tādu lietu nav ko gaidīt. Pie latviešu pulkiem varbūt vajadzētu dibināt latgaliešu pulku, kurš šo uzdevumu varētu veikt, bet tas būtu ļoti garš ceļš.” (Valka. Latviešu Pagaidu Nacionālpadomes sēde 17. novembrī 1917). Klātesošie secina: “No Kambalas runas redzams, ka Latgales pievienošanas jautājums ir grūts un uz viņu optimistiski nevar skatīties.” (Valka. Latviešu Pagaidu Nacionālpadomes sēde 17. novembrī 1917). Pēc Kambalas runas Jānis Akuraters (1876–1937) izteicies, ka “vajadzētu noteikt Latvijas robežas Latgalē. Ar to apvienotas Latvijas ideja uz ārieni iegūtu lielāku noietību.” (Valka. Latviešu Pagaidu Nacionālpadomes sēde 17. novembrī 1917)

Ja Nacionālpadomes dibināšanas sēdē S. Kambalas teiktais tika aplūkots kā Latvijas apvienošanās problēma, tad lielnieciskajā Latgales strēlnieku padomē, kas sanāca 19. novembrī (2. decembrī), viņa proponētās idejas guva nosodījumu. Sēdes atreferējumā teikts:

“Padome atzīst, ka maz darīts no sekcijas puses, lai būtu zināms Latgalē, ko domā viņas dēli ierakumos. Viņi prasa mieru, maizi, brīvību. Viņi iet ciņā

ar sociāldemokrātijas kreiso spārnu, bet nevis ar tautas “sociālistiem”, kā Kambalu, Rubuli un baznīckungu Skrindu. Šiem kungiem Padome izsaka stingrāko protestu, jo viņi spekulējuši ar viltotām strēlnieku domām. Strēlnieki neatzīst buržuāzijas nacionālpadomi, bet gan demokrātiski vēlētas zemju padomes. Kambala atstāj zāli pārmetumu pavadīts; viņam seko prap. Greivuls, kurš gan vēlāki klusiņām ielīda atpakaļ – redz, ka viņu pozīcija sagrauta!” (Vaidavietis 1917)

Valkā S. Kambalas runas pavadīja aplausi, taču pavisam citādi viņam un domubiedriem veicās dzimtajā pusē. Bez atturīgās, pat noliedzošās Latgales minoritāšu attieksmes pret Latgales pievienošanu Latvijai 1917.–1918. gada ziemā – neilgi pēc lielinieku veiktā valsts apvērsuma Petrogradā – auga padomju varas piekritēju ietekme un saruka S. Kambalas pārstāvētās Latgales Pagaidu Zemes padomes autoritāte. Lai arī sociālisti iestājās par apvienotas Latvijas autonomiju, un 1918. gada beigās viņi pat no Padomju Krievijas valdības panāca Latgales formālu pievienošanu Vidzemes guberņai, taču tas kalpoja vienīgi pārvaldes atvieglīšanai un nebija saistīts ar nacionālas valsts ideju (Spreslis 1957, 106–107). Šādā politiskajā gaisotnē S. Kambala piedzīvoja neveiksmes un bija spiests uzklausīt skarbu kritiku no politiskajiem oponentiem, tostarp arī no agrākajiem armijas biedriem. Lielinieki un citi kreisā spārna latgalieši noraidīja S. Kambalas izteiktos priekšlikumus arī 2. Latgales kongresā jeb Vitebskas guberņas latgaliešu apriņķu padomju kongresā 16.–17. decembrī Rēzeknē (Spreslis 1957, 106–107). Kad 1917.–1918. gada mijā lielinieki pilnībā pārņēma kontroli Vidzemē, LPNP pārcēla darbību uz Petrogradu. Padomes 2. sesijā 1918. gada janvāra beigās S. Kambalu ievēlēja LPNP Informācijas nodaļā, turklāt bija paredzēts, ka viņš kopā ar citiem latgaliešu pārstāvjiem darbosies īpaši izveidotajā LPNP Latgales lietu nodaļā (Latviešu pagaidu nacionālās padomes otrās sesijas protokols, 28.–31.01.1918). Šo ieceri izjauca S. Kambalas apcietināšana – pēc atgriešanās Vidzemē lielinieki viņu arestēja un ievietoja Cēsu cietumā, kur viņš atradās līdz Vācijas karaspēka ienākšanai 1918. gada februāra beigās (Staņislava Kambalas personiskā lieta. LBA, 10. lp.). Arī vācu okupācijas laikā viņš tika varas iestāžu vajāts un 1918. gada martā pat mēnesi nosēdēja cietumā (Staņislava Kambalas personiskā lieta. LBA, 12. lp.). Līdzšinējās biogrāfijas kļūdaini norādīts, ka S. Kambala turēts Cēsu cietumā 1919. gadā lielinieku laikā (Kroders 1929, 56). Vācu okupācijas 1918. gadā viņš strādājis Rēzeknes apriņķa zemstē un bijis latviešu skolotāju kursu pārzinis (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006, 71).

Mazāk aplūkoti ir notikumi, kas saistās ar Latvijas apvienošanās problēmām Latgalē vācu okupācijas laikā, kuru risināšanā aktīvi iesaistījās arī

S. Kambala. Neskaidrs statuss Vācijas okupācijas laikā 1918. gadā bija iepriekšējā gada maijā dibinātajai Latgales Pagaidu Zemes padomei. Oficiāli tās darbība netika atļauta, taču šīs padomes locekļi, arī S. Kambala, varēja salīdzinoši brīvi paust savus nacionālos uzskatus un ietekmēt lēmumu pieņemšanu Rēzeknes, Ludzas un Daugavpils apriņķu pašvaldībās – zemes padomēs (zemstēs). Vācijas okupācijas iestādes to piecieta, jo saskaņā ar Brestļitovskas miera līgumu Latgale netika iekļauta Vācijai pievienojamo teritoriju skaitā, lai gan tajā atradās Vācijas karaspēks. Tādēļ diplomātiska aprēķina dēļ Vācija 1918. gadā bija ieinteresēta, lai tieši no pašas Latgales nāktu iniciatīva par pievienošanu Vidzemei. Nacionāli noskaņoto S. Kambalu nevadīja Vācijas okupācijas varai lojāli apsvērumi, viņš izmantoja iespēju organizēt Latgales pašpārvaldi, lai aizstāvētu vienotas Latvijas ideālus (Latgales nākotne 1918; Latgales sabiedriskā darbība vācu okupācijas apstākļos 1918).

1918. gada 27. un 28. maijā Rēzeknē notika apriņķa zemstes locekļu pilnsapulce, kurā bija jāpieņem rezolūcija par Latgales pievienošanu Vidzemei un Kurzemei. Par Latgales nākotni runāja S. Kambala:

“Aizrādījis uz valsts centralizācijas ļaunumiem, viņš norāda arī uz lielas decentralizācijas trūkumiem. Tēvam vieglāk uzaudzināt savu vien ģimeni, nekā vairākas svešas ģimenes zem viena jumta. Tas nav dabīgi, ka latviskā Latgale ir saistīta pie krieviskās Vitebskas guberņas. Latgale ir tuvāka atlikušai Latvijai. Te viņai trūkst lielāka centra, jo viņas dabīgais kultūras centrs var būt tikai tur Latvijā – Rīgā. Krieviem ir sava māmulīņa Volga, latviešu māmulīņa ir Daugava. Ap to mums latviešiem jākopojas, tā mūs ved plašajā jūrā, pie viņas atrodas mūsu lielākais saimnieciskais centrs – Rīga, kurā vien atrodas Daugavas atslēgas, nevis Vitebskā. Ja mēs gribam radīt kultūru, tad mums nav jāpiegriežas Krievijas anarhismam, kurš var atraut atpakaļ Nikolajus un Mihailus... (krievs Smirnovs protestē [..] piesienas kājās, izsaukdamies, ka tas nav pielaižams, un ar troksni atstāj zāli. Vēlāk viņš iesniedz atteikšanos no zemstes locekļa amata. Pie sēdes dalībniekiem Smirnova demonstrācija nekādas “lidzjūtības” nesaceļ.)” (Latgales nākotne 1918).

“Mums nopietni jāskatās nākotnē, neļaujoties sevi no tagadējiem neizbēgamiem dienu notikumiem maldināt uz vienu vai otru pusi. Mums jāseko Daugavpil un Ludzas zemstes priekšzīmei un jāatdalās no Krievijas, lai pievienotos Vidzemei un Kurzemei zem viena valdošā centra Rīgā, paturot sev autonomiju.” (Latgales nākotne 1918)

Vairāki klātesošie pēc runas izteica S. Kambalam pateicību un atbalstu. Ar 24 “par” un 9 “pret” balsīm, dažiem atturoties, tika pieņemta rezolūcija par Latgales pievienošanu Latvijai. Sapulcē arī ievēlēja 5 delegātus, tostarp

S. Kambalu, uz Latgales centrālās Zemes padomes sēdi Daugavpili 5. oktobrī, kad visu trīs minēto apriņķu delegāti vēlreiz pieņēma lēmumu par apvienošanās ar Vidzemi un Kurzemi, šoreiz jau Vācijas okupācijas varas apstākļos. (Latgales nākotne 1918)

S. Kambalas līdzdalība gan 1917. gada notikumos, gan arī pēc valsts dibināšanas radusi atspoguļojumu viņa novadnieka rakstnieka Antona Rupaiņa (1906–1976) daiļradē. Kultūrvēsturiskā romāna “Gaisa rati” fragmentā “Dumpinieki” tēloti Pēterdienas svētki Bērzgalē 1920. gadu sākumā:

“Visiem uz mēles bija divi populāri vārdi: Satversmes sapulces viceprezidents Staņislavs Kambala un prāvests Pīters Apšinieks.

Bērzgalieši Kambalu sauca viņa sētas palamā – par Pupu Tanclavu, bet tāliešiem šī palama lika daudz ko piedomāt. Citi runāja, ka viņš ir pupās dzimis, citi – ka ar pupiņām vien barots no dzimšanas. Daudzajie atcerējās Kambalu no 1917. gada revolūcijas laikiem, kad viņš mītiņos rādīja ar sarkanām lentēm pārsietas rikstes, ar ko kungi šaustījuši zemniekus. Viņš stāstīja, ka šīs rikstes glabājušās Pēterpils Dumas muzejā, bet ļaudis domāja, ka ir gan paša grieztas Stapuļu krūmājos. Tomēr Satversmes sapulces vēlēšanās latgaļu vairums balsoja par Kambalu kā par nabagu vīru, kas taisnīgi sadalīs kāroto muižu zemi, un tagad daudzajie gribēja satikt viņu bērzgaliešu svētkos.” (Rupainis 1961, 12)

“Pie biedrības nama simti zemes gribētāju gaidīja Kambalu. [...] Beidzot melns rikšotājs atrāva arī zemes dalītāju Kambalu, bet kumeļš zviegdamis traucās pāri tirgus laukumam, tā ka gaidītāji dabūja redzēt tikai Kambalas zilo mēteli, augstu rokā paceltu platmali un baltās manšetes ar zelta pogām.” (Rupainis 1961, 13)

S. Kambalas pirmajā plašākajā biogrāfijā, kas publicēta grāmatā “Latvijas darbinieku galerija. 1918–1928”, par viņa dzimšanu, skolas un dienesta gadiem rakstīts:

“Dzimis 1893. gadā 13. jūnijā Rēzeknes apriņķī, Berzgaļa pagasta Stapuļu sādžā kā lauksaimnieka dēls. Beidzis Pēterpils katoļu garīgā semināra filosofijas kursu un apmeklējis Latvijas augstskolas juridisko fakultāti. 1914. gada 31. jūlijā iesaukts kā volontiers Krievijas karaspēkā. 1915. gadā pēc Oranienbaumas kara skolas nobeigšanas izvests par praporščiku. Līdz 1917. gadam dienējis 52. Sibīrijas strēlnieku pulkā, tad pārgājis uz 2. Rīgas strēlnieku pulku. Piedalījies cīņās pret lieliniekiem.” (Kroders 1929, 56)

Šis neprecizās ziņas vēlāk pārpublicētas citos izdevumos. Donāts Latkovskis (1912–1943) S. Kambalam veltītajā nekrologā norādījis, ka novadnieks dzimis 12. jūnijā (Latkovskis D. Miris Staņislavs Kambala (1893–1941),

1942). 1921. gada 7. martā Rēzeknē izdotajā pasē ierakstīts, ka Bērzgala pagasta pilsonis Staņislavs Ontona dēls Kambala dzimis 1893. gada 12. jūnijā Bērzgala pagastā. (Staņislava Kambalas pase 1921, 1. lp.) Arī 1919. gada 1. oktobrī aizpildītajā studenta kartiņā dzimšanas datums norādīts 12. jūnijs (Staņislava Kambalas LU studenta lieta, 2. lp.). Bērzgales draudzes 1893. gada dzimušo reģistrā ar Nr. 69 ierakstīts, ka 12. (24.) jūnijā Bērzgales draudzes Stapuļu sādžā zemnieku Ontona un Dārtas Kambalu ģimenē piedzimis dēls Staņislavs Kambala, kurš kristīts 13. (25.) jūnijā (Rēzeknes-Rēznas dekanāts, Romas katoļu dzimušie 1893. g., 61. lp. o.p.).

Par dzimšanas vietas nosaukumu arī bijušas domstarpības, jo gan nosaukums, gan pagasta teritorija laika gaitā mainījusies. S. Kambalas dzimšanas laikā bija nevis Bērzgales, bet Kuļņevas pagasts. S. Kambala dzimis pašreizējā Lendžu pagasta teritorijā Stapuļu sādžā (Rancāne A., 2017).

Pēc vietējās Bērzpils pagasta skolas devies uz Rēzeknes pilsētas skolu un vēlāk uz Pēterpili, lai izglītību turpinātu Sv. Katrīnes ģimnāzijā (Latkovskis D. Miris Staņislavs Kambala (1893–1941), 1942). S. Kambalas biogrāfi norāda, ka viņš “studējis tieslietas Latvijas Universitātē”. Lai arī pasē pie nodarbošanās rakstīts “students”, precīzāks ir ieraksts “Valsts darbinieku galerijā”, kur minēts, ka S. Kambala “apmeklējis Latvijas augstskolas juridisko fakultāti” (Kroders 1929, 56). S. Kambalas LU studentu lietā, kas iesākta un arī beigta 1919. gadā, ir 2 lapas; ar 1919. gada 24. septembri datēts iesniegums Augstskolas rektoram ar lūgumu uzņemt viņu Ekonomiski juridiskās fakultātes juridiskajā nodaļā un aizpildīta studenta kartiņa ar norādi, ka viņš uzņemts 1. oktobrī (Staņislava Kambalas LU studenta lieta, 2. lp.). Studenta kartiņas otrā pusē S. Kambala ar savu parakstu apliecinājis, ka 1. oktobrī visus dokumentus saņēmis atpakaļ (Staņislava Kambalas LU studenta lieta, 2. lp. o.p.).

1922. gadā darbu sāka Latvijas Banka un S. Kambalas banku darbinieka gaitas.

“Latvijas Bankas padomes pirmais sastāvs tika izveidots un tā pilnvaras atvasinātas no Ministru kabineta 1922. gada 22. septembrī (1919. gada 16. jūlija likuma kārtībā) izdotajiem Statūtiem. Par padomes priekšsēdētāju Ministru kabinets 19. oktobrī apstiprināja Ringoldu Kalningu (1873–1940), par locekļiem – Ādolfu Klīvi (1888–1972), Kārli Benzi (1884–1960), Jāni Bisenieku (1864–1923) (pēc viņa nāves 1923. gada 3. februārī Ministru kabinets apstiprināja Frici Menderu, Staņislavu Kambalu, Aleksandru Kārklīņu (1892–1959) kā Finanšu ministrijas priekšstāvi, Pēteri Sieceniņu (1865–1930), Jāni Vesmani (1878–1942) un Jāni Zēbergu (1871–1927). Viņi un bankas galvenā direktora vietas izpildītājs Kārlis Vanags (1883–1942) pida-

lijās padomes pirmajā sēdē 1922. gada 23. oktobrī un turpināja strādāt līdz 1923. gada jūnija sākumam, kad tika īstenota Saeimas prasība atjaunot bankas padomes sastāvu.” (Puriņš Ā. Latvijas Banka (1922–1940), 2012, 59) Jaunajā padomē S. Kambala vairs neatgriezās.

Līdz 1924. gadam S. Kambala bija sabiedrības “Linsēkla” valdes loceklis un Rīgas latviešu lauksaimniecības kredītbiedrības valdes loceklis, paju sabiedrībā “Gromota” direktors-rikotājs, bet 1925.–1926. gadā Latgales akciju bankas direktors-rikotājs (Puriņš Ā. Latvijas Banka (1922–1940), 2012, 59).

Partiju cīņu rezultātā (Partiju cīņas ap augstiem amatiem, 1926) S. Kambala 1926. gadā kļuva par vienu no galvenā direktora vietniekiem. “Lauku Darbs” rakstīja: “Par Latvijas bankas 5. direktoru iecelts Staņislavs Kambala, kurš Satversmes sapulcē “varonīgi cīnījās” pret lugas “Pans” izrādīšanu uz latvju skatuvēm un drīzāk varētu noderēt par kāda ķīniša vai fostroktdiles direktoru.” (Āži par dārzniekiem 1926) Pretēji skeptiķu prognozēm S. Kambala ātri iejutās baņķiera lomā un attaisnoja savu izvirzīšanu augstajam amatam. “Katrš direktors vadīja konkrētu bankas darbības jomu, kā to bija noteicis galvenais direktors, un bija par to pilnīgi atbildīgs. Par nepilnībām viņu pārziņā esošajās atbildības jomās direktori E. Švēde, V. Bandrevičs un S. Kambala šķīrās no amatiem.” (Puriņš 2012, 67) Desmit gadu laikā S. Kambalam bija iznācis pildīt dažādus pienākumus. Ne mazums nācās arī saņemt kritikas presē, bet viņam atšķirībā no daļa cita bankas direktora nebija jāsēž uz apsūdzēto sola. Par viņa aiziešanu laikrakstos bija paziņots pāris teikumos: “Latvijas bankas direktors Staņislavs Kambala iesniedzis finansu ministrim atlūgumus no amata. K[ambala] aizejot pensijā.” (Latvijas bankas dir. St. Kambala atstāj dienestu bankā, 1936). 8. aprīlī notika Latvijas Bankas padome sēde. “Pensijā aizgājušā direktora S. Kambalas līdzšinējos pienākumus – sekretariāta, tekošo rēķinu, lauksaimnieku daļas, vērtspapīru un bankas saimniecības pārziņāšanu bankas valde uzdevusi pagaidām izpildīt direktoram [Ernestam] Ozoliņam.” (Latvijas Bankas padome 1936)

No bankas “direktorēšanas” laika savulaik presē izskanēja kāds tiesas process, t. s. Poļa-Kambala šantāžas lieta (Poļa-Kambala šantāžas lieta, 1929), kur S. Kambala bija cietušais. Precīzāk sakot, cietušā lomā nonāca pats, līdzdarbojoties kādā “dzeltenās preses” pasākumā. 1929. gadā laikrakstā “Rīga” parādījās kompromitējoša publikācija, un drīz vien uzradās kāds bijušais Saeimas deputāta kandidāts Jāzeps Polis, kurš bija gatavs par attiecīgu summu gādāt, lai tādas lietas turpmāk nenotiktu. Naudas nodošana bija sarunāta kādā sestdienas pēcpusdienā S. Kambalas kabinetā bankā. Kad pēc kaulēšanās Polis saņēma 500 latu un gatavojās doties prom, no kabineta skapjiem iznāca

divi apsargi, kuru klātbūtni bija noorganizējis S. Kambala (Notverts šantāžists, 1929). Par “Rīgas” šantāžas lietu “Pēdējā Brīdī” vēl rakstīja 1933. gadā, kad izrādījās, ka S. Kambalam bijuši vēl divi “bēdu brāļi” un tiesu lietas nācās turpināt (Kā trīs banku direktori – latgalieši atpirkušies ar 2000 ls, lai par viņiem neraksta? 1933).

Īsi pirms savas 43. dzimšanas dienas pensijā aizgājušais S. Kambala pievērsās saviem uzņēmumiem Gulbenes pusē, bija iegādājies 1930. gadu sākumā bankrotējošās Litenes papīrfabrikas īpašumus. Jau 1935. gada vasarā “Brīvā Zeme” un citi laikraksti vēstīja, ka Litenes valču dzirnavās (bijušajā Litenes papīrfabrikā) pabeigts slūžu remonts un īpašnieks S. Kambala gaida godātos lauksaimniekus (Litenes valču dzirnavās 1936). 1930. gadu otrajā pusē laikrakstu reklāmās un citās publikācijās vairākkārt pieminētas Litenes dzirnavas un tās īpašnieks S. Kambala: ka viņš ziedojis 50 latu trūcīgo skolēnu ēdināšanai (Litenes dzirnavu īpašnieks S. Kambala ziedojis..., 1937); Litenē ierīkojis elektrības līniju (Litenes pagasts 1938); dzirnavās nelaimes gadījumā bojā gājuša strādnieka dēļ jāstājas tiesas priekšā (Sodīts Litenes dzirnavnieks 1939). S. Kambalas uzņēmums – dzirnavas, kokzāģētava un vilnas pārstrāde – bija pagastā lielākais. Diemžēl saimniekošanas laiks ātri beidzās, jo 1940. gadā sākās padomju okupācija un uzņēmumu nacionalizācija.

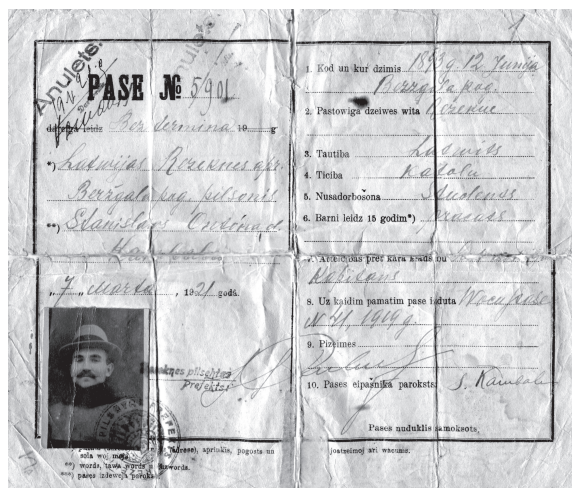
Vēl pirms padomju okupācijas, 1940. gada 31. janvārī, S. Kambala savā dzīvoklī Rīgā, Aspazijas bulvārī reģistrēja uzņēmumu, “kura darbības nozare ir aģentūra (optiski, foto, medicīniski, fizikāli instrumenti un piederumi, ķīmikālijas, keramika un stikls)” (Rīgas apgabaltiesas Tirdzniecības reģistra nod. 1940). Padomju okupācijas laikā ar Veselības aizsardzības tautas komisāra vietnieka Mihaila Joffes (1898–1979) pavēli Nr. 16 noteikts: “N/U “Staņislavs Kambala” pievienoju kantorim “Medinstruments” kā optikas nozari un uzdodu kantorim “Medinstruments” pārņemt uzņēmuma aktīvus un pasīvus.” (*Бедомости Президиума Верховного Совета ЛССР* 1940); 1941. gadā S. Kambala strādājis artelī “Optiķis” (Staņislavs Kambala 1941).

S. Kambala pāragri no dzīves šķīrās 1941. gada 21. decembrī. Pēdējos sveicienus “Tēvijā” “mūsu mīļajam principālam” un “gādīgajam saimniekam” bija ievietojuši Litenes dzirnavu darbinieki un Litenes fabrikas strādnieki (Staņislavs Kambala 1941), kā arī pēdējās darba vietas arteļa “Optiķis” darbabiedri (Staņislavs Kambala 1941). Tāpat viņu pieminēja bijušās studentu vienības “Dzimtene”, kur viņš bija goda biedrs, saime (Staņislavs Kambala 1941). Plašāku nekrologu, kura autors bija D. Latkovskis, savam novadniekam 1942. gada 7. janvārī bija ievietojis laikraksts “Rēzeknes Ziņas” (Latkovskis 1942).

S. Kambalu 24. decembrī no Rīgas Sāpju Dievmātes baznīcas izvadīja uz Svētā Miķeļa kapiem (Staņislavs Kambala 1941). 1942. gada 21. decembrī S. Kambalas sieva un bērni aicināja uz svēto misi Sv. Jēkaba katedrālē sakarā ar viņa viena gada nāves atceres dienu (Staņislava Kambalas viena gada nāves atceres diena 1942).

1921. gada 31. janvārī Rīgā Sāpju Dievmātes baznīcā S. Kambala salaulāts ar Kalupes pagastā dzimušo Teklu Teoslavu Vaideri (Staņislava Kambalas pase 1921., 1. lp.), kurai gan pasē norādīts, ka kristīta kā luterticīgā (Teklas Kambalas pase 1922, 1. lp.). Kambalu ģimenē bija divi bērni: 1923. gadā Rīgā dzimušais dēls Leonīds Staņislavs (1923–1973) (Leonīda Staņislava Kambalas LU studentu lieta, 2. lp.) un 1924. gadā Uzulmuižas pagasta Rītiņu dzirnavās dzimusi Lidija Anna (precējusies Ceple; 1924–2008) (Lidijas Annas Kambalas Dzimšanas apliecība, 2. lp.). Dēls 1942. gadā pabeidza Rīgas Pētera Dzeņa (1877–1946) ģimnāziju un 1943. gadā iestājās LU Mehānikas fakultātes inženierzinātņu nodaļā. Diemžēl 1943. gadā nācās studijas pamest un doties dienēt latviešu leģionā (Leonīda Staņislava Kambalas LU studentu lieta, 8. lp.). S. Kambalas dzīvesbiedre, kura bija pazīstama Latgales sabiedriskā un kultūras darbiniece, māksliniece, un meita Otrā pasaules kara beigās pameta dzimteni. Tekla Kambala mirusi 1950. gada 10. decembrī Sidnejā, Austrālijā (Sēru sludinājums 1951), pārāpbedīta blakus vīram Latvijā.

S. Kambala bija spilgta, daudzpusīga personība, kas atstāja būtisku devumu Latvijas un īpaši Latgales vēsturē.

1. attēls. Staņislava Kambalas pase, izdota Rēzeknē 1921. gada 7. martā (LNA LVVA)

Avoti un literatūra

Āži par dārzniekiem. (1926) *Lauku Darbs*, 14. oktobrī.

B. Latviešu delegācijas priekšnieks J. Zālītis par Polijas-Lietavas-Latvijas kopējo uzstāšanos. (1919) *Latvijas Sargs*, 31. oktobrī.

Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (2006) *Latgaliešu politiķi un politiskās partijas neatkarīgajā Latvijā*. Rīga, 71. lpp.

Kārklīšs H., sast. (1925a) Latvijas Tautas Padomes stenogrammu satura rādītājs. 59 sēdes. No 1918. gada 18. novembra līdz 1920. gada 18. martam. Sast. H. Kārklīšs. Rīga, Latvijas Republikas Saeima, 42.–43. lpp.

Kārklīšs H., sast. (1925b) Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu satura rādītājs. 213 sēdes. No 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 3. novembrim. Sast. H. Kārklīšs. Rīga, Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 82.–83. lpp.

Kā trīs banku direktori – latgalieši atpirkušies ar 2000 ls, lai par viņiem neraksta? *Pēdējā Brīdī*. Nr. 71, 1933. g. 28. martā.

K. L. Krievijas Tautu Savienības Padomē. (1917) *Latviešu Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums*. 28. septembrī.

Kroders R., red. (1929) *Latvijas darbinieku galerija. 1918–1928*, 56. lpp.

Latgales nākotne. (1918) *Lidums*, 13. jūnijā.

Latgales sabiedriskā darbība vācu okupācijas apstākļos. (1918). *Lidums*, 15. decembrī.

Latkovskis D. Miris Staņislavs Kambala (1893–1941). (1942). *Rēzeknes Ziņas*. Nr. 2, 1942. g. 7. janvārī.

Latviešu pagaidu nacionālās padomes otrās sesijas protokols, 28.–31.01.1918. <https://www.historia.lv/dokumenti/latviesu-pagaidu-nacionalas-padomes-otras-sesijas-protokols-28-3111918> (skatīts 05.09.2018)

Latviešu periodika (1768–1919). 1. sējums. Rīga, Zinātne, 1977, 189. lpp.

Latviešu periodika (1920–1940). 3. sējums, 1. daļa. (1988) Rīga, Zinātne, 298.–299. lpp.

Latvijas bankas dir. St. Kambala atstāj dienestu bankā. (1936) *Pēdējā Brīdī*, 7. aprīlī.

Latvijas Bankas padome. *Latvijas Kareivis*, Nr. 83, 1936. g. 9. aprīlī.

Latvijas Satversmes Sapulces Ārkārtējā sēde 5. novembrī. (1920) *Valdības Vēstnesis*, 6. novembrī.

Latvijas Tautas padome. (1920). Rīga, Satversmes sapulce, 13.–19; 87.–88. lpp.

- Latvijas valsts dibinātāji* (2018). Pumpuriņš T.V., Cīrulis I., Ķikuts T. u. c. Rīga, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 390.–398. lpp.
- Leonīda Staņislava LU studentu lieta. LNA LVVA 7427-2-3618, 2. lp.
- Lidijas Annas Kambalas Dzimšanas apliecība. LNA LVVA 2996-10-8697, 2. lp.
- Litenes dzirnavu īpašnieks S. Kambala ziedojis... (1937) *Gulbenes Ziņas*, 16. aprīlī.
- Litenes pagasts. (1938) *Gulbenes Balss*, 18. novembrī.
- Litenes valču dzirnavās. (1936) *Brīvā Zeme*, 12. augustā.
- Notverts šantāžists. *Pēdējā Bīdī*, Nr. 228, 1929, 5. oktobrī.
- Partiju cīņas ap augstiem amatiem. (1926) *Latvija*. 7. oktobrī.
- Poļa-Kambala šantāžas lieta. *Centra Balss*, Nr. 44, 1929, 31. oktobrī.
- Puriņš Ā. Latvijas Banka (1922–1940). (2012) *Latvijas Bankai XC*. Rīga, Latvijas Banka, 59., 67. lpp.
- Rancāne A. (2017) Par Latgales vēsturi un izcilām personībām domājot. *Rēzeknes Novads*. <http://rezeknesnovads.lv/par-latgales-vesturi-un-izcilam-personibam-domajot/> (05.08.2018)
- Rēzeknes-Rēznas dekanāts, Romas katoļu dzimušie 1893. g. LNA LVVA 7085-3-267, 61. lp. o. p. (elektroniski 67. kadsrs)
- Rīgas apgabaltiesas Tirdzniecības reģistra nod. (1940) *Valdības Vēstnesis*, 5. februārī.
- Rupainis A. (1961) Dumpinieki. *Tilts*, Nr. 40.–41.: 12–13.
- Satversmes sapulces ārkārtējās sēdes turpinājums 5. novembrī 1920. g. (1920) *Latvijas Sargs*, 6. novembrī.
- Sēru sludinājums (1951). *Latgola*, 24. martā.
- Sodīts Litenes dzirnavnieks. (1939) *Rīts*, 27. septembrī.
- Spreslis A. (1957) Latgale Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā. *Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un militārā intervencija Latvijā*. Atb. red. Krastiņš J. Rīga, 106., 107. lpp.
- Staņislava Kambalas LU studenta lieta. (1919) LNA LVVA 7427-1-180, 2. lp.
- Staņislava Kambalas pase 1921. g. 2996 LNA LVVA 10-8696, 1. lp.
- Staņislava Kambalas personiskā lieta. Latvijas Bankas arhīvs, 10.–13. lp.
- Staņislava Kambalas viena gada nāves atceres diena (1942). *Tēvija*, 17. decembrī.
- Staņislavs Kambala. (1941) *Tēvija*, 24. decembrī.

Teklas Kambalas pase. (1922) LNA LVVA 2996-10-8697, 1. lp.

Vaidavietis R. (1917) Latgales strēlnieku padome. *Brīvais Strēlnieks*, 26. novembrī.

Valka. Latviešu Pagaidu Nacionālpadomes sēde 17. novembrī (1917). *Lidums*, 19. novembrī.

Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР=LPSPAP Prezidija ziņotājs (1940) decembrī. 30.

Tālis Pumpuriņš

**Founder of the Latvian State Staņislavs Kambala:
new biographical facts**

Key words: Staņislavs Kambala, Latgale, People's Council of Latvia, Bank of Latvia

Summary

At the proclamation of the Republic of Latvia on 18 November 1918, only one of the 38 state founders represented the whole Latgale region. It was a Latvian rifleman and public figure Staņislavs Kambala (1893–1941). Although information about him has been published quite frequently in various biographical publications, yet the past publications contain a lot of misleading and contradictory information. This article attempts to clarify both the facts concerning the activities of S. Kambala during the First World War, as well as in the period of the Republic of Latvia when he was one of the directors of the Bank of Latvia and was engaged in economic activities. Information about his education as well as his activities at the end of his life was also clarified.

S. Kambala was an active participant in many important events for Latvia. Frequently, his work has earned controversial judgment from contemporaries and later researchers. Staņislavs Kambala once left a significant influence on the overall political life of Latvia, which could be explored further.

Zane Rozīte

Studējošo sieviešu sociālais portrets: Latvijas Mākslas akadēmijas piemērs (1921–1940)

Atslēgas vārdi: audzēknes, Latvijas Mākslas akadēmija, augstākā izglītība, sociālais portrets

Ar neatkarīgās Latvijas pasludināšanu 1918. gadā sievietēm tika piešķirtas tiesības uz augstāko izglītību pilnā apjomā.¹ Starpkaru periodā humanitārās, tehniskās un dabaszinātnes bija iespējams apgūt Latvijas Universitātē (LU), akadēmisko un profesionālo izglītību mūzikā – Latvijas Valsts konservatorijā, savukārt tēlotājmākslas izglītību – Latvijas Mākslas akadēmijā (LMA).

Lai arī augstskolu pirmajos darbības gados studentes uzlūkoja kā jaunu fenomenu, tomēr audzēkņu ievērojamais skaits liecināja, ka studējošās sievietes nebija nekas neparasts, kā tas bija pirms Pirmā pasaules kara. Turklāt studenšu skaitliskais īpatsvars augstskolās bija būtisks pamatojums sieviešu gatavībai izmantot jaunās valsts piešķirtās tiesības, kā arī izpratnei par izglītības nozīmi viņu juridiskās, politiskās, garīgās un finansiālās patstāvības centienu realizēšanā.

Latvijas historiogrāfijā augstskolu studentēm starpkaru periodā veltīta nepietiekama vērība, aprobežojoties ar statistikas datiem. Tādējādi iztrūkst plašāks sociālais raksturojums par sievietēm augstākās izglītības iestādēs. Studējošās sievietes bija viena no aktīvākajām sabiedrības daļām, kurai bija būtiska loma sieviešu emancipācijas procesā. Šāda tēmas izpēte ļauj papildināt sieviešu vēstures naratīvu.

Raksta mērķis ir veidot studējošo sieviešu sociālo portretu², analizējot Latvijas Mākslas akadēmijas audzēkņu³ sastāvu (daudzums, vecums, tautība, sociālā izcelsme, konfesionālā piederība) studiju procesa kontekstā (studiju izvēle un gaita, sarežģījumi mācību procesā) laikā no LMA atklāšanas 1921. gadā

¹ Krievijas impērijā sievietes netika uzņemtas augstskolās. 19. gadsimta otrajā pusē Sanktpēterburgā tika izveidoti Augstākie sieviešu kursi, kur sievietēm tika sniegtas zināšanas augstskolas līmenī, bet nepiešķīra augstskolas diplomu.

² Ar terminu “sociālais portrets” tiek apzīmēts demogrāfisko un statistisko rādītāju kopums, kas ļauj novērtēt un interpretēt noteiktu sabiedrības grupu.

³ LMA un Latvijas Valsts konservatorijā lietoja vārdu “audzēknis”, bet par “studentiem” sauca tika LU pilntiesīgos audzēkņus.

līdz padomju okupācijas sākumam 1940. gadā. Raksta avotu bāzi veido galvenokārt Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) LMA audzēkņu personas lietas.

LMA atklāšana 1921. gada 12. oktobrī⁴ bija nozīmīgs pavērsiens mākslas izglītībā, sniedzot iespēju pirmoreiz iegūt augstāko mākslas izglītību Latvijas teritorijā. LMA struktūra tika veidota pēc Pēterburgas Mākslas akadēmijas parauga: “pēc četriem gadiem vispārējo studiju klasēs⁵ sekoja specializācija meistardarbnīcās” (Kļaviņš 2016, 65). LMA nodrošināja Dabasskatu glezniecības, Figurālās glezniecības, Dekoratīvās glezniecības, Grafikas, Tēlniecības, Lietišķās tēlniecības un Keramikas meistardarbnīcas.

Laikā no 1921. līdz 1940. gadam akadēmijā tika uzņemti 860 audzēkņi, no kuriem sievietes bija 261. Studējošo sieviešu skaits LMA, salīdzinot ar citām augstskolām, bija neliels. Piemēram, LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē divdesmit gadu laikā bija studējušas vairāk nekā 1800 studentes. Tomēr sieviešu īpatsvars abās augstskolās bija līdzīgs – ap 30%, kas bija ļoti augsts rādītājs visas Eiropas kontekstā. Turklāt “sieviešu skaita pārsvars bija vērojams, piemēram, Latvijas konservatorijā” (Gerharde-Upeniece 2016, 64).

Lai izprastu, kāds bija LMA audzēkņu sastāvs, nepieciešams aplūkot ziņas, ko par audzēknēm sniedz dažādi statistikas pārskati un personas lietas.

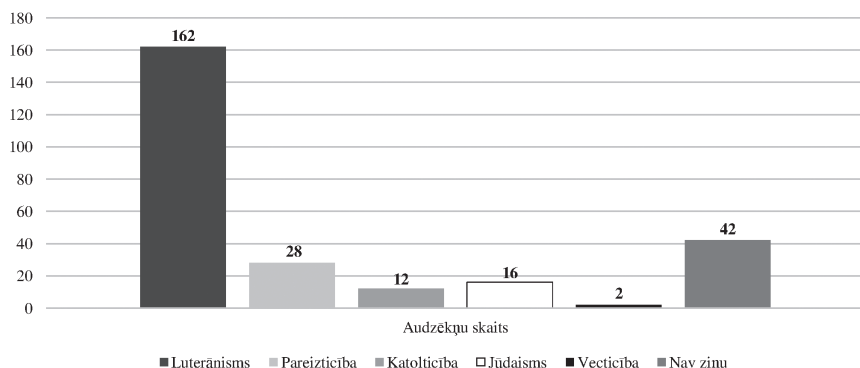
LMA studēja dažādu tautību sievietes, tomēr viņu skaits būtiski atšķīrās. Sieviešu, tāpat kā visu audzēkņu, vidū procentuāli vairāk bija latvietes (192). Studējošo vidū bija arī lielāko Latvijas minoritāšu – vācu (22), krievu (21), ebreju (16) – pārstāves, tomēr viņu skaits bija ievērojami mazāks. Pavisam nīcīgu studējošo daļu veidoja poļu (6), lietuviešu (2), igauņu (1) un ukraiņu (1) tautības audzēknes. Personas lietas sniedz informāciju ne tikai par sieviešu tautību, bet arī par pilsonību. Lielākā daļa bija Latvijas pilsones, tomēr studējošo vidū bija arī vairākas audzēknes no ārzemēm – Krievijas, Lietuvas un Igaunijas. Jāatzīmē, ka LMA nepastāvēja ierobežojumi audzēkņu uzņemšanai no ārzemēm, tomēr viņiem bija jāmaksā ievērojami augstāka studiju maksa, turklāt pēc grāda iegūšanas netika piešķirtas aroda tiesības Latvijā. Tādējādi šo audzēkņu lietās atrodami gan lūgumi pielīdzināt mācību maksu Latvijas

⁴ Lēmums par LMA dibināšanu pieņemts 1919. gada 20. augustā. Rektora Vilhelma Purviša vadībā tika uzsākti akadēmijas sagatavošanas darbi – atbilstošas mācību ēkas nodrošināšana, mācībspēku personāla izveide, finansiālās un materiālās bāzes radīšana utt.

⁵ Pabeidzot vispārējās mākslas klases, audzēkņiem piešķīra zīmēšanas skolotāja tiesības vidējās izglītības iestādēs.

pilsoņiem (LNA LVA 485. f., 1. apr., 475. l., 3. lp.), gan ziņas par iesniegumiem uzņemta viņas Latvijas pavalstniecībā (LNA LVA 485. f., 1. apr., 1068. l., 8. lp.).

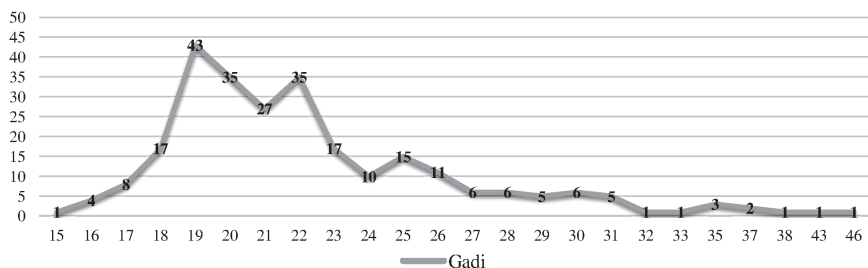
Studējošām sievietēm bija dažāda ticība, tomēr visvairāk pārstāvētas bija luterānes (latvietes, vācietes). Katoļu ticībai piederēja visas poļu un lietuviešu audzēknes, kā arī divas latvietes un divas vācietes. Ebrejietes tradicionāli bija jūdaišes. Savukārt krievu tautības audzēknes bija pareizticīgās vai vecticībnieces. Pareizticībai piederēja arī latvietes. (1. att.)

1. attēls

Aplūkojot studējošo sieviešu sociālo izcelsmi, secināms, ka tā bija ļoti dažāda, lai arī starpkaru periodā studējošie visbiežāk tika raksturoti kā “latvju zemnieku meitas un dēli” (Skulte 1923, 5). Vairums audzēkņu bija no zemnieku ģimenēm, tomēr studiju dokumentācijā atrodamas ziņas par daudz plašāku sociālo izcelsmi. Nozīmīgu studējošo īpatsvaru veidoja sievietes, kuru vecāki bija ierēdņi, brīvo profesiju pārstāvji (ārsti, skolotāji, mākslinieki), amatnieki, strādnieki utt. Audzēkņu daudzveidīgā sociālā izcelsme apliecina, ka studēšanas iespējas neatkarīgās Latvijas laikā bija pieejamas plašai sabiedrībai.

LMA uzņemšanas noteikumi neparedzēja vecuma ierobežojumus, galvenais atlases kritērijs bija mākslinieciskais talants. Audzēknes vairākumā bija vecumā no 18 līdz 25 gadiem, taču vecuma amplitūda bija plašāka. Jaunākā audzēkne bija Erna Geistarte (15 gadu), kura akadēmijā uzņemta 1926. gadā, bet pēc četriem gadiem materiālo apstākļu dēļ bijusi spiesta izstāties (LNA LVA 485. f., 1. apr., 255. l., 12. lp.). Savukārt vecākā audzēkne bija skolotāja Hedviga Kalbrandta (46 gadi), kura studijas uzsāka 1925. gadā, bet izslēgta no akadēmijas sešus gadus vēlāk mācību naudas nesamaksāšanas dēļ (LNA LVA 485. f., 1. apr., 376. l., 2. lp.). (2. att.)

2. attēls

Jānorāda, ka par pilntiesīgiem LMA audzēkņiem varēja kļūt ar pamatskolas izglītību, savukārt LMA Satversmes izmaiņas 1932. gadā paredzēja pilntiesīgu audzēkņu tiesību piešķiršanu personām ar pilnu vidusskolas izglītību. Vairāk nekā 70% audzēkņu bija ieguvušas pilnu vidusskolas izglītību, tomēr studējošo vidū bija arī sievietes ar pamatskolas, zemāko arodskolu izglītību, kā arī tādas, kas bija skolojušās mājas apstākļos. Desmit audzēknes bija mācījušās vai arī turpināja studijas citās augstskolās. Piemēram, Milda Liepiņa pirms LMA atklāšanas iestājās LU Arhitektūras fakultātē, bet fakultātes pirmie kursi bijuši “pārslogoti ar daudziem tehniskiem priekšmetiem” (Bokalders 1992, 1851), kā statistika, mehānika, augstākā matemātika, un jaunieši esot izstājusies no LU. Doroteja Feiertāga 1921. gadā studijas uzsāka vienlaicīgi LMA un LU Arhitektūras fakultātē. No LMA audzēkne izslēgta gadu vēlāk lekciju neapmeklēšanas dēļ (LNA LVA 485. f., 1. apr., 225. l., 2. lp. op.), toties 1930. gadā viņa LU ieguvusi arhitekta kandidāta grādu (LNA LVVA 7427. f., 1. apr., 4827. l., 25. lp.). Valentīna Uskure vienlaicīgi studējusi LMA un LU Lauksaimniecības fakultātē (LNA LVA 485. f., 1. apr., 957. l.; LNA LVVA 7427. f., 1. apr., 11496. l.).

LMA studējošajiem lūdza sniegt informāciju arī par mākslas izglītību. Ziņas par mākslas izglītību bija ļoti daudzveidīgas – pašmācība, privāttundas, lietišķās mākslas un amatniecības skolas, iecienīta bija Rīgas Tautas augstskolas Zīmēšanas un gleznošanas studija, Latvijas Kultūras veicināšanas biedrības zīmēšanas studija, kā arī privātās mākslinieku studijas, kur virkne mākslinieku piedāvāja apgūt zīmēšanas un gleznošanas pamatus. Vairākas audzēknes bija izglītojušās ārzemēs, piemēram, Parīzes privātajā krievu un franču akadēmijā (LNA LVA 485. f., 1. apr., 801. l., 1. lp.), Helsinku mākslas skolā (LNA LVA 485. f., 1. apr., 776. l., 1. lp.) u. c.

Sieviešu vidū visiecientākās bija studijas Figurālās glezniecības darbnīcā, kurā bija mācījušās 37 studentes. Grafikas, Keramikas un Tēlniecības meistardarbnīcās bija mācījušās attiecīgi 27, 24 un 20 audzēknes. Vilhelma Purviša (1872–1945) vadīto Dabasskatu glezniecības darbnīcu bija apmeklējušas tikai 14 sievietes, arī Dekoratīvās glezniecības un Lietišķās tēlniecības meistardarbnīcās audzēkņu skaits bija samērā niecīgs, kopskaitā tikai 10. Būtiski, ka līdz iespējai mācīties meistardarbnīcās nonāca tikai puse no studiju uzsākušajām sievietēm, bet to audzēkņu skaits, kuras periodā līdz padomju okupācijai ieguva mākslas zinātņu grādu, bija tikai 53. Pirmās četras sievietes akadēmiju absolvēja tikai 1930./1931. mācību gadā, pēc tam, kad to bija pabeiguši pirmie 25 vīrieši (Salnītis 1938, 85).

LMA studiju gaitu raksturoja biežie pārtraukumi, ieilgušais mācību process, kā arī nelielais absolventu skaits. Pats studiju process LMA bija ļoti noslogots. Vispārējie mākslas priekšmeti tika apgūti dienas un vakara klasēs, kas nozīmēja, ka studentiem nereti akadēmijā bija jāpavada gandrīz visa diena. Paralēli nodarbībām meistardarbnīcās studentiem bija jāapmeklē pedagoģisko un teorētisko priekšmetu lekcijas, kas varēja norisināties gan no rītiem, gan vēlu vakarā. Lai spētu sekmīgi nodoties darbam akadēmijā, vairākums sieviešu bija bez pastāvīgas nodarbošanās, kas savukārt ietekmēja viņu materiālos apstākļus. Daļa audzēkņu uzturēja sevi ar gadījuma darbiem, privātsundu pasniegšanu vai arī savu darbu pārdošanu, vasaras tika pavadītas laukos, lai nopelnītu un iekrātu finansiālos līdzekļus vai uzturu nākamajam mācību gadam. Vairākumu audzēkņu uzturēja vecāki, vīrs vai citi radinieki. Tomēr radinieku sniegtā finansiālā palīdzība reti bija pietiekama, lai sekmīgi turpinātu mācības. LMA audzēkņiem bija jāmaksā par mācībām, kā arī pašiem jāpērk studijām nepieciešamie materiāli – otas, audeklus, krāsas, mālus utt. Studējošo sieviešu personas lietas ir raksturīgas ar neskaitāmiem lūgumiem pagarināt mācību maksas termiņu, atbrīvot no studiju maksas vai piešķirt stipendiju. Gan LMA vadība, gan Studentu padome centās finansiāli atbalstīt studējošos. Mazturīgākos, bet apdāvinātākos audzēkņus varēja atbrīvot no mācību maksas, audzēkņi varēja lūgt Kultūras fondam piešķirt stipendiju lekciju nomaksai vai ikdienas iztikai. LMA pirka labākos studentu darbus (Audriņš 1982, 772), tādējādi nedaudz finansiāli atbalstot audzēkņus. Nereti grūto materiālo apstākļu dēļ studentes bija spiestas uz noteiktu laika periodu vai pilnībā pārtraukt studijas. Iespējas sekmīgi pabeigt studijas ietekmēja arī dažādi audzēkņu ģimenes apstākļi – grūtniecība, bērnu audzināšana, radinieku slimība vai nāve, pašu sieviešu veselība. Studijas tika pārtrauktas arī specifiskāku iemeslu dēļ, piemēram, vairākas vācietes pārtrauca mācības sakarā ar

vācbaltiešu izceļošanu 1939. gadā (LNA LVA 485. f., 1. apr., 251. l., 6. lp.), savukārt ebrejietes izslēdza no LMA ar vācu okupācijas spēku ienākšanu Latvijā 1941. gada jūnijā (LNA LVA 485. f., 1. apr., 257. l., 14. lp.).

Lai arī starpkaru periodā “māksla joprojām bija vīriešu monopols” (Vanaga 2008), tomēr sieviešu ienākšana un aktīvā darbošanās mākslas jomā, nodibinoties neatkarīgai Latvijai, bija acīmredzama. Šo procesu nenoliedzami veicināja augstākās izglītības pieejamība, turklāt tas bija novērojams visās jomās. Pētījuma rezultāti rāda, ka dažādas etniskās izcelsmes, vecuma un sociālā stāvokļa pārstāvēm un sabiedrībā kopumā bija nostiprinājusies izpratne par augstākās izglītības svarīgu nozīmi sieviešu intelektuālajos, garīgajos un finansiālajos centienos. Lai arī LMA audzēkņu skaits bija salīdzinoši neliels, turklāt absolvējušo audzēkņu bija vēl mazāk, studējošo sieviešu aktivitātes vērtējamas kā nozīmīgs sieviešu sociālā statusa paaugstināšanas piemērs.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), 485. f. (Latvijas Mākslas akadēmija)

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 7427. f. (Latvijas Universitāte)

Audriņš, J. (1982) Latvijas Mākslas Akadēmija. Atmiņu virkne 1921–1940. *Latvju Māksla*, Nr. 9: 770–773.

Bokalders, V. (1992) Milda Liepiņa. *Latvju Māksla*, Nr. 18: 1851.

Gerharde-Upeniece, G. (2016) *Māksla un Latvijas valsts, 1918–1940*. Rīga: Neputns. 367 lpp.

Kļaviņš, E. (2016) *Latvijas mākslas vēsture V*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija. 694 lpp.

Salnītis, V. sast. (1938) *Latvijas Kultūras statistika: 1918.–1937. g.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde. 194 lpp.

Skulte, P. (1923) Pārbaudījumu dienas. *Students*, 28. septembris.

Vanaga, B. (2008) Par sievietēm – māksliniecēm un Aleksandru Beļcovu. *Studija*, Nr. 4. <http://studija.lv/?parent=809> (15.02.2019)

Zane Rozīte

**A Social Portrait of Female Students:
example of Art Academy of Latvia (1921–1940)**

Key words: female students, Art Academy of Latvia, higher education, social portrait

Summary

With the proclamation of the independent Latvia in 1918, women were granted the right to higher education, vast in its scope. The availability of higher education contributed to women's entry into the public sphere and visible activities in the areas previously reserved only for men according to traditions. Yet, in Latvian historiography the topic of a female student has remained neglected in historical research, limited only to statistical data, not providing a broader identification of the students' social characteristics, activities, and role in emancipation processes. The aim of the present article is to analyse female students' social portrait as exemplified by Art Academy of Latvia, describing the structure of students (number, nationality, age, social origin, etc.) and study process (choice and pace of study, difficulties in the study process). Art Academy of Latvia was founded in 1921 and in the first two decades 261 women were enrolled in it. The structure of female students was very diverse; most of them were Latvian and Lutheran, although national minorities and other religions were represented as well. Even though most of the students were peasants by origin, this social indicator was broader (labour, crafts, trade, so-called free professions, etc.). Most of the students were young (18–25 years) with required secondary school education and with different types of art education and experience. Studies were intense, so most of the students did not work. As a result, it affected the financial conditions of female students, and often forced them to terminate studies for a period of time or completely. An example of the Academy female students' social portrait shows that understanding of the role of higher education in women's intellectual, political, and financial efforts had become established among women. Although the number of Academy female students was comparatively small, the number of graduates was even smaller, the activities of female students were considered as an important example of improving the social status of women.

Irēna Saleniece

Jauniešu sociālās adaptācijas iezīmes Austrumlatvijā pēc Otrā pasaules kara^{*}

Atslēgas vārdi: Austrumlatvija, sovetizācija, jaunieši, sociālā adaptācija

Vēstures gaitā viena no aktuālām tēmām ir jaunās paaudzes pārstāvju integrēšana sabiedrības dzīvē. No sabiedrības skatupunkta katra nākamā paaudze tiek uzlūkota kā iepriekšējo paaudžu pieredzes mantiniece un turpinātāja, t. i., sabiedrības turpmākās pastāvēšanas garants. Taču, no indivīda viedokļa integrēšanās sabiedrībā nav tā vienkāršākā lieta. Neraugoties uz to, ka cilvēkam ir tieksme kontaktēties ar sev līdzīgiem, viņam piemīt arī spēcīga vēlme nodalīties no citiem un saskaņot visu tikai ar paša izpratni (Каһт 1995, 60).

Sabiedrības apzinātajai un skaidri postulētajai vajadzībai pēc uzkrātās pieredzes nodošanas ir vēlams saskanēt ar cilvēka subjektīvo gatavību iesaistīties sociālās adaptācijas procesā. Ar sociālo adaptāciju saprot indivīda vai sociālās grupas mijiedarbību ar sociālo vidi, aktīvu pielāgošanos sociālajām prasībām (*Latvian Oxford...*), proti, pielāgošanos sociālās vides materiālajiem apstākļiem, normām un vērtībām (Антинази 2009). Sociālās adaptācijas process pats par sevi nav viegls, taču strauju politisko un sociālo pārmaiņu laikā tas kļūst īpaši saspringts un bieži vien traumējošs. Raksta mērķis ir atklāt, kā Austrumlatvijas – Latgales un Sēlijas dienvidu daļas – jaunā paaudze reaģēja uz sovetizācijas centieniem šajā teritorijā.

Rakstā skatīta situācija 20. gadsimta četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmito gadu pirmajā pusē – uzreiz pēc Otrā pasaules kara, kura laikā, Latvijai zaudējot valsts neatkarību, vara tās teritorijā secīgi pārgāja no PSRS nacistiskās Vācijas rokās un pēc tam atkal – padomju valsts, kurā valdīja komunistiskais totalitārisms staļinisma formā. Austrumlatvijas iedzīvotāju, arī jauniešu, likteņi bija līdzīgi pārējās Latvijas teritorijas iedzīvotāju likteņiem sovetizācijas apstākļos. Taču jārēķinās ar vietējo specifiku, proti, izteiktāku sociālo diferenciāciju un etnisko daudzveidību šajā Latvijas daļā (Swain 2004,

^{*} Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts izaugsmei” projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktos” Nr. VPP-IZM-2018/1-0018 ietvaros.

7), kas zināmā mērā ietekmēja vietējo iedzīvotāju attieksmi pret padomju varu. Pateicoties krievu valodas zināšanām, viņi spēja nepastarpināti gūt informāciju no varas, kas dažkārt ļāva izvairīties no represijām, bet jo īpaši – ātrāk pielāgoties jaunajām prasībām, izmantojot “sociālā lifta” iespējas, kuras padomju vara piedāvāja trūcīgo iedzīvotāju bērniem. Tomēr, lai arī veiksmīga adaptācija jaunajās sociālās dzīves formās un paustais “piederības un atzišanas apliecinājums vārdos un darbos” šķietami apstiprināja ievērojamas daļas vietējo jauniešu izdarīto izvēli (Lasmāne 2014, 217) par labu padomju prasībām, viņu iekšējā individuālā attieksme pret apkārtējo nebūt nebija vienmēr optimisma pilna. Daudzos gadījumos izvēles situāciju apgrūtināja nepieciešamība atteikties no “sava” – kopš bērnības ieaudzinātām normām un vērtībām.

Lai sīkāk pētītu situāciju, tika analizēti Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra (DU MVC)¹ krājuma materiāli. Atbilstoši raksta tēmai atlasīti to teicēju dzīvesstāsti, kuri bija dzimuši 20. gadsimta divdesmitajos gados vai trīsdesmito gadu pašā sākumā un paspēja iegūt vismaz pamatizglītību neatkarīgajā Latvijas valstī, bet pēckara periodā līdz 1956. gadam bija uzsākuši darba gaitas. Svarīgs dzīvesstāstu atlases kritērijs bija, lai tie nāktu no vietējiem iedzīvotājiem, kuri pētāmajā posmā uzturējās Latvijas teritorijā (ieskaitot arī tos, kas bija mobilizēti Vācijas vai PSRS armijā, izvesti uz Vāciju vai uz PSRS attālajiem reģioniem vai citādi uz laiku brīvprātīgi vai piespiedu kārtā pārvietoti, bet pēc tam atgriezušies dzimtenē). Latvijas austrumu daļas – polietniskās un daudzkonfesionālās Latgales un Sēlijas – specifika noteica, ka teicēju vidū ir kā latvieši, tā arī krievi, poļi, ebreji u. c.; intervējamie identificēja sevi kā katoļus, luterāņus, pareizticīgos, vecticībniekus vai neticīgos.

Neatkarīgi no individuālās etniskās vai konfesionālās piederības visi vietējie 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados dzimušie iedzīvotāji obligāti bija gājuši skolā un ieguvuši pamatizglītību, kura sniedza ne tikai zināšanas dažādos mācību priekšmetos, bet arī tikumiskās, patriotiskās un pilsoniskās audzināšanas pamatus. Turklāt ģimenes tradīcijas, ikdienas dzīve laukos un mazpilsētās, apkārtējā vide kopumā palīdzēja bērniem un jauniešiem adaptēties tā laika Latvijas sabiedrībā un piesavināties tai rakstu-

¹ DU MVC – zinātniski pētnieciskais centrs, kas darbojas Daugavpils Universitātē kopš 2003. gada, veicot Austrumlatvijas iedzīvotāju atmiņu audiofiksāciju, dokumentēšanu un mutvārdu vēstures avotu arhīva uzturēšanu atbilstoši mūsdienu zinātnes prasībām. 2019. gada beigās krājums ietvēra ap 1200 dzīvesstāstu. Plašāk sk.: <https://du.lv/fakultates/humanitara-fakultate/strukturvienibas/mutvardu-vestures-centrs/>

rīgas vērtības: “[...] blakus neapzināti atdarināmām darbībām un kopā ar tām tiek apgūtas sociālās, tai skaitā ētiskās nozīmes” (Lasmane 2012, 52).

Šīs paaudzes pieredze ir unikāla, tā ietver vairāku politisko režīmu maiņu, Otro pasaules karu, dzimtenes okupāciju, teroru u. c. Šo cilvēku dzīves sarežģītību noteica tas, ka viņu socializācija jau bija sākusies starpkaru periodā neatkarīgajā Latvijas valstī, taču ar okupācijas varu ienākšanu nācās revidēt savu intelektuālo un morālo “bagāžu”, lai adaptētos pavisam citos apstākļos. Atskatoties pagātnē caur 21. gadsimta sākumā fiksēto atmiņu prizmu, ir jāatzīmē, ka tās ir individuālo traumatisko pārdzīvojumu pilnas, jo pārvēršanās par “padomju cilvēku” prasīja ne tikai līdz šim neierastu īpašību izkopšanu un jaunu vērtību atzīšanu, bet arī sava veida nodevību – atteikšanos no vērtībām, kas bija ieaudzinātas pirms tam.

Padomju cilvēka ideāls, kādu to bija iecerējuši komunisma ideologi, atvasināts no komunistiskās audzināšanas sekmīgas īstenošanas (*Философская Энциклопедия*). Tās rezultātā vajadzēja tapt līdz šim nebijušai padomju cilvēku kopai, kuru individuālā dzīves jēga ir cīņa par mieru visā pasaulē un komunisma uzcelšana Padomju Savienībā (Теплов 1953, 69). Padomju cilvēka tipiskākās rakstura īpašības, pēc padomju psihologa domām, bija komunistiskais idejiskums, padomju patriotisms, sociālistiskais humānisms, komunistiskā attieksme pret darbu un vēl vismaz septiņas tamlīdzīgas īpašības.

Okupējot Latvijas teritoriju, PSRS varas institūcijas uzsāka aktīvu sovietizējošo darbību divos virzienos: pirmkārt, iznīcinot vai uz ilgāku laiku neitralizējot politiskos pretiniekus; otrkārt, piesaistot tos, kas simpatizēja komunistiskajai ideoloģijai un padomju varai. Mūsu rīcībā ir gan pirmās, gan otrās grupas cilvēku dzīvesstāsti. To analīze ļauj apgalvot, ka neatkarīgi no komunistiskā režīma vajāšanām vai labvēlības Latgales iedzīvotāju saskarsme ar šo režīmu bija traumatiska.

– *Sakiet, par padomju laikiem kādas jums atmiņas?*

– *Nu nekas, neko mums.. No sākuma ļoti raudājām par Latvijas laiku. Oi, kur mēs pārdzīvojām, vai dieniņ, vai dieniņ, nu, domājām – viss, pasaule sabruka. [...] oi, [19]49. gadā bēgām projām, oi, šausmīgi bija (DU MV 356).*

Represiju tiešo upuru skaits Latvijā bija apmēram 119 000 cilvēku (Bleiere 2005, 318), katrs no viņiem piedzīvoja traģēdiju. Liela daļa no tiem, kas izdzīvoja, līdz mūža galam nespēja pārvarēt psiholoģisko traumu (Saleniece 2010, 71–72).

Visu laiku slēpa savu pagātni. Ne paziņas, ne draugi, tikai radnieki zināja viņa dzīvesstāstu [...], ka viņš bija represēts, izsūtīts uz Sibīriju. Viņš

taču nevienam arī neteica, ka tēvs bija nošauts. [...] Tā arī dzīvoja bailēs – kas negadās: kaut kas atklāsies, kaut kur uzzinās [...] Tā sanāca, morāli bija grūti, sarežģīti, [bieži likās], ka naktī klauvē kāds, jau liekas – atnāca tev pakaļ vai izsauc kaut kur [represīvajos] orgānos.. (DU MV 665, tulk. no krievu val.).

Bet arī tie, kurus represijas neskāra tieši, dzīvoja apjukumā, nebeidzamās bailēs spert aplamu soli, “netrāpīt”, uzvesties neatbilstoši oficiālajām prasībām. Ar savu piedzimšanu neatkarīgajā valstī un izturēšanos, kas bija ieaudzināta “buržuāziskajā” Latvijā, viņi vienmēr bija aizdomās turamie par nelojālo attieksmi pret padomju iekārtu. Viņiem bija jāmainās, lai kļūtu “kā visi” (Saleniece 2003, 199–200). Lai iekļautos jaunajā iekārtā, jauniešiem vajadzēja piedzīvot nopietnu vērtību transformāciju: uzticības Latvijas valstij vietā pieņemt kā “savu” Padomju Savienību; atteikties no etniskās pašapziņas kopšanas un ticības Dievam; slēpt piederību sociālajai elitei vai atteikties no “nepareiziem” radniekiem; netiekties uz bagātību, bet dzīvot askētiski u. tml.

Ar nacionālo identitāti apzīmē “indivīda piederības izjūtu nacionālajai (pretstatā reģionālajai, vietējai), valstiskai kopienai, bet, no otras puses, – arī veidu, kādā valstiskā kopiena identificē sevi un tiek identificēta attiecībā ar citām valstīm un sabiedrībām” (Rozenvalds, Zobena 2014, 10). Mutvārdu vēstures avoti liecina, ka pirmskara Latvijas jaunatne bija piesavinājusies diezgan noturīgu piederības sajūtu Latvijas valstij (nacionālās identitātes aizmetņi), visai bieži sasaistot tās ieaudzinašanu ar skolas apmeklējumu, kas iepazīstināja ar valstsmācības pamatiem, deva gan zināšanas, gan praktiskās iemaņas par valsts simbolu lietošanu un godināšanu, mazākumtautību bērniem – latviešu valodu. Neraugoties uz to, ka valsts bija pavisam jauna, bet, iespējams, tieši tāpēc, daudzās ģimenēs bija ļoti silta attieksme pret valsti. Gandrīz visiem teicējiem atmiņas par to ir izteikti nostalgiskas, arī bieži sastopamā K. Ulmaņa tēla idealizācija atmiņās liecina par teicēju pozitīvo attieksmi pret starpkaru perioda Latviju.

[19]35. *gadā, mēs pārgājām uz jauno māju dzīvot, kur tēvs uzcēla [...] Un vāca vēl naudu, tas bij jau papildus Brīvības piemineklim, tā nauda, un atbrauca no pagasta.. divi kungi droši vien kā vecākais un sekretārs [...] tēvs izņēma savu naudas maku un izdeva pieci lati, un padeva viņam, un parakstījās ar tādu lepnību. Viņi aizbrauca projām, un viņš nesaka: “Lūk, atbrauca man te izplēsa naudu, te tāpat naudas maz”, – nekā, viņš ar tādu lepnību to naudu atdeva, un tāpēc es, kā tagad eju gar pieminekli, vienmēr saku: “Te ir mana tēva pieci lati ielikti!” Es nezinu, cilvēkiem, laikam, viss gāja uz augšu, tāpēc viņi to visu uzņēma tā ar cerībām.. no sirds.. (DU MV 656).*

Komunistiskā ideoloģija balstījās uz “pasaules revolūcijas” un proletariāta diktatūras konceptiem, tāpēc Latvijas jaunatnes gatavošanās dzīvot uz demokrātiju orientētā sabiedrībā nebija derīga un no jaunās varas pelnīja apzīmējumu “buržuāziskais nacionālisms”, striktu nosodījumu un bargās represijas nepaklausības gadījumos (Vilciņš 1997). Savu uzticību Latvijas valstij jauniešiem vajadzēja aizmirst un tā vietā pieņemt kā “savu” Padomju Savienību: Rīgas vietā par galvaspilsētu uzskatīt Maskavu ar mauzoleju galvenajā laukumā (agrāk Latvijas presē par to rakstīja kā par dīvainību); Latvijas policistu un karavīru vietā pašauties uz apšaubāma izskata un uzvedības padomju kārtībniekiem un militārpersonām (Saleniece 2004); Latvijas valsts simbolus nomainīt pret sarkano karogu un piecstaru zvaigzni utt.

Dzīvesstāsti, tāpat kā arhīva dokumenti, ir pilni ziņu par to, kā okupācijas sākumā Latvijas cilvēki centās paslēpt, lai glābtu, sarkanbaltsarkanos karogus, brīvvalsts laika monētas, dokumentus, fotogrāfijas, formastērpus u. c. Bet, ja tā laika dokumentos, kurus producējuši un nodevuši arhīvā varas pārstāvji, šī rīcība tika atmaskota, nosodīta un novērsta, vēlāk radot vēsturniekos ilūziju, ka vara guva virsroku un lika vietējiem iedzīvotājiem aizmirst savu neatkarīgo valsti, tad dzīvesstāstos atklājas komunistu varas neatmaskotā rīcība. Nāk klajā ziņas par klusībā svinēto 18. novembri, par karogiem, kas līdz ar Atmodas sākumu izņemti no slēptuvēm, un par dauziem citiem faktiem, kuri liecina, ka 20. gadsimta trīsdesmito gadu bērni un jaunieši tomēr saglabāja piemiņu par savu valsti:

[skolā pirms kara] visi dziedāja “Dievs, svētī Latviju” un visi zināja un, tad kad bija kultūras namā Krāslavā pirmā Tautas frontes sanāksme, tas ir [19]89. gadā, [...] bija pilna, pilna zāle.. stāvgriūdām, stāvēja gar sienām, stāvēja vestibilā.. un nu pirmo reizi dziedāja “Dievs, svētī Latviju”.. man apkārt stāvēja vecticībnieki ļoti daudz [...] un kā sāka [dziedāt] man aizmugurē, es zināju, kā tur stāvēja tie vecticībnieki, tie krievi vietējie, kā viņi sāka, dzirdu, ka viņu balsis [skan], es pagriezos, man saskrēja asaras acīs, viņi zināja.. visus ilgušus gadus šos.. viņi zināja šo dziesmu.. (DU MV 656).

Piederība pirmskara Latvijas politiskajai un sociālajai elitei (valsts un pašvaldību ierēdņi, armijas un policijas virsnieki, radošā inteliģence, uzņēmēji u. c.) bija ļoti prestiža, un jaunieši tika audzināti ar domu par sociālo izaugsmi. Padomju sabiedrībā visaugstāk tika vērtēta piederība komunistiskajai partijai un “proletāriskā izcelsme”, savukārt “buržuāziskā izcelsme” varēja kļūt par ieganstu ierobežojumiem karjerā vai pat represijām. Vajadzēja slēpt izcelsmi no “sociāli naidīgiem elementiem”, faktiski – atteikties no vecākiem vai citiem

tuviniekiem, ja tie piederēja “buržuāzijai”, “sīkburžuāzijai”, “melnsvārciem” utt. Bet arī tas neglāba no sodīšanas un “pāraudzināšanas” padomju gaumē:

[..] *es noklusēju, ka mans tēvs .. bija apcietināts un nošauts. .. man bija izziņa no bērnunama, ka mani audzināja vectēvs. Onkulis [..] Mani uzskatīja par “tautas ienaidnieka” dēlu ..* (DU MV 665, tulk. no krievu val.).

Pirms kara bagātība vai materiālā labklājība tika vērtēta ļoti augstu. Jaundibinātajā Latvijas valstī iedzīvotāju vairākums bija zemnieki, kuri ieguva nelielus zemes gabalus 20. gadsimta divdesmito gadu agrārās reformas rezultātā, it īpaši Latgalē daudzas ģimenes pirmo reizi kļuva par zemes īpašniekiem un ieguva zināmu sociālu stabilitāti un saimnieciskās (reizē arī sociālās) izaugsmes iespējas. Turība nāca smaga darba rezultātā un deva palāvību uz nākotni. Katrs zemes pleķītis tika apstrādāts, padarot visu zemi plaukstošu un skaistu. Kā lielākajās Austrumlatvijas pilsētās Daugavpilī un Rēzeknē, tā arī mazpilsētās Krāslavā, Preiļos, Ilūkstē u. c. iedzīvotāji nodarbojās ar sīkražošānu, tirdzniecību un pakalpojumu sniegšanu un pelnīja savu iztiku smagā darbā. Patiesi bagātu cilvēku bija maz, taču daudzi gribēja par tādiem kļūt. Vecāki no mazotnes pieradināja bērnus ne tikai pie darba iztikai (iešana ganos), bet arī pie ražošanas iemaņām (piemēram, kā pareizi sagatavot lauksaimniecības produktus – sviestu, linus u. c. – eksporta vajadzībām) un biznesa loģikas:

Tēvam bija darbs [domāts: mazs uzņēmums]. Pie tēva strādāja [cilvēki] – gan vācieši nāca, gan krievi nāca – mēs tāpat strādājām. .. [tēvs] sīkos darbus uzņēmās .. cilvēkus algojis (DU MV 622, tulk. no krievu val.).

Komunistiskā ideoloģija noliedza privātīpašumu kā ekspluatācijas sakni, kultivēja naidu pret “asinssūcējiem buržuiem – ekspluatatoriem” un paredzēja nākotnē viņu “kā šķiras likvidāciju”. Turklāt revolucionāro komunistu aprindās tika pieņemts savdabīgs askētisms un bargi nosodīts “mietpilsoniskums”, ieskaitot tieksmi pēc komforta. Nedrīkstēja demonstrēt ne tikai materiālo situētību, bet arī tieksmi uz to (tas tika traktēts kā “privātīpašnieciskums” un asi nosodīts). Vajadzēja augstu vērtēt piederību trūcīgo cilvēku slānim, ar ko Latvijā līdz tam nelepojās, drīzāk kaunējās. 20. gadsimta divdesmito – trīsdesmito gadu bērniem gan vecāki ar savu piemēru, gan skola caur mazpulku organizāciju, gan pati dzīve mācīja tiekties pēc pārticības. Dzīvesstāstos netrūkst piemēru par pašu bērnu un jauniešu saimniecisko aktivitāti, kurā viņi saskatīja jēgu tad, ja tā nesa peļņu:

Mamma un vecmāmiņa gatavoja saldējumu, bet pārdevu es, pārdeva mans brālis. [...] gadatirgus (toreis kirmašs saucās), īpaši reliģiskajos [svētkos].. Svētā Donāta dienā es pārdevu arī ūdeni, manuprāt, [prasīju] santīmus par glāzi (DU MV 623, tulk. no krievu val.).

Tāpat nav reta kopš bērnības nostiprinājusies pārlicība, ka vislabākais dzīvesveids ir patstāvīga saimniekošana, un istā saimnieka – iniciatīvas bagāta, strādīga un atbildīga – iemaņu kopēšana no vecākiem vai citiem pieaugušajiem:

– Mans tēvs bija mazizglītots, nekad neiesaistījās politikā, vienmēr varu..

– Kāda vara, ar tādu jāsamierinās!

– Samierināties – tas ir viens, bet otrais – [varas uzturēta iekārta] derēja labi, iedomājieties, bija četras govīs, 20 hektāru [zemes], viņš dzīvoja sprauni – īpašnieks! Tēvs nedzēra mans (DU MV 214, tulk. no krievu val.).

Tāpēc nav brīnums, ka lielākā daļa šīs paaudzes cilvēku nekad nesamierinājās ar to, ka viņu ģimeņu manta tika nacionalizēta/kolektivizēta sovietizācijas gaitā. Arī padomju periodā viņi smagi strādāja, lai nopelnītu, un vienmēr augstu vērtēja materiālos labumus.

Etniskā pašapziņa bija raksturīga ne tikai latviešiem, bet arī Latvijas mazākumtautību pārstāvjiem. Pat mūsdienās, pēc ilgstošas apspiešanas padomju periodā, tiek atzīts, ka “nebūtu pareizi novērtēt par zemu etniskās identitātes lomu” (Ījabs 2014, 26). Neatkarīgās Latvijas valsts parlamentārajā periodā lielākās no Latvijas etniskajām minoritātēm (vācieši, ebreji, krievi, poļi un baltkrievi) ieguva skolu autonomiju, kas no Nāciju līgas puses bija atzīta par sekmīgāko pieredzi nacionālā jautājuma risināšanā Eiropā. Rezultātā Latvijas sabiedrībā netrūka attiecīgo valodu zinātāju un kultūras tradīciju uzturētāju, lai vadītu organizācijas, izdotu presi, uzturētu kultūras iestādes, teātrus utt.

Komunisma teorētiski mācīja, ka īstiem proletāriešiem nav dzimtenes un jebkuras etnisko jūtu izpausmes ir tikai “nacionālisms”; publiski slavēja etnisko nihilismu, kuru dēvēja par “proletārisko internacionālismu”. Savukārt etniskās apziņas kopēji tika turēti aizdomās par centieniem atdzīvīnāt “buržuāzisko iekārtu”, tāpēc nodoties etniskās minoritātes ierastajām aktivitātēm bija pat bīstami. Staļinisma posmā tas īpaši bija sakāms par Latgales poļiem, kuru pēdējās skolas Latvijā tika likvidētas 1948. gadā. Arī pret latviešu “nacionālistiem” laiku pa laikam tika organizētas kampaņas, “atmaskojot” un nosodot tos, kuri uzdrīkstējās turēties pie savas valodas un kultūras.

Par galveno ieroci cīņā pret etnisko dažādību kļuva rusifikācija. Padomju Savienībā jau 20. gadsimta trīsdesmitajos gados bija vērojama visu etnisko grupu unifikācijas un rusifikācijas tendence, kas ar laiku tikai pieņēmas spēkā. Nav neviena reglamentējošā dokumenta, kurā vietējiem iedzīvotājiem būtu aizliegts lietot savu valodu un pieprasīts runāt tikai krieviski, bet pavisam drīz pēc kara daudzviet Austrumlatvijā sāka dominēt krievu valoda. Bija izveidota vide, kur varēja iztikt ar krievu valodas zināšanām vien. Vietējās varas iestādēs liela daļa darbinieku (ieskaitot partijas komiteju sekretārus un izpildkomiteju priekšsēdētājus) runāja tikai krieviski, jo, ieceļot cilvēkus amatos, no viņiem prasīja “tīras biogrāfijas”, kādas nevarēja būt vietējiem, kas kara laikā dzīvoja nacistu okupētajā teritorijā. Iebraucēji no PSRS nerunāja vietējās valodās, bet ar katru gadu Austrumlatvijā tādu cilvēku kļuva arvien vairāk ne tikai administratīvajās, militārajās un valsts drošības iestādēs, bet jebkurā darba vietā, jo ekonomisko migrantu ienākšana no PSRS “vecajām republikām” atgādināja plūdus. Viņi “atšķaidīja” vietējos iedzīvotājus tādās proporcijās, ka Daugavpilī, piemēram, jau 20. gadsimta piecdesmitajos gados vairs neiznāca pilsētas avīze latviešu valodā, tikai vienā no pilsētas skolām mācību valoda bija latviešu, bet pārējās – krievu. Vēsturiski liela daļa Austrumlatvijas iedzīvotāju prata runāt vairākās valodās, tai skaitā arī krievu valodā, tāpēc viņiem atšķirībā no citu Latvijas novadu iedzīvotājiem nebija grūti pielāgoties jaunajai situācijai, kad oficiālā saskarsme pārsvarā norisinājās krieviski. Vēsturiskā perspektīvā par savu atvērtību, toleranci un kompromisa pieņemšanu viņi samaksāja nesamērīgu cenu – daļa vietējo valodu izzuda no publiskās aprites, stipri apdraudēta bija arī latviešu valodas pilnvērtīga lietošana. Pēckara iebraucēji neuzskatīja par vajadzīgu apgūt vietējās valodas. Dažiem tāda iespēja pat nebija ienākusi prātā, un viņi, nodzīvojuši Latvijā vairāk par 60 gadiem, neiemācījās nevienu vārdu latviski. Latviešiem lielas daļas ienācēju necieņa ir iegravēta atmiņā, un katram ir stāsti par to, kā krieviski runājošie bieži vien agresīvi uzstāja, lai visi pārējie ar viņiem runānot “cilvēku mēlē”:

[teicējai esot slimnīcā], *es saku: “Māsiņ, labrīt!” Latviski. “Не понимаю, что вы там бормочете.” Es krieviski saku: “А как Вы давно живете в Латвии?” “С[19]45 года.” Es saku: “No [19]45. gada, un nezināt, ko nozīmē “labrīt”?” “Я не хочу знать.” [..] Un viņa pateica.. sarkana – sarkana, dustīga – dustīga.. viņa pateica, ka ne viņa, “ни мои дети, ни внуки, ни правнуки никогда не будут” vot šitā te, “латышский язык [изучать]” [..] Tas bija [19]87. gads (DU MV 55).*

Sovetizācijas apstākļos izaugušie Latgales ebreji, poļi, baltkrievi, vietējie krievi atšķirībā no saviem vecākiem un vecvecākiem bieži vien vairs neprata ne tikai latviešu vai kādas citas vietējās etniskās grupas, bet pat paši savu valodu, runāja tikai krieviski. Pat daļa latviešu, īpaši Daugavpilī un citās pilsētās, kļuva “krievvalodīgie”. Mūsdienās ierakstītajos dzīvesstāstos vecākās paaudzes teicējiem, kuri atceras pirmskara Austrumlatvijas daudzvalodību un etnisko dažādību, ir sāpīgi apzināties, ka tā ir neatgriezeniski zaudēta.

Ticība Dievam pirmskara Latvijā bija plaši izplatīta, lai arī baznīca bija šķirta no valsts un skola – no baznīcas. Tomēr Latvijas skolās tika pasniegta ticības mācība četru kristiešu konfesiju (katoļi, pareizticīgie, luterāņi un vecticībnieki) pārstāvjiem un jūdaiem (“Mozus ticīgie”). Lielākā daļa skolēnu apmeklēja ticības mācības stundas. Tas nozīmē, ka viņiem bija ne tikai ieaudzināts paradums apmeklēt baznīcu un ievērot reliģiskās tradīcijas, bet arī sistemātiski iemācītas zināšanas par reliģijas dogmām, baznīcas organizāciju un ticīgo dzīves normām.

Komunistiskā ideoloģija ne tikai uzskatīja par pašsaprotamu “komunisma cēlāju” ateistisko (“zinātnisko”) pasaules uzskatu, bet arī sagaidīja no viņiem iesaistīšanos cīņā pret reliģiju. “Karojošā ateisma” nostāja bija īpaši aktuāla vadošām amatpersonām, žurnālistiem, pedagogiem u. c. ar ideoloģijas izplatīšanu saistītiem darbiniekiem. Vietējiem iedzīvotājiem bija jāatsakās no ticības Dievam (“tumsonības”), taču šī prasība sastapa, šķiet, vislielāko neizpratni un pretestību:

[..] *mēs visi bijām ticīgie, mēs bijām visi audzināti tā, ka mums bija katru svētdienu jāiet uz baznīcu, izsūdzēt grēkus ... [nevar] atņemt no cilvēka to garīgo, kas bija iepotēts kopš bērnības. Kā tā var?! (DU MV 5, tulk. no krievu val.)*

Dzīvesstāsti atklāj vairākus vietējo iedzīvotāju reliģiskās uzvedības modeļus sovetizācijas apstākļos – sākot ar atteikšanos no reliģijas un beidzot ar aiziešanu no laicīgās dzīves, kļūstot par garīdznieku (Saleniece 2013). Tomēr nospiedošais vairākums teicēju centās ignorēt vai “apiet” antireliģiskās prasības:

[Kad] *es uz skolu gāju, mums vispār bija grūti, pie mums bija atbraukusi komisija no pilsētas, ir pēc kara, lai krustus nenēsā .. pret ticību bija. Lika [noņemt krustiņu] .. pirmo reizi brīdināja, bet pēc tam [..] ņēma nost un krāsni meta. Nu bet pie mums, kā mamma mūs mācījusi [..] uz skolu gājām bez krustiņiem, bet kad mājās atnācām, nēsājām (DU MV 927, tulk. no krievu val.)*

Ja spriež pēc starpkaru bērnu un jauniešu paaudzes, komunistiskās varas neatlaidīgie un brutālie centieni likvidēt reliģiju Austrumlatvijā nenesa gaidāmos rezultātus. Neraugoties uz represiju Dāmokla zobenu, viņi palika uzticami no senčiem pārmantotajai ticībai. Taču nākamās paaudzes demonstrē pavisam citu attieksmi – vairākums padomju laika bērnu ir vienaldzīgi pret reliģiju, starp viņiem netrūkst arī ateistu. Šis fakts izraisa sāpīgus pārdzīvojumus un pašpārmējumus viņu vecākos.

Tādējādi Austrumlatvijas iedzīvotāji sovietizācijas posmā vairākos aspektos guva traumatisku pieredzi. Mūža nogalē, atskatoties uz piedzīvoto, viņi atklāj savus pārdzīvojumus. Negaidīti, ka represiju upuru atmiņas bieži ir gaišākas un optimistiskākas, nekā to cilvēku atmiņas, kuru sociālā adaptācija padomju sabiedrībā norisinājās visai veiksmīgi (viņi nekonfliktēja ar varu, pielāgojās un pat guva panākumus). Laika distance ļauj saprast to cilvēku rūgtumu, kuri pēckara periodā no visas sirds gribēja iestāties “komunisma cēlāju” rindās. Lai arī viņi bija gatavi atteikties (un bieži vien vismaz uz laiku arī atteicās) no ieaudzinātām vērtībām par labu jaunajām, tas ne vienmēr nesa ieguvumus, jo viņi vienalga nebija līdz galam “savējie” padomju sabiedrībā. Tāpēc 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados dzimušie Austrumlatvijas iedzīvotāji padomju periodā ļoti bieži dzīvoja paralēlās dzīves – vienu publiskajā un otru privātajā telpā. Pēc PSRS sabrukuma daudzi no viņiem atgriezās pie pirmskara vērtībām, taču nereti pārmet sev kādreiz nepareizi izdarīto izvēli, kas neļauj viņiem šodien justies gandarītiem par paveikto dzīves laikā.

Avoti un literatūra

DU MVC 5: dzīvesstāstu ierakstija I. Jefimova Daugavpilī 2002. gada decembrī, ieraksts (60 min., krievu valodā) glabājas Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra krājumā (saīsināti – DU MV), numurs krājuma katalogā 5.

DU MVC 55: ierakstija I. Saleniece Vaboles pagastā 2003. gada 30. jūnijā, 180 min., latviešu valodā.

DU MVC 214: ierakstija I. Saleniece Salienas pagastā 2004. gada 2. jūlijā, 120 min., krievu valodā.

DU MVC 356: ierakstija I. Bogdanoviča un I. Ruļuka Demenes pagastā 2006. gada 28. jūnijā, 80 min., latviešu valodā.

DU MVC 622: ierakstija I. Saleniece un Dž. Sveins Krāslavā 2009. gada 11. jūlijā, 109 min., krievu valodā.

DU MVC 623: ierakstija I. Saleniece un Dž. Sveins Krāslavā 2009. gada 11. jūlijā, 197 min., krievu valodā.

DU MVC 656: ierakstija I. Saleniece Krāslavā 2009. gada 13. jūlijā, 340 min., latviešu valodā.

DU MVC 665: ierakstija L. Lazdāne Krāslavā 2009. gada 14. jūlijā, 83 min., krievu valodā.

DU MVC 927: ierakstija S. Beketova 2012. gada 25. maijā Daugavpilī, 29 min., krievu valodā.

Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2005) *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.

Ījabs, I. (2014) Starp etnisko un pilsonisko: daži apsvērumi par nacionālās identitātes problēmu. *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 23.–32. lpp.

Lasmane, S. (2012) *Komunikācijas ētika*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds.

Lasmane, S. (2014) Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija. *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 216.–228. lpp.

Latvian Oxford Living Dictionaries. https://lv.oxforddictionaries.com/skaidrojums/sociala_adaptacija (10.12.2019.)

Rozenvalds, J., Zobena, A. (2014) Priekšvards. *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 10.–22. lpp.

Saleniece, I. (2004) “Die sowjetischen Soldaten in den Augen der Einwohner Lettlands: Die 1940er Jahre (nach mündlichen Quellen)” In: Brüggemann, K., ed. *Narva und die Ostseeregion = Narva and the Baltic Sea Region: Beiträge der II. Internationalen Konferenz über die politischen und kulturellen Beziehungen zwischen Russland und der Ostseeregion (Narva, 1.–3. Mai 2003) = Papers Presented at the II International Conference on Political and Cultural Relations between Russia and the Baltic Sea Region States (Narva, 1–3 May 2003)*. Narva: TŪ Narva Kolledž & Autoren. Pp. 311–324.

Saleniece, I. (2013) Religious Life in Latvia during the Period of Communist Totalitarianism: Individual Choices and Consequences. *Between East and West: Cultural and Religious Dialogue before, during and after the Totalitarian Rule: Scholarly Papers* / University of Latvia. Vol. 793. Oriental Studies; ed. J. Priede. [Rīga]: Latvijas Universitāte. Pp. 69–78.

Saleniece, I. (2003) Teachers as Object and Subject of Sovietization: Daugavpils (1944–1953). *The Sovietization of the Baltic States, 1940 – 1956* / ed. by O. Mertelsmann. Tartu: KLEIO. Pp. 197–206.

Saleniece, I. (2010) “The Deportation of March 25, 1949 in Latgale: Oral History Sources and Archival Documents”. In: David D. Smith, David J. Galbreath and Geoffrey Swain, eds. *From Recognition to Restoration: Latvia's History as a Nation-State*. Amsterdam-New-York, NY: Rodopi. Pp. 61–75.

Swain, G. (2004) *Between Stalin and Hitler: Class war and race war on the Dvina, 1940– 1946*. London and New York: Routledge Curzon.

Vilciņš, T. (1997) *Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.

Антинази, А. (2009) *Энциклопедия социологии*. <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/fc/slovar-192-1.htm#zag-80> (10.12.2019.)

Кант, И. (1995) Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. В кн.: *Философия истории. Антология*. / Сост., ред. и вступ. ст. Ю. А. Кимелева. Москва: Аспект-пресс. С. 57–69.

Теплов, Б. (1953) *Психология: Учебник для средней школы*. Москва: Учпедгиз. <https://studfiles.net/preview/6131490/page:69/>

Философская Энциклопедия. (1960–1970) Москва: Советская энциклопедия.

Irēna Saleniece

Features of Youth Social Adaptation in Eastern Latvia after the Second World War

Key words: Eastern Latvia, Sovietisation, youth, social adaptation

Summary

The incorporation of Latvia into the Soviet Union was accompanied by the deliberate ‘sovietisation’ of the local population. This paper presents an attempt to make out how young people living in the Eastern Latvia reacted to the process of sovietisation. We can operate with the oral testimonies that are kept in the collection of Daugavpils University Oral History Centre (DU OHC) – life stories of youth and children of the transition period who were born in the 1920–30s. Their socialization in the pre-war Latvian society had started but, with the entrance of alien powers, they had to revise their intellectual, moral, and psychological “luggage”, get adapted to absolutely

different rules. Transformation into a “Soviet person” involved not only adopting certain new qualities and adapting to new values, but also rejecting values, which had long been familiar. Analysis of the life stories reveals that, irrespective whether people were persecuted by the communist regime or enjoyed its favour, contacts with this regime were traumatic for the local population. In the course of sovietisation it was expected that young people forget loyalty for the state of Latvia and instead accept the Soviet Union as “their own”. They had to keep secret their origin of “socially hostile elements”, in fact – reject their parents. They could demonstrate neither the material well-being nor striving for it (it was treated as striving for private property, philistinism and was harshly criticized). Cultivating of ethnic selfawareness was likened to “nationalism” and was undesirable. Russification became the main tool to fight ethnic diversity. People also had to give up faith in God, yet this demand seemed to face the greatest perplexity and resistance. Thus, in many aspects people of Eastern Latvia at the stage of sovietization went through traumatic experience. Time distance makes it possible to understand the bitterness of those people who in the post-war period were enthusiastic to join the ranks of “builders of communism”. Though they were ready to give up (and they actually did) values they had been brought up with for the new ones, that not always brought benefit as they still remained strangers to a certain extent in the Soviet society. Yet after the collapse of the Soviet Union many of them reproach themselves for the wrong choice that does not let them feel satisfied with the life they have led.

Galina Sedova (nun Euphrosyne)

Stalinist Repressions in the Diocese of Riga in 1945: Biographical Information about the Historical Portrait of Olga Benois

Key words: Olga Fedorovna Benois, Ladies Committee at the Riga Orthodox Cathedral, a member of the anti-Soviet organization, Priest Nikolai Laucis, Boris Plyukhanov

Repressions against the clergy and laity of the Latvian Orthodox Church began in 1940 and only World War II stopped them. Information is available on clerics who suffered during the Soviet period, and there is on-going research studying the materials of investigative and criminal cases of the former archives of the KGB of the Latvian SSR, but for the laity this work is only at the stage of data collection. Historiography is being studied, the memories of believers are recorded, and a list of repressed members of the Latvian Orthodox Church is compiled. One of the first and famous names often found in the search is the name of Benois (the surname “Benois” is of French origin). But everything that has been published about the Benois family has a journalistic character and contains various inaccuracies and confusion in the presentation of facts. This is due to the fact that there were two Olgas in the family: a mother – Olga Fedorovna Benois and a daughter – Olga Eliseevna Benois (Обозный 2008, 261, 468, 485–486). The first thing to encounter when reading about Benois in church historiography is the bias in presenting material and facts during the period of repression (*Двинский Вестник* 1943; Плюханов 1993, 143, 145, 191, 296; Рацевич 2005, 150–151; Александрова 2011). This mainly concerns the criminal case of Olga Fedorovna Benois. In choosing a topic, several tasks were identified:

- studies of the criminal investigation case,
- detection of falsification in the procedural work of investigators,
- collection of additional information from memories to the biography of Benois.

This publication is dedicated to Olga Benois, the Chairwoman of the Ladies Committee and an active parishioner of the Riga Cathedral.

The Benois family came to Riga from Finland in the interwar period and made a significant contribution both to the life of the Russian community and the Orthodox life of Latvia (Амосова 2009, 16; Баринаева 2009, 16).

Olga Fedorovna (Fridrikhovna) Benois was born on 28 June 1891 in St. Petersburg in the family of an official who originated from the Baltic Germans. Her father was Friedrich Hermann Benedikt Johann Waldman (Friedrich Hermann Benedikt Waldmann) and mother – Lydia Vasilievna (born Ilyina). The family brought up three children: Nikolai, Olga, and Alexander, all of them were baptized according to the Orthodox rite. According to the documents from the Russian State Archives of the Russian Naval Fleet (the personal file of Nikolai Waldman), his father, Friedrich Waldman, belonged to the hereditary honorary citizens of Mitau of the Duchy of Courland and served as director of the Okhta pulp mill. Although, in the criminal case of O.F. Benois the position of her father is indicated as that of an accountant in the office of Knop, a German who supplied flax spinning machines from England to Russia. As Olga Fedorovna pointed out, “it was essentially an intermediary office” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 11. o.p. lpp.). She would give evasive answers to questions of the social status of the family.

In 1900, Olga entered the women’s gymnasium on Vasilyevsky Island in St. Petersburg and successfully graduated from it in 1910. She privately studied French and English, as well as music. In 1912, under the patronage of her English teacher Holmes, her parents sent Olga to Miss Cregs’ private boarding house in the northern part of England, where she improved her English. The study period did not last long, it was about two and a half months. After returning home, she took lessons at the St. Petersburg Conservatory in vocal and acting skills. Soon she married Elisha Edward Yulievich Benois (1890–1914), a student of the Faculty of Technology of St. Petersburg University. He came from a well-known family of artists and architects of Benois, who were favoured nobles in Russia (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 11. lp.).

The family of Olga and Elisha Benois had three children: the son Elisha (1913–1932) and twin sisters: Lydia (1914–2008) and Olga (1914–1994). After the death of her husband at the beginning of World War I, Olga Fedorovna left for Finland, where the family had the estate “Possuli” (Tervajoki), near the town of Vyborg. As noted in the interrogation protocols, the family was not engaged in farming, but leased arable land (1,200 hectares and a herd of 70 cows) to the local Finn Tamermaa. In the summer of 1917, a fire broke out in the manor, although the residential part and the summer cottage were preserved. There is no information, whether it was a deliberate arson or an accident. For a young woman, the question arose of moving to Petrograd, as it was not safe to stay outside the city in winter with three young children.

Meanwhile, the father was seriously ill and needed care. The family lived in their own home on Bolshoi Prospect 24 on Vasilyevsky Island, near the famous German gymnasium of Karl May (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 28.– 29. lp.).

The subsequent revolutionary events in Russia destroyed not only the usual way of life of the Benois family, but also the lives of all subjects of the Russian Empire. Older brother Nikolai Friedrikhovich Waldman studied at the gymnasium of K. May, and then at the Mitau Real School, then after the start of World War I he served as a naval officer in the imperial fleet. But he was denied to continue his service in the rank of officer in Soviet Russia, so he was engaged in private teaching. He gave lessons in English, was engaged in drawing, and also made sculptures. Only after the start of World War II Nikolai Waldman was called up by the Soviet authorities for military service and took part in the defence of Tallinn as the red commander of the Amgun ship (РГА ВМФ. Ф. 406. Оп. 10. Д. 4 «В»). O.F. Benois tried to give minimal information about the brother and relatives during interrogations, emphasizing the fact that she had lost contact with them (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 29. lp.).

In 1922, after her father died in Petrograd and Olga Fedorovna received the official permission of the Soviet government, she left for Finland with her children. For a while, the family lived in the estate, but after the frequent rumours about the expropriation of large estates from foreign owners, they managed to sell the estate for a pittance. The interrogation report also noted the amount of the transaction, which amounted to 1 million 400 Finnish crowns. With the proceeds, it was possible to acquire a one-story house with a residential basement in Vyborg on Suo no. 3. The children were growing up and the question arose of their further education in their native language. The eldest son, Elisha entered the Russian cadet corps in Serbia, and in 1930 Olga Benois and her daughters left for Riga (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 29. lp.).

From the protocols of the criminal case it is known that the Benois family lived with a relative (cousin) – Clementina Boguslavovna Hibshova, a harpist of the National Opera of Latvia (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 29. lp.). Although, according to other sources, Hibshova was from their friends' family. Hibshova toured the world a lot, so she was able to provide Olga Fedorovna and her children with her apartment at Pulkvezha Briezha no. 7–9, and later – at Skolas Street (no. 34, sq. 3) and she completely assumed the maintenance of the family. The girls went to the Riga private women's

gymnasia of L. Taylova. There is a reason to believe that the choice of the gymnasia was not accidental, since Taylova came from a famous merchant family from Mitau. The Waldman family had deep roots in Mitau. In addition, Ludmila Ivanovna was an experienced teacher and a believer.

After moving to Riga, Olga Fedorovna did not have an official job, but it is very likely that she was engaged in teaching private lessons. It should be noted that in the 1920–30s in Latvia, many Orthodox residents took an active part in the Russian Student Christian Movement (RSCM). The Benois family, which was involved in the life of the local Russian community, was no exception. In his book about the history of the RSCM in the Baltic States, Plyukhanov talks about the Benois family as members of the movement. Based on this fact, the mother and daughters took part in the activities of the Union. Daughters Olga and Lydia taught in the Orthodox Sunday school of Latgale suburb in the city of Riga, and the mother was a member of one of the enlightening Christian circles. The Latvian branch of the RSCM was closely connected with the emigrant structures in Paris and Western Europe, which was the reason for its closure by the Latvian authorities in 1934 (Плюханов 1993, 141, 143, 145). For the Latvian authorities, the activation of Russian organizations on the eve of World War II was considered to be a danger.

Before World War II, all members of the organization were closely monitored by the agents of the Political Police of Latvia. After 1940, all archival data were included in the development of the NKVD investigators. Investigators who conducted the case of O. F. Benois tried to prove her connection with the anti-Soviet emigrant circles as a member of the Unification Organization (RSCM) in Latvia and in Europe. Olga Fedorovna, during the investigation, denied her participation in the organization's movement, since she was more interested in spiritual matters, not social life. She explained to the investigator that students of gymnasia or basic schools took an active part in the organization (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 31. lp.). She perfectly understood the risks of such accusations. Before the war, the Soviet embassy in Latvia accused the Union of "counter-revolutionary activities" against Soviet Russia (Плюханов 1993, 210). In 1934, the organization was closed, and a report in the newspaper *Jaunākās Ziņas*, entitled "Closing the harmful organization of the restoration of holy great Russia" of 7 December, read: "... This society is the secret branch of the Paris émigré organization Russian Student Christian Movement for abroad. In Paris, the central organization has military colouring. The organization's goal is to restore "the great united

holy Russia". It also held illegal meetings of the Russian people of the Baltic countries in Riga" (Плюханов 1993, 209). If the investigators had confirmed the fact of Benois' vigorous social activity among the emigrants, then the period of imprisonment have been extended.

As to the biographical data of Benois, it is worth pointing out that the minutes of the criminal case noted that the family had travelled several times to Finland, where their real estate remained. After selling the house in Vyborg, Olga Fedorovna sent her daughters to study in England. In 1935, on the recommendation of Augusta Burvikova, a citizen of Riga, the daughters of Benois got a job in the family of the English writer Anthony Berkeley Cox (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 29. o.p. lp.). The sisters lived in London (Camilton-Terrace) and improved their English. Three years later, one of them, Olga, returned to Riga for medical consultations and treatment (she suffered from trophic leg disease). Lydia stayed in London, went to medical school, and sang in the church choir. In the study of the criminal case of O.F. Benois, attention is drawn to the fact that investigators were interested in the question, how her daughters got to England. Olga Fedorovna mentioned the people who provided protection, but at that time they were all dead (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 29. o.p. lp.). In this regard, it is appropriate to quote words of priest George Taylov arrested in 1944. The priest remembered that when, during interrogations, he was required to call the names of people who knew him closely, he tried to remember the names of the dead, thereby saving his relatives from repressions.

The youngest Olga who remained in Riga began to teach Russian to the children of the Minister of Foreign Affairs of Latvia, Wilhelm Munters. In 1940 she entered the Academy of Arts. In her free time in summer holidays she helped the children in a shelter in Jurmala. And in 1943, after one of the sermons of the Exarch of the Baltic countries, Metropolitan Sergius (Voskresensky), Olga left classes at the Academy to help children from Salaspils camp, who were transferred to the shelter on the Riga sea gulf coast. At the same time, Olga Fedorovna, upon the suggestion of the priest of the Riga Cathedral, John Janson, was elected one of the chairpersons of the Ladies Committee (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 15. lp.). The aim of the committee was to provide "material assistance to Russian refugees, to people who forcibly or voluntarily find themselves in the territory of Latvia and to local needy Russians" (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 15. lp.). Incoming funds, as explained by O. F. Benois to the investigator, were formed by collecting donations during church services on holidays or from wealthy parishioners.

As to the sermons of the Exarch of the Baltic Metropolitan, Sergius (Voskresensky), they made a strong impression on the parishioners. One of them was pronounced on Sunday, 14 March 1943, in the Riga Cathedral: "... The struggle of Germany against Bolshevism entered the decisive stage. There is no greater evil than communist power. If Bolshevism had been victorious, the inhabitants of these lands would have taken on indescribable torment and would have been literally exterminated. In order to avoid this terrible danger, extreme tension of all available strength and complete consistency are needed... Therefore, each of us must obey the instructions of the leaders and give all our strength to fight against Bolshevism. So, let us remember the Almighty, so that He will help to conquer Bolshevism everywhere, and especially in the hearts" (*От национализма к коллаборационизму* 2018, 182–183). Subsequently, the political sermons of the Exarch-Metropolitan were regarded by the Soviet regime as anti-Soviet ones. And many clerics and laity were arrested for anti-Soviet activities.

Olga Fedorovna and her daughter Olga Eliseevna Benois lived in Latvia with Nansen passports. They retained this status till 1944. At the beginning of the war, many Russians believed that the power of the Bolsheviks was not lasting and that they could return to liberated Russia. Their Nansen passports could help them in this situation. But, after the capitulation of Germany, the presence of stateless passports in Soviet Latvia caused only problems and additional questions for their holders. Such people were treated as sympathizers with the German occupation and collaborators.

After the liberation of Riga from the Nazis in 1944, there were arrests among clerics of the Latvian Orthodox Church. First, it concerned those who served in the Pskov Orthodox mission. Members of Russian organizations were also called for interrogation to the NKVD of the Latvian SSR, including those from the RSCM: Boris Plyukhanov, Matvei Nitavskiy, Georgiy Ilnskiy, Vitaliy Karavaev and many others (Плюханов 1993, 298–299). On 17 November 1944, Olga Benois was summoned for the first interrogation, her case was conducted by sub-lieutenant Fursov. Violations were a specific characteristic feature of the design of interrogation protocols in 1944. For example, the surname of the investigator was not always indicated, as well as the time of interrogation, therefore it is not known when the interrogation began and ended, and how long it lasted. The number of people arrested in the Latvian SSR in 1944 was 3,708 people, the peak of the arrests fell on 1945 – 14,702 people (*No NKVD līdz KGB* 1999, 972).

O.F. Benois was arrested on 9 January 1945 in Riga. During the arrest, a search was conducted and 20 postcards, 4 letters, a camera, some negatives, German and Latvian coins, as well as 25 Latvian lats were seized (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 9. lp.). The investigation case consisted of two parts – the criminal and the supervisory (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l.; P-6503-u/ l.). Prior to her arrest, Benois was interrogated several times in Riga. In November, there were five interrogations conducted by sub-lieutenant Fursov: 18, 19, 22, 23 November. The interrogations lasted from 4 to 5 hours, some interrogations were stopped only at night. Interrogations were often interrupted, for unknown reasons; there is a high probability that Olga Fedorovna became ill. If at the first interrogations the questions of the investigator were mainly of biographical nature, then after receiving the information Benois was already accused of anti-Soviet propaganda. For example, Olga Fedorovna did not hide her attitude to the October Revolution and answered straightforwardly: “She perceived the revolution as “a misfortune brought to the Russian people from the outside, from abroad”. And her attitude to the beginning of the war “was perceived as positive attitude to a certain success of the German arms in the struggle against Bolshevism, as the beginning of building a new Russia” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 30. lp.). Thus, investigators accused Benois as an opponent of the Soviet system. On the eve of World War II in Latvian society, and indeed in the West, there was a division in Russian émigré circles into “defencists” and “defeatists”. The former wanted to defeat the Nazis, because some people fought against the Germans during World War I, while others considered the Nazis to be liberators from Bolshevism (this should be taken into account when considering the historical context).

There were two witnesses who were involved in the case of Olga Fedorovna Benois: priest Nikolay Laucis, who was arrested on 31 October 1944 and worked in the Diocesan Administration of the Latvian Orthodox Church, and Olga Purmal, coming from a peasant family of Tula district in Russia, who was a nurse out of work. The surname Purmal is found in Boris Plyukhanov’s book and is associated with émigré circles (Плюханов 1993, 121). It is highly probable that O. Purmal was intimately acquainted with the Benois family and, as a charity nurse, could have entered the house, since the family needed qualified medical assistance.

The priest did not say anything disreputable about the Benois family, but only gave general characteristics. In his words, the mother and daughter

were outwardly considered “as owners of high (too much for women) growth” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 42. lp.). Olga Fedorovna was a parishioner of the Riga Cathedral and “prayed earnestly to God”. The priest saw her in August 1944 at a meeting of the church council. At the meeting, she was introduced instead of the retired Antonia Kreuzberger as a member of the women’s committee and the chair of this committee. In his words: “Under the leadership of Benois, the women’s committee took an active part in charity events concerning the affairs of Russian refugees in Latvia and Riga”. The Committee also collected food, money, clothes, and handed over everything to the Russian Committee. Benois’ daughter supervised the upbringing of Russian orphans who were exported from the eastern regions. The orphanage was located in Jurmala and was supervised by the Russian Committee. The connection of the Ladies Committee chairwoman with the Russian Committee became an aggravating factor in Olga Fedorovna’s case, since this structure was closely associated with General Vlasov. The Soviet authorities viewed this cooperation as anti-Soviet.

According to Olga Georgievna Purmal, Olga Benois during the German occupation of the Latvian SSR worked as the chairman of the Ladies Committee at the Riga Cathedral, and was also a member of the United Charity Committee (UCC). In the apartment she often held parties, which were systematically attended by German officers. Benois, in conversations, praised the Germans in every way for their culture and order, and in every possible way built slander against the Soviet government, since “Soviet power is a symbol of violence” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 43. lp.).

During the interrogation, O. Purmal emphasized Benois’ active propaganda campaign against the Soviet authorities from the first days of the occupation and her cooperation with the Germans. Under the guise of helping refugees, Benois raised funds that were “partly used for all kinds of parties with the Germans, for the wounded German soldiers and officers, as well as for the Russian Liberation Army (RLA)” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 43. o.p. lp.). In particular, Benois was accused of slandering the USSR, because in the Soviet state there was no freedom of speech, press, religion, and only the Germans were able to revive Russia, where people would live freely. In addition, Benois, at the gatherings organized for “refugees”, stated that the Bolsheviks had started the war, destroyed villages and cities, and so only the Bolsheviks were to blame for all the victims. Nobody knows, if this was true or was made up by O. Purmal or by the investigator. According

to the recollections of Benois' close acquaintances, many noted the harshness of her judgments; even after her release from the camp she gave harsh characteristics to the Bolshevik regime (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 43. o.p. lp.).

During the investigation, the investigators were interested in the information about the head of the Russian Committee – Georgiy Alexandrovich Alekseev. He worked as a director at the Kuznetsov ceramic factory and was appointed by the occupying authorities to the post of a chairman of the Committee. According to the information of the Soviet special services, Alekseev conducted a “pro-fascist propaganda campaign”. In the period of May and June 1944 in Riga, at the opening of the exhibition of Russian artists, Alekseev spoke of Russian art, which could not develop freely in the Soviet Union. In addition, Alekseev, speaking at the funeral of Metropolitan Sergius (Voskresesky) in July 1944, accused the Soviet government of the murder of the metropolitan. These facts were confirmed by Olga Benois at her interrogation. However, the funeral of the Metropolitan took place on 4 May and Benois should have been aware of this (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 20. lp.).

Investigators were interested in information not only on specific individuals, but also on a number of organizations that were actively working in Latvia. For example, that concerned the organization “People’s Aid”, which provided material assistance to Latvian citizens, especially orphans, whose father had died in the war. The work of the Russian Committee, which closely cooperated with the Russian Liberation Army and General Vlasov, was of particular interest to the Soviet special services. This structure worked in the provinces, since the majority of the refugees lived in the villages and dealt with the settlement of issues between the owner and the worker (refugees). The question of sending Soviet citizens to hard labour in Germany was also asked by the investigator, and Benois knew about it. For the Latvians it was not a secret, people tried their best to avoid being sent to work. According to the recollections of the people of Riga, someone bought fake medical certificates, someone tried to marry or get married, because this gave a respite from work in Germany (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 20. o.p. lp.; Archive by G. Sedova 2018).

Investigation was carried out for four months. All this time Benois was in the inner prison of the NKVD and in the Riga Central Prison. The investigation was not completed and she was sent to one of the women’s camps of the

1st Division of the Shirokstroi NKVD of the USSR. In the camp of Molotov region (now it is Perm) she went through final interrogations on 31 January 1945. Later she recalled that period as the most difficult time. In the medical unit of the camp, her temporary disability was ascertained. At the final stage of the investigation, Lieutenant Anokhin of the NKVD of Molotov region tried in every way to bring the case of Benois to the articles 58–3, 58–10 of the Criminal Code of the RSFSR “as an accomplice”. Out of hopelessness Olga Fedorovna slandered herself, fully admitted her guilt, and signed documents. On 11 March 1946, the indictment was filed, according to which O. Benois was accused of anti-Soviet propaganda campaign, as a member of the anti-Soviet organization RSCM, working in the Ladies Committee and assisting the Latvian SS legionnaires (collecting gifts for Easter). The investigator demanded a term of 10 years of labour camps for “aiding the Germans”, but the charges were not proven. On 20 June 1946, Special Meeting of the NKVD of the USSR sentenced O.F. Benois to 58–3 Art. Criminal Code of the RSFSR to the sentence in labour camps for a period of 5 years and 3 years of exile (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l., 51. lp.).

Olga Fedorovna survived in the camps and returned to Latvia in the early 1950s. According to the recollections of Riga resident Bartashevskaya, “The house of Benois in the post-war period was the center of spiritual culture, a place where many Orthodox residents of Riga gathered. Not a day passed that anyone came to Olga Fedorovna for spiritual support. The mother and daughter of the Benois never accepted Soviet power, but they believed that since God sent such power to the people, this test was necessary for them. Both of them recalled their trials without pain (Olga Benois daughter Olga Eliseevna was arrested soon after her mother)” (Archive by G. Sedova 2009).

Working with the archival documents of the criminal case of O.F. Benois identified several aspects of the study; at the beginning of the investigation Benois openly declared her political views, but later she refrained from doing so. There is also an important fact about frequent interruptions of the interrogations. There is a high probability that the defendant underwent both psychological and physical influence. According to the memoirs of Boris Plyukhanov, when the investigator tore off the cross from Benois, she calmly answered him that a person’s faith could not be taken away. Boris Plyukhanov was arrested at the same time with Benois. He was under investigation for 22 months and, according to him, the investigation “took place in agonizing conditions and was conducted by the most severe methods and techniques” (Плюханов 1993, 218).

The materials of forensic investigations are those among the few sources that provide evidence about the life of Orthodox believers in the occupied territory during World War II. The study of this category of cases requires critical analysis, since sometimes they are subjective. They reveal many absurdities, contradictions, and open falsification. The criminal procedure practice of political affairs of the period under study was under direct ideological and departmental pressure of the state policy of the Stalin regime, reflecting the spirit of the times of the totalitarian system.

References

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA). LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-6503. l.; P-6503-u/ l.
- T. Amosova's memoirs, 2018. Archive by G. Sedova.
- V. Bartashevskaya's memoirs, 2009. Archive by G. Sedova.
- No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs.* (1999) Viksnes R. un Kangera K. red. Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Российский государственный архив Военно-Морского Флота (далее – РГА ВМФ). Ф. 406. «Коллекция послужных списков – Николай Фридрихович Вальдман».
- Александрова Ю. (2011) Рижские потомки Бенуа. *Город великих людей*, . 4 (13).
- Амосова Т. (2009) Две Ольги. Две судьбы. *Виноградная лоза*, № 7 (133).
- Баранова Ф. (2009) Вера – источник жизни семьи Бенуа. *Виноградная лоза*, № 12 (138).
- Двинский Вестник*. Двинск. 23.06.1943. № 27.
- Обозный К.П. (2008) *История Псковской Православной Миссии 1941–1944 гг.* Изд-во Крутицкого подворья. Москва.
- От национализма к коллаборационизму: Прибалтика в годы Второй мировой войны* [документы в 2 т.] (2018) 1 т. отв. сост. А.В. Репников. Москва: РОССПЭН.
- Плюханов Б.В. (1993) *РСХД в Латвии и Эстонии: Материалы к истории Русского Студенческого Христианского Движения*. [Париж:] Умса-Press.
- Рацевич С. В. (2005) *Глазами журналиста и актера: Из виденного и пережитого*. Т. 2. Ч. 2. Нарва.

Gaļina Sedova (māsa Jefrosinija)

**Staļina represijas Rīgas eparhijā 1945. gadā:
Olgas Benuā biogrāfiskas liecības**

Atslēgas vārdi: Olga Benuā, pareizticīgās katedrāles Dāmu komiteja, pretpadomju organizācijas, garīdznieks Nikolajs Laucis, Boriss Pļuhanovs

Kopsavilkums

Represijas pret Latvijas pareizticīgo baznīcu sākās 1940. gadā un ilga līdz Otrajam pasaules karam. Ir saglabājušās klēriķu liecības, turpinās darbs bijušās Latvijas PSR VDK kriminālās izmeklēšanas lietu materiālu izpētē. Viens no pirmajiem zināmajiem uzvārdiem, kas sastopams materiālos, ir Benuā. Minētie avoti galvenokārt ir publikācijas ar neprecīziem biogrāfijas faktiem. Pārpratumus radīja tas, ka Benuā ģimenē bija divas Olgas: māte Olga (Fjodorovna) Benuā un meita Olga (Jeļisejevna) Benuā.

Rakstā pētīta mātes – Olgas Benuā – krimināllieta, konstatētas falsifikācijas izmeklēšanas procesuālajā darbā, atrastas papildu liecības. Tiesu izmeklēšanas materiāli ir vieni no nedaudzajiem avotiem, kas stāsta par pareizticīgo dzīvi okupētajā teritorijā Otrā pasaules kara laikā. Avotu analīzei nepieciešams kritisks vērtējums. Politisko lietu kriminālā procesuālā prakse aplūkojamajā periodā atradās zem staļiniskā režīma ideoloģiskā un resoru spiediena, atspoguļojot totalitārās sistēmas garu.

Henrihs Soms

Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1919. gadā

Atslēgas vārdi: latviešu prese, Daugavpils, lielinieki, latviešu strēlnieki

Pasaules kara, 1917. gada revolūcijas un Neatkarības kara laikā latviešu periodisko izdevumu skaits bija svārstīgs. 1914. gadā latviešu valodā tika izdoti 193 periodiskie izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni. 1915. gadā kara apstākļos to skaits samazinājās līdz 93 izdevumiem, 1916. gadā – 36. Savukārt turpmākajos gados izdevumu skaits pieauga un 1917. gadā sasniedza 78 (lielākā daļa bija viena gada izdevumi), 1918. gadā – 104 (Latviešu periodika 1977, 377–405).

Latviešu preses izdošanu 1919. gadā būtiski ietekmēja karadarbība Latvijas teritorijā un varas maiņas. 1919. gadā periodiskā prese bija joprojām dominējošais masu informācijas līdzeklis Latvijā. Pēc periodikas rādītāja, 1919. gadā latviešu valodā iznāca 65 izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni. Rakstā izmantoti materiāli no 11 izdevumiem, lielākā daļa no tiem ir dienas laikraksti.

Nozīmīgākās nacionāla mēroga partiju avīzes šajā laikā bija “Sociāldemokrāts”, “Brīvā Zeme”, “Baltijas Vēstnesis”, “Tautas Balss”, bezpartejiskās “Jaunākās Ziņas”, “Latvijas Sargs”, oficiālie laikraksti “Valdības Vēstnesis”. Maskavā tika izdots lielinieku dienas laikraksts “Krievijas Cīņa”. Latvijā turpināja iznākt reģionāli izdevumi. Pēc 8 mēnešu pārtraukuma atkal sāka iznākt latgaliešu laikraksts “Latgolas Vārds”; 1919. gadā tika izdoti tikai divi numuri.

Daugavpils kauju atspoguļošanai periodiskie izdevumi izmantoja oficiālos informācijas avotus – armiju virspavēlniecības ziņojumus, kara korespondentu vēstules, atkarībā no izdevuma politiskās orientācijas pārpublicējumus un citējumus no citiem laikrakstiem un žurnāliem. Jaunums bija Latvijas Preses biroja (LPB) “Latopress” izveidošana 1919. gada 4. martā. LPB uzdevums bija informēt pasaules ziņu aģentūras un vietējos medijus par notikumiem Latvijas teritorijā. No LPB 1920. gadā tapa pirmā nacionālā ziņu aģentūra Latvijas vēsturē – LETA (Dimants, Rožukalne 2019). LPB pēc radio pārraidēm no Maskavas (Padomju Krievija) un Neuenas (Vācija) raidītāja veidoja ziņas, kuras publicēja latviešu laikraksti. Tajās bija arī informācija par notikumiem Daugavpils reģionā 1919. gadā.

1919. gadā Daugavpils apkārtnē norisinājās svarīgi Neatkarības kara notikumi. Kopš 1918. gada 9. decembra kontroli pār Daugavpili bija pārņēmusi Sarkanā armija (Soms 2019). 1919. gada otrajā pusē aktualizējās jautājums par lielinieku izdzīšanu no Daugavpils, jo pilsētai no dažādām pusēm tuvojās Lietuvas, Polijas un Latvijas karaspēks.

Pamatojoties uz jaunākajiem zinātnieku pētījumiem par Neatkarības karu, iespējams rekonstruēt Daugavpils kauju trīs fāzes ar Latvijas, Polijas, Lietuvas un Sarkanās armijas dalību: 1919. gada augusts (pirmā fāze), 1919. gada septembris (otrā fāze), 1920. gada janvāris (trešā fāze).

1919. gada naktī uz 31. augustu gar Daugavpils – Viļņas dzelzceļu Daugavpils virzienā devās poļu armijas trieciengrupa. Poļu kreisajā spārnā to pašu darīja arī lietuvieši (Jēkabsons 2005, 49). Tā sākās cīņa par Daugavpili, kurā piedalījās vairāku valstu armijas.¹

Par karadarbības tuvošanos Daugavpili² latviešu prese ziņoja jau kopš 1919. gada jūnija. Laikrakstu informācija ļauj izsekot Lietuvas un Polijas armijas virzībai, atsevišķām kaujām un sadursmēm, apdzīvoto vietu ieņemšanai. Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” 1919. gada 17. jūnijā publicēja svarīgu Lietuvas armijas pavēlniecības 10. jūnija paziņojumu sakarā ar Kurzemes guberņas robežas sasniegšanu: “Mēs pārgājām pār Latvijas robežu, lai savienotos ar latviešu spēkiem” (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 17. jūnijs). Kā norāda Lietuvas kara pētnieki, Paņevēžas atsevišķais bataljons pārgāja Latvijas robežu ar Lietuvas armijas pavēlnieka S. Žukauska 8. jūnija rīkojumu saskaņā ar Lietuvas un Latvijas 1919. gada 1. marta savstarpējās palīdzības līgumu. 10. jūnijā lietuviešu štābā ieradās Augšzemes partizānu komandieris Jānis Indāns, lai saskaņotu turpmāku darbību (Surgailis 2019, 281–282).

Turpmākajās cīņās Lietuvas armija guva panākumus abos uzbrukuma flangos. Kreisajā flangā (lietuvieši to sauca par Ziemeļu fronti) noritēja smagas cīņas. Kopš 1919. gada augusta sākuma kaujas Daugavpils apkārtnē tika minētas frontes ziņojumos lielinieku laikrakstā “Krievijas Cīņa”. 1919. gada

¹ Padomju literatūrā Daugavpils aizstāvēšanas kaujas (127 dienas no 1919. gada 31. augusta līdz 1920. gada 3. janvārim) tika dēvētas par “Sarkano Verdeni” pēc līdzības ar Pirmā pasaules kara vienu no lielākajām kaujām pie Verdenas Francijā 1916. gadā. Plašāk sk.: Simončiks, P. Sarkanā Verdena. *Avangards*. Daugavpils. 1968. 27. janvāris.

² Tā laika latviešu preses izdevumos dominēja nosaukums “Daugavpils”. Laikraksts “Brīvā Zeme” lietoja arī nosaukumu “Daugpilis”. Atsevišķos gadījumos, publicējot Maskavas radio ziņas, presē lietots apzīmējums “Dvinska”.

4. un 5. augusta ziņojumos minētas kaujas pie Ilūkstes un Eglaines stacijas. Ziņojumos norādīts, ka Sarkanā armija spiesta atkāpties un pretiniekam izdevies ieņemt svarīgas augstienes (*Krievijas Cīņa*, 1919. 8. augusts).

1919. gada 22. augustā lietuviešu vienības saņēma virspavēlniecības telegrammu, kurā tika pavēlēts 23. augustā uzsākt uzbrukumu visā lielinieku frontē un ieņemt Daugavpili (Surgailis 2019, 284). Saskaņā ar šo pavēli 29. augustā tika ieņemta Ilūkste un Gludāni – apdzīvota vieta pie Daugavas, 25 km no Daugavpils. Lietuviešu vienības pietuvojās Daugavas kreisajam krastam. Tā bija Latvijas un Lietuvas armiju sadursmes vieta. 30. augustā Gludānus sasniedza arī Latvijas armija, tādējādi no Dunavas līdz Gludāniem kreisais Daugavas krasts bija atbrīvots (*Latvijas Sargs*, 1919. 31. augusts; *Tautas Balss*, 1919. 2. septembris).

Labajā flangā (dienvidu frontē) 1919. gada 26. augustā Lietuvas armija ieņēma Novoaleksandrovsku (Zarasi), kas ļāva armijai sekmīgi virzīties uz Daugavpili, līdz kurai bija apmēram 25 km (Surgailis 2019, 285). Par šo lietuviešu militāro panākumu drīz ziņoja latviešu prese un paredzēja, ka Lietuvas armija drīz sasniegs Pirmā pasaules kara vācu – krievu frontes līnijas ierakumus Ilūkstes – Sventes un Medumu ezeru līnijā (*Latvijas Sargs*, 1919. 29. augusts; *Baltijas Vēstnesis*, 1919. 30. augusts).

Latviešu preses materiālos par kaujām Daugavpils reģionā līdz 1919. gada augusta beigām dominēja ziņas par Lietuvas armijas darbību. Augusta beigās pēc sekmīgas ofensīvas Baltkrievijā Daugavpils virzienā pietuvojās ģenerāļa E. Ridza-Smigļija (*Śmigły-Rydz*) komandētā poļu armijas grupa (Jēkabsons 2000, 47).

Lai sasniegtu Daugavpili, uzbrūkošajām armijām Daugavas kreisajā krastā bija jāieņem Grīvas pilsēta, Kalkūnu dzelzceļa stacija un cietokšņa priekštilta nocietinājums. Tā sākās pirmais apvienotais poļu-lietuviešu uzbrukums Daugavpilij. Pēc “Baltijas Vēstneša” 30. augusta ziņām, lietuvieši bija nonākuši 12 verstu attālumā no Daugavpils (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 30. augusts). “Baltijas Vēstnesis” 9. septembrī optimistiski ziņoja, ka lietuviešu frontes sektorā lielinieki atkāpušies no Daugavas kreisā krasta, tomēr Daugavpils ieņemšanu apgrūtinot saspridzinātie Daugavas tilti (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 9. septembris). Acīmredzot šajā gadījumā bija aprakstīta situācija pēc uzbrukuma augustā, kad lietuvieši ieņēma pozīcijas no cietokšņa priekštilta nocietinājuma pa Daugavas lejesteci līdz Kazimirišķiem. Atkāpjoties aiz Daugavas, sarkanarmieši pie Gurnas (apdzīvota vieta pie Daugavas starp Ilūksti un Dvieti) aizdedzināja koka tiltu (Surgailis 2019, 285).

Daugavpils kauju otrā fāze norisinājās 1919. gada 27.–28. septembrī, kad lietuviešu un poļu karaspēks devās jaunā uzbrukumā Daugavpilij. Militārās operācijas laikā tika ieņemti Kalkūni un Grīva, sīvās cīņās ar tanku atbalstu ieņemts cietokšņa priekštilta nocietinājums, likvidēts Sarkanās armijas placdarms Daugavas kreisajā krastā. Lai novērstu pretinieka uzbrukumus no labā krasta, poļu armija uzspridzināja dzelzceļa tiltu pie cietokšņa un Gajoka koka tiltu (Jēkabsons 2000, 50–51).

Latviešu prese uzmanīgi sekoja militārajām norisēm Daugavpils tuvumā. Vēl pirms jaunā uzbrukuma Daugavpilij laikrakstos bija lasāmas ziņas par lielgabalu un ložmetēju apšaudēm Daugavas krastos. Laikraksts “Valdības Vēstnesis” plaši atreferēja Lietuvas armijas galvenā štāba ziņojumus par pretinieka artilērijas darbību kopš 12. septembra, par intensīvajām artilērijas divcijām pie Ribaku ciema un Kalkūnu virzienā, par vairākiem sarkanarmiešu mēģinājumiem pāriet Daugavu (*Valdības Vēstnesis*, 1919. 24., 27. septembris). Laikraksta “Latvijas Sargs” Daugavpils notikumu izklāstā tika minēts, ka poļi un lietuvieši 20. septembrī uzsākuši Daugavpils apšaudi (*Latvijas Sargs*, 1919. 26. septembris).

30. septembrī laikraksts “Baltijas Vēstnesis” ziņoja par poļu panākumiem pie Daugavpils un pretinieka aizdzīšanu pāri Daugavai no Daugavpils līdz Drisai (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 30. septembris). Savukārt 3. oktobrī latviešu lasītāji uzzināja par Daugavpils priekšpilsētas (Grīvas) ieņemšanu. Šo Latvijas preses biroja ziņu publicēja vairāki laikraksti (*Latvijas Sargs*, 1919. 3. oktobris; *Baltijas Vēstnesis*, 1919. 3. oktobris).

Plašu rezonansi presē guva ziņa par tanku izmantošanu Daugavpils kaujās. Jāpiebilst, ka tanki tika pielietoti tikai pie Daugavpils. Tie bija 20 tanki franču virsnieku vadībā Polijas armijas sastāvā, kuri pa dzelzceļu no Viļņas tika nogādāti Kalkūnu stacijā.³ 1919. gada 1. oktobrī seši latviešu laikraksti un 5. oktobrī arī Liepājas laikraksts “Strādnieku Avīze” publicēja Maskavas radio 28. septembra informāciju par Sarkanās armijas vienību piespiedu atkāpšanos uz Daugavas labo krastu (*Valdības Vēstnesis*, 1919. 1. oktobris; *Baltijas Vēstnesis*, 1919. 1. oktobris; *Latvijas Sargs*, 1919. 1. oktobris; *Brīvā Zeme*, 1919. 1. oktobris; *Sociāldemokrāts*, 1919. 1. oktobris; *Jaunākās Ziņas*, 1919. 1. oktobris; *Strādnieku Avīze*, 1919. 5. oktobris). Visās ziņās ir minēts viens lielinieku atkāpšanās cēlonis – tanku iesaistīšana poļu

³ 2019. gada konferences “Polija un Latvija 100 gados” diskusijās tika apgalvots, ka Daugavpils kaujā tikuši pielietoti 24 franču tanki.

armijas uzbrukumā. Maskavas radio ziņoja par 8 tanku pielietošanu. Mūsdienų pētījumos norādīts, ka kaujā piedalījās 10 tanku (Jēkabsons 2015).

Latviešu preses slejās apskatīts vēl viens svarīgs 1919. gada Daugavpils kauju aspekts – poļu un lietuviešu armiju attiecības, kas izpaudās gan kā militārā sadarbība, gan kā konkurence un savstarpējā cīņa par kontroli reģionā. Latviešu presē atrodamas dažas norādes par abu armiju sadarbību Daugavpils uzbrukuma laikā. “Sociāldemokrāts” 16. jūlija numurā rakstīja, ka “[..] apvienotie poļu – leišu karaspēki pārrāvuši lielinieku fronti pie Daugavpils un tuvojas pilsētai” (*Sociāldemokrāts*, 1919. 16. jūlijs). Līdzīga ziņa publicēta laikrakstā “Darbs”: “[..] savienotās leišu – poļu nodaļas 14. jūlijā izlauzušās cauri sarkanarmiešiem. Pie kam dažas leišu nodaļas nokļuvušas pie pašas pilsētas” (*Darbs*, 1919. 16. jūlijs). Mūsdienų pētījumos ir atziņas, ka Daugavpils kauju sākotnējā stadijā poļu un lietuviešu armijas operatīvi sadarbojās pret kopīgo ienaidnieku (Jēkabsons 2000, 47).

Lai novērstu poļu – lietuviešu sadursmes, abu armiju virzības laikā tika noteikta demarkācijas līnija, kura vairākkārt tika mainīta. No laikraksta “Latvijas Sargs” nelielas publikācijas izriet, ka demarkācijas līniju noteikuši sabiedrotie (*Latvijas Sargs*, 1919. 10. augusts). Laikrakstos tika minēti vairāki šīs līnijas pārkāpuma gadījumi. Publikāciju skatījumā vainojamas bija poļu karaspēka vienības, un tas izraisījis protestus lietuviešu sabiedrībā, kura pieprasījusi izbeigt poļu “divdomīgo politiku” (*Valdības Vēstnesis*, 1919. 3. jūnijs, 2. septembris, 11. septembris). Interesanta šajā ziņā bija laikraksta “Valdības Vēstnesis” 1919. gada 11. septembra publikācija “Savilkts ziņojums par Lietuvas fronti”, kuras autors bija lietuviešu armijas vecākais leitnants Naškevičius. Tajā konstatēts, ka pēc lietuviešu panākumiem pie Turmantiem un Kalkūniem “[..] atnāca poļu pulki, lai atkal noteiktu demarkācijas līniju Lietavas zemē, kas atsvabināta ar leišu asinīm” (*Valdības Vēstnesis*, 1919. 11. septembris). Pēc laikraksta “Sociāldemokrāts” informācijas Daugavpils uzbrukuma laikā poļi gribējuši ieņemt dzelzceļa līniju starp Kalkūnu un Dukštu stacijām, tomēr kontroli pār dzelzceļu saglabājuši lietuvieši (*Sociāldemokrāts*, 1919. 16. septembris). 25. septembrī laikraksts “Latvijas Sargs” informēja, ka franču misijas pārstāvis Polijā pieprasījis poļiem ievērot demarkācijas līniju (*Latvijas Sargs*, 1919. 25. septembris).

Raksturojot Daugavpils kauju norisi 1919. gadā, jāņem vērā vēl viens būtisks faktors – Latvijas armijas tuvošanās Daugavpilij gar Daugavu. Daugavpils virzienā Daugavas labajā krastā sīvas cīņas notika Līvānu apkārtnē (60 km no Daugavpils), kur cīnījās Latvijas armija un landesvērs pret sarkanarmiešiem. Līvāni tika ieņemti 1919. gada 3. oktobrī (Balodis 2014). Par to

informēja laikraksts “Jaunākās Ziņas” 4. oktobrī, kad publicēts Latvijas armijas virspavēlnieka štāba ziņojums (*Jaunākās Ziņas*, 1919. 4. oktobris). Turpmākajās dienās pretinieks, izdarot pretuzbrukumus, atkāpās Daugavpils virzienā.

Karadarbības sākumā latviešu laikraksti iespēju robežās sniedza ziņas par karojošo pušu spēku samēru, apbruņojumu, karavīru noskaņojumu. Īpaša interese lasītājiem bija par stāvokli Sarkanajā armijā un tās kontrolētajā Daugavpilī. Situācija Daugavpilī laikrakstu slejās vērtēta atšķirīgi. Laikraksta “Tautas Balss” skatījumā, kas balstīts uz ziņām no Berlīnes par Lietuvas fronti, Daugavpilī valdot haoss, un sarkanarmieši steigā atkāpjoties uz Smoļensku (*Tautas Balss*, 1919. 15. jūnijs). Savukārt “Baltijas Vēstnesis”, “Lidums”, atsaucoties uz Rīgas vācu presi, vēstīja par ievērojamu padomju spēku koncentrāciju pie Daugavpils un izteica domu, ka iespējams padomju spēku uzbrukums, lai atkarotu teritorijas Latvijā un Lietuvā (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 17. jūnijs; *Lidums*, 1919. 18. jūnijs). Laikraksts “Baltijas Ziņas” uzskatīja, ka lielinieku briesmas ir pārspīlētas (*Baltijas Ziņas*, 1919. 19. jūnijs). Latviešu periodikas atšķirīgā informācija par situāciju Daugavpilī liecināja par drošu informācijas avotu trūkumu.

Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” 1919. gada 24. jūlijā, atsaucoties uz sarkanarmiešu pārbēdzēju, vēstīja, ka Daugavpils apriņķī bija veikta mobilizācija, pilsētā atrodas vismaz piecas kareivju rotas, divi aeroplāni, apkārtnes muižās izvietotas jātnieku nodaļas, starp sarkanarmiešiem esot vācu karavīri un divas ķīniešu rotas, kuras komandē ar tulka palīdzību (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 24. jūlijs). Par ķīniešu piedalīšanos Daugavpils aizstāvēšanas kaujās Sarkanās armijas sastāvā laikraksti vēstīja vairākkārt. Jūnija vidū presē tika publicētas ziņas, ka Daugavpilī tiek koncentrēts liels skaits ķīniešu karavīru (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 16. jūnijs). Uz Daugavpili tiekot sūtītas jaunas ķīniešu vienības, pēc neoficiālas informācijas – “[..] pa dzelzceļu dodoties divas ķīniešu divīzijas” (*Baltijas Ziņas*, 1919. 17. jūnijs). Presē tika izteikts pieņēmums, ka Daugavpilī 75% Sarkanās armijas veidojot ķīnieši (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 17. jūnijs). Augusta otrajā pusē ķīnieši tika nosūtīti uz citu frontes sektoru un pēc cīņām pie Pleskavas Daugavpilī nav atgriezušies. Šādu informāciju, balstoties uz kāda atbraucēja no Daugavpils stāstīto, sniedza laikraksts “Latvijas Sargs” (*Latvijas Sargs*, 1919. 21. augusts). Mūsdienu pētnieki uzskata, ka ķīniešu pastiprināta ieplūšana Krievijā pirms Pirmā pasaules kara notika ekonomisku faktoru ietekmē. Paliekot bez iztikas līdzekļiem pēc impērijas sabrukuma un revolūcijas gados, ķīnieši kļuva par algotņiem Sarkanajā armijā,

to skaits Padomju Krievijas pilsoņu karā sasniedza 20–40 tūkstošus (BBC 2017).

Laikrakstu vērtējumā Sarkanā armija bija labi tehniski apgādāta, jo tās rīcībā bija bruņoti vilcieni, automobiļi, tālšāvēju lielgabali un to munīcija, tāpēc lādiņi kaujās netika taupīti (*Jaunākās Ziņas*, 1919. 3. decembris). Tajā pašā laikā Daugavpils aizstāvju rindās esot daudz dezertēšanas gadījumu. Dezertieru saraksti tiekot publicēti vietējā presē. Daugavpils cietoksnī esot bijis karavīru dumpis. Ilūkstes virzienā kāda artilēristu vienība gatavojusies pāriet pretinieka pusē (*Latvijas Sargs*, 1919. 21. augusts). No laikraksta “Brīvā Zeme” informācijas izriet, ka katram Daugavpils aizstāvim, kurš neatstās kaujas lauku, Trockis (Kara revolucionārās padomes priekšsēdētājs) esot piesolījis 1000 rubļu. Par to stāstījis pie Daugavpils sagūstītais sarkanarmietis (*Brīvā Zeme*, 1919. 11. oktobris). Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” rakstā “Jāpastiprina propaganda” pievērsās nozīmīgam karalaika faktoram – aģitācijai un propagandai. Tika izteikts viedoklis, ka Latvijas armijai jāmacās no lielinieku propagandas, jāizvērs aģitācija pretinieka pusē, aktīvāk jāizplata prese (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 3. septembris). Daugavpils iedzīvotājiem neesot informācijas par Latvijas Pagaidu valdības darbību. Lielinieku aģitatori brīdinot kareivjus un iedzīvotājus, kas grib atgriezties Latvijā, ka “[..] baltie viņus izģērbjot un nošaujot” (*Latvijas Sargs*, 1919. 21. augusts).

Par notikumiem pie Daugavpils latviešu presē kopumā tika izrādīta dzīva interese. Tajā pašā laikā laikrakstos parādījās maldīgas ziņas par it kā Daugavpils ieņemšanu 1919. gada kauju gaitā. Jau pirmā uzbrukuma laikā 1919. gada augustā presē parādījās optimistiskas prognozes, piemēram, “[..] drīz sagaidāma Daugavpils krišana”, “Daugavpilij [..] vajag drīzumā krist” (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 30. augusts; *Latvijas Sargs*, 1919. 21. augusts). 1. oktobra numurā laikraksts “Jaunākās Ziņas” informēja par Sarkanās armijas atkāpšanos arī no Daugavpils. Laikraksts vēstīja, ka šāda ziņa bija telegrammā no Varšavas vietējai poļu kara misijai (*Jaunākās Ziņas*, 1919. 1. oktobris). Tomēr nākamajā dienā “Jaunākās Ziņas” ziņojumā “Vai Daugavpils kritusi?”, atsaucoties uz Latvijas Preses biroja izplatīto informāciju, noliedza ziņu par lielinieku aiziešanu no Daugavpils (*Jaunākās Ziņas*, 1919. 2. oktobris). Šo informāciju publicēja arī laikraksts “Brīvā Zeme” ziņojumā “Baumas par Daugavpils ieņemšanu” (*Brīvā Zeme*, 1919. 2. oktobris).

Izvērtējot šādu maldīgu un nepatiesu ziņu publicēšanu, jāņem vērā viens apstāklis. Kad poļi ieņēma Daugavpils cietokšņa priekštilta nocietinājumu kreisajā krastā, iespējams, ka informētāji šo svarīgo notikumu – cietokšņa vienas daļas ieņemšanu – saprata arī kā Daugavas labā krasta cietokšņa un

tātad iespējamo visas Daugavpils iekarošanu. Piemēram, laikraksts “Sociāldemokrāts” publicēja ziņu “Poļi ieņēmuši Daugavpils cietoksni” (*Sociāldemokrāts*, 1919. 7. oktobris), kura virsraksts jau maldināja lasītājus. Arī laikrakstā “Brīvā zeme” bija ziņa ar virsrakstu “Poļi Daugavpili” (*Brīvā Zeme*, 1919. 4. oktobris).

Periodisko izdevumu informāciju par notikumiem pie Daugavpils var sistematizēt vairākās nosacītās grupās. Pirmkārt, laikrakstos bija publicēti dažādu armiju virspavēlnieku štābu frontes ziņojumi par karaspēku virzību uz Daugavpili, par kaujām pie apdzīvotajām vietām Daugavpils tuvumā. Otrkārt, lasītāji bija informēti par Lietuvas un Polijas armijas sadarbību un konkurenci cīņā par ietekmi reģionā un arī kaujās par Daugavpili. Treškārt, laikrakstu lasītājiem iespēju robežās tika sniegta informācija par karojošo pušu spēku samēru, apbruņojumu, arī noskaņojumu. Ceturtkārt, laikrakstu slejās tika atspoguļota arī nozīmīga kauju epizode – Polijas armijas franču ražojuma tanku pielietošana. Saglabājot dzīvu interesi par notikumiem Daugavpilī, laikraksti atsevišķos gadījumos publicēja neprecīzas un maldīgas ziņas, tostarp par Daugavpils ieņemšanu. Šīs ziņas laikraksti pēc tam pārbaudīja un atsauca.

Atzīstot latviešu presi par vērtīgu vēstures avotu, noderīgs būtu plašāks pētījums par norisēm Daugavpils apkārtnē 1919. gadā.

Avotu un literatūras saraksts

Baltijas Vēstnesis. Rīga, 1919.

Baltijas Ziņas. Rīga, 1919.

Brīvā Zeme. Rīga, 1919.

Darbs. Rīga, 1919.

Jaunākās Ziņas. Rīga, 1919.

Krievijas Cīņa. Maskava, 1919.

Latvijas Sargs. Liepāja, 1919.

Lidums. Rīga, 1919.

Sociāldemokrāts. Cēsis, Rīga, 1919.

Strādnieku Avīze. Liepāja, 1919.

Tautas Balss. Valka, 1919.

Balodis, J. (2014) Ģenerāļa Jāņa Baloža atmiņu fragmenti par Brīvības cīņu periodu. Pieejams: <https://www.historia.lv/biblioteka/generala-jana-baloza-atminu-fragmenti-par-brivibas-cinu-periodu-1>

Dimants, A., Rožukalne, A. (2019) Foto un ziņu aģentūras Latvijā. Grām.: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22144-foto-un-ziņu-aģentūra-Latvijā>

Jēkabsons, Ē. (2015) *Franču tanki un karavīri Latvijas neatkarības karā. Ārvalstu armijas Latvijas neatkarības karā (IV)*. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/274257-francu-tanki-un-karaviri-latvijas-neatkaribas-kara-arvalstu-armijas-latvijas-neatkaribas-kara-iv-2015>

Jēkabsons, Ē. (2005) Lietuvas karaspēks Ilūkstes apriņķī 1919.–1920. gadā. *LZA Vēstis*, Nr. 2: 46–58.

Jēkabsons, Ē. (2000) Polijas armijas kaujas ar Sarkano armiju Ilūkstes apriņķī 1919. gada septembrī. Grām.: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga, 46.–47. lpp.

Latviešu periodika. (1977) *Latviešu periodika 3 sēj. 1. sēj. 1768–1919*. Sast. K. Egle, V. Lūkina, Ā. Brempele, V. Jauģietis. LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 556 lpp.

Soms, H. (2019) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1919. gadā. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXVIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XXI = Proceedings of the 28th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XXII*. Daugavpils Universitāte; atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 338.–347. lpp. Pieejams: https://du.lv/wp-content/uploads/2019/01/Vesture_XXII_2019_DRUKA.pdf

BBC (2017) *Гражданская война пробудила желание броситься в огонь событий. Как китайцы помогли большевикам удержать власть*. Pieejams: <https://www.bbc.com/russian/features-41835972>

Surgailis, G. (2019) Бои Литовской армии с Красной армией в Илукстском уезде в 1919 году. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXVIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XXI = Proceedings of the 28th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XXII*. Daugavpils Universitāte; atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 281.–282. lpp. Pieejams: https://du.lv/wp-content/uploads/2019/01/Vesture_XXII_2019_DRUKA.pdf

Henrihs Soms

Latvian Periodical Press About the Battles at Daugavpils in 1919

Key words: Latvian press, Daugavpils, Latvian army, Polish army, Lithuanian army, the Red Army, tanks, bridges across the Daugava river, bridgehead of the fortress

Summary

From August, 1919 to January 3, 1920, Latvian, Lithuanian, Polish and the Red armies were involved in battles for Daugavpils. The battles were fought in several phases – in August 1919 (the first phase), September, 1919 (the second phase), and January, 1920 (the third phase). By the end of 1919, Daugavpils suburbs on the left bank of the Daugava were under the control of Lithuanian and Polish armed forces, while the right bank of the Daugava and the city of Daugavpils were controlled by the Red Army.

The periodical press of that time may prove useful to the investigation of these battles. In 1919, more than 65 different newspapers, newssheets, and journals were published in Latvia.

The most important party newspapers at a national level at this time were “Sociāldemokrāts”, “Brīvā Zeme”, “Baltijas Vēstnesis”, “Tautas Balss”, non-party newspapers “Jaunākās Ziņas”, “Latvijas Sargs”, the official paper “Valdības Vēstnesis”, and the Bolshevik daily “Krievijas Cīņa” which was published in Moscow. The tradition of issuing regional newspapers was only at the stage of development yet. In 1919, just a few numbers of the Latgalian paper “Latgolas Vārds” were issued.

A new feature of the development of press was a foundation of Latvian Press Bureau (LPB) “Latopress” in 1919. The task of LPB was to inform world news agencies and local media about the events taking place on the territory of Latvia. Making use of information broadcast by the Moscow (Soviet Russia) and Neuen (Germany) radios, LPB prepared news reports and published them in Latvian newspapers. These reports included the information about military operations at Daugavpils as well.

The information about the events at Daugavpils published in periodicals can be classified into several relative groups. First, newspapers published front reports by the General Headquarters of armies on the advancement of armed forces to Daugavpils, on battles at the settlements near Daugavpils. Second, the readers were informed about the rivalry between Lithuanian and Polish armies in fight for the influence in the region and also about the battles for Daugavpils. Third, as much as it was possible, readers were given infor-

mation about the proportion of the forces of warring parties, armament, and also spirits. Fourth, newspaper columns also reflected an important battle episode – the use of French tanks by the Polish army.

Maintaining lively interest about the events taking place in Daugavpils, newspapers, however, occasionally published unchecked and even false news, including the occupation of Daugavpils. Then this news was checked and called off.

The newspaper information on the events on the front, given under the conditions of military operations, has to be evaluated quite critically. Though considering that Latvian press is a valuable source of history, a more extensive research on the events in Daugavpils suburbs in 1919 would be desirable nevertheless.

The information about the events on the front, given by newspapers of different political orientation under the conditions of military operations, is to be evaluated critically, since the phenomena are reflected from the standpoint of warring parties.

Kaspars Strods

Ieskats “Japončika bandas” tiesas prāvā Rēzeknē 1924. gada jūlijā

Atslēgas vārdi: Kara tiesa, noziedznieki, kārtībsargi, “Japončika banda”, Rēzekne

Latvijas un tās sabiedroto bruņoto spēku īstenotā Latgales atbrīvošana 1920. gada janvārī iezīmēja ne tikai pilnīgu valsts teritorijas apvienošanu, bet arī problēmas jaundibinātās valsts ekonomiskajos un drošības jautājumos. Pasliktinoties kriminogēnai situācijai, radās vairāki noziedzīgi grupējumi, kuru darbības rezultātā cieta desmitiem Latgales iedzīvotāju; starp tiem – “Japončika banda”. 1924. gada jūlijā Rēzeknē pēc visu materiālu apkopošanas un izvērtēšanas notika vērienīga tiesas prāva, izskatot konkrētā grupējuma krimināllietu. Raksta mērķis ir, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk tekstā – LNA LVVA) 3404. fondā “Latvijas Armijas tiesa” pieejamos materiālus, veikt ieskatu tiesas procesa gaitā.

Iesākumā “Japončika bandas” lietu izskatīja Latgales apgabaltiesas izmeklēšanas tiesneši, taču ievērojamā lietas apjoma un noziedzīgo nodarījumu smaguma pakāpes dēļ to jau 1923. gada 4. janvārī pēc toreizējā Latvijas Republikas iekšlietu ministra Alberta Kvieša (1881–1944) lēmuma nodeva Latvijas Kara tiesai (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 634. lp.). Iepriekšējās izmeklēšanas un tiesas procesa laikā noskaidrojās, ka “Japončika banda” tika izveidota 1921. gada pavasarī Rozentovas pagastā un to vadījis Silajāņu pagasta Vainovas sādžas iedzīvotājs Nestors Gavrilovs (?¹–1922); bandas kodolu veidoja N. Gavrilova brālis Andrejs (1891–1922), kā arī Pēteris Bērziņš, Nikita Pavlovs (1900²–1924) u. c. personas. Savas noziedzīgās darbības bandas locekļi veica laika posmā no 1921. gada aprīļa līdz 1922. gada martam (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 1044., 1052. lp. o. p.). Kopumā tika paveikti vairāki desmiti dažādu noziedzīgu nodarījumu (laupišanas, slepkavības un to mēģinājumi, izvarošanas u. c. likumpārkāpumi).

¹ Dzimšanas gads līdzšinējos izmeklēšanas materiālos nav ticis norādīts.

² Daudziem prāvas dalībniekiem izmeklēšanas materiālos ir norādīts nevis konkrēts dzimšanas gads, bet vecums. Vairākos gadījumos šādu datu nav vispār.

"Japončika bandas" lietas izskatīšana notika no 1924. gada 4. līdz 26. jūlijam Rēzeknē vietējās krievu vidusskolas telpās. Par tiesas prezidējošo tiesnesi nozīmēja kapteini Jāni Sproģi (1880–1934) un viņa palīgu – kara tiesnesi kapteini Aleksandru Kociņu (1892–1942). Tiesas pagaidu locekļu funkcijas izpildīja 9. Rēzeknes kājnieku pulka pulkvedis-leitnants Kārlis Šepko (1891–1952), Kārlis Bojārs (1890–1946) un Alfrēds Audze (1887–1930), kā arī kapteinis Teodors Neimanis (1896–1942). Apsūdzību uzturēja prokurora palīgi virsleitnanti Jānis Rapa (1889–1947) un Rūdolfs Blūmentāls (1892–1938). Apsūdzētos pārstāvēja advokāti Ļevs Žagars (1894–1990), Jānis Budovskis (1893–1933), Aleksandrs Meņģelsons (1896–1941) un Jezups Rubulis (1898–1941). Ārsta-eksperta lomu uzticēja 9. Rēzeknes kājnieku pulka ārstam kapteinim Paulam Strūvem (1891–1941) (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 923.–924. lp. o. p.).

Tiesas process radīja lielu ažiotāžu un interesi dažādās Latvijas vietās. Lietas izskatīšanu atspoguļoja vairāki reģionālie un centrālie valsts laikraksti. Visu prāvas laiku tiesas zāle bija pārpildīta, jo īpaši sprieduma pasludināšanas dienā, kad klātesošie "ar dzīvu interesi gaidīja grandiozās prāvas rezultātus" (*Valdības Vēstnesis*, 1924, 167, 2).

1. attēls. Rēzeknes krievu vidusskola (LgKM, inv. nr. 16637)

Kopumā tiesas prokurora palīgi virsleitnanti R. Blūmentāls un J. Rapa uzturēja apsūdzību pret 63 personām³, savukārt iepriekšējās izmeklēšanas

³ Starp tiesājamajiem nebija bandas vadītāju brāļu Nestora un Andreja Gavrilovu, kā arī Pētera Bērziņa, kuri aizturēšanas laikā gāja bojā – A. Gavrilovs 1921. gada

un tiesas procesa laikā savas liecības sniedza 176 personas⁴ (113 no prokuratūras, bet vēl 63 no apsūdzēto aizstāvju puses) (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 20.–25. lp. o. p.).

Lai veicinātu lietas efektīvāku izskatīšanu, tiesas priekšstāvji nolēma neveikt 52 liecinieku zvērināšanas procedūru (atsevišķus tiesājamus un to radniekus, kā arī cietušās personas un viņu tuviniekus). Tāpat, ņemot vērā lielo prāvas dalībnieku un arī interesentu skaitu, tika nolemts lieciniekus sadalīt atsevišķās grupās pa desmit cilvēkiem, tādējādi atbrīvojot šaurās tiesas sēdes telpas (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 929. lp. o. p.).

5. jūlija rītā tika nolasīts apsūdzības akts, pēc kā tiesa uzsāka tiesājamo noklausīšanās procedūru. Viens no bandas locekļiem – Nikita Pavlovs – savā liecībā atšķirībā no citiem tiesāmajiem paskaidroja, ka pazinis grupējuma vadītājus N. Gavrilovu un P. Bērziņu. Īpaši vērtīgas bija viņa liecības saistībā ar Cēsu apriņķa "Audzeros" dzīvojošo Beķeru ģimenes aplaupīšanas epizodi. N. Pavlovs paskaidroja, ka laupīšanā nepiedalījās neviena sieviete (prokurori uzturēja apsūdzību pret Ģertrūdi Saulīti (1898–?) – *aut.*), turklāt viņš apgalvoja, ka starp apsūdzētajiem vispār nav nevienas personas, kuras ņēmušas dalību konkrētā nozieguma veikšanā. Cits bandas dalībnieks – Antons Pastors (1905–?)⁵ – atzina savu vainu viņam inkriminētajos noziegumos un uzsvēra alkohola un nabadzības faktoru nozīmību likumpārkāpumu veikšanā. Pārmērīgu alkohola lietošanas faktoru izcēla arī apsūdzētais Eduards Utāns. Viņš skaidroja, ka kopā ar Gavriloviem, slēpjoties Šejevkas sādžā, večerinku laikā lielā daudzumā lietojuši alkoholiskos dzērienus (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 930. lp. o. p. – 934. lp.).

Lielākā daļa apsūdzēto savu vainu inkriminētajos noziegumos noliedza. Vairāki no viņiem norādīja, ka iesaistīties bandas darbībā viņi esot piespiesti ar varu un draudiem no bandas vadītāju brāļu Gavrilovu puses. Piemēram, Timofejs Zalovs (1877–?), Grigorijs un Naums (1894–?) Kuzņecovi skaidroja, ka nozagtās mantas glabājuši, jo baidījušies no brāļu Gavrilovu izteiktajiem draudiem. Līdzīgu liecību sniedza Sergejs Parfenovs (1895–?), atzīmējot, ka izmitināt un ēdināt bandas locekļus bijis spiests, jo tam piedraudēts. Citi

27. decembrī, P. Bērziņš 1922. gada 25. februārī, savukārt N. Gavrilovs 1922. gada 8. martā. Tāpat izmeklēšanas laikā neizdevās aizturēt vēl divus bandas locekļus – Jāni Utānu un Filipu Ivanovu.

⁴ Uz tiesas procesu neieradās 19 personas.

⁵ A. Pastora apcietināšana 1921. gada 25. decembrī kļuva par nozīmīgu pavērsieni turpmākajā bandas darbības ierobežošanā un vairāku tās dalībnieku apcietināšanā.

tiesājamie taisnojās, ka viņu prettiesiskās darbības esot bijušas nenozīmīgas. Piemēram, Ankudins Vasiļjevs un Akakijs Zimins (1905–?) norādīja, ka viņi noziegumu veikšanas laikā vienkārši pildījuši sargu funkcijas (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 933. lp. o. p., 934., 936. lp.).

2. attēls. “Japončika bandas” dalībnieki. Pirmais no labās puses – Nestors Gavrilovs, Andrejs Gavrilovs, Marks Goršakovs (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3067. l., 7a. lp.).

Sniedzot liecības, vairāki tiesājamie norādīja, ka noziedzīgajās darbībās atzinušies, jo nopratināšanas laikā kārtībsargi tos fiziski ietekmējuši (situši). Ignātijs Mazurs (1891–1924) apgalvoja, ka 1921. gada beigās pēc aizturēšanas Maltas policisti viņu ne tikai situši, bet pat spīdzinājuši. Līdzīgas ziņas sniedza Maksims Firsovs, kuru policisti pēc 1922. gada janvāra apcietināšanas esot situši un spieduši atzities Buklagina aplaupīšanā. Arī tiesājamie Parfejs Kirilovs un Nikifors Zalovs (1883–?) atzina, ka pratināšanas laikā tikuši sisti (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 933.–935., 939.–939. lp. o. p.). Iepriekš teikto apstiprināja arī viņu aizstāvja J. Rubuļa lietai pievienotie ārstu ekspertīzes slēdzieni, kuros fiksēti dažādas pakāpes zilumi un asins sarecējumi uz Vasiļija Blohina (1891–1924), M. Firsova un Morduha Zlotina ķermeņiem. Neraugoties uz to, prokurora palīgs virsleitnants J. Rapa apšaubīja izziņu ticamību un to saistību ar iztiesājamo lietu. Tiesa piekrita apsūdzības viedoklim un nolēma nepievienot konkrētos dokumentus pie pārējiem lietas materiāliem, pamatojot to ar argumentu, ka attiecīgos atzinumus nav veikuši

oficiāli atzīti eksperti. Tiesas pārstāvjiem radās šaubas par šajos atzinumos iekļautās informācijas patiesumu (ticamības pakāpi) un saistību ar iztiesājamo lietu. Tiesa noraidīja arī aizstāvības lūgumu pievienot 23 dažādas liecinieku un iestāžu rakstiskās liecības saistībā ar apsūdzēto uzvedību, vecumu, nodarbošanos u. c. Tiesas kolēģija savu lēmumu pamatoja ar argumentiem, ka uzrādīto materiālu saturs iepriekšējās izmeklēšanas laikā nav pārbaudīts, rada šaubas par to ticamību un vispār neattiecas uz lietas iztiesāšanu (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 977.–978. lp. o. p.).

8. jūlijā tiesa pievērsās lietisko pierādījumu atpazīšanas procedūrai. Starp tiem bija ieroči, zelta gredzeni, apavi, naudas maks, apģērba gabali u. c. Prāvas turpinājumā sekoja liecinieku (tostarp cietušo personu) uzklauššana. Kā pirmie liecības sniedza Pēteris, Jānis un Anna Kuzņecovi. P. Kuzņecovs starp tiesājamajiem atpazīna A. Pastoru, I. Mazuru, A. Vasiļjevu, J. Goršakovu un (?) Anuzānu. Savukārt gan J., gan A. Kuzņecovi starp lietiskajiem pierādījumiem uzrādīja sev piederošos divus zelta gredzenus, revolveri un kādu audekla gabalu. Turklāt A. Kuzņecova paskaidroja, ka zelta gredzens, kurš piederējis viņas brāļa sievai, ar policijas starpniecību ticis saņemts atpakaļ jau pirmstiesas izmeklēšanas laikā (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 941.–941. lp. o. p.).

Liecinieka Voldemāra Beķera noklausīšanas laikā tiesas pārstāvji atklāja apsūdzētajam N. Pavlovam piederošo fotoattēlu. Konkrētajā fotogrāfijā N. Pavlovs atpazīna N. Gavrilovu, P. Bērziņu un kādu "Vasiļiju". Viens no nākamajiem lieciniekiem – Pēteris Līcis – tiesai pastāstīja, ka viņš fotogrāfiju uzņēmis pēc P. Bērziņa lūguma.

Jāatzīmē, ka V. Beķera liecības laikā notika traģisks atgadījums. Blakus-telpā, neuzmanīgi rīkojoties ar ieroci, gāja bojā 9. Rēzeknes kājnieku pulka kareivis (?) Veinrovs (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 947.–947. lp. o. p.). Par konkrēto atgadījumu ziņoja arī vairāki Latgales reģiona preses izdevumi. Piemēram, "Latgolas Wōrds" savus lasītājus informēja, ka "Japončika bandas" lietas izskatīšanas laikā noticis nelaimes gadījums – izšaujot vienai no apsardzes karavīra "vintenēm", nogalināts karavīrs. Vēlāk negadījumā iesaistītā militārpersona "no piedzīvotā pārdzīvojuma" esot mirusi (X 1924, 29, 3). Arī pārējie laikraksti publicēja līdzīga veida informāciju, taču detalizētākas ziņas par šo notikumu netika sniegtas.

Vairākas liecinieku sniegtās ziņas apšaubīja paši tiesājamie. M. Goršakovs pēc Jāņa Cakula liecības piebilda, ka iepriekšējās izmeklēšanas laikā tas viņu "it kā atpazinis pēc balss un kustībām". Cits apsūdzētais – Gerasims Bogdanovs – norādīja, ka cietušais Staņislavs Anspoks viņu atpazinis tikai "no

otrās vai trešās reizes". Savukārt Kirils Boļšakovs (1904–?) piebilda, ka A. Anspoka viņu atpazīna vienīgi tad, kad viņš pats atzinies pastrādātajos noziegumos (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 950.–951. lp. o. p.).

Pieaicināto liecinieku vidū bija vairāki policijas darbinieki. Par būtisku pavērsienu uzskatāmas krimināluzrauga Izidora Eiduka sniegtās ziņas. Kolēģis Konstantīns Cimans viņam esot stāstījis, ka tiesājamā Šoloma Bobrova (1892–?) jaunākais brālis Mihails (1902–?) Rēzeknē "Bērziņa viesnīcā" piedāvājis tam 1000, savukārt pirms tiesas sēdes – 10000 rubļu lielu kukuli. Apsūdzēto aizstāvis J. Budovskis vērsa tiesas uzmanību tam, ka abi lietā figurējošie liecinieki pretēji aizliegumam pirms liecību sniegšanas esot savā starpā sarunājušies (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 952. lp. o. p.). Iepriekš minēto faktu apstiprināja arī pats K. Cimans, kurš, līdzīgi kā I. Eiduks, norādīja, ka pirms lietas izskatīšanas Š. Bobrovs kopā ar savu dēlu viņam apmaiņā pret pozitīvu ziņu sniegšanu tiešām piedāvājuši 1000, savukārt tiesas sēdes rītā 10 000 rubļu lielu kukuli. Uz konkrēto liecību pamata tūlītēji noreāģēja prokurora palīgs J. Rapa, kurš tiesai lūdza mainīt drošības līdzekli tiesājamajiem Š. un M. Bobrovam, kā arī A. Vasiļjevam. Tiesa pēc nelielas apspriedes daļēji apmierināja apsūdzības uzturētāju prasību, piemērojot Š. Bobrovam jaunu drošības līdzekli – ieslodzījumu Rēzeknes cietumā, bet pārējiem diviem to atstāja nemainīgu (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 954.–955. lp. o. p.).

13. jūlijā liecību sniedza Rēzeknes apriņķa Malas policijas iecirkņa priekšnieks Jāzeps Baranovskis (1895–?), kurš par nozīmīgu uzskatīja A. Pastora aizturēšanu 1921. gada rudenī.⁶ Viņš uzsvēra, ka tieši A. Pastora vaļsirdīgā atzišanās vairākos paveiktajos noziegumos un sniegtās liecības palīdzējušas policijas darbiniekiem sekmīgi aizturēt vairākus "Japončika bandas" dalībniekus (I. Mazuru, E. Utānu, V. Ankundinu, M. Goršakovu u. c.). J. Baranovskis atzīmēja, ka izmeklēšanas gaitā pārējie bandas locekļi centušies A. Pastoru nogalināt, acīmredzot, lai tas nespētu sniegt liecības. Advokāts J. Budovskis vērsa tiesas uzmanību uz liecinieka teikto, ka viņam kā Malas policijas priekšniekam par "Japončika bandas" prettiesiskajām darbībām kļūva zināms vien 1921. gada augustā⁷ pēc Koļesņikova slepkavības. Pats apsūdzētais A. Pastors piebilda, ka Kuzņecovu aplaupīšanā I. Mazurs neesot piedalījies, un, līdzīgi kā Jānis Kožemjakins, atzīmēja Malas policistu Jāņa

⁶ Patiesībā viņu aizturēja 1921. gada 25. decembrī.

⁷ J. Baranovskis Malas policijas priekšnieka amatu ieņēma kopš 1921. gada 14. maija (Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture 1918–1925, 223).

Virzas un Staņislava Rancāna (1892–?) viņa nopratināšanas laikā pielietoto vardarbību (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 957.–957. lp. o. p.).

14. jūlijā savas liecības sniedza bandas uzbrukuma laikā nogalinātā Terespoles viensētas saimnieka Ksaverija Mačulska⁸ tuvinieki – dēls Jānis un sieva Annele. Jānis noziedznieku vidū atpazīna A. Pastoru kā sava tēva slepkavības līdzdalībnieku. Arī Annele norādīja uz A. Pastoru kā vienu no laupītāju bandas dalībniekiem. Pats apsūdzētais piebilda, ka 1921. gada decembrī kopā ar brāļiem Gavriloviem ieradušies K. Mačulska mājā, kur pēdējais saķēris A. Pastora ieroci, savukārt N. Gavrilovs to nošāvis (LNA LVVA, 3404. f., 1., apr., 3056. l., 959. lp. o. p.). Turpmākajā lietas izskatīšanas laikā noskaidrojās, ka tieši A. Pastors nošāvis Terespoles viensētas īpašnieku K. Mačulski (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 1047. lp.). Tādējādi ar nepatiesām liecībām apsūdzētais centās mazināt savu atbildību un saņemt iespējami mazāku sodu.

Kārtībnieka S. Rancāna noklausīšanās laikā apsūdzētais I. Mazurs piebilda, ka Maltas policisti S. Rancāns un I. Eiduks viņu fiziski iespaidojuši, turklāt pieprasīja, lai tas atzīstas Kuzņecova aplaupīšanā. Arī tiesājamais A. Pastors paskaidroja, ka abi minētie kārtībnieki esot viņu situši un piespieduši atzīties inkriminētajos noziegumos. Tāpat kārtibsargi viņu piespieduši par Kuzņecova aplaupīšanas līdzdalībniekiem nosaukt I. Mazuru un M. Goršakovu, lai gan tie attiecīgajā nozieguma veikšanā nemaz nav piedalījušies (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 960. lp. o. p.).

Pretrunīgas ziņas sniedza kārtibsargs Otto Skuja. Piemēram, uz advokāta J. Rubuļa jautājumu, kā viņš varējis spriest, ka atrastās un cietušajiem vēl nemaz neuzrādītās mantas pie Goršakoviem ir zagtas, viņš atbildēja: "Nabaga krieviņam jau tādas lietas nevarēja būt!" Dažos jautājumos liecinieka sniegtās ziņas bija pretrunā ar paša 1922. gada 22. decembrī izmeklēšanas tiesnesim sniegtajām liecībām. O. Skuja tiesai to pamatoja, ka ir pagājis diezgan ilgs laiks un daudz ko skaidri vairs neatceroties (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 962.–962. lp. o. p.).

Par kuriozu gadījumu parūpējās liecinieks Jānis Brižs. Apsūdzēto aizstāvim radās aizdomas, ka J. Brižs ir alkoholisko dzērienu iespaidā, kas secināts no liecinieka uzvedības un sniegtajām atbildēm. Pats J. Brižs atzinās, ka izdzēris pāris pudeles alus. Sakarā ar radušos situāciju tiesa uzdeva ārstam-ekspertam P. Strūvem novērtēt liecinieka veselības stāvokli. Pēc apskates ārsts atzina, ka iereibušais vīrietis, lai arī iedzēris, tomēr esot spējīgs sniegt tiesai

⁸ Viņu nogalināja aplaupīšanas laikā 1922. gada 18. decembrī.

pārdomātas un pareizas atbildes (LNA LVVA, 3404. f., 1., apr., 3056. l., 966. lp. o. p.). Jāpiebilst, ka pēc šī incidenta Kara tiesas prezidējošais tiesnesis kapteinis J. Sproģis izdeva rīkojumu policijas darbiniekiem uz 24 stundām aizturēt J. Brižu par atrašanos tiesas namā alkohola reibumā, nepieklājīgu uzvešanos liecības sniegšanas laikā, kā arī nekorektu izturēšanos pret tiesājamo aizstāvi J. Budovski (LNA LVVA, 3404. f., 1., apr., 3056. l., 573. lp.).

Prāvas laikā radās sarežģījumi ar tiesājamo E. Utāna un N. Pavlova vecuma noteikšanu. Pēc aizstāvības lūguma uzdevumu veikt uzticēja pieaicinātajam ārstam P. Strūvem. Veicot ekspertīzi, viņš secināja, ka N. Pavlovs ir vismaz 24 gadus, savukārt E. Utāns aptuveni 20–21 gadu vecs. Uz advokāta J. Budovska jautājumu par to, kā P. Strūve noteica N. Pavlova vecumu, viņš atbildēja šādi: N. Pavlovam esot veseli visi gudrības zobi, turklāt daļa no tiem sākuši bojāties. Šāda parādība ir neraksturīga gados jaunākiem cilvēkiem. Tāpat pierādījums bijis ķermeņa spalvu apmatojums un citu ķermeņa orgānu attīstības pakāpe (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 978. lp.).

Tuvojoties prāvas noslēgumam, 21. jūlijā tiesas sēde iesākās ar disputu.⁹ Prokurora palīgs R. Blūmentāls uzturēja apsūdzību pret 14 personām kā noziedzīgās bandas dalībniekiem, pret 21 personu kā bandas noziedzīgo nodarījumu līdzdalībniekiem, savukārt pret 5 personām pierādījumu trūkuma dēļ aicināja tiesu apsūdzību atcelt. Prokurora palīgs J. Rapa apsūdzību uzturēja pret 30 personām, bet pret vēl 2 no apsūdzības uzturēšanas atteicās. Advokāti J. Budovskis, J. Rubulis, Ļ. Žagars nepietiekamo pierādījumu dēļ lūdza tiesu lielāko daļu savu aizstājamo attaisnot (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 980.–980. lp. o. p.). Arī advokāts A. Meņģelsons lūdza tiesu vairākus apsūdzētos pierādījuma trūkuma dēļ attaisnot, savukārt P. Afanasjevam un K. Boļšakovam sakarā ar viņu vaļširdīgo atzišanos sodu mīkstināt, īpaši ņemot vērā faktu, ka pēdējais no tiesājamajiem ir nepilngadīgs (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 982. lp. o. p.). Pēdējā vārdā pastrādātajos noziegumos atzinās vien 13 tiesājamie, kuri lūdza piespriest pēc iespējas mazāku sodu vai arī attaisnot vispār, savukārt pārējie apsūdzētie savu vainu neatzina un lūdza viņus pilnībā attaisnot (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 983.–983. lp. o. p.).

1924. gada 26. jūlijā Kara tiesas kolēģija paziņoja pilnu sprieduma tekstu. Par vainīgām atzina 38 personas, savukārt 25 attaisnoja. N. Pavlovam, I. Mazuram, Ankudinam Filatovam (1877–1924), V. Blohinam (?–1924), Mihailam Goršakovam (?–1924), Kondratijam Kozlovam (1878–1924) tiesa piesprieda

⁹ Debates – *aut.*

augstāko soda mēru – nāvessodu pakarot. Identisks sods attiecās arī uz tiesājamajiem A. Pastoru un K. Boļšakovu, taču tiesa ņēma vērā faktu, ka noziegumu veikšanas brīdī abi iepriekš minētie bija nepilngadīgi, respektīvi – nebija sasnieguši 21 gada vecumu. Līdz ar to nāvessodu aizvietoja ar 12 gadus ilgu cietumsodu. Notiesātajam K. Boļšakovam piemēroja spaidu darbus uz nenoteiktu laiku.¹⁰ Dažāda termiņa spaidu darbus piesprieda E. Utānam, A. Ziminam, M. Firsovam, Ivanam Goršakovam. Dažāda termiņa cietumsodus noteica A. Vasiļjevam, T. un N. Zaloviem, Aleksandrai Ivanovai (1904–?), Avksentijam Dobriņinam, Abramam (1867–?) un Nohumam Zlotiniem (1903–?), Jānim Biļetņikovam (1905–?). Pārmācības namu piesprieda G. Bogdanovam, Idelam Vargaftikam, P. Kirilovam, Jefstafijam Boikovam (1885–?), G. Kuzņecovam, Jānim Bortkevičam (1879–?), Jefrosinijai Goršakovai, Kirilam Beļajevam, P. Afanasjevam, Jerofejam Gavrilovam, Š. Bobrovam, Boļeslavam Petrovskim (1879–?), M. Zlotinam, Pēterim Stepiņam, Jānim Goršakovam, S. Parfenovam, Maksimam Romanovam (1894–?), Fedoram Meduņeckim (1901–?) (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3056. l., 1064. lp. o. p. – 1068. lp. o. p.). Turpmākajos mēnešos Latvijas Kara tiesa izskatīja vairāku notiesāto personu kasācijas sūdzības, taču neko būtisku tas pasludinātajā spriedumā neizmainīja.

Tiesas laikā atklājās noziegumu īstenotāju motivācija prettiesisku darbību veikšanā (pamatā sociālekonomiskās problēmas, traumatiskā pēckara pieredze u. c.). Grupējuma darbību veicināja vājais kārtībargu tehniskais nodrošinājums, profesionālu kadru trūkums, kā arī policijas darbinieku nelielā pieredze līdzīgu lietu izmeklēšanā.

"Japončika bandas" krimināllieta vērtējama kā viena no apjomīgākajām visā starpkaru Latvijas tiesu praksē. Tiesas procesa gaitā atspoguļojās pēckara nepilnības tiesībsargājošo iestāžu darbā (policijas darbinieku paviršības lietas apstākļu izmeklēšanā, apsūdzēto fiziskas ietekmēšanas gadījumi, atsevišķu liecību un pierādījumu ignorēšana, tiesas spriedumi u. c.). Tas varētu būt skaidrojams ar Latgales iedzīvotāju vidū valdošo spriedzi un kritisko kriminogēno situāciju, kas prasīja ātru un efektīvu lietas atrisinājumu.

Neraugoties uz iepriekšminētajām nepilnībām, kopumā konkrētās tiesas prāvas iztiesāšana jāvērtē pozitīvi, ņemot vērā lietas vērienīgos apjomus un Latvijas Republikas neilgo demokrātiskās iekārtas pieredzi. Sevišķi tas attiecas uz Latvijas tiesu sistēmu, kurai attiecīgā lieta kalpoja par būtisku pieredzi turpmākajā valsts tiesisko normu pilnveidošanas un attīstības virzienā. Prāvas

¹⁰ Tiesa nenoteica konkrētu soda ilgumu.

iznākums bija svarīgs arī Latvijas sabiedrībai, kura turpināja atkopties no kara izraisītajiem ekonomiskajiem un sociālajiem satricinājumiem.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 3404. f. (Latvijas Armijas Tiesa), 1. apr., 3056. l.

3404. f., 1. apr., 3067. l.

A.Š., (1924). Kara tiesa. Japončika laupītāju bandas tiesāšana. *Valdības Vēstnesis*, 28. jūl., Nr. 167, 2. lpp.

B/a, (1925). *Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture 1918–1925*. Rīga: Valters un Rapa, 484 lpp.

Latgales Kultūrvēstures muzejs (LgKM), inv. nr. 16337, Rēzeknes krievu vidusskola, 20. gs. 20.–30. gadi.

X, (1924). Dzimtine. Rēzekne. *Latgolas Vārds*, 16. jūl., Nr. 29, 3. lpp.

Kaspars Strods

Insight into the Trial of the “Yaponchik Gang” in Rēzekne in July 1924

Key words: War trial, criminals, police, Yaponchik gang, Rēzekne

Summary

The liberation of Latgale by the armed forces of Latvia and its allies in January of 1920 marked not only the complete unification of the state's territory, but also made obvious the problems in economic and security issues of the newly established state. Due to the deterioration of the criminal situation, there appeared several criminal groups whose activities affected dozens of inhabitants of Latgale, the largest of those groups was the “Yaponchik gang”. After collecting and evaluating all the materials, an extensive trial took place in Rēzekne, in July of 1924. The aim of the paper is to present an insight into the court proceedings based on the materials available from the Military Court fund No. 3404 of the State Historical Archives of the National Archives of Latvia.

The criminal case of the “Yaponchik gang” is considered to be one of the largest in the entire interwar judicial practice of Latvia. Prosecutors accused 63 persons, while 176 persons had given evidence during previous investigations and trials. During the trial, the post-war shortcomings of law enforcement agencies were reflected (superficial attitude of the police to the investigation

of the circumstances of the case, physical coercion of the accused, ignoring certain testimonies and evidence, the impartiality of the court, etc.), as were the dramatic socio-economic situation and the traumatic post-war experience of the society. On 26 July 1924, the Military Court division announced the full text of the judgement. 38 persons were found guilty (six persons were sentenced to the capital punishment – the death penalty (hanging), others – to different terms of imprisonment, while 25 were acquitted). That case is considered to be an important event for the whole newly established Latvian court system, to which that in a way served as a show trial and indispensable experience for the further development of national security and legal norms.

Гинтаутас Сургайлис

Позиционная война на Даугавском фронте (с сентября по декабрь 1919 г.)

Ключевые слова: позиционная война, Даугава, Даугавпилс, литовцы, красноармейцы

Литовские войска во время успешной Зарасайской операции против частей Красной армии, начавшейся 26 августа 1919 г. и закончившейся в конце августа, в Илукстском (*Ilūkste*) уезде Латвии, отбросили большевистские войска за Даугаву.

Красноармейцы в первые дни сентября еще пробовали оказывать активное сопротивление литовским войскам. 1 сентября при поддержке тяжелой и легкой артиллерии красноармейцы начали штурм Калкун (*Kalkūni*). Там оборонявшийся литовский Вильнюсский батальон после упорного сопротивления отступил из Калкун, но некоторое время спустя Вильнюсскому батальону удалось перейти в контрнаступление и вернуть Калкуны. В ходе боев обе стороны понесли немалые потери. Безуспешный штурм Калкун красноармейцы повторили 2-го и 3-го сентября.

После отеснения красноармейцев за Даугаву дальше всех на север продвинулся Паневежский батальон под командованием офицера Йонаса Варякоиса (*Jonas Variakojis*, 1892 – 1963). Он занял позиции в районе Казимеришки (*Kazimiravas muiža*) – Двиете (*Dviete*), но литовское военное командование предложило этот отрезок фронта занять латышскому Елгавскому полку. Латыши согласились, и в результате этого литовский фронт немного сократился: линия фронта протянулась от Казимеришки – по берегу Даугавы – на Калкуны и далее на юг. Левое крыло литовских войск поддерживало связь с латышами, правое – с поляками, с которыми в то время отношения были довольно хорошими. (*Mūsų armijos veikimo apžvalga. (1919) Kariškių žodis, Nr. 17: 133.*)

С 5 сентября между противниками велась позиционная война, однако военные действия были довольно интенсивными. Очень активно с обеих сторон под интенсивным прикрытием артиллерии действовала разведка. Однако тактика обеих сторон изменилась кардинально. Если до этого в боях очень часто победе сопутствовали тактическая изобретательность командиров, разные обходы, перегруппировки, хитрые маневры,

введение противника в заблуждение, храбрость солдат, то теперь от командиров и солдат почти ничего не зависело. Решающими в позиционной борьбе стали орудия и пулеметы, их расположение, умелое ведение огня.

Было замечено, что в Даугавпилс прибыла новая батарея тяжелых гаубиц, а артиллерийский огонь начал координировать аэростат. В результате артиллерийского огня потери убитыми и ранеными несли обе стороны.

7 сентября командир польского батальона сообщил командиру Вильнюсского батальона офицеру Казису Шкирпе (*Kazys Škirpa*, 1895–1979), что в Даугавпилс прибыли 4-ая и 7-ая бригады эстонских красноармейцев (в действительности это Наверное были 4-ый и 7-ой полки Эстонской стрелковой бригады) и, кроме того, в Даугавпилсе сосредоточены 26-ой, 27-ой, 320-ый и 32-ой красноармейские полки. Он указал, что в Даугавпилсе находились хорошо вооруженные бронепоезда, 2 бронированных автомобиля, которые действовали против поляков. Командир польского батальона информировал также о том, что красноармейцы ожесточенно сопротивляются и делают все, чтобы удержать Даугавпилс в своих руках. Похожая информация имелаась и у литовцев (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 1207. Л. 7).

Рис. 1. К. Шкирпа

В то время почти каждый день происходили артиллерийские дуэли. Вражеская артиллерия чаще всего обстреливала литовские позиции около Калкун, литовская артиллерия – Даугавпилс и его пригороды. К примеру, 10 октября 4 снаряда литовской артиллерии попали в мост через Даугаву и повредили его. 13 сентября при обстреле позиций 2-ого пехотного полка большевистской артиллерией был убит один солдат, а один офицер и 12 солдат были ранены. В то же время литовская артиллерия успешно обстреляла мост через Даугаву и Рижский железнодорожный вокзал в Даугавпилсе, откуда в срочном порядке были эвакуированы все красноармейские поезда (*Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų. (1929) Karys, Nr. 35: 578*). 17 сентября противник безуспешно пробовал переправиться через Даугаву.

Отдельно надо остановиться на 20-ом сентября. В тот день красноармейцы использовали запрещенный метод боя. Через линию фронта они пропустили 1200 литовских беженцев, возвращавшихся домой, и открыли огонь по литовским позициям. Если бы литовцы ответили огнем, могли бы погибнуть гражданские люди (*Rusų frontas. (1919) Kariškių žodis, Nr. 22: 166*).

24 сентября эскадрилья военной авиации Литвы напала на Даугавпилс. Основной удар был нанесен по железнодорожной станции. Были сброшены 42 бомбы. Когда в воздух поднялся самолет противника, над Даугавпилсом развязался воздушный бой. Самолет Красной армии был поврежден и вынужден был пойти на посадку. Тогда литовские самолеты атаковали стоящий на земле аэростат и уничтожили его. Ни один литовский самолет не пострадал.

25 сентября над Даугавой летал самолёт Красной армии, но обстрела не было. 27 сентября литовские самолеты бомбардировали железнодорожные пути около Рижского железнодорожного вокзала и подожгли деревянный мост через Даугаву (ЦГАЛ. Ф. 510. Оп. 1. Д. 9. Л. 16).

29 сентября литовские разведчики пробовали переправиться через Даугаву, но, встреченные огнем, вскоре вернулись назад (ЦГАЛ. Ф. 510. Оп. 1. Д. 9. Л. 16).

1 октября на левом берегу Даугавы на вражеских позициях было замечено интенсивное движение: увеличилось количество красноармейцев, к реке приблизился бронепоезд, был поднят аэростат, а к заходу солнца со стороны Гривы и вдоль железнодорожной линии показались группы наступающих красноармейцев. Пушки, установленные перед позициями 2-го пехотного полка литовской армии, открыли по нападавшим огонь.

Огонь открыли и польские батареи. Основной удар красноармейцев был направлен против польского батальона. Поляки попросили помощи, на помощь им был направлен отряд пулеметчиков Вильнюсского батальона. Когда уже совсем стемнело, сопротивление поляков была сломлено. Красноармейцы думали, что за позициями поляков никого нет, и смело ринулись вперед, прямо на литовские позиции, которые были позади польских позиций. Когда красноармейцы приблизились на 100 шагов, совершенно неожиданно для нападавших литовцы открыли ружейный и пулеметный залповый огонь. Красноармейцы бросились бежать, а воины 3-го батальона 2-го пехотного полка с криком «валио» (ура) бросились в контратаку, но были остановлены огнем бронепоезда.

Ночь прошла спокойно. К утру на свои позиции вернулись разбежавшиеся польские солдаты. Солдаты 2-ого литовского полка вернули им оставленные при бегстве ружья и пулеметы, так как красноармейцы не успели их собрать (Gražulis. (1928) Prie Dauguvos krantų. *Karys*, 1928, Nr. 26: 518–519).

3 октября на левом крыле фронта литовские солдаты помогли латышам переправиться через Даугаву. Когда они возвращались назад, их переправу прикрывала литовская артиллерия. 6 октября 2 литовские разведгруппы попытались переправиться через Даугаву около Даугавпилса и Погулянки (*Pogulianka*), но безуспешно: их заметили и по ним открыли огонь. Один солдат был ранен. 9 октября латыши попросили занять часть их фронтовых позиций. Просьба была удовлетворена (ЦГАЛ. Ф. 510. Оп. 1. Д. 9. Л. 17).

В середине октября бои притихли. Было замечено, что в Даугавпилсе происходит замена красноармейских частей, вывозятся некоторые артиллерийские орудия. С 10 по 19 октября наблюдалось некоторое затишье в ведении боевых действий, нарушаемое только довольно редкой артиллерийской перестрелкой.

Ноябрь 1919 был очень холодным. 8 ноября замерзла Даугава. Скоро лед стал довольно толстым, и по нему могли не только ходить люди, но и можно было ехать на лошадях. (Dauguvos frontas. (1919) *Kariškių žodis*, Nr. 26: 198). Это означало, что изменилось положение на фронте. Даугава уже не разделяла противников. Несмотря на то, что обе стороны хорошо укрепились в окопах, они были вынуждены в несколько раз усилить бдительность, потому что теперь было намного легче действовать не только разведчикам, но и целым подразделениям. В изменившихся условиях

литовская артиллерия свое внимание сосредоточила не только на Даугавпилсе, но и пристально наблюдала за любым замеченным скоплением противника. Однако вначале замёрзшая Даугава не очень беспокоила литовское военное командование. Дело в том, что хотя деятельность красноармейцев и активизировалась, но, по имеющимся разведанным, Даугавпилсский военный гарнизон был ослаблен, наиболее боеспособные боевые части переброшены на фронт против Антона Деникина (1872–1947). Правда, к артиллерии это не относилось.

Но скоро положение изменилось. Были получены данные, что красноармейцы ждут подкрепление, что даже подготовлен приказ мирным жителям покинуть прифронтовые территории. Надо было готовиться к возможным боям. И в действительности скоро было замечено, что в Даугавпилс прислана новая полевая батарея, доставлены полевые гаубицы, прибыл новый полк красноармейцев. Литовцы, в свою очередь, удвоили число солдат в окопах. А тем временем тревожные данные продолжали поступать. Были получены сведения, что в Даугавпилс в состав Двинской группировки прибыли 118-ый и 170-ый пехотные красноармейские полки, но 18 ноября они были переброшены в район Полоцка для ликвидации польского прорыва (*Dauguvos frontas. (1919) Kariškių žodis, Nr. 30: 230*).

Наверное, надо упомянуть некоторые наиболее яркие ноябрьские эпизоды. 18 ноября красноармейцы из бронепоезда обстреляли деревню Бомбанишки (*Bambaniški*) и после обстрела, около 20 часов, 2 отряда красноармейцев начали атаку на деревню. Дойдя до середины Даугавы, они вынуждены были вернуться, поскольку солдаты 3-го литовского пехотного полка открыли огонь (*ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 37. Л. 13*).

23 ноября красноармейские разведчики подошли к деревне Пристан (*Pristana*), но были замечены. 3 красноармейца погибли, несколько было ранено.

30 ноября красноармейцы около Нижовки (*Nižovka*) и Осиновки (*Osinovka*) пробовали перейти Даугаву, но литовцы открыли по ним пулеметный огонь. Несколько красноармейцев погибли. Чуть позже красноармейцы пробовали перейти в наступление около Ароне (*Arone*), Осиновка и Рубанишки (*Rubaniški*), но были отбиты (*Dauguvos frontas. (1919) Kariškių žodis, Nr. 30: 230*).

В конце ноября — начале декабря ситуация на Даугаве опять изменилась. Даугава вновь стала преградой, потому что вода размывала лед и река

опять стала почти неприступной преградой. Обе стороны вернулись к прежней тактике артиллерийских дуэлей и к разведывательной деятельности.

Наверное, стоит остановиться на одном эпизоде из декабрьских столкновений. Напротив позиций 2-ого батальона 3-го пехотного полка армии Литовской республики красноармейцы имели сильную оборону в деревне Рыбаки (*Ribaki*). Эта укрепленная деревня вызывала большое беспокойство не только у командира батальона, но и у командира полка майора Игнаса Мустейкиса (*Ignas Musteikis, 1890–1960*), так как в ней находилось более 100 хорошо вооруженных красноармейцев. К тому же деревня была расположена выше, чем позиции литовцев. Командиру 6-ой роты ст. лейтенанту Теодору Шостаку (*Teodoras Šostakas, 1897–1920*) пришла в голову мысль провести разведку в деревне. Операцию он запланировал осуществить в ночь с 23 на 24 декабря. Своих солдат он разделил на 5 групп по 20 бойцов. Четыре группы должны были обойти деревню со всех сторон, а 5-ая группа оставалась в резерве.

Рис. 2. Т. Шостакас

Операция началась в 20 часов. Бойцы 6 роты успешно перешли Даугаву незамеченными. Ночь была темной, дул сильный ветер, шел снег, ориентироваться в незнакомой местности было трудно. К деревне подошли только 3 группы, так как 4-ая сбилась с пути. Был дан сигнал атаки,

однако красноармейцы заподозрили что-то неладное и начали стрелять. Тогда литовцы, с криком «валио» напали на деревню с 3 сторон. В рядах красноармейцев возникла паника. Они бросились в разные стороны, однако практически везде их встречали нападавшие литовцы. Только по северному направлению никого не было, так как 4-ая группа не успела подойти. Поэтому части красноармейцев удалось спастись. В результате проведенной операции 10 красноармейцев попало в плен, один литовский солдат был ранен. Литовцы захватили пулемет и 2 лошадей. Но самой интересной добычей стали 3 гармони, под музыку которых взвод ст. лейтенанта Т. Шостака вернулся на место дислокации (ЦГАЛ. Ф. 516. Оп. 1. Д. 64. Л. 53). За этот рейд ст. лейтенант Т. Шостакас был награжден высшей военной наградой – Крестом Витиса.

С 1 сентября по 31 декабря на Даугавском фронте велись довольно активные военные действия: артиллерийские, пулеметные и ружейные обстрелы, частные столкновения разведчиков и др. Не было зафиксировано никаких военных действий всего лишь 12 дней. Боевых действий не было 11, 18 и 30 сентября, 1, 2, 13, 14, 16 и 17 октября, 3 ноября, 27 и 28 декабря. То есть, лишь октябрь был условно спокоен. В то же время в ноябре тишина на фронте была только один день.

Новый 1920 год был встречен артиллерийской перестрелкой. 2 января около деревни Паукшты (*Paukšti*) было замечено скопление красноармейцев, которое рассредоточилось после обстрела литовской артиллерией. В ночь с 2 на 3 января литовские разведчики в последний раз перешли Даугаву и ввязались в бой с красноармейцами (ЦГАЛ. Ф. 510. Оп. 1. Д. 9. Л. 29).

3 января латышские и польские войска под командованием польского полковника Е. Ридз-Смиглы (*Edward Rydz-Śmigły*, 1886–1941) начали наступление на всем фронте против красноармейцев и выбили их из Даугавпилса. Взвод литовских солдат переправился через Даугаву, но представители командования латвийского Восточного фронта попросили их вернуться назад, а 4 января было передано требование, чтобы литовские военные части больше не переходили на правый берег Даугавы. (ЦГАЛ. Ф. 929. Оп. 3. Д. 888. Л. 100)

Литовско-большевистский фронт был ликвидирован, позиционная война между литовскими войсками и Красной армией на берегах Даугавы закончилась.

Список источников и литературы

Центральный государственный архив Литвы (далее – ЦГАЛ):

Ф. 510 (Штаб II пехотной дивизии).

Ф. 516 (Третий пехотный полк Витаутаса Великого).

Ф. 929 (Штаб армии Литвы).

Gražulis. Prie Dauguvos krantų. *Karys*, 1928, Nr. 26, p. 518–519.

Dauguvos frontas. *Kariškių žodis*, 1919, Nr. 26, p. 198.

Dauguvos frontas. *Kariškių žodis*, 1919, Nr. 30, p. 230.

Mūsų armijos veikimo apžvalga. *Kariškių žodis*, 1919, Nr. 17, p. 133.

Rusų frontas. *Kariškių žodis*, 1919, Nr. 19, p. 149–150.

Rusų frontas. *Kariškių žodis*, 1919, Nr. 22, p. 166.

Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų. *Karys*, 1929, Nr. 35, p. 578.

Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų. *Karys*, 1929, Nr. 37, p. 610.

Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų. *Karys*, 1929, Nr. 47, p. 778.

Gintauts Surgailis

Pozicijų karš Daugavas frontė: 1919. gada septembris – decembris

Atslėgas vardi: pozicijų karš, Daugava, Daugavpils, lietuvieši, Sarkanās armijas karavīri

Kopsavilkums

1919. gada 26. augustā Latvijas Ilūkstes novadā sākās un līdz augusta beigām turpinājās Lietuvas armijas veiktā t. s. Zarasu operācija pret Sarkanā armiju. Tā bija sekmīga – Sarkanās armijas daļas tika atsviestas Daugavas labajā krastā. Sarkanās armijas daļas centās pretoties, bet no 5. septembra sākās poziciju karš. Abu pušu taktika krasi mainījās: lielgabalu un ložmetēju izvietojums un prasmīga to uguns korekcija kļuva par noteicošo poziciju cīņā. Gandrīz katru dienu notika artilērijas divkaujas. Sarkanās armijas artilērija visbiežāk apšaudīja lietuviešu pozīcijas pie Kalkūniem, Lietuvas artilērija – Daugavpili un tās priekšpilsētas. Intensīvā artilērijas aizsegā abas puses veica aktīvu izlūkošanu. 8. novembrī aizsala Daugava; tā kā tā vairs nenorobežoja pretiniekus, mainījās abu pušu taktika, bija daudz vieglāk darboties izlūku vienībām, pieauga modrības nozīme.

Laika posmā no 1. septembra līdz 31. decembrim Daugavas frontē kļuums, kad militārās operācijas netika reģistrētas, valdīja tikai 12 dienas: 11.,

18. un 30. septembrī, 1., 2., 13., 14., 16. un 17. oktobrī, 3. novembrī, 27. un 28. decembrī.

Naktī no 2. uz 3. janvāri lietuviešu izlūki pēdējo reizi šķērsoja Daugavu un iesaistījās cīņā ar Sarkano armiju. 3. janvārī Latvijas un Polijas karaspēks visā frontē pārgāja uzbrukumā un padzina Sarkano armiju no Daugavpils. Lietuvas-padomju fronte tika likvidēta, un beidzās pozīciju karš starp Lietuvas karaspēku un Sarkano armiju Daugavas krastos.

Gintautas Surgailis

Trench Warfare at the Daugava Front from September to December 1919

Key Words: positional war, Daugava, Daugavpils, Lithuanians, Red Army soldiers

Summary

After the successful operation in Zarasai, Lithuania, on 26 August 1919, the Lithuanian Army chased away the Red Army to the other side of the river Daugava in Ilūkste area, Latvia. At the beginning of September 1919, the enemy launched major attacks leading to intensive trench warfare on September 5 with active intelligence supported by artillery fire. Both sides switched to trench tactics based on strategically positioned cannons and machine guns and finely adjusted fire. Artillery attacks took place on a nearly daily basis. Lithuanians were mostly attacked in Kalkūni area, whereas Russians were defeated in Daugavpils and its surroundings.

The situation at the front changed on 8 November when the Daugava froze over and no longer divided the confronting sides, thus forcing them to reconsider their tactics. In the period from 1 September to 31 December 1919, there were only 12 days of peace, i.e. September 11, 18, 30, October 1, 2, 13, 14, 16, 17, November 3, and December 27 and 28. The year 1920 began with mutual fire. The night from 2 to 3 January 1920 marked the last time Lithuanian scouts crossed the Daugava to attack the Bolsheviks. On 3 January, a successful attack of the Latvian and Polish troops expelled the Bolsheviks from Daugavpils, separated the Lithuanian Army, and thus ended the Lithuanian-Bolshevik trench warfare on the banks of the Daugava.

Елена Сумко

Стратегии выживания сельского населения в первые послевоенные годы (по материалам полевых исследований на Витебщине)

Ключевые слова: послевоенное восстановление, экстремальная гастрономия, сельское хозяйство, колхоз, самогонование.

Последствия Великой Отечественной войны были очень разрушительными для Беларуси. Витебщина находилась в чрезвычайно тяжелом экономическом положении. Особенно катастрофическое положение было в районах, где нацисты в борьбе с партизанами проводили политику «выжженной земли». На Верхнедвинщине было сожжено 426 деревень, почти полностью были разрушены населенные пункты Дерновичского, Росицкого, Сарьянского и Юзефовского сельсоветов. На территории Освейского района не осталось ни одной целой постройки, а из 21 062 довоенных жителей осталось только 6 430 человек (*Памяць. Верхнядзвінскі р-н* 2000, с. 209). В Витебском районе из 59 000 жителей на момент освобождения осталось 12 000. Общая численность сельского населения Витебской области (14 районов) на 1 января 1945 г. составляла 433,8 тыс. человек (61 % к довоенным данным), по восточным районам (6 районов) Полоцкой области — 123,5 (52,3 %), по западным районам (9 районов) Полоцкой области — 241,2 (75,5%) (*Витебщина освобожденная* 2009, с. 241–242).

Устные рассказы о голоде и экстремальной гастрономии периода оккупации практически без изменений сохраняются и в воспоминаниях о первых послевоенных годах. В пищу шло всё, что можно было жевать. Важным источником жизнеобеспечения стало собирательство. В первый год после освобождения самым распространённым продуктом была мерзлая картошка, которая осталась на полях (нередко заминированных немцами во время отступления). Современники вспоминают: «Вытягивалидохлый скот, обрезали и ели» (Руденок 2018). «Пекли лепешки из щавля, лебеды, конопли» (Гайбут 2018). «Ели молодые листочки липы, корень аира» (Лобанова 2017). В хлеб добавляли разные травы и картошку. Некоторые респонденты говорили о том, что сохранили в памяти и пронесли через всю жизнь вкусовые ощущения послевоенной экстремальной га-

строномии. Необходимо отметить, что такие промыслы, как собирательство и рыболовство, оставались актуальными на протяжении всего периода, «особенно пора такая голодная была, когда зерно наливается и его нельзя сжать, а хлеба уже нет и тогда ягод, молочка туда [в миску] налили, похлебали и спать пошли» (Немененок 2018).

Плохое питание, скученное проживание в сырых землянках – все это способствовало распространению инфекционных заболеваний. В первые годы после освобождения по региону прокатились эпидемии сыпного тифа, дизентерии, педикулеза. Воспоминания фиксируют возврат к народной медицине и обращение к помощи знахарок в этот период¹ (Рудёнок 2018).

В условиях разрушенной войной экономики для советского правительства одной из первоочередных задач являлось восстановление на освобожденных территориях колхозной системы как принудительного механизма обеспечения продуктами и сырьем городов и промышленных центров. Для сельского населения «послевоенное восстановление» означало восстановление личного хозяйства, разрушенного войной, которое являлось основным источником жизнеобеспечения крестьянской семьи, причем это было характерно как для восточных коллективизированных районов Витебщины, так и для западных, где преобладали единоличные хозяйства. Однако, если единоличник был хозяином на своей земле, то крестьяне-колхозники вынуждены были сочетать обработку приусадебного хозяйства с работой в колхозе, за которую они почти ничего не получали в первые послевоенные годы. Сельчане в своих воспоминаниях подчеркивают, что получить «живые деньги» за работу в послевоенном колхозе было практически невозможно, а реальные суммы выплат были мизерными (Сумко 2019, 57). Оплата труда в разоренных войной и переживших голод 1946 г. колхозах оставалась вплоть до 1950-х гг. крайне низкой (Вербицкая 1992, 25). В таких экстремальных условиях земля оставалась наивысшей ценностью. Поэтому крестьяне пытались увеличить размеры своего подсобного хозяйства, которое давало основные продукты питания. Данный факт подтверждается архивными документами.

¹ «Трасца. Як вайна кончылася, так гэта хвароба і пакацілася. Страшная. (А адкуль яна?) – Ну, яна после вайны была ад во гэтага, што воздух быў такі, і людзі бітыя былі. Скрозь было, што выйці неяк было, дышаць нечым было. Сядзеш, дык вецер як адтуль пацягнець з лесу, дык дышаць неяк было. Гэта трасца, яна і называлася трасца, ну яна як ціф во гэтат. Ціф во гэтыт так каціў, а тады во гэта трасца. Ну, тады заговоры якія хто, зёлкі».

Сельчане, вспоминая о послевоенных годах, отмечали, что личное хозяйство позволяло достичь определенной степени хозяйственной автономности (Быкова 2018; Гиль 2018). Происходило возвращение к домашней одежде и самодельной обуви. Часть продуктов и услуг, которые производились силами домохозяйств, потреблялась внутри семьи, а часть шла на продажу. Причем специфика послевоенных торгово-обменных операций заключалась в том, что белорусские крестьяне были лишены таких посредников, как еврейские торговцы, которые фактически монополизировали данную сферу в межвоенный период, поэтому выстраивать свою торгово-обменную модель приходилось самостоятельно.

Одной из распространенных стратегий послевоенного времени было так называемое отходничество, которое имело свою специфику в рассматриваемом регионе. Материалы устной истории фиксируют, что в первые послевоенные годы жители из разрушенных восточных районов Витебщины больше ходили в западные районы, где преимущественно работали за еду (Гайбут 2018). Причем респонденты вспоминали, что иногда руководство колхозов, учитывая сложность ситуации, после выполнения основных сезонных работ в колхозе отпускало на пару месяцев на так называемые «заработки» одного трудоспособного из семьи. Жители западных районов Витебщины тоже практиковали отходничество, только уже в Латвию или Литву² (Кисилёва 2017). Эта специфическая особенность свидетельствовала о наличии связей между западнобелорусскими землями, Латвией и Литвой, сложившихся в пределах трудовой миграции в период пребывания данного региона Беларуси в составе Польши.

В течение 1947–1954 гг. государство ежегодно проводило снижение цен на основные продукты питания и товары массового спроса, что в большей степени импонировало городскому населению. В то же самое время повышался сельскохозяйственный налог для колхозников и единоличников. Например, ставка налога на содержание приусадебного хозяйства колхозников была существенно увеличена в 1948 г., а затем в 1950 г. (Вербицкая 1992, 25). Повышенные ставки сельхозпошлины для единоличных хозяйств составляли 6 000, 2 200, 1 100 р. Оплата налогов

² «Мая мама служыла ў Латвіі, пасля вайны ў хазяіна, зямлі ў яго было многа, скаціна. Кароў там мама даіла. У нас пяцёра дзяцей, а коні ў нас здыхалі. А які хазяін без каня? Так вот паедзе, заробіць грошы. Два разы ездзіла, кідала малых рбаў і ехала. Сезон работала: кароў даіла, бульбу капала.»

осуществлялась с трудностями и стоила крестьянам последних сбережений.

Своевременный расчет с государством для большинства стал невозможным. Чтобы выжить, крестьяне вынуждены были прибегать к нелегальным способам жизнеобеспечения, одним из которых стало самогонноварение³ (Селезнева 2016). В сложившихся условиях самогонноварение получило массовое распространение, так как представляло собой эффективный способ «конвертации» сельскохозяйственной продукции в «живые деньги» (Сумко 2019, 62). В первые послевоенные годы самогонноварение носило преимущественно коммерческий характер, поскольку продажа самогона давала необходимые денежные средства для восстановления собственного хозяйства, приобретения предметов первой необходимости, уплаты налогов. В основном самогон реализовывался в городах, на железнодорожных станциях рассматриваемого региона. Материалы устной истории фиксируют, что крестьяне осознавали, что самогонноварение — это незаконный вид деятельности, который жестко карался. Однако страх перед наказанием уступал прагматическим соображениям. В ответ на усиление репрессивных практик крестьяне вырабатывали свои механизмы обхождения закона: от тайных способов производства до реализации продукции по нелегальным каналам. При этом, как свидетельствуют документы Полоцкой прокуратуры, наибольший размах самогонноварение имело в западных районах Витебщины, где преобладавшие единоличные хозяйства имели достаточно ресурсов для изготовления самогона (Сумко 2018, 129).

В материалах устной истории отмечено, что в голодные послевоенные годы хищение колхозного имущества нередко становилось одним из источников жизнеобеспечения. Необходимо отметить, что здесь важную роль играл человеческий фактор. Иной раз колхозное руководство, учитывая катастрофическое положение людей, закрывало глаза на хищения, призывая «знать меру» (Гайбут 2018)⁴. В других же случаях за украденный у колхоза килограмм картошки или зерна следовало наказание (Мар-

³ «Трэба было жыць. Прадавалі (самагон) па-троху. Хлеба не за шта купіць, ні мукі купіць, нічога не было пасля вайны. Во як жылі.» (Россонский р-н)

⁴ «(А да таго, да кароўкі, як жылі?) Мама з фермы насіла. Бралі ўсе малачко. Быў очань харошы прадседацель. І кажыць, ну, я знаю, што вы берацё, ну, глядзіце, каб большае начальства вас не устрэціла. Многа не бярыце, па літру бярыце.» (Верхнедвинский р-н).

тынович 2018)⁵. Большинство уголовных дел было возбуждено по мелким случаям в колхозах во время уборки урожая.

Материалы устной истории фиксируют, что жесткие условия послевоенного восстановления актуализировали нетипичные формы экономической и торговой активности крестьян, где наряду с традиционными занятиями возникли и нелегальные формы торгового предпринимательства, которые часто имели криминальный характер, однако позволяли людям в той или иной степени реализовать предпринимательский потенциал, а главное — выжить.

Список источников и литературы

(Гайбут 2018) Воспоминания Веры Кирилловны Гайбут, 1941 г.р., д. Жигули Верхнедвинского р-на, июль 2018 г.; аудиозапись на белорусском языке, хранится в личном архиве автора.

(Гиль 2018) Воспоминания Гиль Феофании, 1942 г.р., д. Калечполе Глубокского р-на, октябрь 2018 г.; аудиозапись на белорусском языке, хранится в фольклорном архиве Полоцкого государственного университета.

(Кисилёва 2017) Воспоминания Кисилёвой Чеславы Филиповны, д. Калиты Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (32 минута на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Лобанова 2017) Воспоминания Лобановой Валентины Семёновны, д. Васьилины Поставского района 12 августа 2017 года; аудиозапись (45 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Маисеенка 2018) Воспоминания Марии Филипповны Маисеенко, 1931 г.р., д. Муравщина Полацкого р-на, октябрь 2018 г. аудиозапись на белорусском языке, хранится в фольклорном архиве Полоцкого государственного университета.

(Немененок 2018) Воспоминания Немененок Ванды Михайловны, 1936 г.р., д. Жигули Верхнедвинского р-на, июль 2018 г.; аудиозапись на белорусском языке, хранится в личном архиве автора.

(Рудёнок 2018) Воспоминания Рудёнок Надежды Ануфреевны, 1932 г.р. д. Матырино Ушачского р-на; аудиозапись на белорусском языке, хранится в фольклорном архиве Полоцкого государственного университета.

⁵ «А такія ж былі людзі, што і прадавалі. Сабе ўкраў, мне ўдалося, я маўчу, а ты панёс — цябе прадам. А давалі і 7, і 6, і 5 гадоў за 5, за 8 кілаграм» (Глубокский р-н).

(Рудёнок 2018) Воспоминания Рудёнок Фёдора Антоновича, 1937 г.р., д. Загатье Полоцкого р-на, октябрь 2018 г.; аудиозапись на белорусском языке, хранится в фольклорном архиве Полоцкого государственного университета.

Вербицкая О. (1992) *Российское крестьянство от Сталина к Хрущеву*. Москва: Наука. 224 с.

Витебщина освобожденная: октябрь 1943 — декабрь 1945: док. и материалы (2009). Витебск: Витеб. обл. тип. 584 с.

Памяць: Гіст.-дакум. Хроніка Пастаўскага раёна (2001). Минск: БЕЛТА. 688 с.

Сумко А. (2018) Эканамічны і соцыякультурны аспект самаганаварэння ў сельскім ландшафце Паўночнай Беларусі ў другой палове 1940-х — 1960-х гг. *Вестник Полоцкого государственного университета*, № 9: 127 — 135.

Сумко А. (2019) Легальныя і крымінальныя спосабы жыццязбеспячэння беларускай вёскі ў перыяд пасляваеннага аднаўлення (на прыкладзе Полацкай вобласці). *Вестник Полоцкого государственного университета*, № № 1: 55 — 62.

Jeļena Sumko

Lauku iedzīvotāju izdzīvošanas stratēģijas pirmajos pēckara gados (Vitebskas apgabala lauka pētījumu materiāls)

Atslēgas vārdi: pēckara atjaunošana, ekstrēmā gastronomija, lauksaimniecība, kolhozs, kandžas tecināšana

Kopsavilkums

Rakstā analizētas lauku iedzīvotāju izdzīvošanas stratēģijas, realizētas izpostītās tautsaimniecības apstākļos. Administratīvi reģions no 1944. līdz 1954. gadam bija nodalīts Polockas un Vitebskas apgabalos, starp kuriem sociālekonomiskās atšķirības bija saistītas ar to, ka Polockas apgabalā bija iekļauti Braslavas, Vidzu, Hlibokajes, Disnas, Dokšicu, Duņiloviču, Mijoru, Plisas un Šarkavščinas rajoni, kas līdz 1939. gadam bija Polijas sastāvdaļa un kur lauksaimniecībā dominēja viensētas. Pētījumā izmantoti mutvārdu vēstures materiāli, kopš 2000. gada veikto lauka ekspedīciju rezultāti.

Alena Sumko

**Strategies for the Survival of the Rural Population
in the First Postwar Years (based on field research in Vitebsk region)**

Key words: post-war reconstruction, extreme gastronomy, agriculture, collective farm, Hooch

Summary

The article deals with the strategies of survival of the rural population under the conditions of the post-war destroyed economy. The geography of the research is determined by the fact that, in the postwar period, Vitebsk province was divided into two social and cultural areas (Western and Eastern). Administratively from 1944 to 1954 the province was divided into Polack and Vitebsk regions, the social and economic differences between them were due to the fact that Polack region included districts (Braslav, Vidzy, Glubokoye, Disna, Dokshitsy, Dunilovichy, Miory, Plissy, and Sharkovshcha Districts), which had been part of Poland until 1939 with prevailing individual farms. The sources for the research are the materials of oral history that allows to understand the dynamics of the problem and to generate a certain picture created by the collective memory of the population of Vitebsk region. The text presents the results of the field expeditions in the 2000s.

Vitālijs Šalda

Latgalieši un viņu biedrības Pēterburgā (19. gadsimta beigas – 1914. gads)

Atslēgas vārdi: Latgale, latgalieši, Pēterburga, biedrības, latviešu diaspora, kultūra

Pētnieki, rakstot par Latgales vēsturi, par tautiešiem Pēterburgā, galvenokārt min Latgales atmodas aizsācēju Franča Trasuna (1864–1926), Franča Kempa (1876–1952), Kazimira Skrindas (1875–1919), Nikodema Rancāna (1870–1933), Vladislava Rubuļa (1887–1937) u. c. dzīvesgājuma izvērtējumu. To ir pētījuši Jānis Broks (1919–2007), Miķelis Bukšs (1912–1977), Donats Latkovskis (1912–1943), profesori Pēteris Zeile (1928) un Lidija Leikuma (1954). Tāpēc raksta autors nepievēršas jautājumiem par Pēterburgā dzīvojošo latgaliešu devumu apgaismībai Latgalē, par latgaliešu grāmatu, preses izdošanu Pēterburgā.

Autora uzdevums ir uz tā laika preses materiālu, publicistu darbu, arī atsevišķu atmiņu izpētes pamata rādīt Pēterburgā apmetušos ierindas infantiešu (17.–19. gadsimtā Latgale tika saukta par Infantiju, bet tās iedzīvotāji par infantiešiem) dzīvi Pēterburgā, skarot arī jautājumu par viņu attiecībām ar baltiešiem (vidzemniekiem un kurzemniekiem). Jāsaka, ka šis materiāls ir nepilnīgs, izvirzītos jautājumus autors var tikai ieskicēt. Ontons Rupaiņš (Antons Rupainis, 1906–1976), rakstot savu pazīstamo romānu par ievērojamākajiem Latgales atmodas darbiniekiem Pēterburgā 20. gadsimta sākumā (Rupaiņš 1991), atradās izdevīgākā stāvoklī – viņš acīmredzot bija dzirdējis aculiecinieku stāstījumus par tolaik vēl neseno pagātni; turklāt viņš nebija vēsturnieks un varēja izpausties kā literāts un mūziķis, savus izteikumus nepamatojot ar vēstures avotu datiem. Arī nesen izveidotās dokumentālās filmas “Latgališi Pīterpili”¹ (“Latgalieši Pēterpili”) autori, ieskicējot latgaliešu dzīvesgājumu un vēstures notikumus, varēja radoši rīkoties ar laika ritumu, nebaidoties no atkārtojumiem un atļaujoties pāris neprecizitātes materiālā.

Latvieši no Vitebskas guberņas vēlāk nekā baltieši (vidzemnieki un kurzemnieki) – tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas visā Krievijā (1861. gadā dzimt-

¹ “Latgališi Pīterpili”. Pieejams: [https://www.google.lv/search?client=opera&q=Latgališi+Pīterpili"&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8](https://www.google.lv/search?client=opera&q=Latgališi+Pīterpili) // 20.01.2019

būšana tika atcelta privātmuižu zemniekiem, 1866. gada 24. septembrī ar likumu no dzimtbūtnieciskās atkarības tika atbrīvoti arī valsts muižu zemnieki) – varēja masveidā doties uz Krieviju meklēt darbu un izglītību. Latgaliešu došanos uz Pēterburgu veicināja Pēterburgas – Varšavas dzelzceļa līnijas atklāšana 1862. gadā, kura gāja caur Rēzekni (Rositteni) un Daugavpili (Dinaburgu). Arī spilgtāko Latgales atmodas darbinieku gaitas ar Pēterburgu saistījās tikai no 19. gadsimta 80. gadiem. Vairums bija Pēterburgas katoļu Garīgā semināra (izveidots 1879. gadā) audzēkņi. Aleksandrs Platpieris (1860–1922) bija pirmais latgalietis, kas 1880. gadā iestājās minētajā seminārā (Latkovskis 1999, 86).

Latvieši-baltieši šajā laikā jau bija organizējušies Evaņģēliski luteriskās Jēzus baznīcas draudzē (1835), notika pirmie mēģinājumi veidot latviešu biedrības (1862, 1872), 1878. gada oktobrī oficiāli sāka darboties visilgāk pastāvošā (līdz 1918) Pēterburgas Latviešu labdarības biedrība. 20. gadsimta sākumperioda preses darbinieks, izdevējs un literāts Ignats Assans (Asāns) (1868–1918) 1908. gadā raksta, ka “Vitebskas guberņas latvišu Piteburgā beja disgon daudz jau nu senim godym” (Assans 1908, 27). Ar laiku Pēterburgā izveidojās salīdzinoši plaša latgaliešu diaspora: “Šitu pilsatu mūsu latwiši? [...] wairok ir ju imiliojuši par wysom cytom pilsetom todel, ka te dzeiwoj ju rodi, pazeistami un draugi, caur kurim ji cerej dabot sew witu, dorbu” (Assans 1912, 2–3). No 1895. līdz 1902. gadam uz Krieviju izceļoja 68 000 Latgales iedzīvotāju, no tiem vairāki tūkstoši uz Pēterburgu (Zeile 2006, 366). Tā 1904. gadā inflantiešu skaits Pēterburgā tika vērtēts “uz pieci – seši tūkstoši” (Gailis 1904), 1910. gadā – “ap 7 000” (pf. 1910), bet 1912. gadā “myusu Witebskas gubernes latwišu” bija “leidz 8 tyukstušom cylwaku” (Assans 1912, 2–3). Taču latgalieši “dzeivoja izkajseti, namonami un nikas par jim narunoja” (Assans 1908, 27). Līdzīgi liecināja arī avīze “Drywa”: “Latgališi izkaisiti pa wysu pilsatu, toli wins nu utra – ji wysi dzeiwoj pa sewim un dumoj pa sewim” (J-P. 1912).

Latgalieši, būdami pārsvarā katoļi, pievienojās dažādām Pēterburgas katoļu draudzēm. Pēc tautas skaitīšanas datiem, 1869. gadā no Pēterburgā dzīvojošajiem katoļiem 11 157 bija poļi, 3 081 francūzis, vēl vācieši, itāļi un armēņi. Latgaliešus šī tautas skaitīšana neuzrādīja; acīmredzot viņi, tāpat kā citi katoļi ienācēji no Krievijas ziemeļrietumu apgabala, tika pieskaitīti poļiem. 20. gadsimta sākumā pilsētā darbojās 8 katoļu baznīcas un ne mazāk kā 10

² Par “mūsu” latviešiem I. Assans sauca nevis visus latviešus, bet tikai ienācējus no Vitebskas guberņas.

kapelu (Петербург католический), taču nevienā no tām nepastāvēja atsevišķa latgaliešu draudze. Tiesa, jau 19. gadsimta 90. gados Sv. Katrīnas (Katrē) un Sv. Staņislava katoļu baznīcas varēja uzskatīt par lieliem latgaliešu centriem, jo pie abām gandrīz nepārtraukti bija saistīti latgaliešu garīdznieki. Parasti sprediķi tika nolasīti poļu valodā. Kā atzīmējis M. Bukšs, nav dokumentālu apliecinājumu, bet “ir jāpieņem, ka latgaliski sprediķi [Pēterburgas katoļu baznīcās] ir tikuši atļauti kaut kad īsi pirms gadsimtu maiņas” (Bukšs 1976, 109, 137). Ir ziņas, ka Pēterburgas Katrīnas draudzē latgalieši un lietuvieši (leiši) kopā cīnījās pret poļiem saimnieciskos jautājumos (Jaunas Ziņas, 1913). Pēc dievkalpojumiem latgalieši mēdza pie baznīcas vēl aprunāties ar tautiešiem, taču ciešākus savstarpējos sakarus neuzturēja. Latgaliešu strādnieku ģimenes gan meklēja dzīvesvietas blakus tautiešiem. F. Kemps norāda, ka, ja kādā namā telpas nomāja viena ģimene no Latgales, pēc gada šajā ēkā mīta jau 5–6 latgaliešu ģimenes (Kemps 1997, 261). Taču tas, ka latgalieši pilsētā dzīvoja izklaidus un piederēja pie dažādām katoļu draudzēm, neļāva viņiem veidot savu atsevišķu draudzi kā Jēzus baznīcas latviešu luterāņiem.

Latgaliešu nodarbošanās un dzīves apstākļi Pēterburgā būtiski neatšķīrās no baltiešu darba un sadzīves apstākļiem. Vienīgi par baltiešu grūtībām atrast darbu un mājvietu Krievijas galvaspilsētā publicisti rakstīja, jau sākot no 19. gadsimta 60. gadiem. Šādus brīdinājumus latgaliešiem autoram izdevās atrast tikai 20. gadsimta sākumā. Piemēram, 1904. gada rakstā par inflantiem Pēterburgā bija teikts: “Bet grūts tur darbs un niecīga peļņa vienkāršam zemniekam, kurš savā mūžā nebija redzējis skolas un prata tikai savu dzimto valodu” (Gailis 1904). Krievu valodas zināšanas baltiešiem un latgaliešiem, domājams, tajos laikos būtiski neatšķīrās. Taču, ja vidzemnieki un kurzemnieki prata vācu valodu, kas sniedza zināmas priekšrocības, meklējot darbu pie Pēterburgas vāciešiem, latgaliešiem poļu valodas prasme varēja līdzēt daudz retāk. Jautājums gan vēl būtu pētāms.

Visdetalizētāk latgaliešu dzīvi Pēterburgā aprakstījis I. Assans brošūrā “Kai dzeiwoj latviši Piterburgā”. Viņš raksta par darba algu, dzīves apstākļiem un konstatē, ka tādu latviešu, kas ir tikuši “lielākā” vietā, pie vieglākas dzīves, ir ļoti maz. Tā labs skroderis, strādādams no plkst. 6 līdz 22, lielākoties nevarēja nopelnīt vairāk kā rubli dienā “uz saimnieka maizes”. Ne mazums Pēterburgā bija latviešu atslēdznieku, kalēju, galdnieku, taču arī viņu peļņa nebija liela. Daudzi latvieši-latgalieši bija nodarbināti fabrikās un rūpnīcās, arī tie viņi pa lielākai daļai strādāja “pašu prostu dorbu: syt ar gryutu wasari, wodoj sowaidus rotūs nukarsaitu dzelzi, dzonoj ugles ar “tačkas” u.t.t.”. Šāds “melns darbs” no rīta līdz vakaram tika atalgots ar “nika moksū” (15 rubļiem mēnesī).

Ja daudz maz mācītos latviešus – vidzemniekus un kurzemniekus – varēja sastapt dažādos “augstākos vai zemākos dienestos” uz “dzelža un elektrības ceļiem” (tramvajos), bankās, kantoros, aptiekās, fotogrāfijās, tipogrāfijās, biedrībās, tirgotavās un citās iestādēs, tad atslēdznieku, kalēju, citu fabriku amatnieku no “myusu” latviešiem ir “pavisam maz”. Daudz “myusu” latviešu pildīja “dworņiku” (sētnieku), “storožu” (sargu), sulaiņu, šveicaru un citus amatus. Atzīmēdams, ka mašīnu pielietošana atstāj strādniekus bez darba un pilsētā ir daudz bezdarbnieku, visvairāk to, kuri “nemok nekaida dorba”, publicists tieši norāda: “Pi tadim namokulim pa lelakai daliai pidar arī myusu latwiši [...], kuri naprut nekaida omata.” Radi un draugi arī nevarēja palīdzēt, jo paši bija “mazi amatnieki” vai tā paša “melnā darba” strādnieki.

Vēl grūtāka dzīve bija sievietēm. Latvietes pa lielākai daļai strādāja šūšanas, drēbju mazgāšanas, gludināšanas darbnīcās, kokvilnas vērpšanas un aušanas fabrikās, “kalošu taisīšanas”, “cukerku (konfekšu), tabakas izgatavojumu” u. c. fabrikās. Peļņa bija ļoti maza: no 60 kapeikām līdz 1 rublim dienā pie savas maizes un dzīvokļa. Bet “myusu” latvietēm, atbraukušām no laukiem pilsētā bez jebkādas sagatavošanās, sākumā bija jāstājas darbā par drēbju velētājām, trauku mazgātājām, bērnu auklēm utt. par 3–4 rubļiem mēnesī. Tika konstatēts, ka “kalpi un kalpones ar dvēseli un miesu pieder kungam: miegs, ēdiens, darba daudzums – viss ir atkarīgs no kungu patvarības”. Tie, kas dzīvoja atsevišķi, parasti nomāja platību “pie krieviem vai poļiem”, pie latviešiem kļūt par apakšīrniekiem izdevās reti. Pilsētnieku, acīmredzot arī latgaliešu, vidū bija daudz “amatniecības puiku un meiteņu”. Valdošajos “grūtajos laikos” pilsētas strādnieki bija spiesti atdot savus bērnus par mācekļiem nevis tur, kur viņi paši gribēja, bet kur bija brīvas vietas, kur pieņēma “uz saimnieka maizes”, lai tikai “spruktu vaļā no lieka ēdāja”. Tāpēc šo mazgadīgo mācekļu “uzturēšana vissliktākā”.

I. Assans pievēršas arī negatīvajām parādībām pašu latgaliešu vidū. Daudzi bija “atstājuši savu dzimto valodu un iestājušies krievos vai poļos”, “atkrituši” no savas tautības arī “caur jauktām laulībām”, arī savus bērnus mācījuši citās valodās. Kā sevišķi nevēlami tika pieminēti gadījumi, kad latgalieši atkrita “pat no ticības”. Daudz bija arī tādu, kas “grūti nopelnītu kapeiku” nodzēra ar draugiem traktieros (Assans 1912, 5–7, 13–14). Pilsētā tika dzirdēti nostāsti, ka vecpuiši-latgalieši svētdienās vispirms devās uz baznīcu, tad uz krogu un pēc tam uz bordeli. Tomēr, kā uzskata M. Bukšs, jādomā, ka tie bija izņēmumi; pārējie ļaudis bija “krietni tautieši”, ko rādot F. Kempa, I. Assana u. c. atmiņas (Bukšs 1976). Kā atzīmējis cits publicists, arī 20. gadsimta sākumā liela daļa latgaliešu, kuri bija apmetušies

Pēterburgā, uzturēja saikni ar dzimto novadu, brīvajā laikā aizbrauca “uz sātu” apmeklēt radniekus. Taču daudziem dzimtenē vairs nebija “sowa kaktinia, [...] sava zemes styuriša, [...] rodu, kū apmeklēt, pi kō pasacimot” (Skoborga 1914).

Šādos apstākļos tiešo, radniecīgo saikni ar dzimteni varēja aizpildīt Pēterburgā pašu latgaliešu radītās sabiedriskās organizācijas. Baltieši Pēterburgā ievērojami apsteidza latgaliešus biedrību organizēšanā. Nevar izslēgt varbūtību, ka šajās organizācijās atsevišķi latgalieši darbojās jau pirms viņu plašākas iepļūšanas Pēterburgā. Diemžēl šādu ziņu, kā arī datu par to, cik daudz latgaliešu jau vēlāk iesaistījās vispārējās latviešu biedrībās, autora rīcībā nav. Latgaliskus uzvārdus presē pieminēto latviešu biedrību aktīvistu vidū viņam neizdevās atrast. Arī tā laika žurnālisti konstatē, ka “Latgales latvieši līdz šim turējušies stipri atsevišķi no Baltijas latviešiem” (K. G. 1914).

Rakstos par latviešu biedrībām neatklājas to ieinteresētība piesaistīt sev biedrus no latgaliešu vidus. Īsi pirms Pirmā pasaules kara, kad luteriskās Jēzus baznīcas padomes priekšsēdētājs Andrejs Blauss uzaicināja visas latviešu biedrības apvienoties “uz autonomiem pamatiem un nomāt kopējas telpas” Jēzus draudzes uzceltajā jaunajā namā, nebija pazīmju, ka aicinājuma autors “latgaliešu biedrības gribēja apvienot ar latviešu biedrībām” (K. G. 1914). Arī latviešu presē skanēja līdzīgas domas: “Nekādas kustības, nekādas intereses neredz pie vecākās māsas, Baltijas, par jaunākās, Inflantijas lietām. [...] Ir novērots, ka leiši vairāk par Inflantiju interesējas, nekā paši latvieši. Bet lai tas paliek mierā, ar mīlestību taču nevar uzbāzties” (Gailis 1904).

Latgaliešu sabiedriskie darbinieki tika laipni sagaidīti Rīgas Latviešu biedrības sarīkojumos referējam par Latgales “vaicājumiem”, taču 1910. gadā F. Kemps raksta: “Mēs atradām bagātību, mēs dzirdējām daudz skaistu patriotisku vārdu, bet mēs neatradām ne sirsnības, ne pretimnākšanas.” Uz palīdzības lūgumiem baltieši atbildēja: “Dieva dēļ neprasiet neko šoreiz, atnāciet citu reizi, kad būs labāki laiki.” (Cit. pēc: Bukšs 1976*, 261) Tādējādi var secināt, ka Pēterburgā baltiešu un latgaliešu kopības sajūta bija visai vāja. Pēterburgas latgaliešu vidū pastāvēja zināms rūgtums par no Vidzemes un Kurzemes nākušo izglītotāko tautiešu nevēribu pret viņiem.

1901. gadā latgaliešu studenti Pēterburgā nodibināja pulciņu “Gunkurs”, meklēja iespējas sadarboties ar baltiešu studentiem. Latgaliešu apgaismības darbinieks F. Kemps atmiņās raksta par to, ka ne baltieši sauca latgaliešus pie sevis, bet “mēs paši pieteicāmies par tautas brāļiem un līdzdarbiniekiem kopējā nacionālā darbā”. Latgaliešu inteliģence sāka meklēt sakarus ar Baltijas latviešu studentiem, “ar vacākiem tautas brāļiem”, kā tai laikā runāja. Latga-

lieši cerēja pie baltiešiem atrast “vislielāko piekrišanu un simpātijas, bet praksē izrādījās pavisam pretējais: saltums un nesaprašana”. Kad latgaliešu studenti pieteicās baltiešu korporācijā “*Fraternitas Petropolitana*”, viņus gan pieņēma “laipni un sirsnīgi”, komeršos vakari pagāja jautri, taču, kad “latgalieši ievada runas par savu Latgali, tautas izglītību, zemnieku grūtībām, latviešu korporanti bija kurli un mēmi uz šiem vaicājumiem”. Latgaliešu studenti, nevarēdami nodibināt politisku sadarbību ar baltiešiem, noslēdās savā pulciņā, sāka apmeklēt latgaliešu strādnieku kvartālus, vedot tur sarunas par politiku, piegādājot krievu revolucionāro literatūru. Policija šo darbību pamanīja, “vienu – otru” arestēja, nopratināja, “pāris nedēļu” paturēja arestā.

Latgaliešu studentiem radās doma dibināt legālu biedrību, kurai piekrita arī latgaliešu garīdznieki. Tā izveidojās situācija, ka Latgales apgaismības darbinieki Pēterburgā līdz ar rūpēm par tautiešiem dzimtenē bija spiesti veicināt arī vietējo latgaliešu organizēšanos un kultūras darba izvēršanos. F. Trasuns ierosināja nodibināt “Latgaliešu muzikālisku biedrību” (Kemps 1997, 260–262). Ar latgaliešu atmodas darbinieku baznīckungu N. Rancāna, K. Skrindas, F. Trasuna, tolaik vēl studenta F. Kempa dalību tika atklāta “Pēterburgas latvišu muzykalyskuo sabīdreiba”, saukta arī “Pēterpiļs latvišu muzykāļā bīdreiba”.

Kad iniciatoru pārstāvji sakarā ar biedrības statūtu apstiprināšanu ieradās pie Pēterburgas pilsētas galvas ģenerāļa D. Dračevska (*Даниил Васильевич Драчевский*, 1858–1918), viņš uzdeva jautājumu: kādēļ Vitebskas latviešiem vajag savu biedrību, ja Pēterburgā jau ir daudz latviešu biedrību? Latgalieši atbildēja, ka Vitebskas latviešiem esot “cita ticība, citāda valoda un arī savas oriģinālas dziesmas”. Nosaukumā gan bija nevis “latgaliešu”, bet “latviešu” vārds, jo cariskā birokrātija līdz Pirmajam pasaules karam neļāva nosaukumos lietot nedz “Latgolas”, nedz “latgaļu” vārdu (Bukšs 1976, 156, 157). Toreizējais Pēterburgas iedzīvotājs Jāzeps Grišāns (1891–1989) piemin, ka biedrība tikusi saukta par “Latgališu biedrību” (Grišāns 1968, 97–99).

Ziņas par biedrības dibināšanu Pēterburgas latgaliešiem izraisīja lielu interesi. Sapulce notika luterāņu Jēzus baznīcas skolā, kur sanākušo bija pilna zāle, skolas koridori un pagalmi. Runāja F. Trasuns, F. Kemps. Klātesošie, aicināti uzstāties, atsaucību neizrādīja. Pēc aicinājuma iestāties biedrībā, kas nozīmēja iemaksāt biedra gada maksu 6 rubļu apmērā (vēlāk bija 7 rubļi vīriešiem un 5 rubļi sievietēm), bez iniciatoriem pieteicās un nolika 2–3 rubļus tikai daži no lielā ieradušos skaita. Savāktā summa bija nedaudz lielāka par 100 rubļiem.

Par biedrības priekšnieku tika ievēlēts F. Trasuns (vēlāk viņu nomainīja Francis Logins (1874–1931), Kazimirs Skrinda (1875–1919) u. c.), sākās muzikālo kolektīvu organizācija. Biedrība vērsās pēc palīdzības pie Pēterburgas konservatorijas pedagoga, vēlāk profesora Jāzepa Vītola (1863–1948), kurš ieteica savu audzēkni Jāni Tursu (1876–1945). Pēdējais gan drīz atteicās vadīt biedrības muzikālo darbību, viņa vietu ieņēma Bierands Kuņķis (1877–1970). Vēlāk “ap dziesmām ņēmās” Ontons Skrinda (1881–1918), Jēkabs Graubiņš (1886–1961) un Fridrihs Obšteins (1878–1919) (Bukšs 1976, 157–160; Leikuma 1993, 83; Lazdāns 1953, 27).

Biedrība oficiāli uzsāka darbu 1903. gada 8. oktobrī, vispirms izveidojās koris no 60 dziedātājiem, tostarp arī dažiem latviešiem – baltiešiem. Lai gan bija iecerēts, ka biedrībā būs 300–400 biedru, to skaits sasniedza tikai 147. Jau novembrī notika pirmais sagatavotais koncerts. F. Trasuns uzskatīja, ka ar to bija likts pamats “tautas dziesmu atjaunošanai pie inflantiešiem”, un uzsvēra, ka “biedrības koncertu vakaros pirmo reizi atskanēja inflantiešu izloksne uz skatuves un tika skandinātas inflantiešu melodijas” (Trasuns 1999, 285, 288).

Autors uzskata, ka plašā biedrības darbība muzikālās kultūras jomā ļauj apšaubīt M. Bukša atzinumu, ka vārds “mūzikas” “bija tikai uz papīra un dēļ papīra”, jo biedrība “gāja savu neatkarīgu ceļu un darīja to, ko dara katra nacionāla organizācija, kuras mērķis ir tautiskās dzīves celšana” (Bukšs 1976, 157). Domājams, pareizāk būtu uzsvērt, ka muzikālajai jomai bija nozīmīga vieta biedrības darbībā “tautiskās dzīves celšanā”.

Jau pirmajā darbības gadā notika 4 vakari ar kora, koklētāju un simfoniskā orķestra dalību. 1904. gada janvārī biedrība sarīkoja “pirmo vakaru ar dziesmām un teātra izrādi”. Tā paša gada vasarā tā nomāja namu (citas ziņas – nelielu dzīvokli), bet 1908. gadā biedrības rīcībā bija ēka ar zāli, kur varēja izvietoties 200 cilvēku, kur divreiz nedēļā notika “danču vakari un teātra izrādes latviski”. Pie biedrības darbojās “artistu pulciņš”, koklētāju orķestris, latviešu bērnu koris, pastāvēja “avižu galds”. Ap 1910. gadu notika 3–4 lieli koncerti gadā ar slavenu mākslinieku piedalīšanos un daudzi nelieli pašdarbnieku vakari. Pašas biedrības telpas kļuva par nacionālā darba centru, kur valodas ritēja latgaliski (Assans 1908, 27; Assans 1912, 12; Gailis 1904; Leikuma 1993, 83). Tajā pulcējās latgaliešu strādniecība, kurā “lielu piekrišanu” guva pagrīdes literatūra (Kemps 1997, 269).

Biedrības statūti gan “neatšķīra inflantiešus no baltiešiem, katoļus no luterāņiem”, taču tās locekļi bija “vispāri inflantieši”. Baltieši zināja par biedrības pastāvēšanu, taču neizrādīja par to nekādu interesi, vienīgi profesors

J. Vītols to vērtēja “ar dzīvu simpātiju” (Gailis 1904). Biedrības rīkotajos koncertos uzstājās slaveni krievu un poļu mākslinieki bez atlīdzības, jo bija jāpalīdz “nabaga latviešiem”, savukārt latviešu – baltiešu tur nebija. F. Trasuns atmiņās raksta: “Mēs raudzījām griezties arī pie dažiem latviešiem, baltiešiem, lai veicinātu tuvināšanos, bet ne viņi apmeklēja mūsu koncertus, ne arī bija piedabūjami bez maksas uzstāties, tāpēc mēs uz viņiem atmetām ar roku, un mums netrūka ne artistu, ne arī savas publikas.” Acīmredzot šādas pārliecības pamatā bija latgaliešu slāņa turības pieaugums. Ja sākotnēji biedrības rīkotajos pasākumos publika sastāvēja “lielākoties no strādniekiem”, tad ap 1910. gadu “inteliģentu un pārtikušu ļaužu aprindas jau bija pārsvarā”. Latgaļi Pēterburgā bija “stipri gājuši uz priekšu kā inteliģences, tā materiālās turības ziņā” (Cit. pēc: Bukšs 1976, 171, 172). Kā liecinājis J. Grišāns, Pēterburgā jau bija “daudz latgaliešu, kuru iņēme augstōkas vītas. [...] dažiem bijusi sava darbnīciņa, mazas fabriciņas, savas mājas” (Grišāns 1968, 101), taču tas negarantēja tālāku sekmīgu attīstību. Latgales atmodas pētnieks M. Bukšs konstatē: “Bet kā jau vienmēr parasts, ka līdz ar materiālo labklājību vairojās arī dziņa pēc ērtībām un norobežošanās no vienkāršās tautas [...] kopība starp visu tautu bija sākusi pamazām slidēt uz leju, un jaunais virsslānis vairs nerūpējās par plašākām tautas masām” (Bukšs 1976, 166).

1912. gada pavasarī biedrība “latviešu skaldīšanās un vienaldzības rezultātā” (Assans 1912, 13) bija spiesta atstāt savas telpas: “Tagad moju naw – nāw mums sovva centra, un dzeiwibas storp mums ari naw” (J-P. 1912). Šāds pesimistisks vērtējums izskanēja, neraugoties uz to, ka iepriekšējos gados Pēterburgā bija radušās vēl divas latgaliešu biedrības.

1907. gada vasarā baznīckunga Pitera Dzeņa vadībā tika nodibināta “Pēterburgas Mazturigo latviešu savstarpīgo paleīga biedrība” ar mērķi darboties ne tikai Pēterburgā, bet arī Dvinskas, Ludzas (krievu *Люцын*) un Rēzeknes (krievu *Резица*) apriņķos. Pēc gada biedrībā bija ap 80 locekļi. Tās kapitāls sasniedza ap 500 rubļu, rīcībā bija 5 desētiņas zemes, kur bija iecerēts uzbūvēt bērnu patversmi (Assans, 1908, 29–30).

F. Kemps 1908. gadā nodibināja jaunu latviešu biedrību “Gaisma” ar mērķi izglītēt, materiāli palīdzēt tiem, kuri cinās par izglītības iegūšanu. Biedrībā sākotnēji bija ap 70 cilvēku (Assans 1908, 30), pēc 2 gadiem – 204 biedri, no kuriem 120 dzīvoja Pēterburgā (pf. 1910).

“Piterburgas latvīšu muzykalyskuo sabidreiba” beidza darboties 1913. gada 13. oktobrī, kad to, pēc M. Bukša vārdiem, “kā nacionālās atmodas centienu biedrību” slēdza cariskā administrācija. Biedrība “Gaisma” pastāvēja līdz 1917. gadam (Latgališu nacionālā atmūda i Pēterburga). Diemžēl autoram

neizdevās atrast datus par “Pēterburgas Mazturīgo latviešu savstarpīgo paleīga biedrības” likteni.

Vērtējot latgaliešu sabiedrisko darbību Pēterburgā, baltiešu laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” secina, ka “savstarpējās biedrošanās ziņā viņi ne tuvu nevar mēroties ar Baltijas latviešiem”, ka visas latgaliešu biedrības pulcē “ap sevi tikai necīgu daļu no vietējiem latgaliešiem” (pf. 1910). Ne mazāk kritisks bija laikraksts “Dryva”, kurā publicētais latgaliešu sabiedriskās dzīves Pēterburgā un pašā Latgalē salīdzinājums nenāca par labu galvaspilsētas iedzīvotājiem: “Mes sēžam pi wacom pa bidribom, staigojam uz teātru wokorim un padoncojam kaidu reizi Muzykaliskā bidribā,” lai gan Latgalē tika darīts ne tikai tas, bet arī dibinātas kooperācijas biedrības. Tika secināts: “Tai tad myusu tautiši dzimtenē ir tykuši jau toliok par mums, un winu suli jau pasparuši uz prišku par mums.” Pētereburgas latvieši tika aicināti “kertis pi ekonomiskom darišonom, pi taidom litom, kuras pawairotu myusu bagatību, kuras mums paleidzatu porsakult par gryutom dinom,” aicināti nodibināt krājaizdevu sabiedrību, “kura kotrā laikā aizdutu par mozim procentim (10–12%) nalelu naudas sumu uz eisu laiku” (Skoborga 1910). Cits autors pēc diviem gadiem pārmet Pēterburgas latgaliešiem: “Mes namokam strodot tautai par lobu [...] mums tryukst pašas golwonos litas – storp mums naw savvinības, sadarības,” un uzdod retorisku jautājumu: vai pastāvošās trīs latgaliešu biedrības “navvaratu saturēt sew moju? [...] Drūši waratu, jo byutu storp mums sawinība un sadarība”. Atzīstot, ka “tautas gora pacelšonas lita sewiški ir iwarojamas bidr. Muzykaliska un “Gaisma””, reizē tika dots visai kritisks to darbības vērtējums: “Muzykaliska bidr. strodoj, pyulejas, vvorgst: moz strodniku, moz spaka un moz enerģijas pi bidribas wodunim. [...] Skumīga un gauda lita ar “Gaismu”. “Gaisma”... na, na gaisma, bet nakts, tymsums! [...] Bet bidribā “Gaisma” nav nikaidas dzeiwes. Tur nikas ni deigst, ni aug, ni plaukst, un par auglim i runas nav [...] Ap nākutni “Gaisma” nedomā, vakarus nerīko, sapulču nasauc. Jej klusu gaida, kad siss jos padejo stunde” (J-P. 1912). Arī Helēnas Laurinovičas-Proņevskas (1898–1969) atmiņās norādīts, ka pirms kara Pēterburgā latgaļu ļaudis bija “kūtri un snaudulīgi. [...] viņu lozungs bija: Lai dara citi, mēs pasavērsim no malas!” (Cit. pēc: Bukšs 1976, 119).

Pirmskara periodā visām latgaliešu biedrībām trūka biedru, līdzekļu, apzinīgu darbinieku. Tās pārdzīvoja grūtus laikus. Latgaliešu izdevumu autori atzina, ka “tagad nav tās enerģijas, nav tā augstu pacelta gara, kāds valdīja pie latviešiem atdzimšanas sākumā”. Reizē viņi meklēja ceļus, kā panākt savu novadnieku sabiedriskās dzīves aktivizēšanos, gan aģitējot tos gādāt

“par savas ticības un savas tautības un valodas paturēšanu”, neatteikties no sabiedriskā darba (Assans 1912, 13, 15, 16), gan veidojot ciešākas saites ar baltiešiem. Presē tika norādīts, ka “vaicojums par latvišu apwinošonu winā bidribā jau sen teik kustynots, kai pi latgališim, tai i pi baltišim”, un atzīts, ka “mums latgališim-katoļiem wajadzatu tywok winotis ar baltišim-luteranim sabiedriskā dzeivē. Wel leidz šam ticība skaitās par šķērsli pret sawinibu. Bet myusu laikūs tik daudz ir kopīga dorba, tik daudz kupigu wajadzibu ārpus baznīcas, ka mes waratu kūpigi strādāt, neaizskarot nemaz ticības waicojuma” (Pēterburgas latviešu apvienošana 1914). Diemžēl Pirmais pasaules karš pārtrauca notikumu attīstību, taču tas arī tuvināja baltiešus un latgaliešus, īpaši latviešu bēgļu aprūpes jomā.

Avotu un literatūras saraksts

- Assans, Ignats. (1908) *Latwiši*. St. Peterburga.
- Assans, Ignats. (1912) *Kai dzeiwoj latwiši Piterburgā*. Piterburga.
- Gailis. (1904) Inflantieši Pēterburgā. *Apskats*, 15. decembris. Nr. 51.
- Grišāns, J. (1968) *Pa atmiņu stygom*. I, Münster, P/s Latgaļu izdevniecība.
- Jaunas Ziņas*, (1913) 12. aprīlis. Nr. 18.; 26. aprīlis. Nr. 20.
- J-P. (1912) Pēterburgas latviešu-latgaliešu-trūcības. *Drywa*, 3. oktobris. Nr. 133.
- K. G. (1914) Iz Pēterburgas latviešu kolonijas dzīves. (Divi uzsaukumi) *Dzimtenes Vēstnesis*, 21. marts. Nr. 66.
- Trasuns, Francis. (1999) *Dzīve un darbi*. Trešais izdevums. 1. sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.
- Kemps, Francis. (1997) Latgaliešu inteliģence 1900.–1917. gadā. *Acta Latgalica*, 9 sēj. Daugavpils.
- Lazdāns, P. (1953) Atmiņas par Latvišu Muzikalū bīdreibu Piterpilī. *Dzeive*. Nr. 10.
- Pēterburgas latviešu apvienošana. (1914) *Jaunas Ziņas*, 5. marts, Nr. 65.
- pf. (1910) Latgalieši Pēterburgā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 20. maijs. Nr. 114.
- Rupaiņš, O. (1963, 1991) *Tauta grib dzeīvot. Latgaļu atmūdas romans*. Minchene, P/s Latgaļu izdevniecība, Rēzekne.
- Skoborga. (1914) Pilsātas bārni. *Jaunas Ziņas*, 15. maijs. Nr. 74.
- Skoborga. (1910) Vords Piterburgas latwišim. *Drywa*, 8. aprīlis. Nr. 42.
- Bukšs, M. (1976) *Latgaļu atmūda: idejas un ceļņas*. Latgaļu izdevniecība.
- Bukšs, M. (1976*) *Latgaļu atmūda un tās pyrmī darbiniki*. *Acta Latgalica*, 6. sēj. Latgaļu izdevniecība.

Latkovskis, Donats. (1999) *Nacionālā atmoda Latgalē. Modinātāji, darba veicēji*. I. Rēzekne, Latgales kultūras centra izdevniecība.

Leikuma, Lideja. (1993) *Gruomota školuojuojim*. Lielvārde.

nirziits. *Latgaļu nacionālā atmūda i Pēterburga*. (*Kū Latviši ir porodā!!!*) <http://spoki.tvnet.lv/vesture/Latgalisu-nacionala-atmuda-i/689359> // 17.02.2016

Zeile, Pēteris. (2006) *Latgales kultūras vēsture*. Latgales Kultūras centra izdevniecība. 366 lpp.

Петербург католический. Pieejams: http://ioannkrestitel.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=78 // 5.07.2016.

Vitālijs Šalda

Latgalians and Their Associations in St. Petersburg (late 19th century – 1914)

Key words: Latgale, Latgalians, Petersburg, associations, Latvian diaspora, culture

Summary

Researchers of the history of Latgale have studied the phenomenon of Latgalian awakening in St. Petersburg and the activities of its initiators, Latgalians who had worked in St. Petersburg for a long time period being socially active and working for the good of their motherland. The author of the present paper has another goal – to investigate the working and social life of Latgalians in St. Petersburg through the publications and memoirs of that time.

Latgalians (Latvians from Vitebsk province) could move to Russia in search for employment and education later than Livonians and residents of Courland, only after abolishing of serfdom in the whole territory of Russia. Railway St. Petersburg – Warsaw opened in 1862 (in Latgale it passed through Rēzekne (Rositten) and Daugavpils (Dinaburg)) helped Latgalians to move.

Latgalians lived in St. Petersburg separately, they were connected to different church parishes – that is why they did not establish their own parish as Latvian Lutherans did. In the beginning of the 20th century Latgalians established three communities in St. Petersburg. The article deals with their characteristics and their reflection in the press. The most important point is that, without support from other Latvians (Livonians and Courlandians), Latgalians worked with mixed success.

It is possible to conclude that between Latvians from Livonia and Courland and Latgalians in St. Petersburg community the spirit of the Latvian folk was very weak. Latgalians in St. Petersburg felt bitter about the disrespectful attitude towards them on behalf of Livonians and Courlandians who were better educated.

Ilona Teplouhova

Jātnieka tēls sfragistikas avotos

Atslēgas vārdi: sfragistika, sigillogrāfija, jātnieks, zīmogi, Livonija, vizuālā reprezentācija

Rakstā aplūkoti sfragistikas avoti – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) un Igaunijas Nacionālā arhīva (turpmāk – INA) krājumos esošie zīmogi ar jātnieka tēlu līdz pat 19. gadsimtam. Analizēti nedaudzie sieviešu zīmogi, kuros izmantots jātnieka tēls.

Jātnieka tēls ietver divu elementu – zirga un cilvēka – apvienošanu. Zirga tēls saistāms jau ar paleolīta laikmetu, kad tika attēlots gan Altamiras, gan Lasko, gan Šovē alu gleznojumos. Savukārt antikajā pasaulē zirga tēls ir sastopams tempļu zelmiņos, frīzēs, uzvaras pieminekļos, kapenēs, skulptūrās, uz vāzēm un citiem keramikas izstrādājumiem, arī freskās un mozaikās. Konkrēts laiks, kad cilvēks sācis izmantot zirgu kā pārvietošanās līdzekli un sabiedroto kara mākslā, nav zināms.

Gan zirga, gan jātnieka tēls ir ļoti spēcīgas simbolikas personifikācija. Tie ir bagātības, prestiža, vīrišķības, arī militārās varenības simbols un asociējas ar pārticību, augstu sociālo statusu.

Senajā Romā viena no galvenajām romiešu vērtībām bija vīrišķība, kas tika uzskatīta par iemeslu romiešu varenībai un bija nozīmīga seno romiešu paštēla izveidē. Šī vērtība atspoguļojas arī jātnieka tēlā. Senās Romas dieviete Virtūte (*Virtus*)¹ bija vīrišķības personifikācija. Par Virtūtes un jātnieka tēla saistību liecina Senās Romas numismātiskais materiāls – daudzās monētās ar leģendas uzrakstiem *VIRTUS* vai *VIRTUS AUGUSTI* ir attēlots imperators pilnā bruņojumā, kas dodas kaujā. Senākā šāda veida monēta kalta 68. gadā p.m.ē. Gallijā. Tās reversā ir attēlots dieviete Virtūtes krūšutēls kopā ar to identificējošo leģendu, savukārt aversā attēlots imperators Servijs Sulpicijs Galba (*Servius Sulpicius Galba*, 3.–69. g. p.m.ē.), tērpiens militārā apģērbā, ar vai nu gaisā paceltu roku, vai turot rokā paceltu šķēpu (McDonnell 2006, 152).

Jātnieka tēls Senajā Romā izmantots statujās. Laika posmā no Romas Republikas (509. g. p.m.ē.) līdz Hannibāla (*Hannibal Barca*, 247–183/181. g.

¹ Dieviete Virtūtes (*Virtus*) attēlojums ir identisks dieviete Romas attēlojam, tā ir bruņota amazone.

p.m.ē.) karam (204. g. p.m.ē.) Romā tika uzstādītas 19 publiskās pagodinājuma statujas, no kurām tikai trīs attēloja jātnieku. Divas no tām uzstādītas 338. gadā p.m.ē. konsuliem Lūcijam Fūrijam Kamilam (*Lucius Furius Camillus*) un konsulam Gajam Mēnijam (*Gaius Maenius*) un viena 306. gadā p.m.ē. konsulam Kvintam Marcijam Tremulam (*Quintus Marcius Tremulus*). Komentējot 338. gadā p.m.ē. uzstādītās statujas, Tits Līvijs (*Titus Livius*, 59.–17. g. p.m.ē.) norāda, ka jātnieka statujas uzstādīšana Forumā tajā laikā bija ļoti rets gods. Šīs jātnieku statujas tika apstiprinātas ar publisku dekrētu par īpašiem sasniegumiem. Jātnieku statujas saglabājās kā reta parādība Romā līdz pat vēlās Republikas laikam (McDonnell 2006, 154–158).

Zīmogi² kopš to pirmsākumiem³ ir darbojušies noteiktā zīmju un simbolu sistēmā un ietvēra zīmoga īpašnieka personīgo identitāti, kā arī tās sabiedrības struktūru, kurā tas tika izmantots (Bedos-Rezak 1988, 61). Viens no galvenajiem zīmoga uzdevumiem bija apliecināt dokumentu autentiskumu, līdz ar to zīmogam bija jābūt vidutājam starp tā īpašnieku un dokumenta saņēmēju. Zīmogam bija precīzi jāatspoguļo tā īpašnieka vārds un statuss (Bedos-Rezak 1988, 61).

Jātnieka tēls Rietumeiropas sfragistikas avotos parādās 11. gadsimta beigās un 12.–13. gadsimtā uzskatāms par dominējošo vīriešu zīmogus izmantoto reprezentācijas līdzekli. Bruņinieku zirga mugurā savu zīmogu reversos ir attēlojuši karaļi un kā savu zīmogu galveno tēlu izmantojuši aristokrātijas pārstāvji. Retos gadījumos arī neaugstdzimuši vīrieši savos zīmos ir iekļāvuši jātnieka tēlu. Bruņota jātnieka tēls iemieso spēcīgu norādi uz zīmoga īpašnieku kā uz militāro līderi, kurš ir sagatavojies kaujai un ir gatavs aizsargāt savus valdījumus. Lai gan Livonijas teritorijā pirmie zīmogi parādās tikai 13. gadsimta sākumā, kad jātnieka tēls Rietumeiropas sfragistikas materiālā jau ir nostiprinājies, Livonijā šis tēls lielu popularitāti negūst.

Viens no senākajiem zīmogiem, kas saglabājies LNA LVVA krājumā un kurā izmantots jātnieka tēls, ir piederējis Dānijas karalim Ērikam VI (*Erik 6 Menved*, 1274–1319), kurš bija Dānijas valdnieks laika posmā no 1286. līdz

² Zīmogs – neatņemama dokumenta sastāvdaļa, kas pierāda tā patiesumu, sniedz norādes par dokumenta izgatavotāju vai saskaņotāju. Zīmogi varēja būt izgatavoti no dažādiem materiāliem, izplatītākie ir vasks, šellaka un dažādi metāli. Zīmogs ir būtisks sociālā un materiālā stāvokļa atspoguļotājs (īpaši viduslaiku Eiropā). Dokumentos tas izmantots paraksta vietā vai kopā ar to.

³ Par zīmogu priekštečiem ir uzskatāmas zīmes, kuras lietojuši cilvēki savas mantas un īpašuma apzīmēšanai, lai tos būtu iespējams atšķirt. Attiecīgi šīs zīmes laika gaitā kļuva par dzimtas, vēlāk katras ģimenes apzīmējumu jeb simbolu.

1319. gadam. (1. att.) Zīmogs datēts ar 1317. gadu, tas ir abpusējs, aversā redzams jātnieks ar karogu vienā rokā un vairogu otrā, uz labo pusi soļojoša zirga mugurā. Uz karoga un vairoga attēlota lauva, apļa leģendā lasāms uzraksts: SIGILLVM ERICI DEI GRACIA DVCIS SWEORVM, kas sniedz norādi par viņa kā Zviedrijas hercoga titulu. Zīmoga reversā uz vairoga attēlota uz labo pusi soļojoša lauva, kam vienā ķepā zobens. Apļa leģendā rakstīts: CLIPEVS ERICI DVCIS DEI GRACIA SWECORVM – identiska norāde. Dokumentam, kuram pievienots minētais zīmogs, ir vēl viens abpusējs zīmogs, attēlojot tās pašas figūras, ar vienu atšķirību – zīmoga aversā attēlotais zirgs soļo nevis uz labo, bet uz kreiso pusi (LNA LVVA, 8. f., 3. b apr., 12. l.).

1. attēls. Dānijas karaļa Ērika VI
zīmogs, 1317. gads.
(LNA LVVA 8. f., 3. b apr., 12. l.).
Foto: Marika Vanaga (LNA)

2. attēls. Voldemāra de Rozena
zīmogs, 1323. gads.
(LNA LVVA 8. f., 3. b apr., 16. l.).
Foto: Marika Vanaga (LNA)

Ar 1323. gadu datētā zīmogā, kas piederējis Voldemāram de Rozenam (*Woldemar de Rosen*), attēlots uz labo pusi soļojošs zirgs, tā mugurā jātnieks ar zobenu vienā un vairogu otrā rokā. Apļa leģendā rakstīts: WOLDEMARI MIL(IT)IS DE ROSE (LNA LVVA, 8. f., 3. b apr., 16. l.; Toll, Sachssendahl 1887, 196–197). (2. att.) Vēstures avoti sniedz norādes, ka de Rozens ir dar-

bojies bīskapa pakļautībā. Minētais zīmogs ir vienīgais gan LNA LVVA, gan INA krājumos sastopamais zīmogs, kurā izmantots jātnieka tēls un kura īpašnieks ir identificējams pēc zīmoga leģendas un kurš nav bijis karalis. V. de Rozena zīmoga leģendā ietvertā norāde MILITIS tiešā veidā norāda, ka viņš sevi asociējis ar karotāju un tāpēc arī kā zīmoga centrālo tēlu izvēlēties bruņotu jātnieku.

Livonijas ordeņa landmaršalu zīmogi ir visplašāk sastopamie ar jātnieka attēlojumu gan LNA LVVA, gan INA krājumos. LNA LVVA 8. fondā vien ir saglabājušies 15 landmaršalu zīmogi, kas aptver laika posmu no 1330. līdz 1559. gadam. Zīmogā uz labo pusi skrienošā zirga mugurā attēlots jātnieks ar paceltu šķēpu vienā rokā un vairogu, otrā. Apļa leģendā uzraksts: S LANDMAR SCHAL CI LYV ONIA (INA IVA, EAA. 2069.3.125; LNA LVVA, 8. f., 2. a apr., 59. l.). (3. att.) Livonijas ordeņa landmaršala zīmogos izvēlētais tēls atbilst ieņemamajam amatam – kalpot par ordeņa militāro līderi.

3. attēls. Livonijas ordeņa
landmaršala zīmogs, 1559. gads.
(LNA LVVA 8. f., 2. a apr., 59. l.).
Foto: Marika Vanaga (LNA)

4. attēls. Polijas karaļa un Lietuvas
dižkunigaiša Sigismunda II Augusta
zīmogs, 1569. gads.
(LNA LVVA 8. f., 2. b apr., 47. l.).
Foto: Marika Vanaga (LNA)

Pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma 1561. gadā lielākā daļa Livonijas teritorijas nonāca Polijas-Lietuvas kontrolē, kā rezultātā izveidojās Kurzemes un Zemgales hercogiste un Pārdaugavas hercogiste. Ņemot vērā Latvijas teritorijas atrašanos Polijas-Lietuvas ietekmē, arhīvu materiālos ir saglabājušies arī Polijas un Lietuvas valdnieku zīmogi. Tomēr vienīgais valdnieks, kurš savos zīmogos ir izvēlējis attēlot jātnieku, ir Sigismunds II Augusts (*Zygmunt II August*, 1520–1572), kurš bija Polijas karalis un Lietuvas dižkunigaitis no 1548. līdz 1572. gadam. (4. att.) Šajos zīmogos ir attēlots bruņinieks uz labo pusi skrienoša zirga mugurā, ar paceltu zobenu vienā rokā, bet otrā rokā ir vairogs, uz kura attēlots Lotringas krusts.⁴ Apļa leģendā uzraksts: SIGISMVNDVS AVGVSTVS REX POLON MA DVX LITVANIAE (LNA LVVA 8. f., 2. b apr., 47. l.). Zīmogos attēlotais jātnieks ir slavenais Lietuvas dižkunigaitijas simbols Vītis (*Vytis*), kas rotā Lietuvas valsts ģerboni arī mūsdienās (*The Heraldry of Lithuania* 1998, 9–18). Sigismunds II Augusts, izvēloties savā zīmogā attēlot tieši šo simbolu, sevi reprezentē ne tikai kā militāro līderi, bet arī sniedz norādi par saviem zemju valdījumiem.

Īpaši izceļami trīs zīmogi, kas ir attiecināmi uz 18. gadsimtu un ir piedēvējuši trim Krievijas imperatorēm – Annai I Romanovai (*Анна Иоанновна*, 1693–1740), kas valdīja no 1730. līdz 1740. gadam, Elizabetei Petrovnai (*Елизавета Петровна*, 1709–1761), kas valdīja no 1741. līdz 1761. gadam, un Katrīnai II (*Екатерина Алексеевна*, 1729–1796), kas valdīja no 1762. līdz 1796. gadam. Šajos zīmogos ir attēlots divgalvains kronēts ērglis, kas labajā ķepā tur zobenu, bet kreisajā – varas ābolu. Ērglim uz krūtīm novietots vairogs, kurā redzams jātnieks uz kreiso pusi soļojoša zirga mugurā, kas nogalina pie zirga kājām guļošu pūkī. Vīrs ērgļa galvas redzams karaļa kronis, apkārt izvietoti seši apaļi kronēti vairogi. Apļa leģendas katrai imperatorei sākas ar viņas vārdu: АННА, ЕЛИСАБЕТА un ЕКАТЕРИНА, teksts visām identisks: БОЖЕЮ МИЛОСТИЮ ИМПЕРАТРИЦА И САМОДЕРЖИЦА ВСЕРОССИЙСКАЯ (LNA LVVA 8. f., 3. g apr., 11. l.; LNA LVVA 8. f., 3. g apr., 13. l.; LNA LVVA 8. f., 3. g apr., 34. l.). (5. att.) Zīmogi datēti attiecīgi ar 1730., 1742. un 1762. gadu. Šie trīs zīmogi sniedz būtisku norādi par to īpašnieču pārvaldīto teritoriju.

Livonijas konfederācijas laika sfragistikas avotos ilgu laiku vizuāli tiek ievērota Rietumeiropā 11. gadsimtā ieviestā tradīcija – gan valdnieku, gan

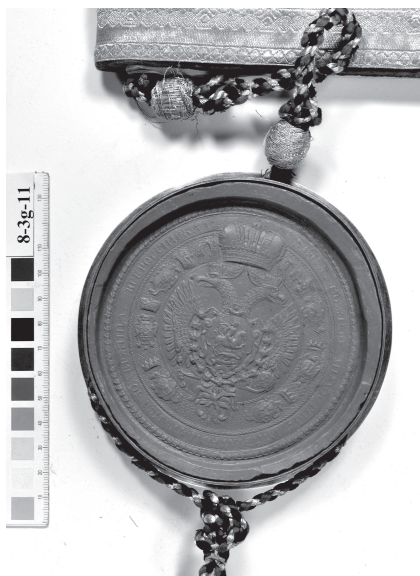
⁴ Lotringas krusts – krusts ar diviem pārlīktņiem, no kuriem viens ir vīrs, bet otrs zem vertikāles viduspunkta. Apakšējais pārlīktnis ir garāks par augšējo.

garīdznieku zīmogos izmantot simboliskas analogijas ar Jēzu Kristu. No Livonijas konfederācijas pastāvēšanas laika saglabājušies zīmogi, kuros redzams bruņots jātnieks, ir bijuši Livonijas ordeņa landmaršalam un V. de Rozenam. Jātnieka tēla minimālo izplatību Livonijas teritorijā var skaidrot ar faktu, ka 13. gadsimtā Rietumeiropā (Ailes 2008, 8) un vēlāk arī Livonijā par sociālā statusa reprezentācijas līdzekli zīmogos kļuva heraldisko vairogu attēlošana. Lielākā daļa Livonijas ordeņa pārstāvju, tostarp ordeņa mestri, savos zīmogos izvēlējās attēlot ar Jaunavas Marijas kultu saistītas ainas (Teplouhova 2018, 59, 62–63).

Zīmogos izmantotie vizuālie attēlojumi uzskatāmi par samērā attāliem to īpašnieku atveidiem. Tie sniedz ieskatu tā laika sabiedrības uzskatos par to, kā būtu jāattēlo zīmoga īpašnieks (Danbury 1995, 3). Jātnieka tēla izmantošana zīmogos, īpaši viduslaikos, bija tieša norāde uz tā īpašniekam piemītošajām īpašībām – vīrišķību un drosmi, kā arī uz īpašnieka augsto sociālo stāvokli un materiālo labklājību. Laika gaitā jātnieka tēls kā spēcīgs simbols tika pārņemts valstu un pilsētu heraldikā, daudzviet tas saglabājies līdz pat mūsdienām, tādējādi jātnieka tēls turpina uzturēt daudz plašāku – lokālo vai nacionālo identitātes un piederības sajūtu.

Avotu un literatūras saraksts

Igaunijas Nacionālā arhīva Igaunijas vēstures arhīvs (EAA). 2069.3.125.
Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA) 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 2. a apr., 59. l.
LNA LVVA 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 2. b apr., 47. l.

5. attēls. Krievijas imperatores
Annas I Romanovas zīmogs,
1730. gads.
(LNA LVVA 8. f., 3. g apr., 11. l.).
Foto: Marika Vanaga (LNA)

- LNA LVVA 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 3. b apr., 12. l.
- LNA LVVA 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 3. b apr., 16. l.
- LNA LVVA 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 3. g apr., 11. l.
- LNA LVVA 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 3. g apr., 13. l.
- LNA LVVA 8. f. (Rīgas maģistrāta Iekšējais arhīvs (Vidzemes guberņa)), 3. g apr., 34. l.
- Ailes, A. (2008) The Knight's Alter Ego: From Equestrian to Armorial Seal. Book: Adams, N.; Cherry, J.; Robinson, J. (eds.). *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*. London.
- Bedos-Rezak, B. M. (1988) Women, Seals, and Power in Medieval France, 1150–1350. Book: Erler M.; Kowaleski, M. (eds.). *Women and Power in the Middle Ages*. Athens and London.
- Danbury, E. (1995) Images of English Queens in the Later Middle Ages. *Historian*, No. 46.
- McDonnell, M. A. (2006) *Roman Manliness. Virtus and the Roman Republic*. New York: Cambridge University Press.
- Rimša, E. (ed.) (1988) *The Heraldry of Lithuania*. Vilnius.
- Teplouhova, I. (2018) Sieviešu zīmogi un sieviešu attēlojums Livonijas vaska zīmogos. *Vēsture*, Nr. 5.
- Toll, R. von, Sachssendahl, J. (1887) *Est- und Livlandische Brieflade. Viertel Theil. Siegel und Munzen der weltischen und geistlichen Gebietiger uber Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561*. Reval.

Ilona Teplouhova

Equestrian Image in Sigillographic Sources

Key words: sphragistics, sigillography, equestrian, seals, Livonia, visual representation

Summary

The equestrian image includes a combination of two elements – a horse and a human. It is a symbol of wealth, prestige, masculinity, also of military might, nowadays it is associated with prosperity and high social status. The equestrian image in Western Europe appeared at the end of the 11th century and from 12th–13th centuries is considered to be the dominant representative in men's seals.

Although the first seals in Livonia appeared only in the 13th century, when the equestrian image in Western European had already been established, in Livonia this image did not gain much popularity.

During the Livonian Confederation's existence, seals depicting the equestrian were owned by the Landmarshal of the Livonian Order and Voldemar de Rosen. The image chosen in the seals of the Landmarshal of the Livonian Order corresponds literally to the position he held – to serve as a military leader. Meanwhile, a reference in the legend of Voldemar de Rozen's seal – MILITIS, indicates that he associated himself with a warrior and therefore chose an equestrian as the central image of the seal.

The minimal spread of the equestrian image in the Livonia can be explained by the fact that already in the 13th century in Western Europe and later in Livonia, the representation of heraldic shields became a more powerful means of representing social status in seals.

The use of the equestrian image in seals, especially in the Middle Ages, was a direct reference to the qualities of its owner – masculinity and courage, as well as an indication of the owner's high social status and material well-being. Over time, the equestrian image as a very powerful symbol was taken over by the heraldry of states and cities, where it has been preserved until today, and continues to maintain its historical link and reference to the strong symbolism.

Līga Ulberte

Annas Lācis un Bernharda Reiha korespondence: meklējumi un atradumi

Atslēgas vārdi: Anna (Asja) Lācis, Bernhards Reihs, korespondence, Gulaga nometnes, teātris

Latviešu režisore Anna Lācis (saukta par Asju, 1891–1979) un viņas dzīvesbiedrs, vācu režisors un teātra teorētiķis Bernhards Reihs (*Bernhard Reich*, 1894–1972) savu profesionālo darbību teātrī sākuši 20. gadsimta 20. gadu sākumā Eiropas modernisma laikmetā Latvijā un Vācijā. Privāto un profesionālo attiecību ceļi viņus 20. gadu otrajā pusē aizved uz Padomju Savienību, ar kuras ideoloģisko iekārtu un praktisko teātra pieredzi paliek saistīti līdz mūža beigām.

A. Lācis spilgtā personība un darbība periodiski tiek aktualizēta 20. gadsimta 20.–30. gadu krievu un vācu kreiso teātra kustību vēstures kontekstā, kad gan viņa, gan B. Reihs gan profesionāli, gan privāti ir saistīti ar nozīmīgiem sava laika māksliniekiem un režisoriem Bertoltu Brehtu (*Eugen Berthold Friedrich Brecht*, 1898–1956), Valteru Benjamīnu (*Walter Benjamin*, 1892–1940), Ervīnu Piskatoru (*Erwin Friedrich Maximilian Piscator*, 1893–1966) u. c. Gandrīz nezināms ir periods, kad A. Lācis un B. Reihs tieši skar staļiniskās represijas: A. Lācis no 1938. gada februāra līdz 1948. gada janvārim atrodas Karagandas labošanas darbu nometnē, tā dēvētajā *Karlagā*, bet B. Reihs no 1943. gada marta līdz 1951. janvārim nometnē Aktjubinskas apgabalā Kazahstānas teritorijā. A. Lācis tiek arestēta Maskavā un notiesāta par kontrrevolucionāru darbību, B. Reihs arestēts jau kara laikā Taškentā pēc Uzbekistānas PSR Krimināllikuma 66. panta II daļas par “pretpadomju aģitāciju kara laikā”. Daļa no tiesas procesa pratināšanas protokoliem publicēti Krievijā (Колязин, Гончаров 1997), savukārt plašs A. Lācis un B. Reiha nepublicēto materiālu korpuss glabājas divos Latvijas arhīvos – Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja (turpmāk – RTMM) un Andreja Upīša memoriālā muzeja (turpmāk – AUMM) fondā, tostarp divdesmit piecas Reiha vēstules Asjai no Aktjubinskas lēģera, kas sniedz ieskatu gan izsūtījuma skarabajā ikdienā, gan abu mākslinieku sarežģītajās privātajās attiecībās.

Korespondence aptver laiku no 1948. gada 14. februāra līdz 1951. gada 8. janvārim un līdz šim nav tikusi publiskota. Visas vēstules no Aktjubinskas

ir rakstītas krievu valodā, ar kļūdām. Lai arī krievu valoda līdz pat mūža beigām dominē Asjas un Reiha ikdienas saziņā, tomēr vācu valoda Reiham ir dzimtā un vienmēr klātesoša viņu epistulārajā komunikācijā gan pirms, gan pēc izsūtījuma. Fakts, ka no nometnes rakstītais ir tikai krieviski, ir skaidra liecība, ka tas ticis rūpīgi kontrolēts. Saturiski vēstules piedāvā plašu materiālu par dažādiem jautājumiem, kas tālāk tiks ilustrēti ar konkrētiem piemēriem.

Sadzīve nometnē

Gan tieši, gan netieši no vēstulēm iespējams spriest par vides klimatis-kajiem un nometināto sadzīves apstākļiem, kā arī par saziņas iespējām ar ārpasauli. 1948. gada 14. februārī B. Reihs raksta:¹

“Es nedzīvoju slikti. Baro pietiekami, no decembra mani pārcēla pie invalīdiem, bet pēdējā laikā esmu kļuvis stiprāks un izskatos labi. [...] ja tas ir Tavos spēkos... mazliet atbalsti mani... atsūti paciņu... Man tas būs patīkami, ja arī es saņemšu paciņu. Bet ziepes mums iedeva, un es dabūju arī vilnas zeķes, to nevajag. Bet vispār vislabāk man atsūtīt mazliet naudas, jo tagad var šo to nopirkt.” (RTMM 278.408 A.LācK13/2)

1948. gada 13. jūnijā:

“Nometne atrodas 7 km no Aktjubinskas pilsētas; no pilsētas uz šejieni ir autobusa un dzelzceļa satiksme. [...] Nauda ar manu taupīgumu pietiks uz mēnesi pusotru. Žurnālus vēl nesaņēmu; man ir ļoti nepieciešams papīrs... Laiks pie mums sauss, silts, pat karsts, tikai naktis aukstas... Vidusāzijas spožais mēness, svaigās, pilnasinīgās zvaigznes, un lakstīgalas dzied. Atmiņas. Ar apgērbu man viss labi, ir viss, kas nepieciešams, tikai zeķes un kabatlakatiņi (man sākušās hroniskas iesnas) noderētu.” (RTMM 278.410 A.LācK13/3)

1949. gada beigās:

“[...] atļauts ir nosūtīt tikai divas vēstules mēnesī. Tāpēc raksti par savām problēmām darba gaitā, lai varu tās aptvert savās atbildēs.” (RTMM 278.409 A.LācK13/21)

1949. gada 18. decembra vēstule:

“Iestājās pārsteidzoši sausa, bezvēja ziema ar stipru salu līdz 28 grādiem zem nulles. Ainava pagaidām vēl brūnā krāsā. Bet es aukstumu nejūtu. Esmu pietiekami silti apgērbies, turklāt mans organisms ir norūdījies. Sistemātisku perturbāciju rezultātā mani sadzīves apstākļi ir pasliktinājušies, bet ēdināšana kopumā ir uzlabojusies. Ēdienkarte reizēm gan ir smieklīga. Piemēram, iedeva

¹ Te un turpmāk raksta autore vēstuļu tulkojums latviešu valodā.

labu mannā putru ar zivi! Un vakar zupa ar gaļu un zivi – kaut kāds zivju zupas un boršča hibrīds! [...] Man paciņā vajadzētu: kafiju, kakao, cepumi, kārbīņu pīpes tabakas, žurnālus, grāmatas, un zini ko? Plastmasas krūzīti; dzerot tēju vai kafiju, domāšu par tevi.” (AUMM 19984/1)

Tuvojoties ieslodzījuma termiņa beigām, sadzīvisko detaļu vēstulēs kļūst arvien vairāk, rūpējoties par veselību, piemēram, zobu salabošanu vai jaunas drēbju kārtas uzšūšanu, lai būtu iespējams pēc astoņiem gadiem atgriezties sabiedrībā.

Radošie impulsi

B. Reihs, būdams teātra un literatūras teorētiķis, vēstulēs mīļotajai sievietei, kas ir teātra režisore, daudz raksta par nometnē lasīto, redzēto, kā arī par paša radošo darbību. Pieejamo lasāmvielu veido žurnāli, avīzes, diezgan daudz sava laika ideoloģiskās prozas un dramaturģijas un daudz propagandas filmu par padomju zinātnes celmlaužiem – “Aleksandrs Popovs” (radio izgudrotājs, 1949), “Pirogovs” (kara ķirurgs Nikolajs Pirogovs, 1947), “Akadēmiķis Ivans Pavlovs” (ārsts-anatoms, 1949), “Mičurins” (biologs Ivans Mičurins, 1948), “Žukovskis” (matemātiķis, inženieris Nikolajs Žukovskis, 1950). B. Reihs atzīst šīs filmas par nopietnām, bet garlaicīgām:

“[...] ir atrasts pareizs, novatorisks ceļš ieinteresēt skatītāju tieši ar zinātniskiem jautājumiem. Zinātniskā darba patoss – cēls, plašs, bet tematiski tas vēl nav pietiekami apgūts. Es arī pats nevaru pateikt, kā panākt, lai šis patoss izskanētu ar pilnu emocionalitāti. Bet kad iedomājos, kā dažādās vācu un amerikāņu filmās tamlīdzīga zinātniska tematika tika apspēlēta, izmantojot parastus sirdsēstus vai piedzīvojumus, es tomēr atbalstu mūsu filmas, kas ir gluži pretējas.” (AUMM 19984/8)

Dažās filmās B. Reiham uz ekrāna izdodas neklātienē satikt kādu jaunības paziņu no vācu vai krievu teātra. Piemēram, 1950. gada 3. oktobra vēstulē rakstīts par Vācijas Demokrātiskās Republikas filmu “Zilie šķēpi”, kuras titros ieraudzīts pazīstama aktiera uzvārds, ar kuru kopā savulaik strādāts teātrī Berlīnē (AUMM 19984/15). Tā paša gada 29. novembrī ir ziņas par vēl vienu VDR filmu – “Dievu padome” pēc B. Reiha tuva drauga Frīdriha Volfa (*Friedrich Wolf*, 1888–1953) scenārija “par Rūras magnātu un amerikāņu monopolistu sazvērēstība pret hitlerisko agresiju” (AUMM19984/14).

Pateicoties plašām kultūrvēstures zināšanām un pirmskara pieredzei, vēstulēs no izsūtījuma B. Reihs spēj detalizēti analizēt lugas, ko Asja 40. gadu beigās – 50. gadu sākumā iestudē Valmieras teātrī, kā arī sniedz viņai izvērstus padomus teātra režijas pamatprincipos un drāmas analizē. Paraleli B. Reihs

pats raksta padomju ideoloģijas garam atbilstoši nosodošu lugu par amerikāņu imperiālistiem. 1950. gada 10. marta vēstule:

“Saspringti strādāju pie sava daiļdarba. Parasti es strādāju ātri, un pirmais variants paliek spēkā, tikai ar dažiem papildinājumiem un labojumiem. Bet šoreiz es vairākas reizes bezgalīgi pārstrādāju un pārstrādāju. Iemesls – tēma ir visnotaļ atbildīga un sarežģīta. Bez tam es sāku strādāt, kad daudzi būtiski momenti man vēl nebija skaidri, darba gaitā tie noskaidrojās. [...] Tēma – visumā nopietna, jo es taču cenšos ietiekties galvenajos šodienas dzīves jautājumos. Darba gaitā rodas arī daži grūti novēršami defekti, piemēram, lielais epizodisko personu skaits, kas parādās un pazūd. Turklāt – tā ir luga bez mīlestības. Ir sieviešu figūras, bet bez īpašas nozīmes. Visnopietnāko uzmanību es pievēršu komunistam Elmāram un viņa štābam. Jo no pašas darbības gaitas, nevis no retoriskiem pārspriedumiem, skatītājam ir jāsaprot, ka šis ir tas spēks, kas ceļ tautu cīņā par mieru, spēks, pret kuru sabrūk cilvēkēdāju noziedzīgās ieceres.” (AUMM 19984/3)

Vēlākās vēstulēs parādās arī lugas potenciālais nosaukums – “Pasaules kareivji”, bet tālākais šī teksta liktenis nav zināms. B. Reihs mēģina rakstīt lugas arī pēc atgriešanās no izsūtījuma, bet šī, šķiet, tā arī paliek tikai iecerē. Refleksijas vērts ir jautājums, kāpēc intelektuāls, lai arī kreisi orientēts, vācu mākslinieks, kas tieši piedzīvojis padomju represijas, lēģeri ieslodzīts, raksta tik ideoloģiski angažētu darbu. Varbūt ne bez nozīmes ir cerība, ka, ko tādu darot, ieslodzījuma termiņš tiks saīsināts. Bet varbūt lugas sižetā ierakstītajā patoloģiskajā “amerikāņu” spējā turēt aizdomās un notiesāt jebkuru bez jebkāda racionāli saprotama iemesla ir transformējušās paša Reiha sajūtas 30. gadu beigās un 40. gadu sākuma padomju Krievijā, kad totalitārajās represijās cits pēc cita pazūd draugi.

Psiholoģiskās izjūtas

Vēstulēs dominējošās emocionālās izjūtas ir ilgas, vientulība, bezcerība, bet ne tikai. Reizēm B. Reiha balsī ieskanas aizkaitinājums, jo viņa attiecības ar temperamentīgo, kaislīgo Asju nekad nav bijušas vienkāršas. 1948. gada 14. februāra vēstule:

“Zinu, ka tevi uztrauc domas, kas būs tālāk. Diemžēl jautājums vēl nav aktuāls, trīs gadi būs jāgaida. Nevaru Tev apgalvot, ka arī es to gribu, jo es baidos tikai no viena, kas varētu traucēt: ka Tu savās jūtās un vēlmēs man esi pārāk jauna un karsta. Ilgus gadus es dzīvoju, būdams pats sev saimnieks, un esmu pilnībā atradis no jebkurām pamācībām, pat ja tās rodas, vislabāko nodomu vadītas, to es atzīstu. Ja Tu spētu atteikties no pamācībām, tas būtu

brīnišķīgi. Šeit sievietes man ir pilnīgi nekas. Es pat neskatos uz viņām un negribu par šo tēmu runāt. Tev ir jāpietiek ar manu atzīšanos, ka negribu sevi apkaunot ar kādu sakaru šeit, jo Tu biji mana sieva. Bet Tu visu laiku par vienu un to pašu... Mājieni uz kaut ko... Sūdzības... Prasības... Vai tiešām es esmu tāds, kura domas ir vērstas tikai uz rīšanu un sievieti... Atzīstu, ka pašlaik manā dzīvē nav tādu vēlmju un es turos tikai tāpēc, ka tiecos uz intelektuālās dzīves baudām.” (RTMM 278.408 A.LācK13/2)

Ilgajā atšķirtībā īpašu nozīmi iegūst jebkurš taustāms otra cilvēka uzmanības apliecinājums, piemēram, fotogrāfija. 1950. gada 10. februāra vēstule:

“Saņēmu Tavu pārsteigumu; diemžēl tādu pašu gribēju nosūtīt Tev dzimšanas dienā, bet neizdevās. Acis Tev ir skumjas, bet neskumsti, mati Tev ir kā jaunai meitenei. Bet es kopumā esmu kļuvis mundrāks.” (AUMM 19984/13)

Tuvojoties B. Reiha izsūtījuma beigām, vēstulēs arvien vairāk aktualizējas jautājums par Reiha un Asjas kopīgo nākotni, ko neviens no viņiem nespēj paredzēt. 1950. gada 2. oktobra vēstule:

“Tātad nāksies veco gadu pavadīt šeit un Tevi apsveikt dzimšanas dienā vēstulē. Šoreiz es vēl nevarēšu Tevi apskaut, noglāstot novēlēt visu labāko nākotnē... Vēlu, lai Tava dzīve turpinātos pa pašreizējo ceļu. Tev ir pats vērtīgākais – cildens darbs, kurā Tu vari ieguldīt savu talantu, darbs, kas ir noderīgs tautai. Tās Tavas lēkmes – “esmu vientuļa” – ir īslaicīgas nervu pārslodzes rezultāts. Personīgi mani saturīga padarīta darba sajūta novērš no skumjām domām, ko rada mans pašreizējais stāvoklis. Nevaru iedomāties, ka tādas pašas jūtas Tev nevarētu palīdzēt pārvarēt atsevišķus, pie tam pārejošus, nepatīkamus apstākļus. Var ar pārliecību cerēt, ka arī mūsu atšķirtība beigsies un mēs būsime kopā. Un pēc tam... domāju, ka būs labas dienas, saturīgas, balstītas mūsu intelektuālajā draudzībā. Ticu, ka mēs viens otram palīdzēsim, dalīsimies radošajās iecerēs, apspriedīsim savus darbus godīgi, draudzīgi; tādā veidā būtu jārodas kam labam un jāapgāro mūsu attiecības. Darbā rodas ne tikai slava, bet arī draudzība, mīlestība, rodas, nostiprinās, attīstās. Tā būs. Tā jābūt.” (AUMM 19984/15)

Tā arī notiek. Asja un Reihs faktiskās partnerattiecībās dzīvo kopš 1922. gada, un izsūtījums viņus fiziski izšķir uz trīspadsmit gadiem. Asja atgriežas Latvijā 1948. gadā, 1951. gadā viņai pievienojas arī B. Reihs. Normatīvu periodā saktā epistulārā komunikācija turpinās līdz pat viņu mūža beigām. Kad 50.–60. gados B. Reihs ilgākus periodus dzīvo Maskavā, viņš Asjai raksta gandrīz katru dienu. Viņa atbild retāk, bet atbild. Arī daudzi

Asjas 60. gadu beigū un 70. gadu sākuma privāto dienasgrāmatu ieraksti ir veidoti vēstules formā, it kā sarunājoties ar Reihu. Viņi nodzīvo kopā līdz pat mūža beigām un apglabāti Rīgā, Raiņa kapos.

Avotu un literatūras saraksts

Andreja Upīša memoriālais muzejs, Annas Lācis fonds.

Rakstniecības un mūzikas muzeja Rakstniecības, teātra un mūzikas kolekcija, Annas Lācis fonds.

Колязин, В.; Гончаров, В., ред.-сост. (1997) *Верните мне свободу!: Деятели литературы и искусства России и Германии — жертвы сталинского террора. Мемориальный сборник документов из архивов бывшего КГБ*. Москва: Медиа, 1997. 446 с.

Līga Ulberte

Anna Lacis and Bernhard Reich's Correspondence: searches and discoveries

Key words: Anna (Asja) Lacis, Bernhard Reich, correspondence, Gulag camps, theatre

Summary

Latvian theatre director Anna (Asja) Lacis (1891–1979) and her spouse, German theatre director and theoretician Bernhard Reich (1894–1972) started their professional theatre work in the 1920s in European modernism driven Latvia and Germany. However, by the second half of the 1920s, their personal and professional relationships had brought them to the Soviet Union, to the ideological system and practical theatre competence whereof both remained connected to until the end of their lives. Both artists have gone through Stalin's repressions, after which, at the end of the 1940s – beginning of the 1950s, both of them arrived in Soviet Latvia, where they lived until the end of their lives. Living separately for long periods of time, both artists have actively corresponded. In two Latvian archives – The Depository of the Museum of Literature, Theatre, and Music Collections and Andrejs Upits' Memorial museum – there is a wide range of Anna Lacis and Bernhard Reich's unpublished material, including Reich's 25 letters to Asja from Aktyubinsk camp, where he gives an insight on the harsh everyday life of the deportation and the complicated personal lives of both artists. Correspondence dates from 14 February 1948 to 8 January 1951 and it has not been published yet.

Antonija Vilcāne, Uldis Kalējs

Jaunas arheoloģiskās liecības par Alūksnes Tempļa kalna pilskalna apdzīvotību

Atslēgas vārdi: Alūksnes Tempļa kalna pilskalns, arheoloģiskās liecības, hronoloģija

Pilskalni ir nozīmīgi sava laika ekonomiskās, sociālās un politiskās struktūras elementi, to arheoloģiskajā izpētē iegūtie materiāli ir būtiski senākās vēstures problēmu risinājumam.

Alūksnes Tempļa kalna pilskalns nosaukumu ieguvis no granīta rotundas – Slavas tempļa, ko 1807. gadā uzbūvēja pilskalnā par godu Ziemeļu kara notikumiem. Tempļis atrodas teritorijā, kur, pēc 12.–13. gadsimta rakstītajiem avotiem, lokalizēta senā latgaļu zeme Atzele (vācu: *Atzel*, *Adsellen*). Alūksnes Tempļa kalna pilskalns tiek uzskatīts par Atzeles zemes centrālo pili. Atzele pirmo reizi minēta Pleskavas hronikā 12. gadsimtā. 1224. gada latgaļu zemju dalīšanas rezultātā Atzeles zemi (*terra Agzele*) ieguva Zobenbrāļu ordenis (Mugurēvičs 1999, 76–77). Apzinātās rakstītās liecības par Atzeles zemi ir skopas.

Atzeles zemes teritorijā reģistrēti 12 pilskalni un ap 25 vēlā dzelzs laikmeta kapulauki (Mugurēvičs 1999, 76), Atzeles zemes pilskalni arheoloģiski tikpat kā nav pētīti. 2007. gadā nelieli izrakumi veikti Drusku (Kornetu) pilskalnā (Heiki, Vilcāne 2008), bet 2017. gadā pirmo reizi norisinājās arheoloģiskie izrakumi Tempļa kalnā, kā arī notika zemes darbi pilskalna vaļņa un plakuma teritorijā sakarā ar rotundas restaurācijas darbiem (Kalējs, Vilcāne 2018, Kalējs 2018).

Rakstā, balstoties uz Alūksnes Tempļa kalna izrakumos iegūtajām arheoloģiskajām liecībām, skaidroti pilskalna apdzīvotības hronoloģiskie ietvari. Līdzšinējie spriedumi par Alūksnes Tempļa kalna pilskalnu balstījās uz pilskalna plakuma virskārtā un nogāzēs iegūtajiem savrupatradumiem, galvenokārt keramikas lauskām, kas lielākoties ir no uz podnieka ripas darinātiem traukiem. Līdz ar to Alūksnes Tempļa kalna datējums bija ļoti vispārīgs – “tas varēja būt apdzīvots ilgi pirms vācu ienākšanas” un “vēl apdzīvots pēc vācu ienākšanas” (Urtāns 1991, 63–64).

Alūksnes Tempļa kalns atrodas Alūksnes pilsētā Alūksnes ezera rietumu krasta pussalā. Ezera un pilsētas vārds, pēc valodnieku domām, cēlies no

latgaļu cilmes vārda *oluksna*, kas nozīmē ‘avotaina vieta’ (Atgāzis 1983, 24). Kā *Alyst* un *Volyst* Alūksne pieminēta Pleskavas hronikās 1285. gadā saistībā ar pleskaviešu meslu vācēju nogalināšanu pie Alūksnes (Псковские летописи 1941, 13–14). Šo vietvārdu ar Alūksnes Tempļa kalnu identificēja Augusts Bilenšteins (1826–1907) (Bielenstein 1892, 98).

Pilskalns ar Livonijas ordeņa mūra pils (Marienburgas) drupām priekšplānā attēlots Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna 1661. gada zīmējumā (Markus, Cimermanis 2014, 353, 370). Kopš 19. gadsimta sākuma tas kā senatnes piemineklis minēts literatūrā, tostarp redzams arī 1802. un 1805. gada zīmējumos, kas ievietoti J. K. Broces (1742–1823) zīmējumu un aprakstu albumā “Liefländischer Monumente” (Broce 2007, 280, 286). Pilskalnu uzmērīja un aprakstīja Ernests Brastiņš (1892–1942) 1926. gadā (Brastiņš 1930, 176–177), norādot arī uz apmetnes esamību tā pakājē.

Tempļa kalns ir dabiski augsts kalns (ap 30 m virs Alūksnes ezera līmeņa), kas no divām pusēm norobežots ar dziļām gravām, bet lēzenākajā pusē nocietināts ar trim zemes vaļņiem un grāvjiem. Neliels valnis bijis uzbērts arī pilskalna plakuma rietumu galā. Pilskalna plakums 80x30–40 m, ar garāko asi orientēts ZA – DR virzienā.

Pilskalnā izrakumi veikti plakuma vidusdaļā 30 m² lielā laukumā, atsedzot no 1,4–2,25 m biezu kultūras slāni (1. att.). Sākotnēji kalna mala ezera pusē bijusi zemāka par kalna vidu; kultūrslānim uzkrājoties, kalna virsma izlīdzinājusies.

1. attēls. Alūksnes Tempļa kalna izrakumu laukuma noraktā kultūrslāņa ZA un DA profili. U. Kalēja foto

Kultūras slānī pēc tā rakstura un iegūtajiem lietiskajiem priekšmetiem un apbūves konstrukcijām izdalāmi divi horizonti. Kultūrslāņa apakšējais horizonts ar vairākiem atšķirīgas nokrāsas un biezuma smilšu slāņiem, ar ogļu piejaukumu un melna deguma starpslāņiem rāda, ka pilskalna apbūve vismaz četras reizes gājusi bojā. Pētītā laukuma ietvaros senāko pilskalna apdzīvotību raksturo laukuma apakšējais smilšu slānis ap 20 cm. Tajā gar laukuma dienvidaustrumu malu 1–1,5 metru platā joslā, pieslēdzoties kalna sākotnējā reljefa slīpajam pacēlumam, atsedzās stipri sadeguši, dažāda garuma, viens otram blakus un iešķērsām guļoši apaļkoki (diametrs 5–15 cm). Tā kā degušie koki pilnībā neietilpa izrakumu laukumā, to nozīme neskaidra. Šīs konstrukcijas sedza ar oglēm jaukts smilšu slānis, kurā tika konstatēta celtnes vieta ar akmeņu krāvuma krāsni un pavarda vietu (2. att.). Celtnes vietu iezīmēja stipri sadeguši apaļkoku un, iespējams, arī plēstu koku paliekas aptuveni 4x2,5 m lielā laukumā. Celtnes vieta tikai daļēji ietilpa izrakumu laukumā. Celtnes vietā konstatēta krāsns, kuras loks bija veidots no lieliem laukakmeņiem (izmēri līdz 30x45x60 cm), starpas starp tiem aizpildītas ar mazākiem, velve bija sabrukusi. Krāsns kurtuves garums – 85 cm, platums 50–55 cm. Šajā slānī nepilnu metru no minētās krāsns mutes atsedzās pavarda vieta – ovālas formas sarkanīgas mālsmilts ieslēgums (caurmērs ap 0,8–1,0 m), kas mijās ar pelnu kārtiņām. Otra pavarda vieta atsegta apakšējā horizonta augšējā daļā, tā tikai daļēji ietilpa laukumā. Šī pavarda pamatne bijusi izklāta ar nelieliem akmeņiem.

2. attēls. Celtnes vieta ar akmens krāsni kultūrslāņa apakšējā horizontā.
Skats no ZA. A. Vilcānes foto

Kultūrslāņa augšējo horizontu veidoja 0,8–1,2 m biezs slānis, kurā strigrāfiski atšķirīgas slāņu virsmas neizdalījās. Tas bija homogēns, ļoti melns, piesātināts ar ogļtēm, izklaidus izvietotiem dūres lieluma un nedaudz lielākiem laukakmeņiem, tostarp šķeltiem un stipri drūpošiem. Šajā kultūrslāņa daļā celtniecības paliekas bija vāji saglabājušās – konstatēta vienīgi krāsns vieta un saimniecības bedre. Laukuma ziemeļaustrumu stūrī zem velēnas kārtas iezīmējās palielu laukakmeņu loks un mazāku akmeņu sakrāvums. Norokot kultūras slāni, starp akmeņiem konstatēja degušas pagales, pelnu slāni, bet zem tā māla kārtiņu, kas norādīja uz akmens krāvuma krāsns vietu. Krāsns vieta tikai daļēji ietilpa pētāmajā izrakumu laukumā. Krāsns celtnes aprises melnās zemes slānī neizdalījās, celtnes koka konstrukcijas pilnībā gājušas bojā kāda ugunsgrēka laikā.

Savukārt ap 60 cm dziļumā laukuma ziemeļrietumu daļā iezīmējās ieapaļš pelēcīgas zemes ieslēgums, ko ietvēra 10–15 cm plats tumšākas nokrāsas zemes gredzens. Izsmēlot šo objektu, tika konstatēta blodveida formas bedre (caurmērs 2 m, dziļums 1,2 m), kas, pārrokot kultūrslāņa apakšējo daļu, ierakta pamatzemē. Bedres aizpildījums sastāvēja no vairākiem melnas un brūna trūdējuma zemes slāņiem ar gaišas smilts starpslāņiem un pelēcīgu (pelnu?) slāni bedres apakšējā daļā. Augšējā daļā bedres pildījumā bija daudz dzīvnieku kaulu, bet gandrīz pašā bedres dibenā – atrastas arī zirņveida sēklas, tādējādi domājams, ka bedre kalpojusi saimnieciskām vajadzībām, t. i., pārtikas glabāšanai.

Lai skaidrotu pilskalna apdzīvotības hronoloģiskos ietvarus, detalizētāk jāaplūko atrastie lietiskie priekšmeti un to lietošanas hronoloģija.

Kultūrslāņa apakšējā horizontā, tostarp atsegtās celtnes vietā, atrasta tikai bezripas keramika, galvenokārt tipiskā apmestā. Arī pie abiem pavardiem uzgāja apmestās keramikas podiņu dibenus. Tipiskās apmestās keramikas izplatība Austrumlatvijā sakrīt ar jaunu pilskalnu rašanos un līdzeno kapulauku parādīšanos 1. gadu tūkstoša otrajā pusē (Vasks 1996, 152). Tempļa kalna apdzīvotību vidējā dzelzs laikmetā apliecina radioaktīvā oglekļa (^{14}C) pirmās analīzes. Ogles paraugam no apakšējā slāņa konstrukcijām konventionālais vecums 1570 ± 30 BP (Poz-102275), bet no celtnes vietas ņemtajam paraugam – 1290 ± 30 BP (Poz-102273).

Senlietas – darbarīki, rotas – konstatētas vienīgi kultūras slāņa augšējā horizontā, kur iegūti vairāk nekā 300 priekšmetu, kā arī vairāki tūkstoši ripas un bezripas (apmestās, nagiespiedumu, gludās) keramikas lausku, dzīvnieku un zivju kaulu. Senlietu vidū pārsvarā ir rotas: bronzas gredzeni, pakavsaktas un to fragmenti, aproču fragmenti, piekariņi (trapeceveida mēlītes, zvārguliši,

zoomorfie un antropomorfie piekariņi, dzīvnieku zobu piekariņi u. c.), dubult-riņķīšu važiņu fragmenti, stikla krellītes (3. att.). Mazākā skaitā uzieti darbarīki (dzelzs naži, slimesti, dzelzs un bronzas adatas, kaula dēliša fragments, vērpijamās vārpstas skriemeļi, bronzas kausējamo tīģeļu fragmenti).

3. attēls. Atradumi no augšējā horizonta:

- 1, 3, 4, 7, 11, 13, 14, 17, 19, 20 – bronzas un kaula piekariņi,
- 2, 6, 16 – bronzas pakavsaktas, 10 – bronzas apkalums,
- 5, 13, 18 – bronzas gredzeni, 8, 10 – stikla krelles,
- 16 – bronzas aproces fragments. A. Vilcānes foto

Analoģijas atrodamas citos pētītajos Austrumlatvijas pieminekļos, nereti datētas ar monētām, kas parāda konkrētu darbarīku un rotu formu lietošanas hronoloģiskos ietvarus. Ilustrācijai daži piemēri: Tempļa kalna izrakumos iegūtajiem bumbierveida zvārgulīšiem ar krustveida šķēlumu un garenu četr-

stūrainu cilpiņu (3. att.: 13), kā arī garajiem trapecveida piekariņiem (mēlītēm) ar trīs vertikālās rindās izkārtotiem izspiestu punktiņu rindām (3. att.: 7, 11) analogijas plaši sastopamas 14.–15. gadsimta pieminekļos (Sēlpils, Mārtiņsala, Strūgukalns, Augustiniški u. c.) (Mugurēvičs 1977, 83), izplatīti Tempļa kalnā atrastie antropomorfe piekariņi (3. att.: 3). Šiem piekariņiem ir trapecveida forma, sānos četrstūrveida izvirzījumi, pamatnē dažkārt trīsstūrveida izgriezums. Piekariņi rotāti līdzīgi garajiem trapecveida piekariņiem, bet pamatnei un sānu izvirzījumos piekārtas mazas trapecveida mēlītes, dažkārt arī zvārguliši (Daņilovka, Strūgukalns, Āraišu mūra pils u. c.) (Berga 2007, 55).

Analogijas Tempļa kalna dobajam zirdziņpiekariņam (3. att.: 1) atrodamas Latvijas ziemeļaustrumu daļas pieminekļos (Asaru, Jaunbemberu kapulauks u. c.) un Daugavas lejtecē (Mārtiņsala, Rīga). Tempļa kalna zirdziņa figūras sānus rotā reljefa, iežogota likloča līnija, krēpes iezīmē rievots valnītis, valnītis rotā arī masīvo, apaļo purnu, bet astes vietā divi spirālē savīti gredzeni. Piekariņš līdzīgs Mārtiņsalas kapsētas 246. kapa eksemplāram, kas tiek uzlūkots par vienu no vēlākajiem – tiek datēts ar 14.–15. gadsimta miju (Zariņa 1974, 247; Muižnieks 2015, 144). Līdzīgi piekariņi bija iemīlota rota Krievijas ziemeļrietumu teritorijās no 12. gadsimta beigām līdz 15. gadsimta sākumam (Mugurēvičs 2008, 131). Pārsvārā 14. gadsimtam raksturīgas pakavsaktas ar imitēti tordētu loku, naglu galiem un paplašinātu zoslas pēdu (3. att.: 2, 6) (Mugurēvičs 1977, 85; Muižnieks 2015, 125). Apaļajam vairogveida apkalumam no 6. kārtas, kas rotāts ar koncentriski izkārtotu trīsstūrīšu rindu (3. att.: 10), līdzīgas bronzas podziņas lietojušas latgaļu sievietes ādas siksnīņu vainagu darināšanai (Rikopoles, Jaunpiebalgas, Oglenieku, Ličagala kapulauki u. c.). Tā bijusi īslaicīga modes izpausme 12. gadsimtā (Zariņa 1970, 117–118). Vīrieši no 13. līdz 15. gadsimtam valkājuši līdzīgi darinātas ādas jostas (Muižnieks 2015, 120).

Vairākas no atrasto rotu formām bijušas lietošanā gan vēlajā dzelzs laikmetā, gan vēl 13. gadsimtā (gredzeni ar pamišus galiem un vītu vai imitēti vītu priekšpusi, gredzens ar vairogveida priekšpusi, gredzeni ar paplašinātu priekšpusi (3. att.: 5, 12, 18)), kaula nažveida piekariņi (3. att.: 19, 20) sastopami 12.–13. gadsimta kompleksos. Arī aproces ar zvērgalvu galiem (3. att.: 15) raksturīgas vēlā dzelzs laikmeta otrajai pusei, bet sastopamas vēl 13. gadsimta pirmajos gadu desmitos (Daņilovka II u. c.) (Шнопе 1980). Savukārt abpusēji emaljētie krustiņi (3. att.: 14), līdzīgi Tempļa kalna 7. kārtā atrastajam, Austrumlatvijas teritorijā sastopami 12. gadsimta dzīvesvietu slāņos un apbedījumu kompleksos (Мугуревич 1965, 63). Plakano zirdziņu piekariņi

(3. att.: 17) raksturīgi 12. gadsimtam (Vilcāne 2009, 262). Jāatzīmē, ka starp augšējā horizonta atradumiem ir arī 11. un 13. gadsimta monētas. Izsmēlot bedri, atrasts anonīms Ķelnes feniņš, kalts laika posmā no 1060. līdz 1080. gadam, savukārt otra 11. gadsimta monēta (feniņš, kalts Hamalandes grāfistes naudas kaltuvē Emdenā, grāfa Hermana laikā (1020–1051)) uzietā 7. kārtas līmenī. Gandrīz vienā līmenī ar iepriekšējo monētu atrasts Gotlandes pusbrakteāts, kalts Vācijā laika posmā 1210./1220. – 1260./1270. gadā (monētas noteica Kristīne Ducmane).

Atradumi norāda uz pilskalna apdzīvotību vēlajā dzelzs laikmetā, tomēr kopumā šī perioda lietisko atradumu pētītajā laukumā skaitliski nedaudz. Vēlā dzelzs laikmeta apbūve pilskalnā varēja būt koncentrējusies gar plakuma malu, un tikai 13. gadsimtā sākta plakuma vidus apbūve.

Dzīve pilskalnā turpinājusies arī pēc vācu krustnešu iekarojumiem un Atzeles zemju dališanas 1224. gadā, kā arī Alūksnes ezera Pilssalā 1342. gadā ordeņa celtās Marienburgas mūra pils laikā. Lai arī Tempļa kalna izrakumi bija nelieli, iegūtās arheoloģiskās liecības apliecina ilgstošu pilskalna apdzīvotību. Papildu radioakarbonā oglekļa (¹⁴C) analīzes varētu sniegt detalizētāku pilskalna apdzīvotības ainu, izrakumi pilskalna plakuma malā pavērtu skaidrāku ainu par vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotību.

Avotu un literatūras saraksts

Atgāzis, M. (1983) Par Alūksnes pili un tajā atrastajiem apgaismošanas piederumiem. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*. 14. laidieni. Rīga: Zinātne. 24.–39. lpp.

Berga, T. (2007) *Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas no Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 223 lpp.

Bielenstein, A. (1892) *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands: (mit einem Atlas von 7 Blätter)*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Brastiņš, E. (1930) *Latvijas pilskalni. Vidzeme*. Rīga: Pieminekļu valdes izdevums. 210 lpp.

Broce, J. K. (2007) *Zīmējumi un apraksti. Latvijas mazās pilsētas un lauki*. 4. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 487 lpp.

Kalējs, U. (2018) Arheoloģiskā uzraudzība Tempļa kalna rotundas – Slavas Tempļa restaurācijas darbu ietvaros. Grām.: *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika. 42.–44. lpp.

Kalējs, U.; Vilcāne, A. (2018) Pirmie arheoloģiskie izrakumi Alūksnes Tempļa kalnā 2017. gadā. Grām.: *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika. 50.–55. lpp.

Markus, D.; Cimermanis, S. (2014) Ieskats Alūksnes novada kultūrvēstures izziņāšanas avotos. Grām.: *Kultūrvēstures avoti un Alūksnes novads*. Rīga: LZA Vēstis. 353.–374. lpp.

Mugurēvičs, Ē. (1977) *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi*. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. Rīga: Zinātne. 143 lpp.

Mugurēvičs, Ē. (1999) Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus). Grām.: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 54.–90. lpp.

Mugurēvičs, Ē. (2008) *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 262 lpp.

Muižnieks, V. (2015) Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla. *Latvijas Nacionālā Vēstures muzeja raksti, Nr. 21. Arheoloģija*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs. 331 lpp.

Valk, H.; Vilcāne, A. (2008) Arheoloģiskie izrakumi Drusku (Kornetu) pilskalnā 2007. gadā. Grām.: *Arheologu pētījumi Latvijā 2006.–2007. gadā*. Rīga: Zinātne. 80.–84. lpp.

Vasks, A. (1996) Apmetās keramikas izplatība Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 18. laidieni. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 147.–154. lpp.

Vilcāne, A. (2009) Findings of harness items and the cult of the Horse in Lattgallian and Selonian territories. Grām.: *The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*. *Archaeologia Baltica*, Vol. 11. Edited by Audronė Bliujienė. Klaipėda: Klaipėda University Press. Pp. 254–269.

Urtāns, J. (1991) *Ziemeļvidzemes pilskalni*. Rīga: Avots. 66 lpp.

Zariņa, A. (1974) Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*. 11. laidieni. Rīga: Zinātne. 242.–256. lpp.

Мугуревич, Э. (1965) *Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв.* Рига: Зинатне. 144 с.

Псковские летописи. (1941) Вып. 1. Подготовил к печати А. Н. Насонов. Ред. Греков Б. Д. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР Л. 148 с.

Шноре, Э. (1980) Погребения жальничного типа на Северной Латвии. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. № 12, 38–54.

Antonija Vilcāne, Uldis Kalējs

**New Archaeological Evidence of Habitation on the Hill-Fort
of Alūksnes Tempļa kalns**

Key words: Alūksnes Tempļa kalns hill-fort, archaeological evidence, chronology

Summary

This article analyses the archaeological data regarding habitation on the hill-fort of Alūksnes Tempļa kalns. The hill-fort is significant in that it lies within the area where, on the basis of 12th and 13th century written sources, the ancient Latgallian land of Atzele (German *Atzel*, *Adsellen*) was located. Based on stray finds and pottery, the hill-fort has previously been dated to the Late Iron Age and the beginning of the historical period. Archaeological excavation undertaken on Tempļa kalns in 2017 permits reassessment of the chronology of the hill-fort.

Excavation has been undertaken in the centre of the hill-fort plateau in an area of 30 m². A cultural layer 1.4–2.25 m thick has been observed. The lowermost horizon of the cultural layer consisted of several sand layers differing in colour and thickness, mixed with charcoal, along with black layers in between, which have yielded only hand-formed pottery (mainly rusticated). In previous research, typical rusticated pottery in East Latvia has been dated to the second half of the 1st millennium AD. A sample from the site of a burnt structure with rusticated pottery has been dated to the 8th century AD, whereas a sample from the lowermost layer indicates habitation on the hill-fort already in the 6th century.

The upper horizon (0.8–1.2 m thick) is homogeneous, intensively black. Building remains are poorly preserved. The archaeological finds from this part of the cultural layer are characteristic of two periods. The majority of artefacts represent forms encountered on sites in East Latvia from the 13th–14th century, which indicates that after the subjugation of the Latgallian lands and the division of the land of Atzele between the Bishop of Riga and the Livonian Order in 1224, life on the hill-fort continued, and it was still inhabited in the 14th century. Certain finds (including a coin) point to habitation already in the Late Iron Age. It is thought that the small number of finds can be explained in terms of the arrangement of the buildings along the edge of the plateau, next to the fortifications, a characteristic feature of this period.

Гинтаутас Забела

Начало археологии государственного периода в Литве

Ключевые слова: государственная археология, Литва, XIX–XX век, история археологии, раскопки

Археология возникла и долгое время развивалась как наука о древнейшем доисторическом прошлом человечества. Но в начале XXI века мы видим совершенно иную картину — археологи массово раскапывают различные объекты гораздо более поздних периодов и удельный вес их год от года увеличивается. Например, в Литве в 2017 году было выдано 602 разрешения на проведение раскопок. Из них 80 % касаются объектов периода существования Литовского государства (подсчитано по: 2017 m. išduoti 2018). Соответственно и увеличивается число статей, посвященных археологическому исследованию исторических эпох. В том же 2017 году 66% издания «Археологические исследования в Литве» составляли статьи об объектах периода существования Литовского государства. Данное смещение в археологии Литвы произошло постепенно и незаметно. Представляется важным установить начало этого процесса, так как историческая археология периода существования Литовского государства разительно отличается от доисторической (классической) археологии. Если последняя стремится к раскрытию полноты всей жизни человека, то в археологии государственного времени (в данном случае не подходит термин «историческая археология», хотя он и используется в ряде стран) раскрываются лишь отдельные аспекты. Данные археологического исследования являются (и будут являться) лишь дополнением к данным других исторических источников.

Первое документальное свидетельство о раскопках объекта, относящегося к государственной эпохе с целью установления места конкретного исторического замка, относится к первой половине XIX века. В 1836 г. Франтишек Вильчинский (пол.: *Franciszek Wilczyński*, лит.: *Pranciškus Vilčinskis*) (1796–1859) раскапывал городище Наркунай (Narkūnai) (Восточная Литва) в поисках замка легендарного князя Утенеса (в реальности — литовского деревянного замка XIV века Утяна (Utena)) (Wilczyński 1836). Реально археологические объекты государственного времени начал

исследовать продуктивный археолог середины XIX века Адам Гонорий-Киркор (пол.: *Adam Honory Kirkor*, лит.: *Adomas Honoris Kirkoras*) 1818–1886) (Рис. 1.). В 1853 г. он вместе с графом Евстафием Тышкевичем (пол.: *Eustachy Tyszkiewicz*, лит.: *Eustachijus Tiškevičius*) 1814–1873) исследовал места имений XVI – первой половины XVII века Маркучяй (Markučiai) и Вершупка (Viršupis) (оба в окрестностях Вильнюса) (Kulikauskas, Zabiela 1999, 78–81). Раскопки предоставили довольно богатый археологический материал (фрагменты изразцов, керамики, монеты и т. д.), а также остатки каменных фундаментов, но данные не были опубликованы и впоследствии оказались утраченными. А. Г. Киркора также можно считать зачинателем изучения средневековых могильников, где для захоронения использован метод трупосожжения. Тогда подобные могильники назывались «побоищами»; А. Г. Киркор раскопал два таких могильника – в Бражуоле (Bražuolė) и Папарчяй (Paparčiai). К сожалению, от раскопок мало что сохранилось до наших дней.

Рис. 1. Адам Гонорий Киркор в 1861 году (Junevičius 2018, 267).

Места сельских кладбищ XIV–XVIII веков — грунтовые могильники с трупоположениями начали привлекать внимание исследователей в конце XIX века. Первым их исследователем был помещик (белорусско-польский археолог, этнограф, фольклорист и краевед, член-корреспондент Краковской Академии наук) Вандалин Шукевич (пол.: *Wandalin Szukiewicz*, лит.: *Vandalinas Šukevičius*, бел.: *Вандалін Шукевіч*), 1852–1919), чье имение Нача (Nočia) было почти на самой границе современной Литвы и Беларуси (ныне Беларусь, Гродненская область, Вороновский район), оттого и большинство раскопок производилось на территории современной Беларуси. Первыми из них были раскопки могильника в Пузели в 1883 г., где было вскрыто одно такое погребение (Квятковская 1998, 15). Далее В. Шукевич ежегодно проводил раскопки грунтовых могильников вплоть до 1895 г. (раскопки не производились лишь в 1893 г.), всего за это время исследовал 364 могилы на территории 12 могильников. В 1888–1889 г. он работал с другим археологом — Эдуардом Вольтером (лит.: *Eduardas Volteris*, 1856–1941), который в 1888 году лишь в одном могильнике Алове (Alovė) (Южная Литва) вскрыл 150 погребений XV–XVI веков (Kulikauskas, Zabiela 1999, 122).

В начале XX века появился интерес к археологии древних городов. Для фиксации и собирания древностей, обнаруживаемых при раскопках в черте старого города, в конце 1911 года была создана Виленская археологическая комиссия. Она действовала при городской Думе до Первой мировой войны, но не сумела широко развить собственно археологическую деятельность (Kulikauskas, Luchtanas 1980).

Примерно в то же время Людвик Кживицкий (пол.: *Ludwik Krzywicki*, лит.: *Liudvikas Kšivickis*, 1859–1941) в Литве проводит широкомасштабные раскопки городищ, среди которых исследует и средневековые (Бубяй (Bubiai), Вялюона (Veliuona), Дарбутай (Darbutai). Лишь спустя два года после окончания раскопок он опубликовал результаты исследования городища XIII–XIV вв. Дарбутай (Krzywicki 1913) (Рис. 2.).

В межвоенный период на территории Литвы раскопки объектов государственного времени проводились эпизодически и накопление материалов почти не происходило. Но в то время начались раскопки еще двух видов археологического наследия, замков и старинных костелов. Первые раскопки каменного замка проводились в Каунасе (Kaunas). Они были вызваны плачевным состоянием данного объекта и желанием привести его в порядок. В 1930 году раскопки вел уже упомянутый Э. Вольтер с целью из-под руин очистить остатки стен. Хотя во время работ было

собрано определенное количество находок, в том числе и коллекция железных наконечников стрел арбалета, состоящая как минимум из 211 единиц (Rackevičius 2002, 158–166), большого внимания результатам этих раскопок не уделялось и они оказались основательно забытыми.

Рис. 2. Раскопки городища Дарбутай (Krzywicki 1913, tablica IV: A)

Раскопки Вильнюсского кафедрального собора преследовали другие цели — обнаружить захоронения великих князей Литвы, особенно Витаута (1392–1430). Часть из них была обнаружена случайно, при устранении последствий наводнения весны 1931 г. Тогда же были исследованы и перезахоронены в специально построенном мавзолее останки великого князя Александра (1492–1506) и двух королей XVI века (Urbanavičius 2018, 84–91). В здании проводились также другие раскопки, но их результаты остались неизвестными.

До Второй мировой войны археологи Литвы успели лишь начать исследования основных объектов археологии государственного времени. Наиболее широко исследовались грунтовые могильники, где до 1945 года в 37 местах было раскопано 495 могил (Svetikas 2003, 15–22). Однако пол-

ностью отсутствовали обобщения, не было даже публикаций о добытых археологических материалах.

Начало систематических исследований объектов археологии государственного времени относится к послевоенному периоду — 50-ым годам XX века. Тогда возобновились и уже в дальнейшем не прекращались раскопки средневековых городищ (например, Нямянчине (Nemenčinė), в восточной Литве), где в 1952—1954 гг. раскопки вел Пранас Куликаускас (лит.: *Pranas Kulikauskas*, 1913—2004) (Kulikauskas 1958); каменных замков (Тракай (Trakai) — замок на острове в восточной Литве), где велись раскопки в 1951—1958 гг., первые два года руководителем раскопок была Она Навицкайте-Кунцене (лит.: *Ona Navickaitė-Kuncienė*, 1926—1999), потом руководители ежегодно менялись (Navickaitė 1960); грунтовых могильников (Радикай (Radikiai) в центральной Литве), в 1959 году при раскопках могильников под руководством Казимера Габрюняйте (лит.: *Kazimiera Gabriūnaitė*, 1916—1990) были раскопаны 73 могилы, однако материалы раскопок остались неопубликованными (Kulikauskas 1965, 251). В это время начались также широко-масштабные раскопки культурных слоев древних городов и костелов. С 1955 по 1961 год в центре Вильнюса, у западного подножия Замковой горы, раскапывалась очень большая площадь (около 2000 м² при толщине культурного слоя до 5 м) городского культурного слоя (руководитель Адольфас Таутавичюс (лит.: *Adolfas Tautavičius*, 1925—2006)), включавшая в себя остатки костела святых Анны и Варвары, стоявшего здесь в 1387—1666 году (Рис. 3.). Эти раскопки дали большой толчок развитию археологии государственного периода в Литве.

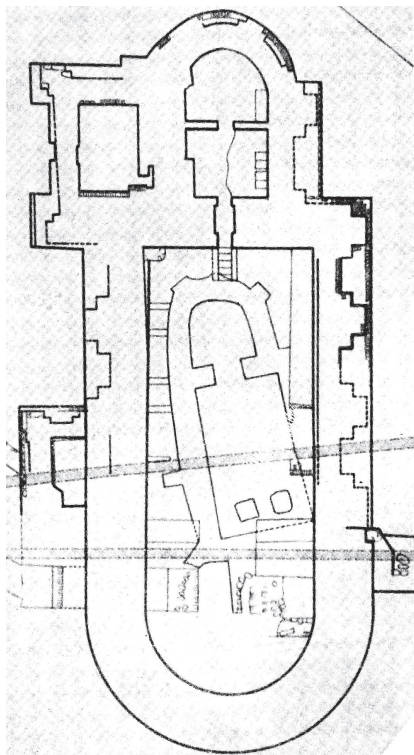

Рис. 3. План фундаментов костела святых Анны и Варвары (Tautavičius 1960a, 22 pav. 22)

Во второй половине 1950-ых годов начались раскопки двух других видов археологических объектов государственного времени — средневековых селищ у подножий городищ и помещичьих имений. У подножья городища Аукштадварис (*Aukštadvaris*) (Южная Литва) в 1957—1958 годах предполагалось исследовать (Алдона Бярнотайте-Гярдвилене (лит.: *Aldona Bernotaitė-Gervilienė*, 1922—1987)) селище железного века, но оказалось, что верхние слои содержат материал поселения XIV—XV веков (Daugudis 1962, 43—44, 62, 65—66). По раскопанной площади (2532 м²) это селище до сих пор остается самым широко исследованным в Литве памятником подобного рода, однако материалы раскопок также остались неопубликованными.

Городище Пуня (*Punia*) (Южная Литва) исследовалось как предполагаемое место известного деревянного замка XIV века Пиленай (*Pilėnai*) (1958—1961, Рягина Волкайте-Куликаускене (лит.: *Regina Volkaitė-Kulikauskienė*, 1916—2007)), но выявило культурный слой (раскопано 1191 м², мощность слоя до 2,5 м), богатый находками и остатками строений XV—XVIII веков, образовавшийся при существовании здесь имения Пуня (*Volkaitė-Kulikauskienė* 1974).

В 1970 году Витаутас Урбанавичюс (лит.: *Vytautas Urbanavičius*, р. 1935) начал раскапывать места древних языческих святилищ, существовавших после крещения Литвы (1387 г.) (*Urbanavičius* 1972). В основном это камни с цилиндрическими плоскодонными и конусообразными выемками. В 1970—1972 годах исследовано 36 таких святилищ (*Vaitkevičius* 2003, 225—231). Хотя полученный материал был очень бедным, он привлек внимание к таким объектам и способствовал их изучению и охране.

С объектом государственного времени связана и пока что единственная литовская зарубежная археологическая экспедиция. В 1967 году в Толминкемис (лит.: *Tolminkiemis*, Российская Федерация, Калининградская область, современное название *Чистые Пруды*) раскапывались руины разрушенной в послевоенное время протестантской кирхи (А. Таутавичюс, 1967) с целью обнаружения останков родоначальника литовской литературы Кристионаса Донелайтиса (лит.: *Kristijonas Donelaitis*, 1714—1780). В ходе проведения раскопок были найдены 23 погребения XVIII века, среди которых выделена могила писателя (*Korsakas* 1981).

К началу 1970-х гг. в Литве уже были начаты или систематически велись раскопки всех основных видов археологического наследия государственного времени. Исключение составляют неукрепленные селища — места деревень средневекового и нового времени, которые остаются мало-

изученными до сих пор (Juknevičius 2016). Позднее, на рубеже тысячелетий, обращено внимание и на объекты, связанные с производством (гончарные горны, места выжигания угля и т. п.). В целом, раскопки доисторических памятников и объектов государственного времени как в количественном, так и в качественном отношении сравнивались между собой в начале 1990-х гг. и после этого доля последних всё время только увеличивалась.

Иначе выглядит картина, связанная с публикациями и обобщающими трудами по археологии государственного времени в Литве. Хотя первая публикация в этой области появилась ещё до Первой мировой войны (Krzywicki 1913), следующей пришлось ждать четверть века (Holubovičiai 1941). Причина тому одна — не хватало интересных в научном отношении раскопок. Увеличение числа публикаций наблюдается лишь после начала упомянутых выше раскопок в Вильнюсе у подножья Замковой горы под руководством А. Таутовичюса (Tautavičius 1958; 1959, 1960b; 1961) (Рис. 4.). У большинства других исследователей не наблюдалось желания публиковать археологические материалы государственного времени (особенно поселений). Более многочисленными традиционно оказались публикации результатов раскопок могильников (первая такая публикация: Urbanavičius 1970), но ограничения в объемах издаваемых книг не позволили полностью осуществить планы.

Рис. 4. Директор института истории Бронюс Вайткавичюс (слева) вручает награду Адольфасу Таутовичюсу. 1970 г. (Архив института истории Литвы)

Публикации обобщающего типа можно условно разделить на две категории: обобщения более широкие (по хронологии, видам объектов, группам находок, изучаемым явлениям и т. п.) и более узкие (на базе отдельного памятника, находки). Чтобы подобные публикации появились, требовался первичный материал, поэтому работы печатались спустя годы или даже десятилетия после проведения раскопок.

Первая работа, в которой небольшая часть отведена археологии государственного времени, является одновременно и первым трудом по археологии Литвы (Спицын 1925). Работа написана по довоенным данным, опирается на концепцию археологических культур, выделенных на основе материалов из могильников. Александр Андреевич Спицын (1858–1931) к государственному периоду относит 4 таких культуры (Спицын 1925, 150–152, 158–161). Такое представление материала археологической наукой вскоре было отвергнуто как устаревшее, и в последующих изданиях по археологии Литвы материальная культура государственного

времени не была представлена. Лишь в наше время при поддержке Литовского научного совета в рамках проекта по изданию всеобъемлющей археологии Литвы готовится отдельный том по археологии государственного времени, который должен выйти в свет в конце 2020 года.

Среди обобщающих работ более узкого профиля нужно отметить 3 небольшие книжки, основанные на материалах государственного времени и напечатанные в серии *Acta historica Lituanica*, издававшейся с 1967 до 1988 года, (Daugudis 1968; Tautavičius 1969; Urbanavičius 1970).

Для признания археологии государственного периода неотъемлемой частью всей археологии важна была успешно защищенная В. Урбанавичюсом 4 октября 1967 года диссертация кандидата исторических наук «Материальная и духовная культура

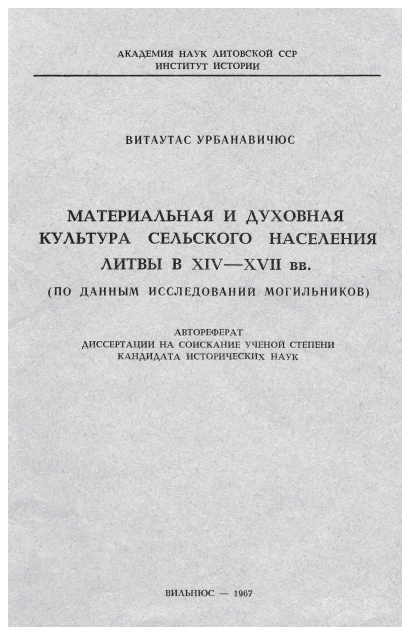

Рис. 5. Автореферат диссертации В. Урбанавичюса

сельского населения Литвы в XIV–XVII вв.» (*Lietuvos archeologijos* 1973) (Рис. 5.). Хотя в археологических исследованиях древних городов, интенсивно начавшихся с начала 70-ых годов, Институт истории Академии наук Литовской СССР как главная научная организация в области археологии участия не принимал (Jučienė 1978), решающие действия по развитию археологии государственного периода в Литве к тому времени уже были сделаны.

Археология государственного периода в Литве исчисляет свою историю с первой половины XIX века. Свыше ста лет длилось первичное накопление источников. Только в 50-ых годах XX века исследования объектов государственного периода стали постоянными, а десятилетие спустя было начато обобщение накопленного материала. Таково было становление этой части археологии, которая преобладает в современной литовской археологии.

Список литературы

- 2017 m. išduoti leidimai archeologiniams tyrimams. In: G. Zabiela, ed. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*. Vilnius, 2018: Lietuvos archeologijos draugija. Pp. 741–758.
- Daugudis, V. (1962) Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, vol. 1 (12): 43–69.
- Daugudis, V. (1968) *Staklišky lobis*. *Acta historica Lituanica II*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 44 p.
- Holubovičiai, E. ir V. (1941) Gedimino Kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas. *Lietuvos praeitis*. Vilnius; Kaunas, vol. I (2): 649–691.
- Jučienė, I. (1978) Senamiesčių tyrinėjimai. In: A. Tautavičius, ed. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Pp. 45–61.
- Juknevičius, A. (2016) Village sites, a forgotten archaeological heritage. In: G. Zabiela, ed. *A hundred years of archaeological discoveries in Lithuania*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija. Pp. 410–417.
- Junevičius, D. (2018) *Abdonas Korzonas – pirmasis Vilniaus vaizdų fotografas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 790 p.
- Korsakas, K., ed. (1981) *Kristijono Donelaičio palaikų tyrinėjimo medžiaga*. Vilnius: Mokslas, 74 p.
- Krzywicki, L. (1913) Grodzisko Derbuckie na Żmudzi. *Pamiętnik fizyograficzny*, vol. XXI, dział V: 15–29, tablicy I–VI.

- Kulikauskas, P. (1965) Badania archeologiczne na Litwie w latach 1955–1961. *Acta Baltico – Slavica*, vol. 2: 203–259.
- Kulikauskas, P. (1958) Nemenčinės piliakalnis. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, vol. I: 20–43, 290–292.
- Kulikauskas, P., Luchtanas, A. (1980) Vilniaus miesto archeologinės komisijos įkūrimas ir veikla 1911–1914 metais. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, vol. 17 (1): 97–109.
- Kulikauskas, P., Zabiela, G. (1999) *Lietuvos archeologijos istorija. (iki 1945 m.)*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 328 p.
- Lietuvos archeologijos tematika apgintos kandidato disertacijos (1949–1968), *Lietuvos istorijos metraštis* 1972. Vilnius, 1973: 255–256.
- Navickaitė, O. (1960) Archeologiniai tyrinėjimai Trakų salos pilyje. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, vol. II: 69–80.
- Rackevičius, G. (2002) *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XV a.* Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 296 p.
- Svetikas, E. (2003) *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 444 p.
- Tautavičius, A. (1958) 1955–1957 m. kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, vol. 1 (4): 91–111.
- Tautavičius, A. (1959) Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957–1958 m. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, vol. 1 (6): 115–134.
- Tautavičius, A. (1960a) Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai. *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, vol. II: 3–48.
- Tautavičius, A. (1960b) Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1959 m. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, vol. 2 (9): 43–66.
- Tautavičius, A. (1961) Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1960 m. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, vol. 1 (10): 103–124.
- Tautavičius, A. (1969) *Vilniaus pilies kokliai (XVI–XVII a.)*. *Acta historica Lituanica* IV. Vilnius: Mintis, 48 p.

Urbanavičius, V. (1970) *Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais. Acta historica Lituanica* VI. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 84 p.

Urbanavičius, V. (1972) Mitologinių akmenų tyrinėjimai 1970–1971 m., In: A. Tautavičius, ed. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*. Vilnius, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Pp. 77–83.

Urbanavičius, V. (2018) *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų ir didikų panteonas Vilniuje*. Lietuvos didikų kunigaikščių rūmų studijos, XXIX tomas. Vilnius: nacionalinis muziejus Lietuvos Didžios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 224 p.

Vaitkevičius, V. (2003) *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 320 p.

Wilczyński, F. Wędrowka do gór Utenesa, xiążecia Litwy, założyciela Uciany, *Tygodnik Petersburski*. 1836, no. 93: 559–560.

Volkaitė-Kulikauskienė, R. (1974) *Punios piliakalnis*. Vilnius: Mintis, 86 p.

Квятковская, А. В. (1998) *Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.)*. Вильнюс: Diemedžio leidykla, 328 с.

Спицынъ, А. (1925) Литовские древности. *Tauta ir žodis*, vol. II: 112–171.

Gintauts Zabiela

Valstiskuma periodo archeologijas sākumi Lietuvā

Atslēgas vārdi: valstiskuma periodo archeoloģija, Lietuva, 19.–20. gadsimts, archeoloģijas vēsture, izrakumi

Kopsavilkums

2017. gadā Lietuvā aptuveni 80% archeoloģisko pētījumu veidoja valstiskuma perioda objekti (17.–18. gadsimts), taču archeoloģijas kā zinātnes attīstība sākās ar aizvēstures objektu pētīšanu. Pirmās dokumentālās liecības par valstiskuma perioda objekta pētniecību attiecas uz 1836. gadu (14. gadsimta pils palieku meklējumi Narkūnu (*Narkūnai*) pilskalnā Austrumlīdī). 19. gadsimta vidū A.H. Kirkors (*Kirkor*) sāka pētīt bijušās muižas un viduslaiku apbedījumus Viļņas apkārtnē.

V. Šukevičs (*Szukiewicz*) 1883.–1995. gadā sāka lauku kapavieta pētījumus Dienvidlīdī un blakus esošajās teritorijās mūsdienu Baltkrievijā. No 1911. līdz 1914. gadam Viļņā strādāja Viļņas archeoloģiskā komisija, pētot vecpilsētas kultūras slāni. Pirmskara periodā L. Krživitskis (*Krzywicki*) sāka līdīviešu vēlīno pilskalnu izrakumus viduslaiku koka piļu vietās. Starp-

karu periodā notika izrakumi pilis (Kauņā) un senajās baznīcās (Viļņā). Šī sākotnējā valstiskuma perioda arheoloģiskā materiāla uzkrāšana noslēdzās 20. gadsimta vidū.

Sistemātiski valstiskuma laika objektu izrakumi sākās pēckara periodā. Visus galvenos pieminekļu veidus sāka pētīt 50. gados. Ļoti nozīmīgi valstiskuma perioda arheoloģijas attīstībā bija plaša mēroga izrakumi Viļņā, Pils kalna rietumu pakājē, kas norisinājās no 1955. līdz 1961. gadam un kuru laikā tika iegūts milzīgs daudzums senlietu un 14.–17. gadsimtu konstrukciju, iekļaujot izpētīto baznīcas atrašanās vietu. Līdz 70. gadiem tika uzsākti citu svarīgu valstiskuma perioda objektu veidu – viduslaiku ciemu pilskalnu pakājē, jauno lauku muižu, seno pirmskristietības svētnīcu – pētījumi.

Padomju laikā (1960–1980) ievērojama loma valstiskuma perioda arheoloģijas attīstībā bija pazīstamajam lietuviešu arheologam A. Tautavičam (*Tautavičius*), kurš nopublicēja pirmos rakstus par izrakumu rezultātiem Viļņā. No 1968. līdz 1970. gadam nāca klajā trīs atsevišķas publikācijas, kas bija veltītas valstiskuma perioda arheoloģiskajiem materiāliem. 1967. gadā tika aizstāvēta pirmā doktora (tolaik zinātņu kandidāta) disertācija, kuras pamatā bija materiāli no valstiskuma laika lauku kapsētās veiktajiem izrakumiem.

1970. gadu sākumā galvenie darbi valstiskuma perioda arheoloģijas attīstībā bija pabeigti un pēc divdesmit gadiem šie pētījumi sasniedza aizvēstures arheoloģijas attīstības līmeni.

Gintautas Zabiela

The Beginning of State Time Archaeology in Lithuania

Key words: state time archaeology, Lithuania, 19th–20th centuries, history of archaeology, excavations

Summary

In 2017 in Lithuania about 80% of current archaeological investigations were from the state time period (13th–18th centuries). Archaeology as a science started from excavations in prehistorical sites. Where and when did the situation change?

The first mentioned event of excavations of state time objects dates back to 1836 (searching for the 14th century castle remains in hillfort Narkūnai, East Lithuania). In the middle of the 19th century, A.H. Kirkor (Fig. 1) began to excavate manor sites and medieval cremation graves in the surroundings of Vilnius. W. Szukiewicz in 1883–1895 started to excavate rural cemeteries in South Lithuania and in modern Belarus territory. In 1911–1914 the archaeo-

logical commission functioned in Vilnius surveying the old town culture layer. L. Krzywicki in the pre-war period began to excavate the Lithuanian medieval wooden castle sites – late hillforts (Fig. 2). In the inter-war period, excavations of castles (Kaunas) and old churches (Vilnius) started. The preliminary collection of the state time archaeology materials was completed in the middle of the 20th century.

Systemic excavations of the state time objects were initiated in the post-war period. All principal sort of archaeological heritage of this period started to be investigated in the 1950s. The large-scale excavations in Vilnius beside the western slope of Castle hill in 1955–1961 were especially important in the development of the state time archaeology as they presented an enormous number of artefacts and structures, including a full-excavated church site (Fig. 3). Before the beginning of the 1970s, other important objects from the state time period became objects of investigation, e.g. medieval foot settlements, New Age manor sites, old pagan sanctuaries.

In the Soviet time (1950–1970), an important role for developing state time archaeology was played by the eminent Lithuanian archaeologist A. Tautavičius (Fig. 4). He published first articles about the results of excavations in Vilnius. From 1968 to 1970, three separate publications of the material of state time archaeology were issued. In 1967, the first doctoral thesis based on the archaeological material of state time rural cemeteries was defended (Fig. 5). In the beginning of the 1970s, all preliminary work for developing state time archaeology in Lithuania was finalised. After two decades, in the 1990s, these investigations reached the same level as in prehistorical archaeology.

Kārlis Zvirgzdiņš

Personāla nomaīņa kā sovetizācijas līdzeklis un rezultāts Latvijas PSR Centrālajā valsts arhīvā 1940. un 1941. gadā

Atslēgas vārdi: arhīvi, arhīvu vēsture, sovetizācija, Latvijas PSR, Latvijas Nacionālais arhīvs

Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā tika aizsākts straujš sovetizācijas process ar mērķi Latvijas pārvaldi, ekonomiku, kultūru un sadzīvi pielīdzināt Padomju Savienības modelim. Sovetizācija noritēja arī Latvijas arhīvu jomā, tās spilgtākā izpausme bija Latvijas PSR Ministru kabineta 1940. gada 22. augusta lēmums par arhīvu organizēšanu LPSR. Lēmums koncentrētā veidā ietvēra svarīgākos PSRS arhīvu darbības pamatprincipus un par valsts īpašumu pasludināja un tādējādi valsts arhīva pārziņā nodeva visus dokumentāros materiālus (Lēmums par arhīvu 1940, 2). Tomēr jauno darba principu ieviešanai izšķiroša bija arhīvu organizatoriskā struktūra un darbinieku sastāvs, tāpēc šī raksta mērķis ir iezīmēt strukturālās personāla izmaiņas, kas pirmajā padomju okupācijas gadā tika īstenotas 1919. gadā nodibinātajā Valsts arhīvā, mūsdienā Latvijas Nacionālā arhīva priekšteci. Pētījums pamatā balstīts LNA Latvijas Valsts arhīvā un LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvā uzglabātajos arhīva personāla dokumentos – rīkojumos, personu lietās un štatū sarakstos.

Jau 1940. gada 27. jūnijā Augusta Kirhenšteina (1872–1963) vadītais Ministru kabinets “pēc paša lūguma” no amata atbrīvoja Valsts arhīva direktoru Jāni Bērziņu (1883–1941), viņa vietā ieceļot Ansi Kadiķi (1907–1989). Arhīva direktors līdz ar to bija viena no pirmajām patstāvīgo iestāžu amatpersonām, kas tika nomainīta, jo, piemēram, Vēstures institūta vadības pārņemšana notika 13. jūlijā, bet citu Izglītības ministrijas pakļautības struktūru vadības maiņa pat vēl vēlāk (Jauni direktori 1940, 1; Zelmenis 2007, 17). Turklāt atšķirībā no citiem jaunieceltajiem priekšniekiem dažu pamatskolas klašu izglītību guvušā A. Kadiķa gadījumā bija grūti saskatīt kādu profesionālu saikni ar jauniegūto darbavietu. Vienīgais viņa atbilstības kritērijs varēja būt komunistiskās partijas biedra stāžs kopš 1931. gada un aktīva darbība masu organizēšanā 1940. gada jūnija norisēs. Iespējams, lai kompensētu zināšanu trūkumu, 1940. gada 2. jūlijā A. Kadiķis par savu vietnieku iecēla Ādolfu

Kāpostiņi, kas bija viens no ilglaicīgākajiem darbiniekiem ar Valsts arhīva darba stāžu kopš 1921. gada un turklāt varēja uzrādīt jau pēcrevolūcijas gadā gūtu Maskavas Arheoloģiskā institūta izglītību un pieredzi 1918. un 1919. gada Padomju Krievijas iestāžu darbā (LVVA, 2580. f., 2. apr., 239. l.; LNB R, x7 – 1, 1).

Savukārt 1. septembrī Valsts arhīvs, kas līdz tam atradās Izglītības komissariāta pakļautībā, kļuva par Latvijas PSR Centrālo arhīvu LPSR Iekšlietu Tautas komisariāta pārziņā. Dublējot PSRS pastāvošo arhīvu vadības shēmu, Iekšlietu Tautas komisariātā izveidoja īpašu struktūrvienību – Arhīvu daļu, kas pārraudzīja visus republikas arhīvus – ne tikai Centrālo valsts arhīvu, bet arī Rīgas pilsētas arhīvu, nedaudz vēlāk nodibinātos 18 apriņķu arhīvus, Civiltāvokļa aktu reģistru un baznīcas grāmatu koncentrācijai nodibināto Republikānisko arhīvu (ЕИШ 1967, 256–258). Arhīvu daļa bija ne tikai uzraugs arhīvniecības jautājumos. Sovietizācijas sākumfāzē tās loma daudz nozīmīgāka bija kadru un finanšu sfērā, saskaņojot darbinieku iecelšanas un līdzekļu izlietojumu vai organizējot darbinieku apmācību.¹

Arhīvu joma kopumā ir labs piemērs birokratizācijai un valsts aparāta pieaugumam 1940. un 1941. gada pārveidojumu laikā. Latvijas PSR IeTK uzbūve paredzēja, ka jaunizveidotā Arhīvu daļa sastāv no 12 darbiniekiem (Kokurin 2004, 142). Savukārt katrā no 18 jaunajiem apriņķu arhīviem bija vismaz trīs darbinieki (pārzinis, arhīva tehniskais darbinieks un apkopējs), bet daļā gadījumos arī vairāk. Tādējādi valsts arhīvos nodarbināto personu kopējais skaits padomju gadā teju divkāršojās, jo īsi pirms okupācijas Valsts arhīvā bija strādājuši 66 darbinieki, turklāt vairāk nekā puse no tiem – rezerves darbinieka vai papilddarbinieka statusā.² Tomēr svarīgāks jautājums par darbinieku skaitu bija to sastāvs. Sovietizācijas procesa pētnieki uzsver, ka kadru jautājums bija ļoti izšķirošs politisko pārveidojumu īstenošanai. Pieaugot birokrātiskajam aparātam, īsā laikā bija nepieciešams liels skaits attiecīgās jomas speciālistu, kas būtu lojāli padomju varai un pārzinātu vietējos apstākļus un valodu. Ņemot vērā komunistu mazo skaitu Latvijā un sabiedrības piesardzību jaunajos apstākļos, piemērotu kandidātu uz vietas trūka un visus iepriekšminētos kritērijus nebija iespējams izpildīt. Amatos varēja nonākt personas, kas vēlāk izrādījās profesionāli nepiemērotas vai politiskajā

¹ Pirmie apmācības kursi arhīvniecības metodikā un tehnikā, kā arī PSRS tautu vēsturē organizēti 1941. gada februārī – jūnijā (LNA LVVA, 2580. f., 2. apr., 2. l., 91. lp.).

² Pēc ekonomiskās krīzes 1930. gados arhīva pamatštata vietu skaits nepalielinājās. Pieaugošo darbaspēka nepieciešamību risināja, piesaistot ilglaicīgus ārštata darbiniekus.

ziņā neuzticamas. Lai problēmu risinātu, Latvijā iepludināja padomju varas darbiniekus no citām PSRS teritorijām (Bleiere 2009a, 43; Kokurin 2004, 149).

Šādas sovietizācijas noteiktas personāla pārmaiņas notika arī CVA. 1940. gada jūlija beigās direktors A. Kadiķis presē par arhīva rezerves darbiniekiem norādīja, ka “tagad daļa šo darbinieku ievesti štatā, bet pārējiem algas paaugstinātas. Ar 1. janvāri varbūt varēs visus rezerves darbiniekus ieskaitīt štatā” (Dibinās revolucionārās 1940, 6). Arhīva štata palielinājums tiešām notika, un 1941. gadā darbinieku skaits faktiski atbilda pirmsokupācijas laika štata un rezerves personāla kopskaitam. Tomēr šo štatu lielākoties aizpildīja nevis iepriekšējie rezerves darbinieki, bet gan jaunpieņemtas personas. Jau 1940. gada augustā un septembra sākumā arhīvs atbrīvojās no 21 līdzstrādnieka, kuru starpā bija arī trīs štata darbinieki.³ Atlaišanas turpinājās līdz pat 1941. gada jūnijam, kopā atbrīvojoties no aptuveni 40 personām, tostarp vēl no četrām, kas līdz 1940. gada jūnijam bija strādājušas štatā. Atlaisto darbinieku skaits minēts aptuveni, jo par atsevišķiem līdzstrādniekiem nav zināmi konkrēti pieņemšanas un atlaišanas dati, turklāt pāris gadījumos darbinieks aizgāja strādāt citā arhīvu struktūrā, bet vēl dažus atlaistos darbiniekus pēc laika pieņēma atpakaļ. Tāpat starp atlaistajiem darbiniekiem bija arī vairāki jaunpieņemtie darbinieki, kas acīmredzot neizrādījās atbilstoši padomju arhīva darba specifikai, jo 1941. gada maijā un jūnijā četri no viņiem atlaisti ar pamatojumu, ka “nav izmantojami” arhīva darbā. Lai gan par īstajiem atlaišanas iemesliem pēc pieejamajiem dokumentiem ir grūti spriest, tomēr redzams, ka sākotnējā kadru tīrīšana notika štatu samazināšanas un ekonomijas aizsegā. Kaut liela daļa pirmspadomju laika rezerves darbinieku bija ar vairāku gadu darba stāžu arhīvā un faktiski bija kļuvuši par profesionāliem zemākā līmeņa arhīva darbiniekiem, tomēr viņu statuss ļāva no tiem ļoti viegli atbrīvoties. Jādomā, ka tīrīšanas būtu turpinājušās arī pēc 1941. gada jūnija, jo šajā laikā sastādītie darbinieku saraksti vēl satur visai daudzas piezīmes par kompromitējošiem biogrāfijas datiem – ceļojumiem uz ārvalstīm, darbību dažādās pirmsokupācijas laika organizācijās, radiem ārzemēs vai padomju varai nepieņemamos amatos, īpašumu piederību utt. (LNA LVVA, 2580. f., 2. apr., 93. l.)

Arī darbinieku pieņemšana sākās jau 1940. gada augustā, kad darbā stājās Samuils Levitāns (1914–1996), kurš vēlāk pildīja arhīva slepenās nodaļas

³ Rakstā sniegtā informācija par darbinieku sastāva izmaiņām balstās šī perioda arhīva līdzstrādnieku datubāzē, kas pētījuma ietvaros veidota uz LNA LVVA 2580. fonda un LNA LVA 1163. fonda dokumentu pamata.

vadītāja pienākumus. Darbinieku pieņemšana atšķirībā no atbrīvošanas nenotika tik kampaņveidīgi. Acīmredzot laiku prasīja piemērotu kadru atlase. Kopumā līdz 1941. gada jūnijam pieņemti vairāk nekā 40 darbinieki, nedaudzi no tiem ārstatā. Atlaišanu un pieņemšanu rezultātā arhīva darbinieku sastāvs bija ievērojami mainījies. Puse no darbiniekiem bija bez vai tikai ar minimālu pieredzi arhīva darbā (1. tabula). Darbinieku sastāvs pirmajā padomju okupācijas gadā bija kļuvis izteikti jaunāks, jo pieauga divdesmit līdz trīsdesmit gadus vecu darbinieku īpatsvars, bet par trešdaļu samazinājās trīsdesmitgadnieku un četrdesmitgadnieku skaits (2. tabula). Tomēr vēl skaidrāk par darbinieku vecuma izmaiņām iezīmējas tas, ka arhīvs 1941. gada jūnijā bija kļuvis ievērojami daudznacionālāks nekā 1940. gada jūnijā. Ja pirms okupācijas arhīvs bija tipiska valsts iestāde ar izteikti latvisku darbinieku sastāvu, tad pirmā okupācijas gada beigās latvieši veidoja tikai 2/3 no darbiniekiem (3. tabula). Divkāršojās krievu tautības darbinieku skaits, bet vēl acīmredzamāks bija ebreju līdzstrādnieku pieplūdums, jo pirms 1940. gada jūnija šādas tautības personas arhīvā nestrādāja. Domājams, ka ebreju skaita palielinājums ir skaidrojams ar to, ka tie veidoja lielu īpatsvaru tā brīža komjaunatnes organizācijā.⁴ No pieņemtajiem ebrejiem divi bija Komunistiskās partijas biedri (tostarp jau pieminētais S. Levitāns), bet četri – komjaunatnes biedri. Arhīvā kopumā strādāja 7 partijas biedri, 1 partijas biedra kandidāts un 4 komjaunatnes biedri. Tādējādi ar komunistiskām organizācijām bija saistīti 19% darbinieku, kas bija visai ievērojams rādītājs iestādei 1941. gadā. Jānorāda, ka partijas darbinieku un nelatviešu skaitu arhīvā cēla arī no Padomju Krievijas atsūtītie arhīva speciālisti.

1. tabula

LPSR CVA darbinieku skaita sadalījums pēc darba stāža arhīvā

Stāžs (gadi)	1940. gada jūnijs	1941. gada jūnijs
0–1	7	31
2–5	10	8
6–10	37	14
11–15	5	2
16–20	5	3
21–30	2	4
<i>Kopā</i>	66	62

⁴ Rīgā 1941. gada janvārī no 203 komjauniešiem 82 bijuši ebreji (Bleiere 2009b, 140).

2. tabula

LPSR CVA darbinieku skaita sadalījums pēc vecuma

Vecums (gadi)	1940. gada jūnijs	1941. gada jūnijs
21–25	1	8
26–30	9	11
31–35	16	8
36–40	8	9
41–50	18	12
50–60	10	10
61–70	1	2
?	3	2
<i>Kopā</i>	66	62

3. tabula

LPSR CVA darbinieku skaita sadalījums pēc tautības

Tautība	1940. gada jūnijs	1941. gada jūnijs
Latvietis	50	39
Krievs	4	8
Baltkrievs	2	2
Polis	1	2
Vācietis	1	0
Ebrejs	0	8
?	9	3
<i>Kopā</i>	66	62

Attiecībā uz no Krievijas atsūtītajiem darbiniekiem pētnieki secinājuši, ka Latvijas PSR IeTK amatpersonu iecelšanai raksturīgs, ka par daļu vadītājiem iecēla vietējos komunistus (tātad bez drošības dienestu darba pieredzes), bet par to vietniekiem – IeTK virsniekus no citām PSRS republikām (Kokurin 2004, 14). Šādai shēmai noteica arī LPSR CVA, jo 1941. gada aprīlī Ā. Kāpostiņu arhīva direktora vietnieka amatā nomainīja Nikolajs Fomins, kurš mēnesi iepriekš bija piekomandēts no PSRS Galvenās arhīvu pārvaldes, kur bija ieņēmis augsto Organizācijas un metodiskās nodaļas vadītāja amatu.

Jānorāda, ka šāda vietējo un iesūtīto kadru līdzāspastāvēšana nebija novērojama republikas arhīvu jomas vadošajā struktūrā – LPSR IeTK Arhīvu daļā, kur no 12 štata vietām (kas turklāt nevienu brīdi nebija pilnā mērā aizpildītas) četrus vadošos posteņus ieņēma no Krievijas iesūtīti līdzstrādnieki,

vai nu Komunistiskās partijas biedri vai kandidāti, vai komjaunatnes biedri. Tas apliecina šīs struktūrvienības īpaši augsto nozīmi Latvijas arhīvu sovetizācijā, ja kā kritēriju izmanto D. Bleieres pētījumos doto norādi, ka “atsevišķos tautas komisariātos atsūtīto darbinieku īpatsvars bija ļoti atkarīgs no tā, cik nozīmīgs attiecīgais komisariāts bija no padomju režīma viedokļa” (Bleiere 2009a, 36).

Apkopojot var teikt, ka padomju arhīvu institucionālo sistēmu Latvijā ieviesa ļoti strauji un jau 1941. gada sākumā tā kopumā atbilda PSRS paraugam. Arī darbinieku nomaīņa Latvijas PSR Centrālajā valsts arhīvā pirmajā padomju okupācijas gadā norisinājās plašos apmēros, lai arī diez vai bija sasniegusi padomju varai vēlamu līmeni. Personāla nomaīņas rezultāti parāda, ka arhīva līmenī darbinieka pieredze tika upurēta par labu politiskajai uzticamībai. Jauno un veco darbinieku kvalifikācijas un lojalitātes celšanai savukārt tika organizēti īpaši apmācības kursi, kas iepazīstināja gan ar pareizo vēstures traktējumu, gan padomju arhīvniecības darba principiem. Sovetizācijas procesu pārtrauca karadarbības sākums Latvijas teritorijā un nacistiskā okupācija 1941. gada vasarā.

Avotu un literatūras saraksts

Dibinās revolucionārās kustības pētišanas fondu (1940). *Brīvā Zeme*, 30. jūlijs, Nr. 170, 6. lpp.

Jauni direktori (1940). *Latvijas Kareivis*, 28. jūnijs, Nr. 143, 1. lpp.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs, 1163. f. (Latvijas Republikas Ministru Padomes Galvenā arhīvu pārvalde).

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2580. f. (Latvijas Valsts vēstures arhīvs).

Latvijas Nacionālā bibliotēka, R, x7 f. (Ādolfs Kāpostiņš).

Lēmums par arhīvu organizēšanu Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikā (1940). Latvijas PSR Ministru kabineta lēmums. *Valdības Vēstnesis*, 23. augusts, Nr. 191, 2. lpp.

Bleiere, D. (2009a). Latvijas PSR nomenklatūras veidošanās 1940.–1941. gadā. Grām.: *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 17.–49. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sējums).

Bleiere, D. (2009b). Latvijas sovetizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs. Grām.: Dribins, L. (red.). *Latvijas ebreji un padomju*

vara, 1928–1953: Zinātnisks apcerējums. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 116.–152. lpp.

Kokurin, A. (2004). The Basic Activity Directions of the People's Commissariat on Internal Affairs of the Latvian Soviet Socialist Republic in 1940–1941. Grām.: *Latvija nacistiskās Vācijas varā, 1941–1945.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 141.–153. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sējums).

Zelmenis, G. (2007) Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940.–1941. gadā. Grām.: *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 15.–46. lpp. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 21. sējums).

Енш Г.А. (1967). *История архивного дела в Латвии.* (nepublicētas grāmatas manuskripts; LVVA, Informācijas fonds Nr. 603).

Kārlis Zvirgzdiņš

Change of Personnel as a Means and Outcome of Sovietization in Central State Archives of the Latvian SSR in 1940 and 1941

Key words: archives, history of archives, sovietization, Latvian SSR, National Archives of Latvia

Summary

After the occupation of Latvia in 1940, a rapid process of sovietization was started with the aim of equating Latvia's administration, economy, culture, and everyday life with the Soviet model. Sovietization took place in the archival institutions, too. The article discusses structural changes of personnel that were implemented during the first year of the Soviet occupation in the State Archives – ancestor of the Latvian National Archives, established in 1919 (soon after occupation renamed the Central State Archives of the Latvian SSR).

Already on 27 June 1940, the Cabinet of Ministers dismissed the Director of the State Archives, Jānis Bērziņš from his post, appointing in his place Ansis Kadiķis, a long-term Communist Party functionary with elementary school education. The archives was thus one of the first government institutions subordinated to the ministries, to change the leadership.

In total, about 40 employees of the 66 co-workers who were working in the archives at the time of occupation were replaced during the first year of the occupation. As a result, in June 1941, the composition of the archives

staff had become much less experienced and younger, but more multinational. If before the occupation the archives was a typical state institution with a distinctly Latvian staff, then at the end of the first year of occupation, Latvians made up only 2/3 of employees. The number of Russian and Jewish employees increased significantly. Several of them had been dispatched from Soviet Russia as specialists of Soviet archives. As a result of the personnel changeover, 19% of employees were members of the Communist Party or the Komsomol. It was a rather high indicator for a Latvian institution in 1941.

Although the staff replacement was very wide, it had not reached the level desired by the Soviet authorities. The process of sovietization was interrupted by the Nazi occupation in summer 1941.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Dmitrijs Artjomovs

Teoloģijas maģistrs
Daugavpils Universitātē
vocatur@inbox.lv

Tatjana Barteļe

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Ginta Ieva Bikše

Humanitāro zinātņu maģistre
Latvijas Investīciju un
attīstības aģentūra
ginta.ieva@hotmail.com

Natalja Boltruševiča

Vēstures zinātņu kandidāte
Vitebskas Valsts medicīnas
universitātē (Baltkrievija)
pronirvgmu@mail.ru

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
(Latvija)
ceske@inbox.lv

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitātē
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiute

Humanitāro zinātņu doktore
Vītauta Dižā Universitātē
(Lietuva)
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitātē (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Gintautas Jakštys

Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija
gintautasjakstys@gmail.com

Uldis Kalējs

Humanitāro zinātņu bakalaurs
SIA "ARCHEO"
uldis.kalejs@gmail.com

Aļesja Korsaka

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitātē
(Baltkrievija)
ale-korsak@yandex.ru

Iveta Krilova

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitātē
nikki75@inbox.lv

Maija Krūmiņa

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
krumina.maija@gmail.com

Sigitas Lūžys

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā Universitātē
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija (Latvija)
vladism@inbox.lv

Arvīdas Malonaitis

Humanitāro zinātņu doktors
Vītauta Dižā Universitātē
(Lietuva)
malonaitis@inbox.lt

Jūlija Mihailova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
michailova@list.ru

Maksims Moisejevs

Vēstures zinātņu kandidāts
Maskavas Arheoloģijas muzejs
(Krievija)
maksi-moiseev@yandex.ru

Olga Morozova

Filozofijas maģistre
Daugavpils Universitātē
Olga_morozova@inbox.lv

Rosario Napolitano

Filozofijas doktors
Latvijas Universitātē; Rīgas
Stradiņa Universitātē
rosario.napolitano@lu.lv

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Irina Nikolajeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitātē (Baltkrievija)
ira.nikstar@mail.ru

Guntis Pakalns

Filoloģijas doktors
Latvijas Universitātes aģentūra
“Literatūras, folkloras un
mākslas institūts”
1859@inbox.lv

Tālis Pumpuriņš

Vēstures doktors
Cēsu Vēstures un mākslas
muzejs (Latvija)
talis.pumpurins@cesis.lv

Zane Rozīte

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātē
zane.rozite2@inbox.lv

Irēna Saleniece

Vēstures doktore
Daugavpils Universitātē
irena.saleniece@du.lv

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)

Teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Kaspars Strods

Arhīvniecības maģistrs
Latgales Kultūrvēstures muzejs
(Latvija)
kaspars.strods88@inbox.lv

Gintautas Surgailis

Humanitāro zinātņu doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija (Lietuva)
Gintautas.Surgailis@mil.lt

Jeļena Sumko

Vēstures zinātņu kandidāte
Polockas Valsts universitāte
(Baltkrievija)
Sumko Elena@mail.ru

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
vitsalda@gmail.com

Ilona Teplouhova

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
ilona.teplouhova@gmail.com

Līga Ulberte

Mākslas zinātņu doktore
Latvijas Kultūras akadēmija
lulberte@gmail.com

Antonija Vīlcāne

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
antonijavilcane@inbox.lv

Gintautas Zabiela

Humanitāro zinātņu doktors
Klaipēdas Universitāte
(Lietuva)
gzabiela@gmail.com

Kārlis Zvirgzdiņš

Arhīvniecības maģistrs
Latvijas Nacionālais arhīvs
karlis.zvirgzdins@arhivi.gov.lv

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija